

Golden Jubilee year
2014-15 2014-15

01

Kasegaon Education Society's,
Arts and Commerce College, Ashta.
Tal. Walwa, Dist. Sangli. (Maharashtra)
Email : san.accashta@gmail.com Website : www.aaccashta.org

University Grants Commission New Delhi, Sponsored
Department of Commerce Organized
Two Day (27th and 28th February, 2015)

National Seminar

Founder

On

Implementation of Direct Tax Code in India

2014-15

EDITORS

- Dr. Pratapsinh V. Mohite
- Dr. Dinkar K. More
- Dr. Ram N. Naik

Principal
Dr. Vilas G. Kale

proceeding

PROCEEDING

XEROX COPY

[Signature]

Principal
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya
Murgud, Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

Dr. Uday Shinde 62

Golden Jubilee year 2014-15

Kasegaon Education Society's,
Arts and Commerce College, Ashta.

Tal. Walwa, Dist. Sangli. (Maharashtra)
Email : san.accashta@gmail.com Website : www.aaccashta.org

University Grants Commission New Delhi, Sponsored
Department of Commerce Organized Two Day
(27th and 28th February, 2015)

National Seminar

On

Implementation of Direct Tax Code in India

PROCEEDING

EDITORS

Dr. Pratapsinh V. Mohite

Dr. Dinkar K. More

Dr. Ram N. Naik

PRINCIPAL

Dr. Vilas G. Kale

CONTENTS

Sr.No.	Title of Paper	Author/s	Page No.
1.	Direct Tax Code and Common Man	Dr. Ram N. Naik Dr. Narahar S. Pandit	1-3
2.	Implementation of Direct Tax Code and It's Impact on different factors	Mrs. Sunita Hansraj Ambawade	4-10
3.	To Understand the Direct Tax Code in India	Mr. Gadave Bhanudas Ramchandra Mr. Arage Laxman Tavanappa	11-13
4.	Implementation of Direct Tax Code - Issues and Challenges	Dr. Ram N. Naik	14-16
5.	Direct Tax Code Bill and Existing Direct Tax Laws in India : A Comparative Analysis	Dr. H. P. Shirke Mr. S. V. Bacche	17-21
6.	Provisions Relating to Tax Deducted at source under the Income Tax Act, 1961	Dr. Shivaji R. Pawar Mrs. Asha Vinod Sawant	22-29
7.	Income Tax Act 1961	Mr. A. K. Ganbawle	30-33
8.	Direct Tax Code in India : A Study	Mrs. Vandana Kharat	34-37
9.	Lesson from Tax System of Chhatrapati Shivaji	Dr. P. V. Mohite Mr. Kedarnath M. Phalke	38-41
10.	Impact of Direct Tax Code on Indian Economy	Mr. Walvekar Sagar Baburao	42-45
11.	Service Tax On Builders:- Issues in Classification and valuation	Prof. M. M. Bagban	46-46
12.	A Brief Review of Direct Tax in India	Dr. R. G. Phadtare	47-50
13.	A Study of Direct Taxes In India	Dr. Mane Vijay Annaso	51-57
14.	Income Tax-An Introductory Study	Dr. Pratibha Ajit Jagtap Adv. Ramchandra Bapu Patil	58-61
15.	A Study on Taxation Policy of India	Dr. Dattatraya T. Chavare	62-69
16.	Impact of Direct Tax In Infrastructure Sector In India	Miss. Jyoti Mahadeo Patil Mr. Samadhan Vishnu Bhagre	70-73
17.	New Direct Tax Code in India	Mr. Abhijeet Kamble	74-77
18.	An Overview of Service Tax	Dr. P. V. Mohite Mr. A. H. Desavale	78-80
19.	Prologue of Goods and Services Tax in India	Dr. U. R. Shinde	81-84
20.	Components of Income Tax Law and Union and States Taxes	Dr. Sawant Vitthal Kundalika	85-89

19. Prologue of Goods and Services Tax in India

Dr. U. R. Shinde
Sadashivrao Mandlik
Mahavidyalay, Murgud.

Introduction

Economist De Marw has stated "A tax is a price which each citizen pays to the Government to cover his share of the cost of general public services which he consumes". The indirect tax system in India has undergone extensive reforms for more than two decades. Even after these reforms, it is still a highly fragmented and distortionary tax structure featured by multiple tax rates, barriers to interstate trade, and cascading of taxes. However, these reforms have succeeded in preparing the ground for the introduction of a comprehensive goods and services tax (GST). Goods and Services Tax (GST) is significant logical step towards a comprehensive indirect tax reform in the India. India is planning to implement a dual GST system. Under dual GST, a Central Goods and Services Tax (CGST) and a State Goods and Services Tax (SGST) will be levied on the taxable value of a transaction. All goods and services, barring a few exceptions, will be brought under one unified tax i.e. GST. There will be no distinction between goods and services. The proposed dual GST system is considered as one of the biggest taxation reforms in India. It is all set to integrate State economies and boost overall growth. It is expected that the proposed Goods and Services Tax will create a single, unified Indian market to make the economy stronger. In the year 2009 while presenting annual budget of the country, then Finance Minister Pranab Mukharjee has announced that the proposed Goods and Services Tax will be levied on and after 1st April, 2010. But still lot of discussion is going on among Empowering Committee specially formed for this purpose and state Governments for its better structure and implementations. It is announced that the goods and services tax is set to be implemented on 1st April, 2016.

Objectives of the research

As we know the proposed GST is one of the major tax reforms in India, while framing the structure the tax maximum transparency, homogeny and clarity is expected. Therefore, a wide discussion on the tax has been still going on. In this regard the present research paper has following objectives.

1. To study the proposed structure of Goods and Services Tax to be implemented in India.
2. To review shortcomings of present tax structure i.e. VAT and justification of GST thereby.
3. To know, which of the present central and state taxes will be subsumed under GST?

Research Methodology

The present research is of descriptive in nature. It is based purely on secondary data. The theoretical inputs used in this paper are taken from the First Discussion Paper on Goods and Services Tax presented by Empowered committee of State Finance Ministers in 2009. The contents of the said discussion paper are summarized and simplified in order to make it digestible to common citizen.

What is Goods and Services Tax?

Goods and Services Tax (GST) is a comprehensive tax levy on manufacture, sale and consumption of goods and services at a national level. Through a tax credit mechanism, this tax is collected on value-added goods and services at each stage of sale or purchase in the supply chain. The system allows the set-off of GST paid on the procurement of goods and services against the GST which is payable on the supply of goods or services. However, the end consumer bears this tax as he is the last person in the supply chain. Therefore this tax may be called as 'Destination Point Tax' instead of Entry Level Tax. The proposed GST intends to remove other taxes such as octroi, Central Sales Tax, State-level sales tax, entry tax, stamp duty, telecom licence fees, turnover tax, tax on consumption or sale of electricity, taxes on transportation

Vol. 9, No. 1, August 2015

2014-15

ISSN: 0973-948

THE COMPASS

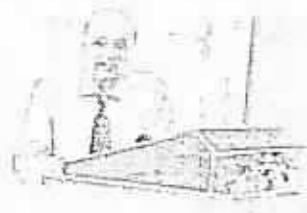
2015-16 ①

2017-18 - ① PTD **Proceedings of the**

2nd National Conference on Universal Human Values

2018-19 - ①

30 - 31 May 2015

"The Need For Education In Universal Values From Environmental Perspective"

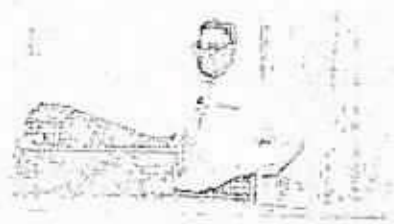
"The Need For Education In Universal Human Values Economical Perspective"

"The Need For Education In Universal Human Values From Scientific And Technological Perspectives"

"The Need For Education In Universal Human Values from Medical Perspective"

"Approaches and Policies Pertaining to Value Education and Values Based Teaching Learning Methodology"

"The Need For Education In Universal Human Values From Social And Political Perspectives"

Organized by the Bahá'í Academy, Panchgani
In Association with the Dept. Of Education & Extension,
Savitribai Phule Pune University, Pune

XEROX COPY

A. D. Kumbhar
Principal,

sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgad Tal Kagal, Dist. Kolhapur

	<p>Values from Scientific and Technological Perspectives Chairman: Prin. Dr. A. Dhake, SMBT College of Pharmacy, Dhamangaon Papers presented:</p> <p>a) बी.सो.ए च्या द्वितीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांनी विज्ञान आणि धर्म यामध्ये सुसंगती निर्माण करण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नांचा आढावा by Miss. Ravina Sawant and Miss. Manali Sawalkar</p> <p>b) A study of the Impact of the Course: Fostering Personal Development and Social Progress on the Interns at MKCL, Pune by Mrs. Sayali Dubash</p>	45 48
8.	<p>Sub Theme: The Need for Education in Universal Human Values from Environmental Perspective Chairman: Prin. Miss. Swati Herkal, Director, Surabhi Computers, Wai Papers presented:</p> <p>a) Enrolling Local Community in Conserving Threatened Plants by Prin. Dr. Mohan. Waman et.al</p> <p>b) कृषी पर्यावरणावर नैतिक क्षमतांच्या परिणामांचा अभ्यास by Mr. Salve P. M.</p> <p>c) सुरभी कॉलेज ऑफ अॅडव्हान्स् टेक्नॉलॉजी महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांकडून पर्यावरणीय जैजगृती कार्यक्रमाचा परिणाम: एक अभ्यास Mr. Navnath Bomble</p> <p>d) सुरभी कॉम्प्युटर्स येथे व्हाई अकादमीच्या वैश्विक मानवी शिक्षण कार्यक्रमाचा परिणाम: एक अनुभव by Prin. Miss. Swati Herkal</p>	57 60 70 74
9.	<p>Sub Theme: Approaches and Policies Pertaining to Value Education Chairman: Prin. Dr. Vanita Kale, Shri. Shivaji Shikshan Mahavidyalaya, Amravati Papers presented:</p> <p>a) A Study of the Impact of Life Coaching On The Individuals From Different Fields by Mr. Amit Deokule</p> <p>b) A Study of The Impact Of Omkar Sadhna On Individuals by Mr. N. R. Chavan et.al</p> <p>c) Need to Promote Secular Ethics Through Education in India: A Pragmatic Approach by Dr. A. D. Kumbhar</p> <p>d) A Comparative Study of Approaches To Value Education by Dr. Shashi Gaikwad</p>	77 82 86 88
10.	<p>Sub Theme: The Need for Education in Universal Human Values from Social and Political Perspectives Chairman: Dr. Mohan Waman, Department of Botany, SMBST College, Sangamner Papers presented:</p> <p>a) सामाजिक व राजकीय दृष्टीकोनातून विद्यार्थ्यांना व समाजाला वैश्विक मानवी मूल्यांच्या शिक्षणाची असणारी गरज व त्यासाठीचे प्रभावी</p>	92

51

"Need to Promote Secular Ethics through Education in India: A Pragmatic Approach"

Dr. A. D. Kumbhar

(Principal, Sadashivrao Mandalik Mahavidyalaya, 'Kagal, Kolhapur)

Human being is a quaint creation of the Nature, possessing high intellectual abilities. In a natural course of evolution he has supposed to evolve from animal to primitive and primitive to a civilized social being. However, the fact doesn't seem so much so. The preference of so called civilized citizens in developed countries can't hide their capitalistic, warmongering and Imperialistic attitude. The wretchedness and brutality in the underdeveloped countries are countinuously growing. The ever increasing budget of a country on army, police, prisons clearly indicate the deterioration of human values all over.

Love, Peace, Co-operation, Fraternity are seen to be the issues for theoretical discussions only. Neither religions nor politicians, nor even education seem to be sufficiently interested in developing universal human values among the young generation.

Most of the religion, cherishing their unhealthy and unreasonable pride and orthodoxy, help enhance hatred for other religion for them; value education has to be religious only. Value Education and Socio-cultural development of society is almost non-existent in the agenda of political parties and politicians. Even education system doesn't seem serious in preching and developing universal human values among the budding generation through schools and colleges. The indifferent and inmannerd behaviour of the youngster and even among grown ups is an indication of 'the ethical malnutrifions in the education system. The rapidly growing material ans scientific development seems dangerous

in absence of good moral character of the society. The growing rate of brutality such as gang rapes, gang wars, gross vulgarity, unbearably festive nature of religious festivals clearly indicate that the values like tolerance, peace, humanity, respect for others will be either foreign for outdated in near future.

Now we have two options, one is to wait for the ospicious time revolution, and secondly we need to take some urgents steps to improve the situation. Is it possible? Definitely 'yes'. All the school and education need to take initiate in developing among the students universal human values in general and a good pragmatic code of conduct in their day to day life in particular which will create healthy, social awareness among them and help them to develop themselves for their personal development and social progress. The strategy and approach should be perfectly human mistakes and strictly non-religios. The approach will neither be under any religious influence nor will it insert in any religion.

What are the basic things to be focused to bring about the desirable personal development and social progress? Are they practicable or idealistic?

To make the approach comprehencive as well as practicable there is need to define our social and personal needs with priority. Literally, the society fedup with the constant bombardment of a host of religious values and mystic and unpracticable life philosophy. The runway is completely cloudy and unclearly. To escape from all the

Teachers' Deficient Proficiency in English : A Major Issue in ELT in Primary Schools in Kolhapur District

Arjun Kumbhar

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya, Murgud. Tal- Kagal, Dist- Kolhapur, Maharashtra, India

Abstract

Teacher is a key person in the education process. Teacher's language proficiency and performance (communication) skill play vital role in his dealing with information, knowledge and skills to the students. Teacher's language proficiency directly influences and affects student's language proficiency and quality of their learning. Halliday has rightly said, "...educational failure is primarily a linguistic failure". The present study aims to test linguistic and communicative proficiency in English of the primary school English teachers 100 English teachers from Kolhapur district. The analyses of performances of the teachers on PT under five grades make it clear that:

1. The performance of the teachers on majority of the tasks is concentrated under 'Below Average' and 'Poor grade'.
2. The performance on only vocabulary tests is found under 'Good grade' (marks 6).
3. There is no performance recorded under 'Outstanding' grade.

Except for the performances on the tasks like synonyms, antonyms and word formation (performances for 6 marks only), almost all the tasks are recorded under 'Poor' and 'Below Average' grades.

In the light of the observations above, it is inferred that:

1. Majority of English teachers are not sufficiently proficient in English.
2. A few teachers performed better on PT in English.
3. 50 % teachers appear to be at developmental stage of L2 acquisition.
4. Over 50% teachers are 'underachievers' in English as L2 acquisition.
5. The teachers have not acquired even minimum proficiency in English, and

The English language teaching of majority of the teachers may be full of problems as they are not proficient in English language. In this light, the educational qualification of teachers, way of their recruitment, and most importantly their proficiency in English come pretty high in the hierarchy to improve the quality of ELT conditions in the primary schools.

KEYWORDS : language, proficiency, linguistic, communicative

INTRODUCTION

The study entitled *A Study of Proficiency in English of Teachers Teaching English at Primary School Level In Kolhapur District* was undertaken to obtain a profile of proficiency in English of the teachers. The quality of their proficiency in English is sought to be illustrated with the help of error analysis of their responses in some representative answer sheets.

The study was carried out in the light of the following hypotheses:

Hypotheses :

1. The general language proficiency (GLP) in English of English teachers in primary schools will be up to mark.
2. Keeping the low difficulty level of PT in view (a subjective impression) English

Traditional Methods of Fishing In Kolhapur District, Maharashtra, India

Rahul S. Kamble^{*}, Arjun D. Kumbhar^{**}, Pradnya S. Mitake^{*} and Sagar A. Vhanalakar^{**}

^{*}Saahasra Mandlik Mahavidyalaya Murgud, ^{**}Karnaveer Hite Arts, Science, Commerce and Education College, Gargoti.

Abstract:

Fishing and hunting are the oldest activity of human both as a source of food and for recreation. A study was carried out to know the effect of local fishery on environment and protection of traditional fishing practices. A total 9 traditional fishing methods were recorded during study period.

Key Words: Traditional Fishing Methods, Kolhapur

Introduction:

Fishing and hunting are the oldest activity of human both as a source of food and for recreation. The food problem for an overgrowing mass of humanity had never been so acute in the part as in recent years due to alarming storage in food production underdeveloped countries of the world like India.

The magnitude of this problem can be viewed from the fact that every minute 3,000 human being are born. In 1960, 50 million people are added to the world population. This is over 3 billion at present. It has doubled in last sixty year and 39 to double again in less than forty years. The people of Asia and Africa comprising nearly two-third of the world population and sharing about one-third of the total world food output are still underfed, but never in the history of our civilization, have we been able to produce enough food to provide all with the minimum no. of 2,750 calories required daily for the average human being. The fishery products today supply measure 10 calories a day to the average world citizen.

It may be significant to note that the average per capita production by fisherman is much more than an agriculturist. We will see about world fishery production. The total world fish production has expanded from 3500 million metric tons in 1957 to 52.4 million metric tons in 1965 and is likely to reach 100 million metric tons by the year 2000 A.D. (Fishing Gear Technology By K.B.U (1996)

Dr Francis Day, the First Inspector General of Fisheries in India, stated: " Our fishermen are a very miserable lot of people and extremely poor." This view is no longer tenable as Koh community has certainly advanced a great deal although it is not up to the mark (Patil, 1984).

Aims And Objectives:

- To encourage the protection of traditional fishing practices.
- To find out the local resources of fishery and its traditional tools for local fishery
- To find the effect of local fishery on environment.
- To find the economy of fishery as a traditional earning source and its impact on environment.

Materials And Methods:

Kolhapur district was selected as a study area for traditional fishery of the state of Maharashtra. 4 Talukas i.e. Karveer, Radhanagri, Kagal, Bhudhargaud was selected for the study. The survey was made from Aug. 2016 to Jan 2017 and the data was collected was represented in a tabular form. The data obtained were analyzed. For the acceptance or rejection of the data the interviews were conducted to find out the impact of local fishery as a traditional method for the self and globe as a whole. The Study was carrying out in 15 villages (Murgud, Gargoti, Saravade, Radhanagri, Undarwadi, Akurde, Shengav, Karadwadi, Pirat, Savade, Nandavadi, Sarnobatwadi, Bidri, Boravade, Phijewade). Altogether 45 fishermen were interviewed to collect the fishing methods information. The traditional fishing method and relevant information were collected from the fisherman's by conducting the personal interviews and group discussions. The information collected from the interview was put in the form of Photos, tabular form etc.

Results

Fishing Methods:The fishing methods were used by the fisherman's in Kolhapur district for fishing are:

2014-15

SIM),

03

SHIVAJI UNIVERSITY, KOLHAPUR

CENTRE FOR DISTANCE EDUCATION

Dr. A. D. Joshi

M.A., M. Phil, Ph. D.

*Associate Professor & Head Dept. of English
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya
Murgud, Tal. Kagal, Dist. Kolhapur.*

Modern English Literature

(Optional English)

B. A. Part-II

(Semester-III Paper-III)

(Semester-IV Paper-V)

(Academic Year 2014-15 onwards)

Copyright © Registrar,
Shivaji University,
Kolhapur. (Maharashtra)
First Edition 2015

Prescribed for B. A. Part-III

All rights reserved. No part of this work may be reproduced in any form by mimeography or any other means without permission in writing from the Shivaji University, Kolhapur (MS)

Copies : 3000

Published by:
Dr. V. N. Shinde
Ag. Registrar,
Shivaji University,
Kolhapur-416 004.

Printed by :
Shri. B. P. Patil
Superintendent,
Shivaji University Press,
Kolhapur-416 004

ISBN-978-81-8486-597-4

- ★ Further information about the Centre for Distance Education & Shivaji University may be obtained from the University Office at Vidyanagar, Kolhapur-416 004, India.
- ★ This material has been produced out of the Developmental Grant from UGC, Distance Education Bureau, New Delhi.

Writing Team

Writers Name	Sem. I Units	Sem. II Units
Dr. Namdev Khavare Arts & Commerce College, Hatkanangale	1	-
Dr. P. M. Patil A.C.F. College, Palus	2	-
Prof. M. S. Khot Shripatrao Kadam Kanya Mahavidyalaya, Kadegaon	3	-
Dr. P. Y. Jamadar Vishwasrao Naik Mahavidyalaya, Shirala	4	-
Prof. Dr. B. M. Ladgaonkar Yashwantrao Chavan Warana Mahavidyalaya Warnanagar	5	-
Prof. S. B. Raut S. B. Khade Mahavidyalaya, Koparde	-	6
Prin. Dr. Y. B. Gonde Kala Mahavidyalaya, Wagholi, Tal. Koregaon	-	7
Dr. Advait Joshi Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya, Kagal	-	8

■ Editors ■

Shri. Y. S. Kalamkar
Former Head
Dept. of English
Kisan Veer Mahavidyalaya, Wai

Dr. P. M. Patil
Head, Dept. of English
ACF College, Palus

Dr. S. B. Bhambar
Head, Dept. of English
Arts & Commerce College, Nesari

B) Write short notes on the following :

- 1) The character sketch of Dr. Thomas Stockmann
- 2) The condition of the Baths in the town
- 3) The opposition of the pressmen and the board of the town to Dr. Thomas Stockmann
- 4) Peter, the Burgonmaster

7.5 Keys to check your progress:

A) 1) e---a medical officer

2) b---polluted

3) e---Dr. Stockmann

4) d---a teacher

5) a---an elder brother

B) 1) A medical officer

2) Peter, the Burgonmaster

3) A friend of Dr. Thomas

4) Yes

5) The strongest man in the world is he who fights alone.

7.6 Books for further reading:

*An Enemy of the People': Edited by Shakti Batra, Surjeet Publications Delhi-110007, Fourth Reprint, 2013..

Unit-8

An Enemy of the People : Thematic Concerns

- Henrik Ibsen

Contents

8.1 The Characters

8.2 The Themes

8.3 Appreciation

8.3.1 Plot-construction

8.3.2 The title

8.3.3 Problems in *An enemy of the people*

8.3.4 *An enemy of the people* as a political play

8.4 Glossary

8.5 Check your progress

8.5.1 keys

8.6 Exercises

8.7. Suggestions for further reading

8.0 Objectives:

After studying this unit you will be able:

- to discuss the characters of the play in detail
- to discuss themes in the play
- to discuss plot, title and problems in the play.

8.1 The Characters:

1. Dr. Thomas Stockmann:

Doctor Thomas Stockmann is the protagonist of *An Enemy of the People*. He is one of the most famous characters of Ibsen. He is the brother of Peter Stockmann who is the Mayor of the town. Dr. Stockmann is a bold, sincere and strong man. He shows all these characteristics when he fights against municipal politics of a Norwegian town. Dr. Stockmann used to practice in a remote northern town. He left the practice and joined as the Medical Officer of his native town. He has become the important personnel of the Municipality. He and his family are very happy. They are financially secure now. He is fond of friends and has a hospitable nature. He has good digestive powers and he loves his food and drink. He enjoys offering his friends roast beef and toddy.

He is an idealist and an ardent lover of the truth. He is a sensitive man. When he finds certain cases of diseases in the town, he starts working on the waters of the Baths. He discovers that a bathing complex is seriously polluted. The waters of the Baths are polluted by a leak from the nearby tannery. He sends samples of waters to the University for more investigation and analysis. When things are confirmed, Dr. Stockmann has a proof that the Baths are a source of infection and impurity. Earlier, he had written some articles about the medical qualities of the waters. Now Dr. Stockmann wants to bring the matter before the public. He has prepared a report about the result of his discovery. In the report he has recommended to close the Baths. He also insists on repairing or improving the water supply. Herein he stands as a man of morality. He is not worried about the effect of his discovery on the prosperity of the town. He decides to run his campaign for the welfare of the people. He remains firm on his stand and he is not moved by the opinions and ideas of others.

Dr. Stockmann is a man of courage. It is born out of his faith and his confidence. He does what is right and is not afraid of anything. He is not moved by threats of his brother. Though his friends change and support the Mayor, he does not move from his stand. At the public meeting he shows his courage and faces the mob that is against him. He boldly criticizes the politicians of the town and the so-called 'solid majority'. According to him it is not capable of facing the truth. He speaks freely in the presence of his enemies without taking any pressure. He never loses his courage

when everybody turns against him. He appears to be stronger and nobler. He is fired from his job and is not allowed to practice as a personal doctor. His daughter, Petra, is fired from her job. His two sons are asked to stay home for a few days. Captain Horster loses his job. Dr. Stockmann's landlord tells him to quit the residence. Moreover, Morren Kall refuses to give money to his family. He has decided to invest them in the Baths.

Dr. Stockmann is also a man of hope and enthusiasm. He never loses them in adverse conditions. It is he who decides to fight against pollution, corruption and 'solid majority'. He decides to open the school for the street boys to develop them as free thinkers. He is sure that in this task his daughter Petra will help him and his two sons will join the school as students.

Dr. Stockmann is a man of a quick temper which is so powerful that his wife keeps a constant watch on him. She also controls him whenever he gets angry. He drives his brother out of his house when he comes to give him a dismissal order. He also asks his wife to rub the floor when Peter leaves the house. When he picks up his umbrella and chases Aslaksen and Hovstad out of the house, he does not hide his anger.

Dr. Stockman is a man of principles and he is proud of them. He is not tempted by anything. He faces the problem very confidently. Though he is defeated, he decides to continue his mission of educating the people who are following the wrong path. In his newly decided mission he is supported by his daughter Petra and his friend Captain Horster. He feels happy with their support.

Dr. Stockmann becomes the mouthpiece for Ibsen's anger. Ibsen faced criticism in his life like Dr. Stockmann faces in the play. Ibsen's play, *Ghosts* created turmoil and he was criticized for preaching revolutionary ideas and corrupting youth. He was called an enemy of social peace. He was accused of playing with the stability of established institutions by exposing their corrupt practices. Ibsen gave an answer to his critics by creating the character of Dr. Stockmann. He acts like Ibsen. The play itself is a personal declaration of ideas, views and opinions of Ibsen. So he has created a powerful, lovable and an appealing character of Dr. Stockmann.

2. Peter Stockmann:

Peter Stockmann is a brother of Dr. Stockmann. He plays a vital role in the play. The conflict between two brothers is the main theme of the play. This conflict arises

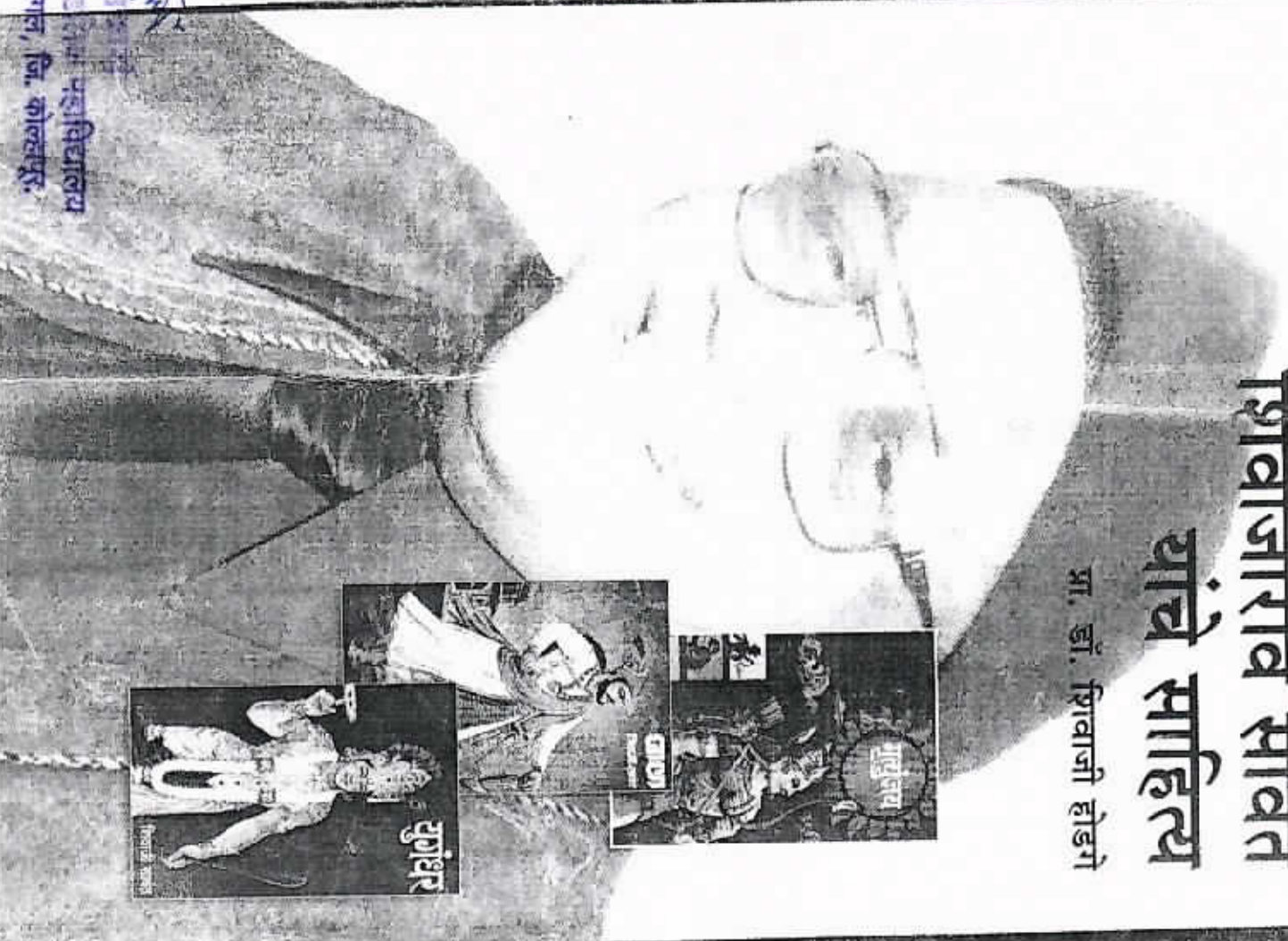
SM 11-12001

2014-15

(04)

शिवाजीराव सावंत यांचे साहित्य

श्री. डॉ. शिवाजी होडगे

सदाशिवराव मंडळिक महाविद्यालय
सुरगड, ता. कागल, जि. कोल्हापूर.

शिवाजीराव सावंत यांचे साहित्य

प्रा. डॉ. शिवाजी होडगे

॥२५॥
महाश्वरा

Shivajirao Sawant Yancho Sahitya
Prof. Dr. Shivaji Hodage
शिवजीराव सारवंत यांचे साहित्य
प्रा. डॉ. शिवजी होडगे

ISBN No. : 978-81-924470-9-4

प्रकाशन क्र. २८

© प्रा. डॉ. शिवजी होडगे
सादाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय,
मुससूड, जि. कोल्हापूर ४१६१०९
पहिली आवृत्ती
४ मार्च २०१४

प्रकाशक
दर्या प्रकाशन
सी-१४, शिवसूती सोसायटी, एम/आर क्र. ७७/२ सी,
भारती विद्यापीठ, कावज, मुण ४११०४६,
मोबा. ०७८४१०५६३०१/०९८५०७९९६३०

मुद्रक
भारती मुद्रणालय
शाहूपुरी ४ थी गल्ली,
कोल्हापूर - ४१६००१.

किंमत : ₹ ३००

आदर्णीय डॉ. बी. एन. कळके यांना

अनुक्रमणिका

१. शिवाजी सावंत यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण	६
२. शिवाजी सावंत यांचे कादंबरी लेखन	१५
३. शिवाजी सावंत यांचे चरितकथाणी लेखन	११८
४. शिवाजी सावंत यांचे रसितलेखन	१४६
५. शिवाजी सावंत यांची नाट्यरूपांतरे	२०३
६. शिवाजी सावंत यांचे 'संकीर्ण साहित्य'	२५०
७. उपसंहार	२५४
८. परिशिष्ट - १	२७२
९. परिशिष्ट - २	२७४
१०. अन्वयासंग्रह सूची	२७६

ऋणनिर्देश

मा. छा. सदाशिवराव मंडलिकसाहेब

मा. डॉ. राजन गवस

मा. प्रा. संजय मंडलिक

जय शिवराय शिक्षण संस्था, मुण्डू

प्रकरण पहिले

शिवाजी सावंत यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण

मराठी वाङ्मयातील एक लोकप्रिय कादंबरीकार म्हणून शिवाजी सावंत यांचा उत्खेद करावा लागेल. 'मृत्युंजय', 'शुभांशु' आणि 'छाया' या पौराणिक, ऐतिहासिक कादंबऱ्यांनी सावंत यांना कादंबरीकार म्हणून लोकमान्यता व सत्सकमान्यता प्राप्त करून दिली. १९६७ साली 'मृत्युंजय' ही कादंबरी प्रसिद्ध झाल्यापासून 'मृत्युंजय'कार म्हणूनच त्यांना संबोधले जाऊ लागले. सावंत यांनी कादंबरी, व्यक्तित्वचित्रण, ललितलेखन, नाट्यलेखन या प्रकारच्या वाङ्मयाची निर्मिती केली आहे. काही ग्रंथांचे संपादनही केले आहे.

शिवाजी सावंत यांच्या सामग्री साहित्याचा संशोधनरसक अन्वय असून सावंत शिवाजी सावंत यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण कशी झाली, हे पाहणे आवश्यक ठरते. लेखकाच्या वाङ्मयीन व्यक्तिमत्त्वाची व दृष्टिकोणाची जडणघडण समजून घेणे, हे त्यांच्या साहित्याच्या आकलनास उपयुक्त ठरते. ही जडणघडण पाहण्यासाठी त्यांचे जन्मगाव, वंशवंत, जन्म व बालपण, शिक्षण, उपजीविका, वैवाहिक जीवन, आवडीनिवडी, शालेय जीवनातील लेखन व वाचन, साहित्यिक व मित्र यांचा सहवास, सामाजिक बांधिलकी, त्यांचे संकल्प, साहित्य संमेलन निवडणूक, जीवनाची अखेर इत्यादी घटकांच्या अनुभवांने त्यांच्या जीवनचरित्राचा वेध घेणे वेगळे आहे. जेणेकरून त्यांच्या वाङ्मयाचा आणि त्यांच्या जीवनाचा अनुबंध तपासण्याची दृष्टी सिद्ध होऊ शकेल.

'आजरा' हे शिवाजी सावंत यांचे जन्मगाव. कोकण आणि देश यांना सांधणाऱ्या घाटमाथ्यावर सहाद्रीच्या कुशीत वसलेले कोकणाच्या निसर्गाचा आणि संस्कृतीचा प्रभाव असणारे, निसर्गरम परिसर आणि सांस्कृतिक, धार्मिक परंपरा यांनी समृद्ध असणाऱ्या 'आजरा' या गावात सावंतांचे संस्कारराम आणि संवेदनक्षम

बालपण व्यथित झाले. व्यक्तिच्याच्या जडणघडणीत जन्मगाव, त्याचा परिसर, पर्यावरण, तेथील सांस्कृतिक, ऐतिहासिक परंपरा, कला परंपरा, समाजरचना, येथील माणसे, चळवळी, अर्थकारण इत्यादी अनेक घटकांचा कमी-अधिक प्रभाव पडत असतो. परिणामी व्यक्तिच्याचा वेध घेताना या घटकांना महत्त्व असते. त्यांचे अवलोकन करणे आवश्यक ठरते. ।

कोल्हापूर जिल्ह्यातील 'आजरा' हे गाव मध्ययुगात आदिलशाहीच्या व त्यानंतर छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या ताब्यात होते. ब्रिटिशांच्या काळात वेळ्याव जिल्ह्यातील 'हुक्मी'तील 'आजरा' एक महाल होता. इंग्लंडातील येथील श्रीमंत बाबासाहेब धोरपडे यांच्या बऱ्हागिरीतील हे गाव. जन्माने ब्राह्मण असणारे बाबासाहेब धोरपडे शिक्षणप्रेमी होते. त्यांचे कुलपुरुष जोशी आडनावाचे होते. छत्रपती शिवराय व शंभुराजे आणि कापशी भाट्याळचे सरसेनापती संताजीराव धोरपडे यांच्या पुरोहितांचे बाबासाहेब धोरपडे हे वंशज होते.

'आजरा'विषयी वर्णन करताना शिवाजी सावंत लिहितात, 'कोल्हापूर जिल्ह्यातील आजरा या गावाला निसर्गरम परिसर लाभलेला आहे. गावच्या पश्चिमेला आंबोली परिसराचा घाट, तो उत्तरला की, येथे सावंतवाडी राहू. दक्षिणेला नळदर किलोमीटरवर कर्नाटकातील वेळ्याव जिल्ह्याचा कानडी मुखसूत्र अशा तिहेरी केंद्रांमध्ये 'आजरा' हे गाव वसले आहे. मराठी प्रदेशातील अनेक गावांची भावे संस्कृत भाषेचे बोट धरून चालत आलेली दिसतात. कर्नाटक (कर्नाड), सातआरा (सातारा), पन्नागावसराय (पन्हाळा), अलंकापूर (अळंदी) ही वानगीदारखल भावेच हे सुचवायला पुरेशी आहेत. या आजरा गावाचही तसेच काही झाले असता. या नावाबद्दल एक मजेदार कल्पना सांगितली जाते. या गावात येणाऱ्या पाहुण्याला इथला रहिवासी हटकून म्हणणार, आज व्हा! म्हणून म्हणे हे आजरा नाव! मूळ 'अ-जरा' असं नाव असतं, ज्याला 'जरा' म्हणजे म्हारापण नाही असे गाव ।' ।

निसर्ग सौंदर्याचे बरदान लाभलेल्या आजच्याला 'जरा' जशी स्पर्श करू शकली नाही, तशीच तेथील माणसांची मनही वृद्ध झाली नाहीत. आजरा येथील चारकरी संप्रदायाचा वसा सांगणारे लक्ष्मणबुवा मोरजकर हे ७३ वर्षांचे सतपुरुष (१२ सप्टेंबर, १८५१), या भूमीत समाधिस्थ झाले आहेत. हे मूळचे गोव्यातील 'मोरजे' गावचे आहेत. आजही पंढरपुरातील आपली निर्मितीने वे भवनी फड जपे राहतात त्यांचा मानकरी 'मोरजकर' बुवाच्या पहिल्या फडातील आजरेकरच आहे. द्विपद्यकेशी नदीकाठाला असणारी ही मोरजकर बुवाची समाधी संपूर्ण आजरा

म. शिवाजीवार लडा

शतक विद्यापीठ

महाराष्ट्र शासन, मुंबई

महाराष्ट्र शासन, मुंबई

महाराष्ट्र शासन, मुंबई

महाराष्ट्र शासन, मुंबई

मुंबई

श्री

ISBN 978-81-924470-9-4

9 788192 444709 4 >

5117-2111

2014-15

05

The system of Distance Education has the potential to fulfil the enormous responsibility of universalization and democratization of education by maintaining the standard of education, providing Education relevant to the needs of the country at reasonable costs and making optimum use of the media.

Our endeavour is:

1. to provide an alternative non-formal channel for higher education.
2. to reduce the pressure on the conventional university system by supplementing it.
3. to provide a means for continuing and life-long education so as to enrich the lives of people.
4. to bring higher education within the reach of those who have had no access to it.
5. to democratize higher education by providing access to large segments of the population- particularly the disadvantaged groups such as those living in remote and rural areas, including working people, women and other adults who wish to acquire and upgrade their knowledge and skills through studies in various fields.
6. to help those who wish to improve their educational qualifications and are interested in undertaking advanced studies of their interest, without being required to join as full time students.

Prof. (Dr.) D. V. Muley
Registrar

Shriwaji University, Kolhapur
Website : www.unishriwaji.ac.in
www.shriwajidistanceeducation.com
Fax : 0091-231-2692333, 2691533

Prof. (Dr.) Arun Bhosale
Director

CENTRE FOR DISTANCE EDUCATION
Telephone No. : 2693771, 2693871,
2694171, 2694771
Fax : 2693771

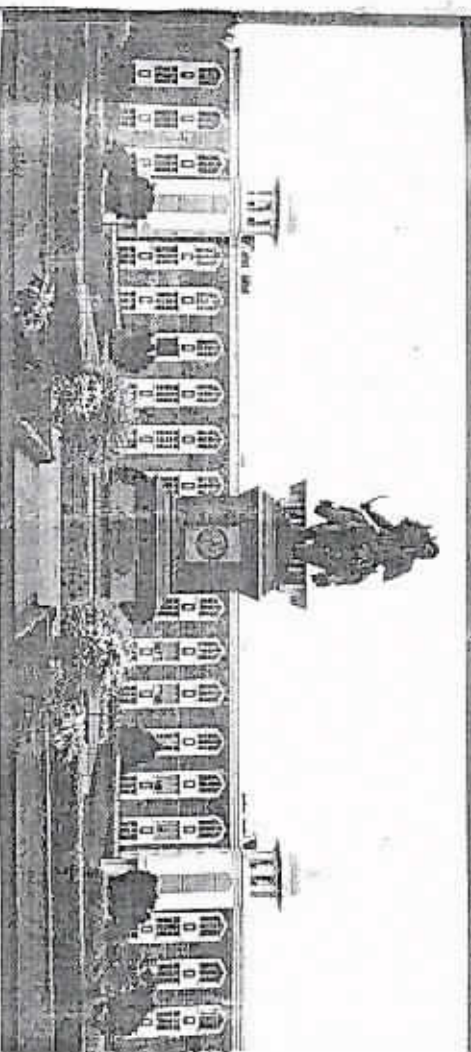
ISBN : 978-81-6486-

श्रीवाजी विद्यापीठ

कोल्हापूर, महाराष्ट्र

दूर शिक्षण केंद्र

वी. ए. भाग १ : मराठी (आवश्यक)
अभिव्यवती

(संशोधक नं. 2093-111 मद्रास)

सदाशिवराव विद्यालय
मुसूड, ता. कानल, जि. कोल्हापूर.

CENTRE FOR DISTANCE EDUCATION

From the Vice-Chancellor's Desk

To democratise higher education by providing access to large segments of the population including working people, women, army personnel and other adults who wish to acquire and upgrade their knowledge and skills through studies in various fields, Shivaji University established Centre for Distance Education (CDE) in the year 2005.

I am happy that Shivaji University, Kolhapur (MS) through its Centre for Distance Education has widened the horizon of higher educational opportunities to all those desirous by making available the self instructional material, specially prepared for them by our experts, arranging contact sessions in all Study Centres and providing pre and post registration counselling for distance services. I am sure that our venture will help to serve the purpose of social inclusion of a large population which has for various reasons remained away from the portals of learning.

With my good wishes,

Prof. (Dr.) N. J. Pawar
Vice-Chancellor
Shivaji University, Kolhapur,
Maharashtra State

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

दूर शिक्षण केंद्र

अभिव्यक्ती

(शैक्षणिक वर्ष २०१३-१४ पर्यंत)

प्रथमवर्ष : कला
संवादी : आदर्शचक्र

© कुलसचिव, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर (महाराष्ट्र)

प्रथमावृत्ती : ३०९३

द्वितीय आवृत्ती : २०१५

बी. ए. भाग-१ (अभिव्यक्ती) ; आद्यखण्ड

सर्व हक्क स्वाधीन. शिवाजी विद्यापीठाच्या परवानगीशिवाय कोणत्याही प्रकाराने नक्कल करता येणार नाही.

□ प्रती : ₹. ५००

□ प्रकाशक :

डॉ. डी. व्ही. मुळे

कुलगविद्य,

शिवाजी विद्यापीठ,

कोल्हापूर : ४१६ ००४

□ मुद्रक :

श्री. बी. पी. पाटील

अधीक्षक,

शिवाजी विद्यापीठ मुद्रणालय,

कोल्हापूर : ४१६ ००४

□ ISBN- 978-81-8486-477-9

* दूर शिक्षण केंद्र आणि शिवाजी विद्यापीठ भावनेलची माहिती पुढील पत्र्यावर मिळू शकेल.
शिवाजी विद्यापीठ, विद्यानाथ, कोल्हापूर - ४१६ ००४. (आस)

* दूर शिक्षण विभाग - विद्यापीठ अनुदान आयोग, नवी दिल्ली यांच्या विकसन अनुदानावर या साहित्याची निर्मिती केलेली आहे

(ii)

दूर शिक्षण केंद्र, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

■ सहाय्यागार समिती

प्रा. (डॉ.) एम. बी. यवत

मा. कुलगुरू,

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रा. (डॉ.) एम. एम. साळुंखे

मा. कुलगुरू,

सर्वसाधारण चळवळी महाराष्ट्र मुक्त विद्यार्थी, नारीक

प्रा. (डॉ.) के. एस. रंगाप

मा. कुलगुरू,

केंद्र, शिवाजी, म्हैसूर

प्रा. पी. प्रकाश

मा. ४-कुलगुरू,

शंकर मधील सान्नीव मुक्त विद्यार्थी, नवी दिल्ली

मा. प्राचार्य (डॉ.) ए. एस. फोर्डे

मा. प्रभुकुलपुत्र, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रा. (डॉ.) सीमा वेवळे

गीत-गोविंद, फ्लॉर नं. १, ११३९ सारंगरम फ्लॉरिडन,
कोल्हापूर-४१६००४

डॉ. अनिल गवळी

आदिवासी, कला व ललितकला विद्याशाळा,

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

■ अभ्याससमंडळ : मराठी

अध्यक्ष : डॉ. अनिल पांडुरंग गवळी

सहाय्यागार चळवळी, इल्लकर्णी, ता. चंद्रपूर, जि. कोल्हापूर

प्रा. डॉ. राजन गवस

प्रमुख, सारंग विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

डॉ. एकनाथ बाबुराव अहळकर

दत्तजीराव कदम आर्ट्स, कॉमर्स अण्ड सायन्स कॉलेज,
इगळकंजी, जि. कोल्हापूर

डॉ. सुनील बापन चंद्रशेखर

गवळी ज्ञानपीठ फाऊंडेशन, सदा यशोधर,
कोल्हापूर

डॉ. श्रीमती सुपन दूध्याजी चव्हाण

विश्वनाथन नारंग महाश्रीवालय, शिराळा, जि. सांगली

(iii)

प्राचार्य डॉ. बी. एम. पाटील

आदिवासी, सामाजिक शास्त्र विद्याशाळा,

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्राचार्य डॉ. सी. बी. दिखारे

अधिष्ठाता, विज्ञान विद्याशाळा,

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

डॉ. आर. सी. फडतरे

अधिष्ठाता, भाषित्व विद्याशाळा,

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्राचार्य डॉ. ए. वी. गवले

संपादक, महाविद्यालय व शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

डॉ. डी. व्ही. मुळे

कुलसचिव, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

श्री. एम. ए. काडके

परीक्षा नियंत्रक, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

श्री. व्ही. टी. पाटील

दिव व सेवा अधिकारी, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

प्रा. (डॉ.) अरुण भास्कर (सदस्य सचिव)

संचालक, सूचिबोध केंद्र, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

डॉ. शिवाजी महादेव हेडेरे

सदाशिवराव मंडलिक महाश्रीवालय, मुसंडी,

ता. कणाल, जि. कोल्हापूर

डॉ. संजय दयाशय पाटील

दूरसंचार महाश्रीवालय, पी.टी. ता. नागल, जि. कोल्हापूर

डॉ. प्रकाश कुंभार

नारद करिंदा आर्ट्स आण्ड कॉमर्स, कोल्हापूर

डॉ. चळवंत गुरसेकर

बी. आर. मनी महाश्रीवालय, सूरगळ

अध्यास घटकांचे लेखक : A सत्र पहिले

लेखक	घटक शीर्षक
डॉ. सुमन कुख्यानी चटर्जी प्रमुख, मराठी विभाग, विश्वासराय नाईक विमान महाविद्यालय, शिराळा.	१. वडपा - किरण गुज माझा विंगुळा - यशवंतराव चव्हाण
डॉ. सुधाय गणपती जाधव मराठी विभाग, दत्तात्रीराव कदम आर्ट्स, साधन अँड कॉमर्स कॉलेज, स्वल्कलंडी.	२. कस्तूरबा प्रवास - प्र. के. अश्वे पंचांगा - अनिल अरचट
डॉ. रफीकसूरज भुस्त्रे मराठी विभाग, जयवंत महाविद्यालय, स्वल्कलंडी	३. मुलाखतलेखन परिचयपत्र
डॉ. सुनील चंद्रशेखरिदे प्रमुख, मराठी विभाग, ग. कृ. शास्. महाविद्यालय, कोरगाव.	४. वृत्तपत्रासाठी चतुर्थांशलेखन
डॉ. शिवाजीराव होडगे, प्रमुख, मराठी विभाग, सदरिकाव महलिक महाविद्यालय, गुण्ड.	B सत्र दुसरे
डा. विनोद रामा कांबळे, मराठी विभाग, ग. र. सिद्धे महाविद्यालय, शिरांगी, गा. गणचवडा.	१. सद्युत्ताना - फुलगात. ज्योत असेलख - विलख वेंडुलकर
डॉ. संजय दशरथ पाटील मराठी विभाग, दूरसाखर महाविद्यालय, विही, गा. क्वाल.	२. पैलतीरी - गादावरी परळकर
डॉ. संतराव रामचंद्र पार्लकर, मराठी विभाग, कला, वाणिज्य व शिक्षण महाविद्यालय, फळू, जि. सांगली.	३. कुमुदागल-सुखीचे भेगीत, कलेकशाचे गर्गीत, कणा नादयगा सुर्वे-चार शब्द, कालमास, जंगरी शेत.
डॉ. नीला जोशी मराठी विभाग, काय.डी.मनो महाविद्यालय, कला.	४. श्रुतिकालेखन वृत्तपत्रासाठी जाहिरातलेखन
डॉ. रफीकसूरज भुस्त्रे जयवंत महाविद्यालय, स्वल्कलंडी.	युद्धलेखन

संपादक

डॉ. संजय दशरथ पाटील
सदस्य, मराठी अभ्यास मंडळ,
शिवानी विद्यापीठ, कोरगाव

डॉ. अनिल पावळी
अधिकाता, कला व ललितकला विभागाचा,
अध्यक्ष, मराठी अभ्यास मंडळ,
शिवानी विद्यापीठ, कोरगाव.

प्रास्ताविक

विद्यार्थी मित्रां,

दी. ए. भाग एक मराठी (आवश्यक) या विषयाच्या विद्यार्थ्यांसाठी शिवानी विद्यापीठाने 'अभिव्यक्ती' नावाचे माध्यमसक तयार केले आहे. या पुस्तकसुसज्जित आधारीत तयार केलेले स्वयं-अध्ययन साहित्य आपल्या हाती देताना मूला अतिशय आनंद होत आहे.

प्रथम वर्ष कला या वर्गात आपण आता उच्च शिक्षणासाठी प्रवेश घेतलेला आहे. पहिली ते चारवीपेक्षा वेगळा आणि आह्लादजनक असत अभ्यासक्रम सुमव्यापुढे ठेवला आहे. विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास व्हावा, त्याला स्वयंच्छा शुभान टिकून राहता याचे, त्याला विविध वाङ्मयप्रकारांनी ओळख व्हावी, त्याचे वाङ्मयप्रवाहांचे अध्ययन करावे, उचोचन करावे यासाठी या अभ्यासक्रमाचे नियोजन केले आहे.

'अभिव्यक्ती' या पाठ्यपुस्तकातील पहिल्या सत्रासाठी 'A' आणि दुसऱ्या सत्रासाठी 'B' अशा अभ्यासपत्रिकांसाठी वेगवेगळे घटक आपणस अभ्यासावधाने आहेत. या घटकांच्या अध्ययनांतून विद्यार्थ्यांपेथे एक वाङ्मयीन दृष्टी निर्माण होईल, साहित्याचा अभ्यास करण्याची एक प्रिस्स निर्माण होईल, विद्यार्थ्यांच्या साहित्यिक व्यापत्तामत्वाचा विकास होईल अशी आशा आम्हास वाटते. विद्यार्थ्यांला 'गदनी जीवनदर्शन घडविण्यासाठी उपयुक्त टाणणा हा अभ्यासक्रम आहे.

प्रथम सत्रासाठी अभ्यासपत्रिका 'A' मध्ये कथा, ललितलेख, प्रवासवर्णनपर लेख, वैचारिक लेख अशा विविध वाङ्मयप्रकारांचे साहित्य अभ्यासण्याबाबेर विद्यार्थ्यांना उपयोजित मराठीचे अध्ययन करावयाचे आहे. यामध्ये किरण गुज यांची 'वडपा' ही कथा, यशवंतराव चव्हाण यांचा 'माझा विंगुळा', हा ललित लेख, अनिल अरचट यांचा 'पंचांगा' हा वैचारिक लेख आणि मुलाखत लेखन, परिचय पत्र व वृत्तपत्रासाठी चतुर्थांशलेखन वा उपयोजित मराठीच्या घटकांच्या अभ्याशातून ग्रामीण सुशिक्षित नेकांचे स्वप्ने आणि त्याला गेलेला तडा. मानवी जीवनात जन्माच, कुटुंबातील माणसे, साहित्य, संगीत यांचे स्थान, पाण्याचे

वृत्तपत्रासाठी बातमीलेखन

डॉ. शिवाजी होडे

भारतीचे अभ्युत्थन करित असताना आपण साहित्यातील भाषेवर अधिक लक्ष केंद्रीत करतो. पण व्यावहारिकतेत भाषेकडे आपले दुर्लक्ष होत असते. व्यावहारिक कामकाज, त्याचे स्वरूप, लेखनाची पद्धती आत्मसात करणाऱ्यांसाठी आता राज बनली आहे. व्यावहारिक जीवन जसजसे गतीमान होत आहे तसतशा जवळच्या गरजाही निर्माण होत आहेत. त्यांच्यापूर्तीसाठी अभिव्यक्ती याव्यक्ती नवनवी रूपे आकार घेत आहेत, त्यांचे स्वरूप, मांडणीची पद्धती, वापरावयाची भाषा अशा सर्व गोष्टी विचारात घेऊन लेखन करणे लागणार आहे. विद्यार्थ्यांना आता भोवतालच्या वैश्विकपूर्ण व्यावहारिक लेखनाचे डोळस अभ्यास करून त्याची भाषा व रचनांतर अवगत केले पाहिजे. विद्यार्थ्यांना बातमीलेखन कोसलेचे आत्मसात करता यावे यासाठी बातमीलेखन वा घटकाचा आपण रेषे विचार करणार आहोत.

□ बातमी : व्याख्या आणि स्वरूप

दैनंदिन जीवनात सामान्य घटनेपेक्षा काही नवीन-विशेष घडल्यास व तिचा सार्वजनिक जीवनाशी संबंध आल्यास त्याला आपण बातमी म्हणतो. 'एखादी घटना लोकांना कळवची म्हणून ती जाहीर करण्यायोगी माहिती म्हणजे बातमी.' अशी बातमीची व्याख्या केली जाते.

विश्वान्या कानाकोपऱ्यातून येणाऱ्या बातम्या देणारे पत्र म्हणजेच वृत्तपत्र. बातमीला बात, वर्तमान असे पर्यायी शब्द आहेत. चार्ल् स्थितीची माहिती लोकांना देण्याची जबाबदारी वर्तमानपत्राची असते. News या इंग्रजी शब्दातील N (North) उत्तर, E (East) पूर्व, W (West) पश्चिम आणि S (South) दक्षिण वा चार अक्षांतून चारही दिशांची, चौदशेकडून म्हणजे जगाच्या सर्व भागांतून आलेली बातमी हा अर्थ सूचित होतो.

आजच्या दैनंदिन जीवनात वर्तमानपत्र, आकाशवाणी, दूरदर्शन ही लोकमानसापर्यंत पोहोचणारी प्रभावी प्रसार माध्यमे आहेत. मोबाईलफोनही आपल्यापर्यंत बातमी पोहोचत असते. वर्तमानपत्र वाचणे ही व्यक्तीची सवय बनली आहे. 'कुठे काय घडले?' याची विश्वासा त्याला अस्वस्थ करतो. वर्तमानपत्राबद्दल नजर टाकल्याशिवाय त्याला चाहाही गोड लागत नाही. आजचे वर्तमानपत्र उद्या शिके करी झाले तरी त्याला संदर्भपूर्ण राहते. केवळ बातम्या देणे हे वृत्तपत्राचे काम नाही. समाजाला दिशा देणे, शासनकर्त्यांवर अंकुश ठेवणे, सत्ताची परीक्षण करणे आणि समाजातल्या दंगीकतेचे खंडण

आणि 'लोकमानसाला योग्य दिशा दाखवून इष्ट' असे वाक्य लावणे' हे वृत्तपत्राचे महत्त्वाचे कार्य असते. म्हणूनच 'बुद्धीबोकाही धर्मगणपत्रांतही भेटी' राज्यकर्त्यांना नेहमी घटक आली आहे. 'Fountain Estale of the Kingdom' असे वृत्तसंस्थेचे वर्णन कालाईल करता. त्याला चौथे याचिंतस्थळ असे म्हटले आहे. समाजावर परिणाम घडवून आणण्याची जबाबदारी ताकद या माध्यमात असते.

अलीकडे दूरदर्शनवर चौवीस तास बातम्या देणाऱ्या कित्येक वाहिऱ्या आहेत. तेथे कशाचीही बातमी करून दाखविली जाते. उदाहरणार्थ, भारतीच्या झोळ्यातून अश्रू येत आहेत. झाडातून पाणी गळतंय, झाडाच्या बुंग्याला गणपतीचा आकार - त्याला सांड फुटलीय - ती हळूहळू वाढतंय, एक शासकीय अधिकारी स्वताला राण्या समजून साडी वगैरे नेसून नाचतोय, हे काय बातम्यांचे विषय झाले ? कुठल्यातरी खेड्यात घडलेल्या घुळघट, अडानी घटना ह्या व्हेरिंग न्यूज या नावाज्वळी दाखविल्या जातात. हरियाणात शिस्त नावाचा मुलगा बोआरखेलमध्ये पडला ही बातमी महत्त्वाची होती. पण प्रसारमाध्यमांनी जे काही केले ते हीन दर्जाचे होते, आपल्या वाहिऱ्यांची लोकप्रियता वाढणंभासाती सुधार गोष्टींना, सनसती महणून प्रदर्शित करण्याची प्रसारमाध्यमांमध्ये चढाओढ दिसते. साहित्यिकच या इलेक्ट्रॉनिक मिडियाचा परिणाम वृत्तपत्रांवरही झाल्याचे स्पष्ट दिसते आहे.

बातमीचा परीचा विशाल आहे. लोकमानसंपर्कत मोहकणारे ते प्रभावी माध्यम आहे. अधिकारीक जनसमूह, उर्वेक्षित-दुर्लक्षितवर्ग, शोकात्री, कष्टकरी, हमालापासून ते भिकान्यास्यत या सर्वांचे जीवन-प्रश्न-सामस्या, सुख-दुःख हाशी बातमीचा विषय झाला पाहिजे. बातमी-लिहितांना समाजाचे प्रश्न, त्यांच्या गरजा वृत्तपत्रांनी यांडावला हव्यात. राष्ट्र-उभारणीत वृत्तपत्रांची भूमिका महत्त्वाची असते.

□ बातमीचे विशेष

वर्तमानपत्रात जे छापले जाते ते खरेच असते अशी जनमानसांची धारणा असते. त्यामुळे बातमी संतुष्ट असली, ती करूनघेणे सांबाळेली, सुवाचकून स्वयंभाटणी असू नये. ती खेटी असूच नये. नवीनय हा वातामीचा महत्त्वाचा गुणधर्म असतो. नाविन्यहीनता माणसाला नेहमीच विवशत असते. घडलेली गोष्ट कळविण्याचा ताजेपणा हे वर्तमानपत्रातल्या बातमीचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य, नवेपणा हेच नवलईचे बला असते. नया चित्रण, नव्या कथन, नवी पुस्तके, नवे उपक्रम, नव्या योजना यांमध्ये व्यक्तीला स्वतःस असते. शून्य, वादळ, महापूर, अंधारात, ससापालट, नैराशाचे मृत्यू हे अनपेक्षितपणे घडलेले असतात, अनपेक्षितता ह्या एक बातमीचा निकष आहे. सामान्यजनगम्य अथवा पर्यावरणामध्ये काही विचित्र घटना घडत असतात. एखाद्या बालकाला मागील जन्माचे आठवते, एखादे लंडन मूल पुढील जन्मात जन्माचे कॅलेंडर सांगते. एखाद्या महिलेच्या पोटी तीले अंधाचा चौळे जन्मतो, दोन टोंडाचा साप, तीन पायाचे रेडकू अशा विचित्र घटना बातमीचा विषय होतात.

युद्ध, क्रीडा, धूम, भागान्या, राजकारण, शिक्षण, व्यापारविषयक, औद्योगिक, गुन्हेगारी यांच्यातील संघर्ष उत्सुकतेचा विषय असतो. अशा घटना बातमीचा विषय होतात. ससांतरे, मध्यांतरे, माणसानाणसातील मूर्धा या गोष्टी बातमीच्या कर्तेत येतात. ख्यातम लोकनाची प्रेमप्रकरणे, बहिष्कारातील विवाहाबा प्रेमसंबंध या विषयाचे लोचंणा कुसुळ असते. समाजातील आर्थिक व्यवहार, पहाणार्, सरकारचे उदात्तचक्र, बाजारतील उल्लाळली, शेअर मार्केटमधील निर्दोषाकाची चढ-उतार, समाजामध्ये चालले नवे संशोधन, शिक्षणाचे बदलेले रूप, समाजाची प्रगती, सांस्कृतिक उत्सव, कार्यक्रम, साहित्य-नाट्य. काल्य क्षेत्रातील घडामोडी, विचरपट-क्रीडा जगातील कश-सामर्थ्य, चढाओढ, मनोरंजनाला आलेले महत्त्व, आरोग्यविषयक जागरूकता, पर्यावरण, पर्यावरणाचे महत्त्व अशा गोष्टीत माणसांना कुसुळ असते. अशा नेमक्या गोष्टीतील सुसंगती-विसंगती घटना-नाट्य हेरून बातमीदात्या बातमी जाणी लागते.

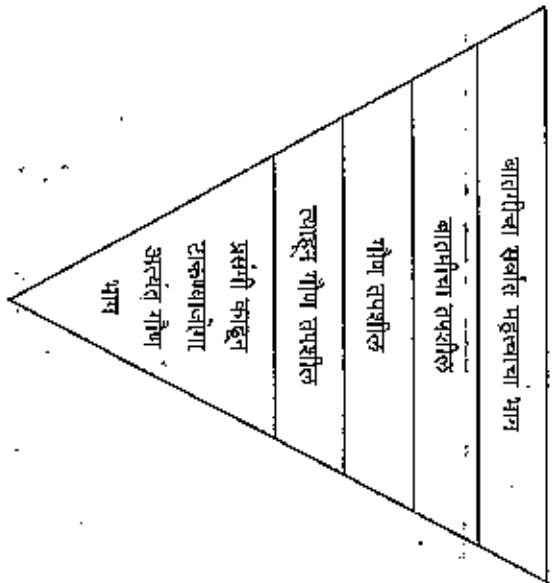
□ बातमीलेखन करताना लक्षात घ्यावयाच्या गोष्टी

बातमी पिळवणे कसे आणि लिखके महत्त्वाचे आहे तसे बातमीचे लेखन करण्याची महत्त्वाचे असते. बातमीचा वाचक वर्ग सात समात. त्यामुळे बातमीदार बाह्यत समाजातील सर्व स्तरातील लोकांशी संबंद साधत असतो. अतःपेक्षिततांपासून उच्चशिक्षितांपर्यंतचा वाचक वर्ग बातमी वाचत असतो. त्यामुळे बातमीची भाषा सर्वसामान्यांना चटकन समजेल अशी-असावी लागते.

बातमी अचूक, परिपूर्ण आणि संधार असावी. ती वाचकानंतर वाचकांच्या मनात कसलीही संका पाहू नये. बातमीला आधार दिला तर वाचकांचा बातमीच्या सत्यतेवरील विश्वास वाढतो. घटनेची पारदर्भूमी आणि तपशील दिला तर बातमी परिपूर्ण ठरते समजते.

बातमी म्हणजे निबंध नव्हे. ती आटोपशीर असण्याला हवी. ती सुरेसर व्हावी म्हणून पुढील सहा 'क' कारकाडे लक्ष घावे लागते. १) कुठे, २) केव्हा, ३) कोणी, ४) कशासाठी, ५) कोणाला, ६) कसे या सहा 'क' कारकांची उत्तरे बातमीत मिळायला हवीत.

बातमीत सर्वात महत्त्वाची गोष्ट प्रथम सांगतवयाची असते. त्यानंतर तिचा तपशील किंवा स्पष्टीकरणाचा मजकूर दावयाचा असतो. वाचकांचे लक्ष वेधून घेईल असा प्रथम मंथळा (Lead) त्यानंतर मथळ्याचे स्पष्टीकरण किंवा तपशीलवार माहिती असावी. सर्वात महत्त्वाची घटना पर आणि कमी महत्त्वाची घटना खाली किंवा शेवटी दिल्याचे जगोअभावी बातमी कमी करावची झाल्यास ती खालून जोडता येते. वृत्तपत्रसृष्टीत याला उलटा पिरॅमिड म्हणतात. पुढील आवृत्तीवरून हे स्पष्ट होईल.

वातापीचे यश हे मध्यल्यानर अवस्थेवरून असते. वाचकांचे लक्ष वेधून वेईल असा पध्दत वातापीला देणे आवश्यक असते. उगादी शोडक्या शब्दात वातापीचा महत्त्वाचा अंश मध्यल्यात याचा. पध्दत सोप्या भाषेत असावा. चार-पाच शब्दांपेक्षा त्यांची लांबी अधिक असू नये. मोठ्यापण शब्दात असावा.

वातापीत निरर्थक शब्दांचा पसारा असू नये. चुकीच्या अर्थाने शब्द व वर्तनामांचा गैरवापर करू नये. वाक्यांची विस्कळीत रचना वातापीत नसावी. वातापीचा अर्थ पूर्णपणे कळला पाहिजे. वातापीने वाचकांच्या मनात गोष्टी निर्माण होता कामां नये. वातापीत उगादी छोटी बाक्ये असावीत. परिच्छेद लहान असावेत. नकारात्मक वातापी लिहू नये. भाषा जोरकस असावी. शब्द हे पत्रकाराच्या हातातील हत्यार असते, म्हणून त्याचा वापर जाणीवपूर्वक केला पाहिजे.

वर्तमानपत्रातील वातापी ही कांठवरी नव्ह. ती हकीगत आहे याचे सातत्याने धान ठेवून लालिचपूर्ण आणि अलंकारीक शब्दात वातापी लिहू नये. कल्पनेला तर अजिबात शौरा देऊ नये. वातापीत स्वतःची मतप्रदर्शने करू नयेत. घटना वशी घडली, तसे वातापीत द्यावे. त्यात आपल्या पादत्रचे काही, अथवा आपली मते घुसडू नयेत. वातापीत लेखनविषयक नियम पाळावेत. तसेच स्थळ, काळ, व्यक्ती यांचा उल्लेख असावा. एखाद्या व्येष्ट नेता. प्रतिद्व व्यक्ती, यांना आदरचे स्थान द्यावे. महत्त्वाच्या व्यक्तींचा नामोल्लेखही करूना. वातापीत व्यक्ती/संस्था यांची घटदानी वईल, असा मजकूर लिहू नये. आपल्यावर असलेल्या विचारांचा, राजकीय पक्षाचा प्रभाव यात स्पष्ट होत कायना नये.

जातीय टांली, घटस्फोट, धार्मिक द्वेष, सुतळा विदंभन, विनयपण, बलात्कार, हून आणि हिडिस

घटना या संवेदनशील विषयाच्या वातापीत तात्पर्य राखून आणि मंत्रमपूर्ण भाषेत द्याव्यात. अशा वातापीत देवतेची कधी-कधी व्यक्तीचा, स्थळाचा उल्लेख टाळावा. सुलला विदंभनाच्या वातापीत तपशील टाळावा.

वातापीचा नमुना : १

महाविद्यालयात संपन्न झालेल्या वाङ्मय मंडळाच्या उद्घाटनाचा वरीमनपत्रासमोरी वातापीचा नमुना.

नवोदित लेखक ग्रामीण साहित्य समृद्ध करतील

— डॉ. मनोज पाटील

सातारा, दि. २५ ऑगस्ट डॉ. मनोज पाटील पुढे यावेळी डॉ. मनोज पाटील (वर्ताहर) : 'आपल्या ग्रामीण म्हाणाले, 'महाविद्यालयीन जीवन यांना महाराष्ट्र शासनाचा उत्कृष्ट भगात अवती. भोवती दुःख हे भवतःला समृद्ध करण्याचे प्रयत्न आहेत. आभ्यासासोरीवर असते. विद्यार्थ्यांनी वाचन, भाषण आणि तपशील उपादीने जगाणारी 'सुखळ लेखन याकडे अधिक लक्ष दिले पाणसे आहेत. त्यांचा जीवन पाहिले, त्यांच्यात मिळून मिळून पाहिले. लेखन हा एक वसा आहे या साहित्य पाहिले, त्यांच्या जाण्याचे पाहिले. पाणसे वाचल्याशिवाय भोग समजून घेतले पाहिजेत, येते. पाणसे वाचल्याशिवाय कल्पनाशक्तीच्या आधारे लेखन गुन्हाला लिहिता येणार नाही. करण्यापेक्षा प्रात्यक्ष अनुभवानेच त्यामुळे आपल्या कृती संस्कृतीची साहित्याचे लेखन श्रेष्ठ ठरते.' नाळ अधिक घट्ट करण्याचा प्रयत्न आहे प्रतिपादक मराठी ग्रामीण करा. काळीघर व पांढरीघर साहित्याचे लेखन मराठी ग्रामीण आपल्या आईवडिलांसहसकित श्रद्धा ठेवा. ग्रामीण बदलांचा परिणाम व्ही. जी. कांबळे, प्र. कदम, मनोज पाटील यांनी व्यक्त केले. शै. ग्रामीण बदलांचा परिणाम शा: मरठूम, विद्याधी मंडळाचे मॉडर्न महाविद्यालय, सातारा त्यांचे सूत्रपणे निरीक्षण करा. उगस्थित होते. आभार प्र. सी. वेधील वाङ्मय मंडळाच्या शैलीला समृद्ध करण्याची आणि मायुरी लोखंडे यांनी मांडले तर कर्माकांच्या 'आद्यधरणांनी शेतकऱ्याला वाळ देणारी: समर्थ प्र. शरद काळे यांनी सूत्रसंचालन महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. व्ही. लेखणी उद्याचे नवोदित ग्रामीण से. कुलकर्णी होते. विद्याधी चालूच शकतील."

ग्रामीण वाड्यावस्त्यावरील तीव्र पाणी टंचाईसंदर्भत शासनाने त्वरित उपायोजना करावी यासाठी ग्रामस्थांनी केलेली मागणी, याचा वर्तमानपत्रासाठी वातमीचा नमुना.

बोळणीवाडीसह चार वाड्यामध्ये पाण्याची तीव्र टंचाई!

कोळवण दि. ५ मे क्वावरांग पाणी पाऊण्यासाठी १० दारिद्र्यात जीवन जगणाऱ्या (शिवराज जगताप याजकडून) : विलोमीटर अंतरावरील नद्यांचा वाड्यावस्त्या, वरुणराजाच्या कोळवण तालुक्यातील परिचण आश्रय घ्यावा लागत आहे. श्यामील झोंगराश्यावस्त्या राणीचा अंधार असो वा दुपारचे रोटीसाठी शेतीवर रोजगार, पाण्याची तीव्र टंचाई निर्माण झाली संभारभर पाण्यासाठी दीर्घ प्रतीक्षा करावी लागत आहे. पाण्याचा विषय निघाला की तेथील पिण्याच्या पाण्याचा प्रस्न रांभीर झाला असून ग्रामस्थ हेवालादिल झाले आहेत. शासनाने पाणीपत्रकी त्वरित लक्ष घालावे व पाण्याची सोय करावी अशी तेथील ग्रामस्थांनी मागणी केली आहे.

कोळवण तालुक्यातील परिचणकडचा झोंगरावपाची हा नदीतून पाणी देण्यासाठीची सोय शासनद्वाराी पाठविली. तेथील ग्रामस्थांनी पावसुसधारी केला. पण कोणत्याच लोकप्रतिनिधी नसल्यामुळे ही पाणी योजना कार्यावाचनाद्वारेतिरिक्त काहीही वा पासुसधारी कापादावरच राहिली. प्रत्येक वाड्यामध्ये निदान एक तरी कुमनालिका खोदली म्हणून देण्यात ग्रामस्थांनी प्रयत्न केलेच, पण त्याही योजनेला वाटाघाऱ्या अशक्त दाखवल्या, निदान देण उन्हाळ्यात टँकरने तरी पाणी उपलब्ध करावा अशी येथील ग्रामस्थांची मागणी आहे.

महापुरूतील क्रीडा विश्वातील होतकरू छेळाडूंना शास्त्रशुद्ध शिक्षण मिळवण्यासाठी शासनाने त्वरित विद्यापीठ सुरू करणेसंबंधी मागणी याचा वर्तमानपत्रासाठी वातमीचा नमुना.

क्रीडा, कृषी, व्यवसाय प्रशिक्षण विद्यापीठ सुरू करा!

मुंबई, दि. ३ सप्टेंबर, शेही, उच्च व तंत्र आणि वैद्यकीय तयार करावी. अनेक उद्योग (प्रतिपिथी) : क्रीडा विश्वातील शिक्षण राज्यमंत्री वी. पी. सावंत, यासाठी पुढे येण्यासाठी उत्तुंक महापुरूची फाका कायद्याची वित्त राज्यमंत्री राजेंद्र मुलीक, अशेत, असे मुल्यामंत्री म्हणाले. कडकत ठेवण्यासाठी आशिये मुख्य सचिव यशवंतकुमार वाठिका होतकरू छेळाडूंना शास्त्रशुद्ध आणि राज्यतील सर्व अदुवी सुधारण्यासाठी राज्यात नियुक्त शिक्षण मिळवण्यासाठी राज्यात विद्यापीठांचे कुलगुरू यांसाठी केलेल्या तीनही समित्यांच्या स्वतंत्र क्रीडा विद्यापीठाची स्थापना उपस्थित होती.

राज्यातील अनेक कल्याणत येणाऱ्या सुधारणांच्या लवकर करावी, तसेच उद्योजकना महोविद्यालयांत पुरेसे प्राध्यापक मनुष्यबळ उपलब्ध करावे, यासाठी नसल्याकडे लक्ष वेचून अशा राज्यात व्यवसाय प्रशिक्षण आणि महाविद्यालयाविरुद्ध रांभीर करावाई करण्यात यावी, असे निर्देश राज्यपाल आणि निदेश यावेळी राज्यपालांनी दिले. विद्यापीठांचे कुलगुरी के. आपण कर उपक्रमशिलतेवर आधारेत ज्ञानाधिकृत समाजाची निमित्ती करू शकली नाही तर आपल्या विकासावही मर्यादा घेतील, असे मुल्यामंत्री पुढोपज चव्हाण म्हणाले. विद्यापीठांनी दर्याची उदरगमिलता अहवाल द्यावी उदरगमिलता अहवाल चिन्हाचे असीरित्त मुख्य सचिव त्यावेळी ते बोलत होते. मुल्यामंत्री त्यांनी केली. विद्यापीठांनी मार्गी विद्यार्थी संघटना, उद्योगवती यांच्याकडून मदतस्थाने निधी सावंतकरिक आरोप्यांनी सुरेश मिळवण्यासाठी एखरी योजना अधिकारी यावेळी उपस्थित होते.

विद्यार्थ्यांचे कलागुणांना तंत्रविषयक कल्पनांना हक्काचे व्यासपीठ मिळावे यासाठी अभियांत्रिकी महाविद्यालयाने केलेल्या स्वधेचे आयोजन याचा वृत्तपत्रासाठी बातमीचा नमुना.

तंत्रविषयक कल्पनांना मिळणार चालना!

‘केआयटी’मध्ये ‘टेक्निझील-२०१३’ स्वधेचे आयोजन

कोल्हापूर दि. ३ सप्टेंबर : येण्यासाठी ‘टेक्निझील’ स्वर्धा ही अभियांत्रिकी महाविद्यालयातील (प्रतिनीधी) : विद्यार्थ्यांचे एक मोहीम आहे. नऊ शाखांतून विद्यार्थी सहभागी होणार आहेत. कलागुण तंत्रविषयक कल्पनांना एरून १८ विविध राष्ट्रीय स्वर्धा खेताच्या जाणार असून ३००० हेतू अधिक स्वर्धाक ‘सहभागी’ होणार आहेत.

६ वा ७ सप्टेंबर रोजी के.आय.टी. कॉलेजच्या सेमीनार हॉलमध्ये ‘टेक्निझील-२०१३’ स्वर्धा होत आहे. स्वधेचे उद्घाटन सिव्हाजी विद्यापीठाचे परीक्षा नियंत्रक डॉ. बी. एम. हिडकर यांच्या हस्ते होणापर असल्याची माहिती प्राचार्य एम. एम. मुजुप्पार यांनी पत्रकार बैठकीत दिली.

के.आय.टी. कॉलेज

दुर्बाची नवनवीन कल्पना घेऊन तंत्रविषयक स्वर्धेचे आयोजन करते. यावर्षी विद्यार्थ्यांच्या सर्वातम वीरदिक सामर्थ्याची व सेवानुरोड विज्ञानसूत्रांचा शोध घेण्यासाठी ‘टेक्निझील’ स्वर्धा ही अभियांत्रिकी महाविद्यालयातील एक मोहीम आहे. नऊ शाखांतून एरून १८ विविध राष्ट्रीय स्वर्धा खेताच्या जाणार असून ३००० हेतू अधिक स्वर्धाक ‘सहभागी’ होणार आहेत.

पदावृत्त अभियांत्रिकीच्या ENAS विभागातर्फे ‘टेक्नीसिक्विअ’ स्वर्धा घेतली जाणार आहे. यात दोन विभागात ऑप्टिझू, टेस्ट आणि व्हॉट अॅन आयडिया दुसऱ्या भागात विद्यार्थ्यांना प्रश्ना, जबा, डेव इंधन, पुनर्वाप या विषयांशी निगडित समस्यांवर सादरीकरण करणार आहेत.

सिन्हील इंजिनियरिंगच्या

सेसा विभागातर्फे ‘स्पाशरंटस्’ स्वर्धेतून विद्यार्थ्यांच्या रात्रिक व वैचारिक दृष्टिकोनाला चालना मिळणार असून शिवाजी विद्यापीठाच्या अंतर्गत सर्व काम पाहत आहेत.

2014-15

SDS

06

शिवाजी विद्यापीठ : नवीन अभ्यासक्रम
बी. ए. भाग-२ : सेमिस्टर-३

भारताचा स्वातंत्र्यलढा

भाग-१

पेपर क्र.-४

डॉ. सौ. सुमन शिरगावे
प्राचार्य
ग. मोरुस्कर
सचिन गरुड

 PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

प्राचार्य

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय
मुरगुड, ता. कागल, जि. कोल्हापूर.

110

शिवाजी विद्यापीठाच्या जून २०१४ पासून बदललेल्या नवीन अभ्यासक्रमानुसार बी. ए. भाग-२ साठी इतिहास विषयाच्या विद्यार्थ्यांसाठी लिहिलेले पुस्तक !

भारताचा स्वातंत्र्यलढा

(भाग-१)

पेपर क्र. ४

बी. ए. भाग-२ ✦ सेमिस्टर ३

लेखक

प्रा. डॉ. सौ. सुमन शिरगावे

एम. ए., पीएच. डी.

विभाग प्रमुख

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय, मुरगुड.

प्रा. सौ. जगधा मोरकर

एम. ए., एम. एड., एम. फिल.

कर्मवीर हिर महाविद्यालय,
गारगोटी.

प्रा. सचिन गरुड

एम. ए.

विभाग प्रमुख

कर्मवीर भाऊराव पाटील कॉलेज,
इस्लामपूर.

किंमत : ₹ ५०.००

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

N3212

प्राचार्य

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय
मुरगुड, ता. कागल, जि. कोल्हापूर.

ISBN 978-81-303-5164-182-7

भारताचा स्वातंत्र्यलढा

प्रथम आवृत्ती : ऑगस्ट २०१४

लेखक : सुप्रसन्न

प्रकाशक : श्री ओम प्रिंटर्स प्रा. लि.

आयुर्वेद प्रगती, १३१२, शिवाजीनगर,

जगन्नी महाद्वार रोड, पुणे ४११ ००५.

फोन : (०२०) २५५३ २३३६/२७/३९

फॅक्स : (०२०) २५५३ १३७९.

Email: pragati@pragationline.com

श्रद्धा

श्री ओम प्रिंटर्स प्रा. लि.

सर्व्हे नं. २८/२५ धारवी, पारी कंपनीक

पुणे - ४११ ०११

फोन : (०२०) २७६९ ०३७३.

18687

पुस्तक विकण्याचे ठिकाण

पुणे : Email: pragati@pragationline.com

> १५७, गुणवार पेठ, रत्ना टॉपिंग्लसगोर, पुणे २. ₹ (०२०) २४४५ ८८८७/६६०२ २७०७

> ६७६/ग, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिरसमीर, पुणे २. ₹ (०२०) ६६०१ ७७८४.

> २८/अ, गुणवार पेठ, कंवर चौक, पुणे २. ₹ (०२०) ६६२८ १६६९

पी.बी.सी. बुक सेलर्स ऑफ स्टेशनर्स

> १५२, गुणवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिरसमीर, पुणे २. ₹ (०२०) ६६०९ २४६३/२४७५ २२५४

प्रवासी युक्त कार्ड : गुंवरुं :

> जैशिव निवास, शास्त्राग्रम हॉस्पिटलजवळ, १११/ग, भवानी संकर रोड, कवर (परिशिष्ट),

मुंबई २८. ₹ (०२२) २४२२३५२६/६६६२५२५४

महाराष्ट्र चिंतन केंद्र

दिल्ली प्रकाशन : पुणे :

> ११९, गुणवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिरसमीर, पुणे २. ₹ (०२०) २४४५ ८८८७/६६०२ २७०७

> २८/अ, गुणवार पेठ, कंवर चौक, पुणे २. ₹ (०२०) ६६०१ ७७८४.

दिल्ली प्रकाशन : पुणे धारवी

> सर्व नं. २८/२७, धारवी-ज्वाक रोड, पारी कंपनीक, पुणे ४११ ०११

> २८/अ, गुणवार पेठ, कंवर चौक, पुणे २. ₹ (०२०) ६६०१ ७७८४.

Email: bookorder@pragationline.com

गुंवरुं

> ३८५, एम.जी.बी. मार्ग, रसघारा चौ. बांध. कार्मलिंग सोसायटी लि., गिरगाव,

मुंबई - ४०० ००४. ₹ (०२२) २३८५ ६३३९/२३८६ ९९७६

फॅक्स : (०२२) २३८६ ९९७६. Email: mail@pragationline.com

दिल्ली प्रकाशन

दिल्ली प्रकाशन :

> ३४, व्ही.एच. गोदाना मॉक, नवी पेठ, जव्हाळ - ४२५ ००६.

> ३०२५(५) २२२ ०२९५. मो. ९४२३४९३८६०

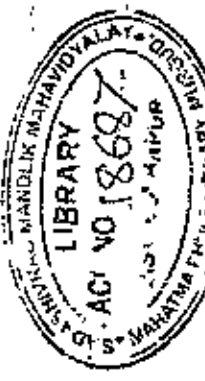
दिल्ली प्रकाशन : गुंवरुं, चेन्नई, हैदराबाद.

pragationline.com

To Order Email: bookorder@pragationline.com

www.pragationline.com

Fax : (020) 2445 1538

मनोमाल...

शिवाजी विद्यापीठातील बी. ए. भाग-२ सेमेस्टरचा 'भारताचा स्वातंत्र्यलढा' भाग-१, पेज क्र. ४ व अन्वयासू. प्राध्यापकांच्या हाती 'भारताचा स्वातंत्र्यलढा' भाग-१, पेज क्र. ४ हे पुस्तक देता आम्हाला आनंद होत आहे.

शिवाजी विद्यापीठाने बी. ए. भाग-२ या वर्गासाठी 'इतिहास' या विषयाचा पुष्पारित नवीन अभ्यासक्रम जुलै २०१४ पासून स्वीकारलेला आहे. या नवीन बुधवारित अभ्यासक्रमानुसार सतर पुस्तकांचे वैखळ कसेल्ले आहे. या पुस्तकांच्या रूपाने सन १८५७ चा उठाव, राष्ट्रवाद, टिळक युग आणि नांदीयुग या खर्ष घटकांचा म्हणजेच भारताच्या स्वातंत्र्यलढाच्या इतिहास आपणावर मधीत होणार आहे. तसेच महविद्यालयीन स्तरावरील विद्यार्थी व प्राध्यापकांना उपयोजी ठरेल अशी पुस्तकाची नांदणी केलेली आहे. प्रत्येक प्रकरणात मुद्दे आणि चणुद्दे दिल्यामुळे आशयाचे आकलन होण्यास मदत होईल.

सतर पुस्तक लिहिताना आम्ही अनेक मसाली व इंग्रजी ग्रंथांचा आधार घेतला आहे. या सर्व ग्रंथकत्पांचे आम्ही ऋणी आहोत.

दाखलेख्य या पुस्तकासाठी प्रेरणा देणारे व मदत करणारे स्वदेशिय व अंतर्देशिय महविद्यालय, मुंबईचे प्राचार्य डॉ. अर्जुन कुंभार; प्रा. संजयसिंह मंडलिक; कर्नाटीक हिंदू महाविद्यालय, नासरोटीचे प्राचार्य डॉ. आर. एस. कांबळे; इस्लामपूर वैधीय महाद्वारा फुले शिक्षणसंस्थेचे सचिव मा. डॉ. एन. डी. पाटीलसाहेब; कर्नाटीक भाजाराय पाटील कॉलेज, इस्लामपूरचे प्राचार्य डॉ. के. पाटील व सर्व सहकार्य प्राध्यापकांचे आम्ही ऋणी आहोत.

आम्हाला नेहमीच मार्गदर्शन करणारे शिवाजी विद्यापीठाच्या इतिहास विभागातील आदरणीय चुन्वर्य प्रा. डॉ. अरुण भोसले सर, प्रा. डॉ. एम. पी.

- प्रकरण 1 : 1857 चा उठाव
- 1.1 1857 च्या उठावाची कारणे 1.1 ते 1.16
- 1.2 1857 च्या उठावाची वाटचाल 1.4
- 1.3 1857 च्या उठावाचे परिणाम 1.8
- 1.4 1857 च्या उठावाचे परिणाम 1.13

- प्रकरण 2 : राष्ट्रवाद
- 2.1 राष्ट्रवादाच्या उदयाची कारणे 2.1 ते 2.32
- 2.2 भारतीय राष्ट्रीय संघर्षाची (काँग्रेस) स्थापना 2.4
- 2.3 मनाळवाडाचे कार्य 2.8
- 2.4 2.27

- प्रकरण 3 : टिळक युग
- 3.1 जहालवादी तत्त्वज्ञान 3.1
- 3.2 स्वदेशी चळवळ 3.35
- 3.3 होमरूल चळवळ 3.41

- प्रकरण 4 : गांधीयुग
- 4.1 असहकार चळवळ 4.1
- 4.2 सविनय कायदेभंग चळवळ 4.9
- 4.3 चलेनाम/छोडो भारत चळवळ - 1942 4.17

★★★

1857 चा उठाव

- 1.1 1857 च्या उठावाची कारणे
- 1.2 1857 च्या उठावाची वाटचाल
- 1.3 1857 च्या उठावाचे परिणाम

1857 च्या उठावाची पार्श्वभूमी

सन 1757 मध्ये बंगाल प्रांतात इंग्रजी सत्तेची स्थापना झाल्यानंतर, इंग्रजांनी भारताच्या इतर प्रदेशांमध्ये आपले राजकीय वर्चस्व निर्माण करण्यास सुरुवात केली. त्यासाठी इंग्रजांनी राजकीय, प्रशासकीय, आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक इत्यादी क्षेत्रांमध्ये परिवर्तन करण्यास सुरुवात केली. हे परिवर्तन घडवून आणत असताना ब्रिटिश सत्ता दृढमूल कशी होईल व ब्रिटिशांना आर्थिक फायदा कसा होईल याचाच विचार केला. ब्रिटिशांनी केलेल्या बदलांमुळे भारतात सुधारणा घडून आल्या. परिणामी, भारतीय समाज मध्ययुगातून आधुनिक युगात गेला, असे काही इतिहासकारांचे मत आहे. याउलट, काही इतिहासकारांनी असे मत व्यक्त केले की, इंग्रजी राजवटीमुळे भारतीय लोकांचे आर्थिक नुकसान झाले. थोडक्यात, इंग्रजी राजवटीमुळे भारतावर काही अनुकूल तर काही प्रतिकूल परिणाम झाले.

इंग्रजांनी आपला साम्राज्यविस्तार करताना जे आर्थिक बदल घडवून आणले त्या बदलांमुळे समाजातील शेतकरी, लघुउद्योजक, व्यापारी, कारगीर इत्यादी वर्ग नाराज झाले. या वर्गांमध्ये इंग्रजांबद्दल नाराजी निर्माण झाली. त्याचप्रमाणे राजकीय व सामाजिक बदल घडवून आणल्यामुळेही समाजातील काही समाहारी लोक, काही संस्थानिक कासंबुधे झाले. आदिवासी जमातीतील लोकही नाराज झाले.

इंग्रजी प्रशासनाबद्दल नाराज झालेल्या समाजातील प्रत्येक घटकाने आपली नाराजी अनेक छोटे-छोटे उठाव करून व्यक्त केली होती.

18 व्या शतकाच्या उत्तरार्धात झालेले सर्व उठाव इंग्रजी सत्तेविरुद्धच्या असंतोषाची सुरुवात होती. मात्र हे उठाव स्थानिक व पक्षाकी स्वरूपाचे होते. या सर्व उठावांमध्ये परस्पर समन्वयाचा अभाव कासल्याने इंग्रजांनी आपल्या लष्करी ताकदीच्या जोरावर हे सर्व उठाव मोडून काढले. या उठावांपैकी काही महत्त्वाचे उठाव खालीलप्रमाणे -

(1) चुआर जमातीचा उठाव (1768) : बंगालमधील दुष्काळातील इंग्रजांचे असमाधानकारक काम, वाढता भूमिक्त इत्यादी कारणांमुळे ब्रिटिशांविरुद्ध वल्लभ व बोरसूम येथे

2014-15

SDE

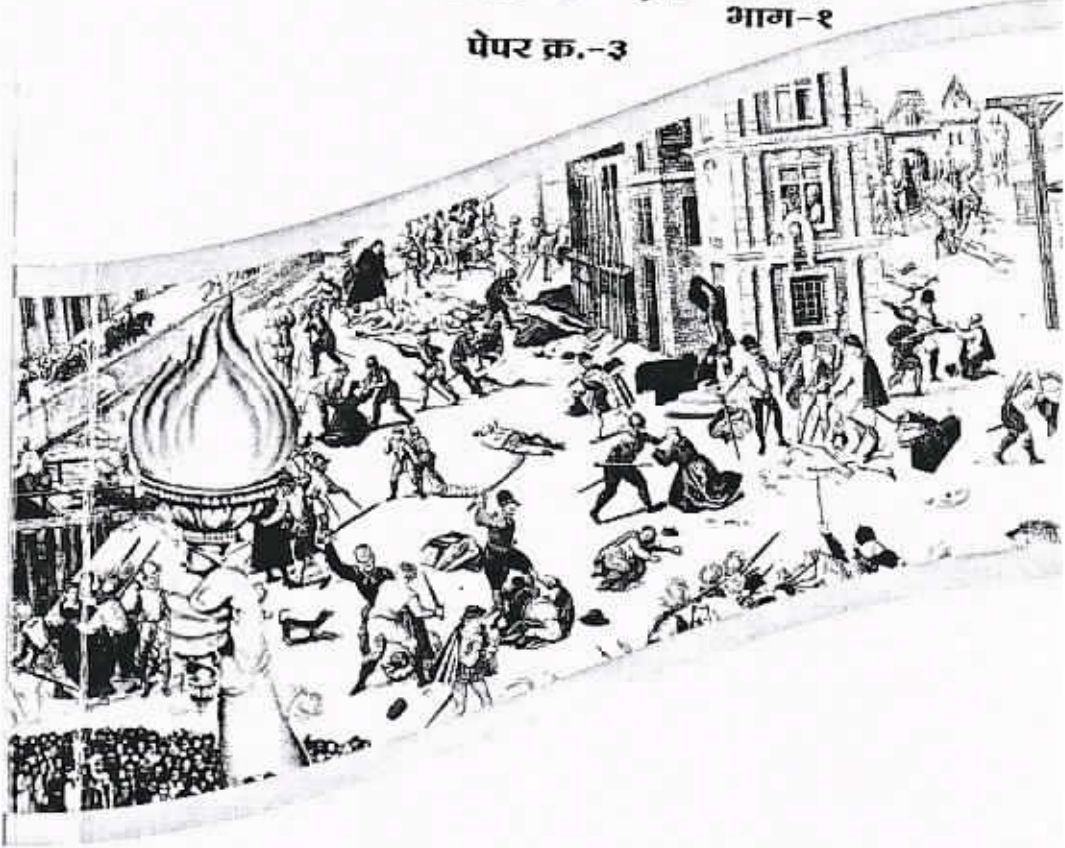
07

शिवाजी विद्यापीठ : नवीन अभ्यासक्रम
बी. ए. भाग-२ : सेमिस्टर-३

१६ व्या ते १८ व्या शतकातील
जागतिक क्रांती
भाग-१

पेपर क्र.-३

डॉ. सौ. सुमन शिरगावे

सचिन गरुड

सौ. मनीषा पाटील

 PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

प्राचार्य

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय
मुरगुड, ता. कागल, जि. कोल्हापूर.

शिवाजी विद्यापीठाच्या जून २०१४ पासून बदललेल्या
नवीन अभ्यासक्रमानुसार बी. ए. भाग-२ इतिहास
विषयाच्या विद्यार्थ्यांसाठी लिहिलेले एकमेव उत्कृष्ट क्रमिक पुस्तक !

१६ व्या ते १८ व्या शतकातील
जागतिक क्रांती
(भाग-१)

पेपर क्र. ३

बी. ए. भाग-२ ❖ सेमिस्टर ३

लेखक ६०

प्रा. डॉ. सौ. सुमन शिरगावे

एम. ए., पीएच. डी.

सहयोगी प्राध्यापक व विभाग प्रमुख

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय, मुरगूड.

प्रा. सचिन गरुड

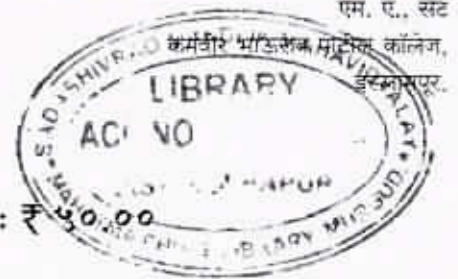
एम. ए.

सहयोगी प्राध्यापक व विभाग प्रमुख
कर्मवीर भाऊराव पाटील कॉलेज,
इस्लामपूर.

प्रा. मनीषा पाटील

एम. ए., सेट

कर्मवीर भाऊराव पाटील कॉलेज,
इस्लामपूर.

किंमत : ₹ 50.00

NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

N3211

प्राचार्य

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय
मुरगूड, ता. कागल, जि. कोल्हापूर.

१६ व्या ते १८ व्या शतकातील जागतिक क्रांती

प्रथम आवृत्ती : मार्च २०१४ ISBN 978-93-5164-183-4

प्रकाशक : रोषक

नियामी प्रकाशक

श्री ओग प्रिंटर्स प्रा. लि.

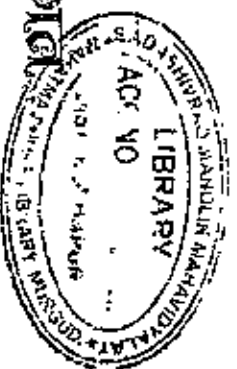
अवस्य प्रती, १३१२, विधानभवन,
नॅशनल भारता रोड, पुणे ४११ ००५,
फोन : (०२०) २५५४ २३२६/१७/३५
फॅक्स : (०२०) २५५४ १३०९,
E-mail: info@ogprinters.com

18694

सव्हे नं. २८/२५ पायरी, पारो कंपनीकडून
पुणे - ४११ ०४१
फोन : (०२०) २४६९ ०३०९.

मनोवार्ता

श्रीदत्तायी विद्यापीठाच्या धी. ए. भाऊ-२ या क्रांतीक विद्यापीठ व अभ्यासक

प्राध्यापकांच्या हस्ती '१६ व्या ते १८ व्या शतकातील जागतिक क्रांती' भाग-१,

तेजस क्र. २ व सॅन्डिबस्टन-२ मॉडेलीचे हे पुस्तक देनाथा आनंदाबा आनंद होत आहे.

- प्रकाशक विक्रयामध्ये विक्रीसाठी**
- प्रकाशक विक्रयामध्ये विक्रीसाठी**
- १२७, सुभाषर भेद, सान कॉलेजमार्गे, पुणे २. ✉ (०२०) २४४५ ८८८७/६६०२ २७००७
 - ६७६/५, सुभाषर भेद, नॅशनल रोड, पुणे २. ✉ (०२०) ६६०६ ७०८२.
 - २८/अ, सुभाषर भेद, अंधार रोड, सान कॉलेजमार्गे, पुणे २. ✉ (०२०) ६६२८ १६६९
 - पी.टी.सी. बुरुज रोड, अंधार रोड, सान कॉलेजमार्गे, पुणे २. ✉ (०२०) ६६२८ १६६९
 - ११२, सुभाषर भेद, नॅशनल रोड, पुणे २. ✉ (०२०) ६६०६ २४६६/२४४५ २२२४
 - श्रीदेव विद्यालया, शाखासभ्या शाखासभ्या, १११/५, सान कॉलेज रोड, सान (पश्चिम),
मुंबई २८. ✉ (०२२) २४२२५२६/६६६२५२५४

विद्यार्थी प्रकाशक : पुणे :

- १११, सुभाषर भेद, नॅशनल रोड, पुणे २. ✉ (०२०) ६६०६ २४६६/२४४५ २२२४
- २ (०२०) २४४५ २०४५, ६६०२ २७०८, फॅक्स : (०२०) २४४५ १५६८.

विद्यार्थी प्रकाशक : मुंबई शारातील

- सॉ नॉ २८/१७, सान कॉलेज रोड, पारो कंपनीकडून, पुणे ४११ ०४१.
- ✉ (०२०) २४६९ ०२०४ फॅक्स : (०२०) २४६९ ०३१६.
- E-mail: bookorder@ogprinters.com

मुंबई

- ३८५, पारो रोड, सान कॉलेज रोड, सान कॉलेजमार्गे, पुणे ४११ ०४१.
- ३४५ - ४०० ००४, ✉ (०२०) २३८८ ६३३५/२३८८ ९९२६
- फॅक्स : (०२०) २३८८ ९९०६, E-mail: info@ogprinters.com

विद्यार्थी प्रकाशक :

- ३४, श्री. श्री. नॅशनल रोड, सान कॉलेज - ४२५ ००१.
- ✉ (०२५०) २२२ ०३१५, फॉ. ९४२३४९१८८०
- **सर्वत्र उपलब्धता :** कॅम्ब्रिज, चेन्नई, हैदराबाद,
info@ogprinters.com
To Order * E-mail: bookorder@ogprinters.com *
Fax: (020) 2445 1538

या पुस्तकाच्या संपादन समितीतील प्रोफेसर डॉ. एम. ए. भाऊ-२ या क्रांतीक विद्यापीठ व अभ्यासक

प्राध्यापकांच्या हस्ती '१६ व्या ते १८ व्या शतकातील जागतिक क्रांती' भाग-१,

तेजस क्र. २ व सॅन्डिबस्टन-२ मॉडेलीचे हे पुस्तक देनाथा आनंदाबा आनंद होत आहे.

श्रीदत्तायी विद्यापीठाच्या धी. ए. भाऊ-२ या क्रांतीक विद्यापीठ व अभ्यासक

प्राध्यापकांच्या हस्ती '१६ व्या ते १८ व्या शतकातील जागतिक क्रांती' भाग-१,

तेजस क्र. २ व सॅन्डिबस्टन-२ मॉडेलीचे हे पुस्तक देनाथा आनंदाबा आनंद होत आहे.

श्रीदत्तायी विद्यापीठाच्या धी. ए. भाऊ-२ या क्रांतीक विद्यापीठ व अभ्यासक

प्राध्यापकांच्या हस्ती '१६ व्या ते १८ व्या शतकातील जागतिक क्रांती' भाग-१,

तेजस क्र. २ व सॅन्डिबस्टन-२ मॉडेलीचे हे पुस्तक देनाथा आनंदाबा आनंद होत आहे.

श्रीदत्तायी विद्यापीठाच्या धी. ए. भाऊ-२ या क्रांतीक विद्यापीठ व अभ्यासक

प्राध्यापकांच्या हस्ती '१६ व्या ते १८ व्या शतकातील जागतिक क्रांती' भाग-१,

तेजस क्र. २ व सॅन्डिबस्टन-२ मॉडेलीचे हे पुस्तक देनाथा आनंदाबा आनंद होत आहे.

श्रीदत्तायी विद्यापीठाच्या धी. ए. भाऊ-२ या क्रांतीक विद्यापीठ व अभ्यासक

प्राध्यापकांच्या हस्ती '१६ व्या ते १८ व्या शतकातील जागतिक क्रांती' भाग-१,

तेजस क्र. २ व सॅन्डिबस्टन-२ मॉडेलीचे हे पुस्तक देनाथा आनंदाबा आनंद होत आहे.

श्रीदत्तायी विद्यापीठाच्या धी. ए. भाऊ-२ या क्रांतीक विद्यापीठ व अभ्यासक

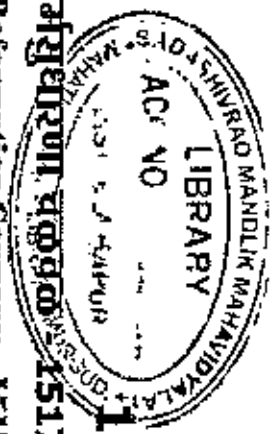
प्राध्यापकांच्या हस्ती '१६ व्या ते १८ व्या शतकातील जागतिक क्रांती' भाग-१,

तेजस क्र. २ व सॅन्डिबस्टन-२ मॉडेलीचे हे पुस्तक देनाथा आनंदाबा आनंद होत आहे.

प्रोटेस्टंट धर्मसुधारणा चळवळ 1517

Protestant Reformation Germany - 1517

प्रकरण 1 : प्रोटेस्टंट धर्मसुधारणा चळवळी - 1517

- 1.1 धर्मसुधारणा चळवळीची कारणमीमांसा
- 1.2 धर्मसुधारणा चळवळीची वाटचाल
- 1.3 धर्मसुधारणा चळवळीचे परिणाम
- 1.4 मूल्यमापन

प्रकरण 2 : इंग्लंडमधील वैभवशाही क्रांती - 1688

- 2.1 वैभवशाही क्रांतीचा कार्किल
- 2.2 वैभवशाही क्रांतीची कारणे
- 2.3 वैभवशाही क्रांतीचे स्वरूप
- 2.4 वैभवशाही क्रांतीचे परिणाम
- 2.5 वैभवशाही क्रांतीचे मूल्यमापन

प्रकरण 3 : अमेरिकन राज्यक्रांती - 1776

- 3.1 अमेरिकन राज्यक्रांतीची कारणे
- 3.2 अमेरिकन राज्यक्रांतीची वाटचाल
- 3.3 अमेरिकन राज्यक्रांतीचे परिणाम

प्रकरण 4 : 1789 ची फ्रेंच राज्यक्रांती

- 4.1 फ्रेंच राज्यक्रांतीची कारणे
- 4.2 फ्रेंच राज्यक्रांतीची वाटचाल
- 4.3 फ्रेंच राज्यक्रांतीचे परिणाम

☆☆☆

1.1 ते 1.48

- 1.1 धर्मसुधारणा चळवळीची कारणमीमांसा
- 1.2 धर्मसुधारणा चळवळीची वाटचाल
- 1.3 धर्मसुधारणा चळवळीचे परिणाम
- 1.4 धर्मसुधारणा चळवळीचे मूल्यमापन

1.45 प्रोटेस्टंट धर्मसुधारणा चळवळ

2.1 ते 2.22

- 2.1 जॉन. पॉपच्या शतकापासून चौदाव्या शतकापर्यंतचा कालावधी मध्ययुगाचा समयला जातो. सन 476 मध्ये पश्चिमेकडील रोमन साम्राज्याच्या पराभवांतर ते सन 1453 मध्ये तुर्कानी कॉन्स्टंटिनोपलचा पाडाव करून पूर्वेकडील रोमन साम्राज्य नष्ट करेपर्यंतचा सुमारे 2.12 हजार वर्षांचा कालखंड मध्ययुगाचा मानला जातो. तुर्कानी कॉन्स्टंटिनोपलचा पाडाव केल्यानंतर युरोपची मोठी आर्थिक कोंडी झाली. पूर्व व पश्चिमेकडील दळणवळणाचे व्यापारी मार्ग त्यामुळे बंद झाल्याने नवे मार्ग शोधण्याची गरज उत्पन्न झाली. याच काळापासून युरोपच्या इतिहासात आधुनिक युगाचा प्रारंभ झाल्याचे म्हटले जाते.
- 3.1 ते 3.18 चौदाव्या शतकापासूनच आधुनिक युगाची सुरुवात झाली. युरोपतील मानवतावादांनी प्रथमतः आधुनिक या शब्दाचा प्रयोग चौदाव्या-पंधराव्या शतकापासून सुरू झेपाच्या ऐतिहासिक काळासाठी वापरला आहे.
- 3.10 प्रवेशनकाळ आणि आधुनिकतेचा प्रारंभ
- 3.14 प्रवेशनकाळाचा प्रारंभ चौदाव्या शतकात झाला आणि पंधरावे व सोळावे ही दोन शतके प्रवेशनाचा उत्कर्षकाळ समजतात. या आधुनिक काळाच्या प्रारंभात मध्ययुगीन सरंजामशाही नष्ट करण्यासाठी जे संघर्ष घडून आला, त्या अनेकविध संघर्षांच्या प्रक्रियेने
- 4.4 युरोपत भांडवली लोकशाही क्रांतीचा पायाभरणी झाली. सरंजामशाही व्यवस्था नष्ट करणाऱ्या ही प्रक्रिया अनेक शतके सुरू होती. 15 ते 18 या शतकातील सांस्कृतिक-वैचारिक क्रांतीने युरोपमधील या लोकशाही क्रांतीची तयारी केली. पुनर्जागरण किंवा पुनरुज्जीवन (रेनेसान्स), धर्मसुधारणा (रिफॉर्मेशन) आणि प्रवेशन (फ्लॉरिडॅन्ट) या तीन भिन्न परंतु परस्परशांशी संबंधित अशा सांस्कृतिक चळवळींच्या पार्श्वभूमीवर युरोपात औद्योगिक क्रांती घडून आली आणि त्यातून भांडवलशाहीवर आधारलेल्या नव्या लोकशाही समाजाची निर्मिती साकारत गेली.

4.1 ते 4.83

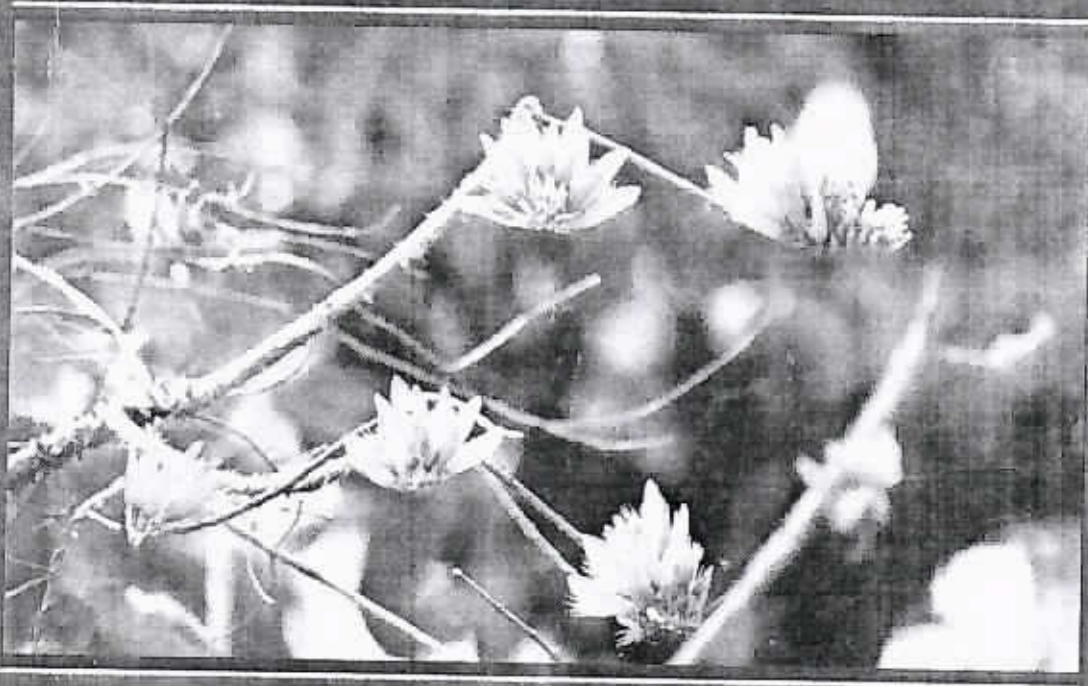
- 4.1 फ्रेंच राज्यक्रांतीची कारणे
- 4.2 फ्रेंच राज्यक्रांतीची वाटचाल
- 4.3 फ्रेंच राज्यक्रांतीचे परिणाम

Jan 2014-15 SMH- Book (08)

शिवाजी विद्यापीठ
कोल्हापूर

आविष्कार

मराठी

प्रथम वर्ष वाणिज्य

प्राचार्य
सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय
मुरगूड, ता. कागल, जि. कोल्हापूर.

आविष्कार

बी.कॉम. भाग १
मराठी

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

अनुक्रमणिका

सत्र पहिले

१. राम-रावण युद्ध / आण्णा भाऊ साठे	१३
२. राजर्षी शाहू महाराज / माधवराव बागल	२४
३. पुष्पमंडित भाद्रपद / दुर्गा भागवत	३२
४. मला माणूस व्हायचं आहे. / साने गुरूजी	३९
५. समेची सूचना, विषयपत्रिका व इतिवृत्तलेखन	५१
६. वृत्तपत्रासाठी जाहिरातलेखन	७३
७. पत्रलेखन (व्यावसायिक)	८९

सत्र दुसरे

१. प्लॅटफॉर्म / आशुतोष पोतदार	१०३
२. आदि-तमसेच्या काठानं / वसंत आबाजी डहाके	११७
३. जडणघडण / मधुकर तोरडमल	१३६
४. कविता : बहिणाबाई चौधरी :	
माहेरची वाट	१४६
मन	१४८
माझ्या जीवा	१४९
भुजंग मेश्राम :	
आत्महत्येची शेती	१५०
नस	१५१
विनाकारण	१५२
५. वृत्तपत्रासाठी जाहीर निवेदन	१५३
६. टिप्पणीलेखन	१५६
७. वृत्तपत्रासाठी वातमीलेखन	१६७

लेखक परिचय

वृत्तपत्रासाठी बातमी लेखन

डॉ. शिवाजी होडगे

प्रास्ताविक

मराठीचे अध्ययन करीत असताना आपण साहित्यातील भाषेवर अधिक लक्ष केंद्रीत करतो. पण व्यवहारातील भाषेकडे आपले दुर्लक्ष होत असते. व्यावहारिक कामकाज, त्याचे स्वरूप, लेखनाची पद्धती आत्मसात करण्याची आता गरज बनली आहे. व्यावहारिक जीवन जसजसे गतिमान होत आहे तसतशा नवनव्या गरजाही निर्माण होत आहेत. त्यांच्या पूर्तीसाठी अभिव्यक्ती माध्यमांची नवनवी रूपे आकार घेत आहेत. त्यांचे स्वरूप, मांडणीची पद्धती, वापरानव्याची भाषा अशा सर्व गोष्टी विचारात घेऊन लेखन करावे लागणार आहे. विद्यार्थ्यांनी आता भोवतालच्या वैविध्यपूर्ण व्यावहारिक लेखनाचा डोळस अभ्यास करून त्याची भाषा व रचनातंत्र अवगत केले पाहिजे. विद्यार्थ्यांना बातमीची लेखनकौशल्ये आत्मसात करता यावीत यासाठी बातमी लेखन या घटकाचा आपण येथे विचार करणार आहोत.

बातमी : व्याख्या आणि स्वरूप

दैनंदिन जीवनात सामान्य घटनेपेक्षा काही नवीन विशेष घडल्यास व तिचा सार्वजनिक जीवनाशी संबंध आल्यास त्याला आपण बातमी म्हणतो. 'एखादी घटना लोकांना कळावी म्हणून ती जाहीर करण्याजोगी माहिती म्हणजे बातमी' अशी बातमीची व्याख्या केली जाते.

विश्वाच्या कानाकोपऱ्यातून येणाऱ्या बातम्या देणारे पत्र म्हणजेच वृत्तपत्र, बातमीला चार्ता, वर्तमान असे पर्यायी शब्द आहेत. चालू स्थितीची माहिती लोकांना देण्याची जबाबदारी वर्तमानपत्राची असते. NEWS या शब्दातील N (North) उत्तर, E (East) पूर्व, W (West) पश्चिम आणि S (South) दक्षिण या चार अक्षरांतून चारही दिशांची, चोहोकडून म्हणजे जगाच्या सर्व भागांतून आलेली बातमी हा अर्थ सूचित होतो.

UKS 2015-16

S100 . 1 Chapter

(09)

2015-16
(4)

शिवाजी विद्यापीठ,
कोल्हापूर, महाराष्ट्र

दूर शिक्षण केंद्र

Principal,
Sadasivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud Tal Kagal, Dist. Kolhapur

बी. कॉम. भाग- ३
व्यवसाय नियमन
कायदेविषयक रचना
संस्करण - ५ व ६

संस्करण वर्ष २०११-१६ पर्यंत

Dr. V. R. Shinde

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

दूर शिक्षण केंद्र

बी. कॉम. भाग-३

व्यवसाय नियमन कायदेविषयक रचना

(Business Regulatory Framework)

सत्र-५ व ६

(शैक्षणिक वर्ष २०१५-१६ पासून)

© कुलसचिव, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर (महाराष्ट्र)

प्रथमावृत्ती : २०१५

बी. कॉम. (व्यवसाय नियमन कायदेविषयक रचना) भाग - ३ करिता

सर्व हक्क स्वाधीन. शिवाजी विद्यापीठाच्या परवानगीशिवाय कोणत्याही प्रकाराने नक्कल करता येणार नाही.

प्रती : १,०००

प्रकाशक :

डॉ. व्ही. एन. शिंदे

प्रभारी कुलसचिव,

शिवाजी विद्यापीठ,

कोल्हापूर - ४१६ ००४.

मुद्रक :

श्री. बी. पी. पाटील

अधीक्षक,

शिवाजी विद्यापीठ मुद्रणालय,

कोल्हापूर-४१६ ००४.

ISBN- 978-81-8486-633-9

- ★ दूरशिक्षण केंद्र आणि शिवाजी विद्यापीठ याबद्दलची माहिती पुढील पत्त्यावर मिळू शकेल.
शिवाजी विद्यापीठ, विद्यानगर, कोल्हापूर-४१६ ००४ (भारत)
- ★ दूर शिक्षण विभाग-विद्यापीठ अनुदान आयोग, नवी दिल्ली यांच्या विकसन अनुदानातून या साहित्याची निर्मिती केली आहे.

(ii)

दूर शिक्षण केंद्र,
शिवाजी विद्यापीठ,
कोल्हापूर

व्यवसाय नियमन कायदेविषयक रचना
बी. कॉम. भाग-३

अध्यास घटकचे लेखक

लेखन सहभाग	घटक क्र.	
	सत्र-५	सत्र-६
डॉ. एस. ए. बोजगर न्यू कॉलेज, कोल्हापूर	१, ३	-
डॉ. एम. सी. शेख शहाजी लॉ कॉलेज, कोल्हापूर	२	४
प्रा. एन. एम. मुजावर व्यंकटेश महाविद्यालय, इचलकरंजी	४	-
डॉ. एस. आर. पवार आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, कासेगाव	-	१
डॉ. यु. आर. शिंदे सदाशिवराव मंडलीक महाविद्यालय, मुरगूड	-	२
प्रा. वी. एम. संकपाळ कुसुमताई राजारामबापू पाटील महाविद्यालय, इस्लामपूर	-	३

■ संपादक ■

डॉ. एस. ए. बोजगर
न्यू कॉलेज, कोल्हापूर

डॉ. एच. पी. शिर्के
श्रीमती मिनलबेन मेहता आर्ट्स अँड
कॉमर्स कॉलेज, पाचगणी, जि. सातारा

(iv)

संस्कृत विभागाचे अध्यक्ष
संस्कृत विभागाचे सहायक अध्यक्ष
संस्कृत विभागाचे सहायक अध्यक्ष
संस्कृत विभागाचे सहायक अध्यक्ष

संस्कृत विभागाचे अध्यक्ष
संस्कृत विभागाचे सहायक अध्यक्ष
संस्कृत विभागाचे सहायक अध्यक्ष
संस्कृत विभागाचे सहायक अध्यक्ष

अनुक्रमणिका

२.० उद्दिष्टे

२.१ प्रस्तावना

२.२ विषय विवेचन

२.२.१ कंपनीची स्थापना : निष्पलतेचे तत्त्व व अंतर्गत व्यवस्थापनाचे तत्त्व

२.२.२ कंपनी व्यवस्थापन

२.२.३ कंपनी सभांचे प्रकार व कंपनीचे ठराव

२.२.४ विलिनीकरण व संपादन

२.२.५ कंपनी विसर्जन

२.३ सारांश

२.४ सरावासाठी स्वाध्याय

२.५ अधिक वाचनासाठी संदर्भग्रंथ

२.० उद्दिष्टे

प्रस्तुत पाठाचे अध्ययन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांस-

- कंपनी कायदा म्हणजे काय याचे आकलन होईल.
- कंपनी स्थापना, व्यवस्थापन, सभा, ठराव, विलिनीकरण व संपादनाची संकल्पना व कंपनी विसर्जनाची पद्धती विश्लेषित करता येईल.
- कंपनीचे कामकाज व कंपनी कायद्यातील कामकाजाबाबतच्या तरतुदी यांचा सहसंबंध स्पष्ट करता येईल.

२.१ प्रस्तावना

औद्योगिक क्रांतीनंतर जगातील व्यापार व्यवसायाच्या रचनेत मूलभूत बदल झाला. उत्पादनाचे प्रमाण, प्रकार, मागणी व पुरवठा, यांच्या स्वरूपात अमूलाग्र क्रांती घडून आली. पूर्वीच्या लघु कुटीरोद्योग एकल व्यापारी व भागीदारी संस्थेच्या वतीने अर्थव्यवस्थेत केले जाणारे लहान स्वरूपातील उत्पादन व विक्रीचे कार्य हे अपुरे पडू लागले. औद्योगिकरणामुळे कारखानदारी पद्धत वाढीस लागली. कारखानदारीस आवश्यक असणारे प्रचंड भांडवल व व्यवस्थापकीय कौशल्ये पुरवण्यास या संस्था अपयशी ठरू लागल्या. या बरोबरच स्थानिक बाजारपेठांचे राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय

2015-16

Dr. A. D. Joshi Kolhapur.

D.L 53 49

SHIVAJI UNIVERSITY, KOLHAPUR
CENTRE FOR DISTANCE EDUCATION

Understanding Poetry
(Special English)

B. A. Part-III

(Semester-V Paper-VIII)
(Semester-VI Paper-XIII)

(Academic Year 2015-16 onwards)

Copyright © Registrar,
Shivaji University,
Kolhapur. (Maharashtra)
First Edition 2014

Prescribed for **B. A. Part-II**

All rights reserved. No part of this work may be reproduced in any form by mimeography or any other means without permission in writing from the Shivaji University, Kolhapur (MS)

Copies : 3,000

Published by:
Dr. D. V. Muley
Registrar,
Shivaji University,
Kolhapur-416 004.

Printed by :
Shri. B. P. Patil
Superintendent,
Shivaji University Press,
Kolhapur-416 004

ISBN-978-81-8486-547-9

- ★ Further information about the Centre for Distance Education & Shivaji University may be obtained from the University Office at Vidyanagar, Kolhapur-416 004, India.
- ★ This material has been produced out of the Developmental Grant from UGC, Distance Education Bureau, New Delhi.

Writing Team

Writers Name	Sem. V Units	Sem. VI Units
Dr. Advait Dhondiram Joshi Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya, Murgud	1	—
Mr. Subas B. Raut S. B. Khade Mahavidyalaya, Koparde	2	—
Dr. J. A. Kulkarni Shrimant Babasaheb Deshmukh Mahavidyalaya, Atpadi, Dist. Sangli	3	—
Dr. Sunanda S. Shelake Jaysingpur College, Jaysingpur	4	—
Dr. P. A. Patil Miraj Mahavidyalaya, Miraj	—	5
Mr. C. Y. Jadhav Doodhsakhar Mahavidyalaya, Bidri	—	6
Dr. Y. B. Gonde Shankarrao Jagtap Arts and Commerce College, Wagholi	—	7
Dr. R. Y. Shinde Kisan Veer Mahavidyalaya, Wai, Dist. Satara	—	8

■ Editors ■

Prin. Dr. H. V. Deshpande
420 E ward, Shahupuri,
4th Lane, Kolhapur

Dr. R. Y. Shinde
Kisan Veer Mahavidyalaya,
Wai, Dist. Satara

Dr. S. B. Bhambar
Head, Dept. of English
Tukaram Krishnaji Kolekar
Arts & Commerce College,
Nesari

General Topics

Contents:

1.0 Objectives

1.1 Elizabethan Poetry

1.2 Metaphysical Poetry

1.3 Neoclassical Poetry

1.1.1 Introduction

1.1.2 Types of Elizabethan poetry

1.1.3 Features of Elizabethan Poetry

1.1.4 Elizabethan Poets.

1.1.5 Summary

1.1.6 Glossary and Notes

1.1.7 Check Your Progress

1.1.8 Key to check your progress.

1.1.9 Exercises

1.1.0 Objectives-

- To study and discuss the Elizabethan poetry
- To focus on the metaphysical poetry.
- To study the types of lyrical poetry.
- To focus on the major poets of Elizabethan and Metaphysical poetry.
- To focus on nature and origin of sonnet, song and elegy.
- To develop the interest of students in poetry.

Each Unit begins with the Objectives of the Section -

Objectives are directive and indicative of :

1. what has been presented in the Unit and
2. what is expected from you
3. what you are expected to know pertaining to the specific Unit once you have completed working on the Unit.

The self check exercises with possible answers will help you to understand the Unit in the right perspective. Go through the possible answer only after you write your own answers. These exercises are not to be submitted to us for evaluation. They have been provided to you as Study Tools to help keep you on the right track as you study the Unit.

R

Preparation for the Unit:

In this semester you are going to learn about poetry, especially Elizabethan, Metaphysical and Neoclassical poets. The unit focuses on the types of lyrical poetry- sonnet, song and elegy. Poetry is one of the major forms of literature. Poetry can be defined in many ways. Wordsworth defines poetry as, 'a spontaneous overflow of powerful feelings recollected in tranquillity'. Poetry can be divided into two types- subjective or personal poetry and objective or impersonal poetry. In subjective poetry, the poet expresses his emotions, feelings, thoughts and experiences. This type of poetry is called lyrical poetry. The objective poetry deals with the outside world. It gives a very little room to personal feelings and emotions. The personal poetry is divided into lyric, ode, song, sonnet and elegy. The objective poetry is divided into ballad, epic and dramatic monologue etc.

As mentioned earlier, this unit deals with subjective or personal poetry and its types. The origin, definition, characteristics, and major poets of prescribed poetry are discussed thoroughly in this unit.

1.1 Elizabethan Poetry

1.1.1 Introduction

The Elizabethan age was regarded as a great age of English literature. English literature flourished and witnessed its culmination during this age. The Elizabethan literature refers to the bodies of work emerged during the period of Queen Elizabeth (1558-1603). However, The proper Elizabethan literary age began in 1579 with the publication of Spenser's *Shepherd Calendar*.

It was a great flourishing age for English literature, especially in the fields of drama and poetry. Thomas Kyd, Christopher Marlowe, and William Shakespeare popularized drama. *Hamlet*, *Romeo and Juliet*, *Dr. Faustus* and *Macbeth* ruled over the masses. Poetry also obtained popularity during this age along with drama. It became a chief form of literature. William Shakespeare, Edmund Spenser, Philip Sidney, Walter Raleigh, Christopher Marlowe are the important poets of Elizabethan age. This age is also known as the 'Age of Shakespeare'. The poetic forms sonnet, elegy, lyric, ode, and song became popular in this age. Let us study them.

1.1.2 Types of Elizabethan poetry

(Definition and origin and features of lyric, sonnet, song and elegy are, in detail, discussed in this unit under the title Lyrical Types.)

Elizabethan Lyric-

The Elizabethan lyrical poetry is the glory of the age. It produced many beautiful lyrics. Sweet songs were written and published during this period. So the age is called, 'The Nest of Singing Birds'. Love was the chief theme of lyrics which was expressed in various ways. One of the finest Lyricists of the age was Sir Philip Sidney. He was a courtier, soldier and a poet. His famous book of sonnets is *Asaphel and Stella*. It was published after his death. Another great poet of the age was Sir Walter Raleigh. He was also a soldier, courtier and a poet. His poetry is known for the plain style. Most of his poems are short lyrics. They were inspired by actual events. His lyrics have the themes like love, loss, beauty and time. *When is Our Life* is his famous lyric. Some examples of Elizabethan lyrics can be found in Shakespeare's plays.

The Elizabethan Sonnets-

The Elizabethan sonnet made the Elizabethan poetry rich and vivid. The sonnet was born in Italy. Petrarch introduced sonnets in Italy. Wyatt and Surrey brought it to England. They introduced sonnets to English literature. The famous poet Thomas Watson made some experiments in the sonnet form. Earlier, the sonnet was written in 18, 15, or 12 lines. The rhyme-scheme depended on the wish of the poet. During the period of Sidney, sonnet was written in 14 lines and it was written in iambic meter. Most of the sonneteers followed Italian or Petrarchan method separating lines into two groups- Octave (8 lines) and Sestet (6 lines). But Shakespeare divided it into three groups- four lines in each group. He also introduced a final couplet of 2 lines. The rhyme-scheme was varied. Sir Philip Sidney, Edmund Spenser and William Shakespeare are the well-known sonneteers of the Elizabethan era.

Elizabethan Songs-

A song became very popular in the Elizabethan Age. The court of the Elizabeth is called 'a nest of singing birds'. Even Shakespeare wrote many beautiful songs for his plays. The Elizabethan Age witnessed many kinds of songs- love songs, religious songs, patriotic songs, war songs and philosophical songs. They carried every mood-

Text-Book

19704

English for Communication

B. Sc. Part III

(Compulsory English)

Estd. 1962

'A'

Re-accredited by NAAC (2014)
with CGPA 3.16

SHIVAJI UNIVERSITY, KOLHAPUR

2015

Shivaji University, Kolhapur

ENGLISH FOR COMMUNICATION

For B. Sc. Part III (Compulsory English)

C

Semes

Editorial Board

Dr. S. B. Bhambar Chairman, BOS English, Nesari

Dr. M. L. Jadhav Head Dept. Of English, Shivaji University, Kolhapur

Mr. Y. S. Kalamkar General Editor Pune

Prin. Dr. M. A. Shaikh Satara

Prin. Dr. H. V. Deshpande Kolhapur

Prin. Dr. A. A. Karande Nagthane

Prof. C. Y. Jadhav (Convener) Bidri

-Writing Team-

Sr. No.	Member	Unit Nos.
1.	Prof. C. Y. Jadhav, Bidri	12,14
2.	Prin. Dr. Y. B. Gonde, Wagholi	1,16
3.	Dr. Adwait Joshi, Margud	6,11
4.	Dr. N. B. Masal, Gadhinglaj	2,8
5.	Dr. N. P. Khavre, Hatkanangale	4,10
6.	Dr. S. B. Mane, Lonand	3,7
7.	Prof. Smt. Vajjanta Patil, Ichalkaranji	5,9
8.	Prof. P. A. Patil, Halkarni	13,15

Section I :

Unit 1 :- Developing Vocabulary

Unit 2 :- Avoiding Errors In

Unit 3 :- Organizing a Passage

Section II : I

Unit 4 :- Nation Building Re

Unit 5 :- The Tiger In the Tu

Unit 6 :- The Prophet who t

Unit 7 :- A PSALM OF LIFE ...

Unit 8 :- Daffodils

Seme

Section I

Unit 9 :- Interacting in a Gr

Unit 10 :- Writing Reports

Unit 11 :- Writing Official Let

Section II :

Unit 12 :- Let's Make India a

Unit 13 :- Kusum

Unit 14 :- Indian Folk Cultur

Malini Awasthi & R

Unit 15 :- An Ode to Death

Unit 16 :- She Walks in Bea

2) Baldeo hardly believed these stories. (Use noun)

3) Since his arrival at this place a month ago, Baldeo had not seen or even heard a tiger. (Use verb)

4) Baldeo walked confidently, being a tribal himself, he was used to the jungle and its ways. (Use noun)

5) Baldeo prided himself on his skill in wailing it against wild animals. (Use adjective)

C Use the following phrases in sentences of your own :

1) set off

2) longed to

3) slow down

4) to fumble about

5) stumble on

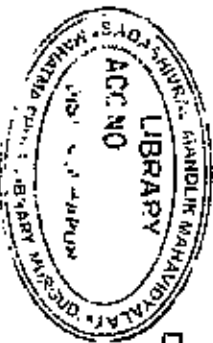
6) to part with

V Further Writing Activity :

1) Write an essay on 'A Memorable Day in My Life'.

2) Describe in a detailed way your visit to hilly area or thick forest.

3) Dedication, responsibility and commitment.

□□□

The Prophet who taught India how to win

Shashi Tharoor

Shashi Tharoor (born 9 March 1956) is one of the famous Indian writers writing in English. He has to his credit 14 bestselling works of fiction and non-fiction. All his books are centered on India and its history, culture, film, politics, society and more. He has contributed his service as the author of hundred columns and articles in publications like the *New York Times*, *Washington Post* and *The Times of India*. At present, he is a Member of Parliament. He was previously Minister of State in the Government of India for External Affairs. He is also a globally recognized speaker on India's economics, politics, human rights and Indian culture etc. The present article is written on Master-Blastor Sachin Tendulkar after he announced his retirement from the world of cricket. Tharoor looks at Tendulkar as an icon of national unity. His game has not only offered immense pleasure to his countrymen but also has taught them many things. Tharoor with pride says that Tendulkar has elevated the image of India in the world.

I still remember the first time I heard about Sachin Tendulkar. It was New Year's Eve, December 31, 1987, and on a crowded Calcutta terrace, the freshly retired Sunil Gavaskar told me about a 14-year-old in Bombay who would be the country's next great batting star. I promptly wrote about the conversation in a UK magazine, *The Club Cricketer*, and started looking out for mentions of the prodigy's name in the sports pages. I didn't have long to wait for Gavaskar's prescience to be confirmed: the century on debut in the Ranji Trophy when Tendulkar was just 15, and then selection for India, against the fearsome pacemen of Pakistan, at all of 16 years of age.

The announcement, 24 years later of his imminent retirement marks the end of an epoch. The greatest Indian to ever wield a cricket bat – and possibly one of the greatest in the history of the entire sport worldwide – leaves when he completes a mindboggling 200 Test matches, to go with 463 One-Day Internationals. His departure has thrown the country into a paroxysm. Television channels, newspaper and magazine columns and editorials, social media, have all waxed eloquent on the occasion; cricket fans can talk of little else. As a nation of 1.2 billion people has been riveted by the impending departure from the national sporting stage of a 40-year-old, is there anything left to say?

The hyperbole has already been vented. "I have seen God," said Australian rival Matthew Hayden. "He bats at No. 4 for India." Another cricketer immortal, Shane Warne, when asked who was the greatest batsman he'd played against, replied: "First, Sachin Tendulkar, Second, daylight, Third, Brian Lara..."

In a land where 605 million people are below the age of 25, Tendulkar's unusually lengthy 24-year career – he was such a gifted prodigy that he made his debut for India in 1989 – has dominated their entire consciousness of a sport that is a national obsession. He owns almost all the important batting records in the international game, including most Test centuries and most ODI hundreds, and he has done so while carrying the expectations of a billion people every time he strides out to bat.

The passion for cricket in India is difficult to exaggerate, but Tendulkar elevated it into something more. His success became emblematic of India's own rise to assertion on the world stage. When Tendulkar made his debut for India in 1989 at the age of 16, it was still a developing country, seen by much of the world as poor, backward and protectionist. In 1991, India liberalized and embarked on a quarter century of galloping growth that averaged 8%. The world beat a path to India's door. Our democracy, proliferating television channels, software experts and burgeoning English-speaking middle class all changed the country's image and led pundits to hail it as the next major world power. This period of self-reinvention coincided with Sachin's rise. India rose, and so did Sachin.

The diminutive batting star became India's cricket colossus. A nation that had long been used to lagging behind, whether in economics or sport, now boasted the world's best batsman and went on to become world champions again, 28 years after our first triumph. The No. 1 ranking in both Tests and ODIs is no longer an impossible dream: we have held both, at different times. Television revenues from the growing and increasingly prosperous Indian audience have transformed India's place in world cricket too: today some 80% of the global game's resources are generated by India. As a result, in the cheerful words of a senior BCCI official, India is to the International Cricket Council what the USA is to the UN Security Council, the one country that all other members find indispensable – and impossible to ignore. Tendulkar's 24 years in top-flight cricket eerily mirror the transformation of India at the cusp of the 21st century. There is an Indian Dream, and in his own lifetime, Tendulkar is its Prophet.

Just as impressive statistics alone are an incomplete and inappropriate assessment of Tendulkar, the story of India in the last 24 years is not merely a table of numbers and graphs. It is a story of the transformation of a national psyche, and the emergence of a fresh and inspiring sense of a coming renaissance. In a country previously used to sporting mediocrity with world champions only in niche sports like billiards and chess, Tendulkar's triumphs will serve as a benchmark and a lodestar for many years to come. But they go well beyond the runs he made or even the way he made them. Tendulkar matters to India because – visibly, on our television screens and our living-room conversations afterward – he embodied the essence of a new way of being Indian.

Tendulkar has shown a nation often divided by religion, language, caste and ethnicity how to dream that common dream. Not only did he transcend the heritage of a stratified and under-achieving society, his is truly also the story of the coming of age of the Idea of India, and its assimilation of the most enduring export of the West to the world – modernity and the idea of the rational, autonomous individual, substantially capable of shaping his own destiny. For too long, we had accustomed ourselves to accepting failure in sport, making "it was not meant to be" into the most Indian of excuses.

TASKS :

Write the following reports:

1. The chairman of the Siddhiviyak Bank Ltd. has asked the manager of the bank to look into the demand of the customers to change the working hours of the bank three hours in the morning, from 10 a.m to 1 p.m and then 4 p.m to 6 p.m regarding suggesting the new timings.
2. M/s bALAJI and company would like to start welfare center for its employees. The personnel officer of the company is asked by the Managing Director, to present a report regarding
 - 1) The location of the welfare center
 - 2) Facilities that can be made available there for the workers, such as :
 - i) indoor games
 - ii) library
 - iii) medical center
3. The Managing Director of Rainbow Colours, Ltd. Nasik asks the Personnel Manager to investigate and report the possibility of establishing a medical centre within the company premises and the expenditure involved.
4. The Managing Director of Neha Wooden Company, Ltd. Gadchिंगलaj, asks the Production Manager, to submit a report regarding accidents in the workshop and precaution taken to avoid them.

Writing Official Letters**Introduction:**

A letter is a very important form of communication. A letter, personal or official has occupied an important place even in the world of emails and text messages. A typed or handwritten letter has been and is the most useful means of communication for personal, academic, administrative and commercial purposes. It has been rightly said that letters have souls. They can throw light on the personality of the writer. Letter writing requires skill and it is considered to be an art. The modern man, who lives in the world of Emails, Text Messages, Facebook and WhatsApp, also needs a letter for effective communication. Thus, a letter remains to be a useful and important means of communication.

You may have written personal letters to your relatives or intimate friends. The language and tone of such letters are informal or personal. You may be familiar with social personal letters. They are written for invitation, accepting or refusing invitation, expressing apology, condolence etc. such letters are formal personal letters.

This unit focuses on official letters to make you familiar with official English, which you will very much need in your future career.

Official Letters:

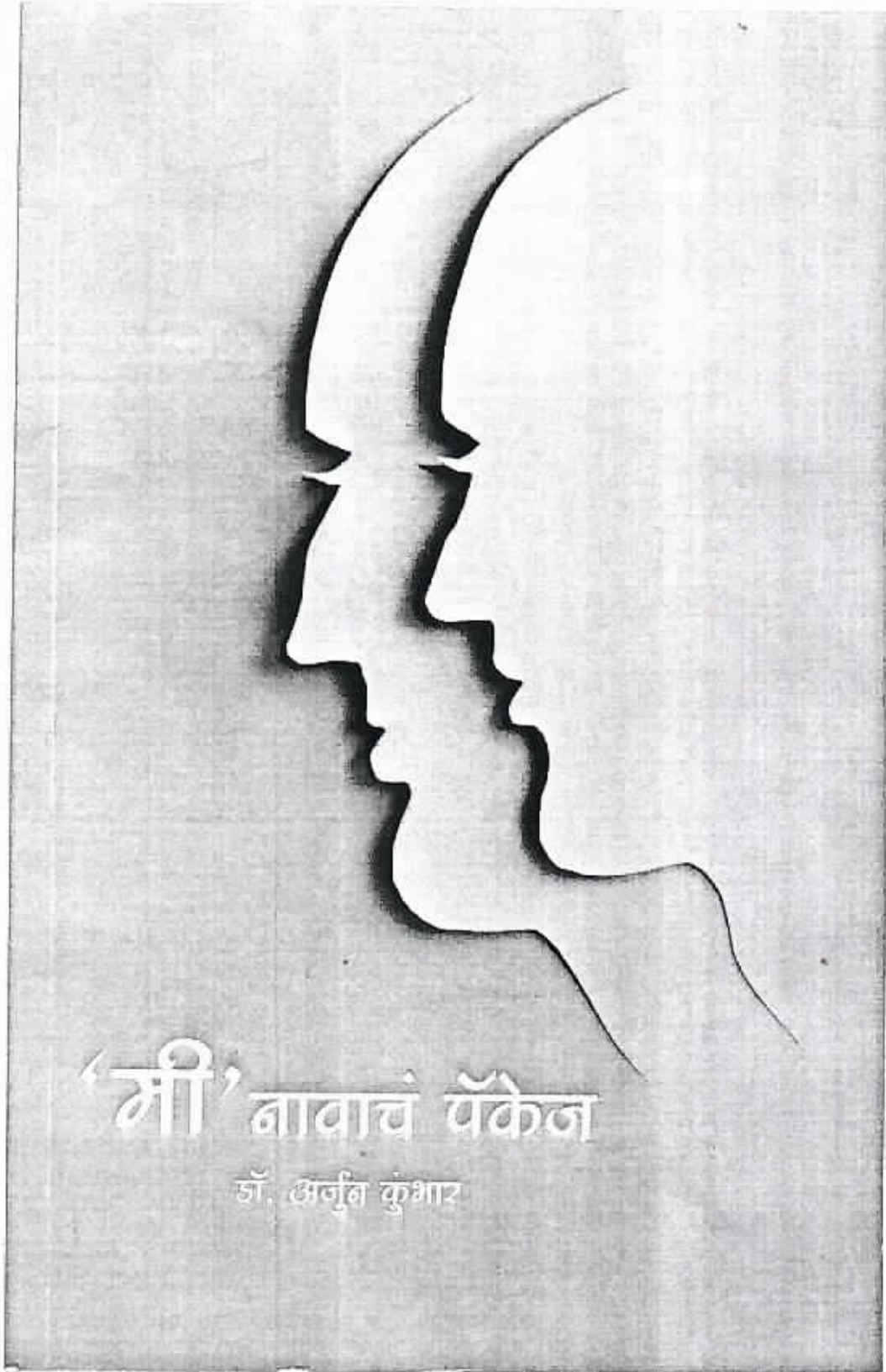
An official letter is an important form of communication effectively used in

your search for jobs and in the internal official communication. Such letters are written in a proper format. Your name and address, recipient's position and address, the date, and salutation should be written at proper places. There is a convention about closing the letter with proper closing expression. Such letters carry a typical official language. There are different types of official letters.

- A. A letter of application for a job
- B. A letter of appointment
- C. A letter of accepting an appointment
- D. A letter of resignation
- E. A letter of complaints

2015-16,

12

‘मी’ बाबाचे पॅकेज

डॉ. अर्जुन कुंभार

(Signature)

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Kargud Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

‘मी’ नावाचं पॅकेज

डॉ. अर्जुन कुंभार

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

त्याबद्दल
आणि शा
मॅन्युअल
हे
प्रत्येक जा
दृष्टांताती
आयुर्वेद,
सांगतोय
मांत्रिक,
पराकोटी
हे
बनतो 'O
हे
'मी' ला
आणि
दृष्टिकोना

Mee Navach Package

Dr. Arjun Kumbhar

'मी' नावाचं प्रकळ

डॉ. अर्जुन कुंभार

प्रकाशक ।

प्रगल्भ प्रकाशन

डॉ. डी. बाय. पाटील कॉलनी,

गागोटी, ता. भुदरगड, जि. कोल्हापूर.

संपर्क : ९४०३३६८४९८

© सी. हमलता अर्जुन कुंभार

डॉ. डी. बाय. पाटील कॉलनी,

गागोटी, ता. भुदरगड, जि. कोल्हापूर.

संपर्क : ९४०३३६८४९८

मुखपृष्ठ । राजन कुंभार

टाइपसेटींग । गंगाधर दिवेकर

प्रथमावृत्ती । ९ ऑक्टोबर, २०१५

द्वितीयावृत्ती । ११ नोव्हेंबर, २०१५

मुद्रक । यश प्रिंटर्स, कोल्हापूर

संपर्क : ९८९०३ ०८३९६

मूल्य । ₹ २००/-

ISBN : 978-93-5258-101-6

पुस्तकाच्या मागणीसाठी संपर्क : ९४०३३६८४९७, ९४०३३६८४९८

अर्जुन कुंभार
Arjun Kumbhar
अर्जुन कुंभार

अनुक्रमणिका

प्रकण १	'मी'चा उद्भव : एक सुंदर अपघात !	११
प्रकण २	'मी' वरील दिशाभुलींचा संस्कार	५९
प्रकण ३	'मी' बनतो भ्रमिष्ट आणि प्रारब्धवादी!	७९
प्रकण ४	गरज सत्य समजून घेण्याची	९३
प्रकण ५	कर खुदको बुलंद इतना...!	११९
प्रकण ६	जीवनाचं सर्वोच्च ध्येय्य : आनंद!	१६९

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya
Murgud Tal Kagal, Dist. Kolhapur

प्रकरण १

'मी'चा उद्भव : एक सुंदर अपघात !

या अथांग विश्वात माझ्यासाठी सर्वांत मौल्यवान आणि महत्त्वाची गोष्ट कोणती असेल तर ती म्हणजे स्वतः 'मी' ! 'मी'च्या असण्यात सारं काही आहे. 'मी'च्या नसण्यात सर्वं काही संपतं. या सर्वांत महत्त्वाच्या 'मी'चा उद्भव (जन्म) हा एक सुंदर अपघात आहे. मी कधी नव्हता केला, अर्ज माझ्या जन्मासाठी ! मला माहीतही नाही की कोणत्या अधिकारी शक्तीकडून माझ्या जन्माला मंजुरी मिळाली. किती गंमत आहे, की या विश्वातही न मावणाऱ्या 'मी'च्या जन्माचा चॉईस माझा नाही. मी कोणत्या कुटुंबात जन्माला यावं, कोणत्या धर्मात जन्माला यावं, कोणत्या शाळेत भरती व्हावं, इतकंच काय जे माझं नाव मी आयुष्यभर अभिमानानं मिरवितो ते नावही माझा चॉईस नाही. सगळं मिळत अपघातानं आणि मीही मशगूल व्हाऊन जातो त्या कुटुंबानं दिलेल्या नावाच्या आयडेंटिटीमध्ये. त्या घरचे आणि समाजाचे संस्कार जणू माझ्या निर्मिकानंच दिलेलं पॅकेज समजून, समाजातील माझी पहिली ओळख असते. माझ्या आई-बावांच्या सामाजिक इमेजवर अवलंबून. अमक्याचा मुलगा, अमक्याची मुलगी आणि त्यांच्या इमेजवरहकूम असतं माझं सामाजिक स्वीकृतीमूल्य. जसं 'तू कुंभार साहेबांचा मुलगा ?' मग आधी सांगायचं नाहीस. जा घेऊन जा काय पाहिजे ते; पैशाची चिंता तू करू नकोस.' याउलट 'तिला काही उधार देऊ नका तिचा वडील दारुडा आहे.'

'मी' नावाचं पॅकेज | ११

Principal,
Sadashivrao Muralidhar Mahavidyalaya,
Murgud Tal. Khat. Dist. Kolhapur

A Two Day Multi-Disciplinary International Conference

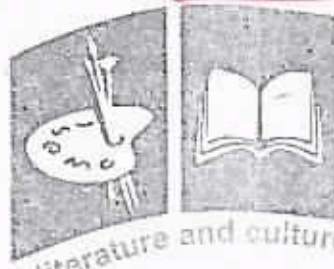
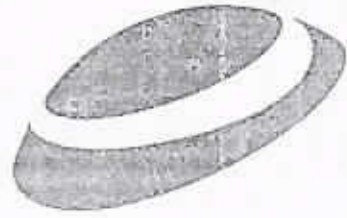
On

Name

LITERATURE & CULTURE IN THE PERSPECTIVE OF GLOBALIZATION

Proceedings : Research Papers in Marathi

MULTI
DISCIPLINARY
INTERNATIONAL
CONFERENCE
KOLHAPUR, INDIA
JAN 27 & 28, 2017

Literature and culture in the perspective of globalization

Editors
Prin. Dr. R. P. Lokhande
Hemant Patil
Dr. Sharad Galkwad

Organized By
Shri. A. D. S. D. Mandal's
Mahavir Mahavidyalaya, Kolhapur
Departments of English, Hindi & Marathi

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

XEROX COPY

आ.क्र.	लेखकाचे नाव	ज्ञेय निबंधाचे शीर्षक	पृष्ठ क्र.
१.	डॉ.डी.ए.पाटील	खानदेशातील आदिवासी भिस्त समाज, संस्कृती व परंपरा	१
२.	डॉ. वसंत विजय नलवडे	जागतिकीकरण आणि 'बारोमास कादंबरी'	३
३.	डॉ.पी.ए.जाधव	जागतिकीकरणात भारती भाषा समृद्धीसाठी उपाययोजना	७
४.	डॉ. गीता भवस-वेलोकर	जागतिकीकरण आणि स्त्रीवादी साहित्य	१२
५.	अनिल मोतीलाल कळवी	आदिवासी साहित्यातील लोकसंस्कृती	१७
६.	डॉ.दत्ता पाटील	साहित्य, समाज आणि संस्कृती : परस्पर अनुबंध	२१
७.	रघुनाथ चंदर गवळी	आदिवासी नृत्यनाट्यातून व्यक्त होणारी लोकसंस्कृती	२४
८.	तुषार प्रकाश मौसले	आदिवासी संस्कृती आणि साहित्याचा संबंध	२७
९.	बाळासो आ.सुतार	जागतिकीकरणात कृषी संस्कृतीचा चेहरामोहरा	३१
१०.	शिवदास दाम प्रवरा	जागतिकीकरणातील आदिवासी	३५
११.	उज्वला अर्जुनराव देसाई	बौद्ध सांस्कृतिक मूल्यांचे दलित साहित्यामधील प्रतिबिंब	३८
१२.	राष्ट्रपाल गाधकवाड	जागतिकीकरण आणि स्त्रीवादी दलित साहित्य : एक दृष्टिकोप	४३
१३.	डॉ.उषा पाटील	लोकसंस्कृती, आदिवासी संस्कृती व साहित्य	४६
१४.	अजितकुमार नैमिषाथ त्रैमुले	संतीश तांबे यांच्या मॉलमथ्ये मंगोल कथासंग्रहात प्रतिबिंबित जागतिकीकरणाची मूल्ये	५१
१५.	डॉ.शशिकांत अन्नदाते श्री अनुश वनसोडे	आदिवासी साहित्यातील कवितांमधील सांस्कृतिक संदर्भ	५४
१६.	डॉ. सुजाता चंद्रकांत पंडित	जागतिकीकरण व नंदीवाले समाजाची संस्कृती - स्वरूप व बदल	५६
१७.	डॉ. रवींद्र रामचंद्र शिंदे	भारतीय साहित्यातील आधुनिक साहित्यप्रवाह : विज्ञानसाहित्य	५८
१८.	डॉ.गोपाळ ओमापण गावडे	१९९० नंतरच्या कवितेतील मानवी सहसंबंधाचे बदलते स्वरूप	६३
१९.	डॉ.शैलजा मंडले प्रा. जयवंत दळवी	विमुक्त भटकें साहित्य संस्कृती यांचा जागतिकीकरणामध्ये साहित्य, चित्रपट, लघुपट, कथा यामध्ये येतलेला वेध - एक चित्रण	७२
२०.	शरद वि.पाटील	संस्कृती संवर्धनातील साहित्याचे योगदान	७५
२१.	शैलेंद्र सडोलीकर	हिंदी साहित्यकार, भारतीय संस्कृती आणि चित्रपट	७९
२२.	डॉ.शिवाजी महादेव होडेग	संस्कृती संवर्धनातील साहित्याचे योगदान	८३
२३.	प्रकाश आप्पासाहेब हुलेनवर	संस्कृती संवर्धनातील साहित्याचे योगदान	८६

हिंदी

22.

संस्कृती संवर्धनातील साहित्याचे योगदान

डॉ. शिवाजी महादेव होडगे

सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभाग प्रमुख,

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय, मुरगूड.

ता. कागल, जि. कोल्हापूर

आध्यमे
शतून
भयोग
पल्या
चावहे
तीवर
जावर
ह्या
मार्ग

कृती

और
भारत

शान.

ल्ली.
शान.

गशन.

भमल

भमल

चू

शन.

82

मानवी जीवनात साहित्य, कला यांना महत्त्वाचे स्थान आहे. भाषा हे माध्यम मानवाने अवगत करून घेतले आणि भाषा हेच साहित्याचे माध्यम आहे. साहित्याप्रमाणेच भाषेच्याही संस्कृतीशी निगडित संबंध आहे. साहित्याचा अभ्यास करताना संस्कृतीचा अभ्यास करणे गरजेचे असते. मानवी जीवनाच्या, समाजजीवनाच्या प्रगतीचा-अधोगतीचा आलेख समजून घेणे शक्य असते. संस्कृती संवर्धनातील साहित्याचे योगदान कादंबरी वाङ्मय प्रकाराच्या निवडक कलाकृतीच्या अनुषंगाने शोध निबंधाची मांडणी केली आहे. प्रारंभी संस्कृती म्हणजे काय हे पाहणे महत्त्वाचे ठरते. मान्य सास्त्रज्ञ एडवर्ड टेलर यांच्या मतानुसार ज्ञान, श्रद्धा, कला, नीतीनियम, कायदा, रूढी यांचा माणूस म्हणून ज्या ज्या क्षमता व सवयी आपल्यात करतो त्या सर्वांचा एक व्यामिश्रबंध म्हणजे संस्कृती. इरावती कर्वे यांनी संस्कारपूर्ण व संस्कारमय जीवन जगण्याची देशकाल विशिष्ट रीत म्हणजे संस्कृती होय. हरिदत्त वेदालंकार यांनी आत्मिक आणि भौतिक उन्नतीसाठी मानवाने केलेल्या सम्यक कृती म्हणजे संस्कृती होय. संस्कृती हा शब्द इंग्रजीतील वनस, जनन आणि व्यसप्तप्रजपवद यांचा पर्यायी प्रतिशब्द आहे. संस्कारांनी ज्याची सिध्दी झालेली असते ती संस्कृती, संस्कृती नित्य परिवर्तनीय असते. अनेक कारणांमुळे संस्कृतीच्या अंतर्बाह्य रूपात बदल होत राहतो. प्रत्येक संस्कृतीची विशिष्ट रचना असते. तिच्यात असणा-या सर्व घटक संस्था परस्परवलंबी असतात. त्याचा परिणाम इतर घटकांवर प्रत्यक्षाप्रत्यक्षपणे होतोच. उदा. पेशवाईच्या अस्तानंतर भारतात ब्रिटिशांची सत्ता सुरू झाली. त्यांनी नव्या पध्दतीची शिक्षणसंस्था प्रस्थापित केली आणि या नव्या शिक्षणामुळे जी इहवादी दृष्टी प्राप्त झाली त्यातून 19 व्या शतकाच्या उत्तरार्धात सामाजिक सुधारणा, धार्मिक सुधारणा इत्यादींना चालना मिळाली. इतकेच नव्हे, तर आधुनिक साहित्य निर्मितीला प्रेरणा मिळाली. विचार (तर्क) भाषना आणि कल्पना

(ललित लेखन) कला, नीती आणि धर्म या पाच गोष्टी मानवाला, इतर प्राण्यापेक्षा अधिक आहेत. हे मानवी संस्कृतीचे पंचप्राण आहेत. (साहित्याचा संसार, ग.व. खामर्डे पृ. 5) लोकशिक्षण हाच राष्ट्रउन्नतीचा राजमार्ग आहे. वाणी आणि लेखणी यांच्या साहाय्याने लोकशिक्षण साधता येते. असा अभिप्राय विष्णु शास्त्री चिपळूणकरांनी व्यक्त केलेला आहे. राष्ट्र उन्नतीत समाजाची उन्नती अंतर्भूत असते त्याचप्रमाणे संस्कृतीची उन्नतीही अंतर्भूत असते. हे लक्षात घेतले म्हणजे साहित्याच्या कार्याची आणि संस्कृती संवर्धनाची व्याप्ती समजू शकते.

रामायण, महाभारतकाठीन आर्य संस्कृतीचे दर्शन आपण पौराणिक कला कृतीतून घेऊ शकतो. मोहेंजोदडो आणि हडप्पा येथील उत्खननात आढळलेल्या विविध कलांच्या अवशेषांच्या आधारावरच तर्कशास्त्राच्या आध्यात्मिक संस्कृतीचे दर्शन आपल्याला संत ज्ञानेश्वरांच्या, संत कवींच्या काव्यात घडते. आधुनिक काळात बाबा पदमनजी यांची यमुना पर्यटन हरिभाऊ आपटे, पण लक्षात कोण घेतो मधील यगू असो या मराठीतील प्रारंभीच्याच कादंब-यामध्ये हिंदू संस्कृतीच्या नकारात्मक विकित्सेचे प्रतिबिंब उमटले आहे. मध्यम वर्गीयांच्या व्यक्तिजीवनात आणि समाजजीवनात जो परंपरागत विचार धर्म, आचार धर्म आणि व्यवहार धर्म प्रचलित होता त्याचे दर्शन घडते. त्याचप्रमाणे इंग्रजी राजवटीवरोवर आलेल्या पाश्चात्य संस्कृतीच्या साहचर्याने जी नवी संस्कृती परंपरा उदयाला येऊ पाहात होती तिचेही दर्शन हरिभाऊच्या सामाजिक कादंबरीतून घडते.

एखाद्या समाजाच्या समाजाची संस्कृती त्या समाजाच्या भाषेमध्येच सामावलेली असते. वसंत आवाजी डहाळे म्हणतात. "कादंबरीतून विशिष्ट भाषिक समाज आढळतो, त्यामुळे त्या समाजाची संस्कृती, मूल्ये, त्या मानवसंभूदाच्या आकांक्षा, त्यांचे नष्टचर्य आणि अवनतावस्था त्यांची ऊर्जितावस्था यांचे चित्रण असले पाहिजे असे आपण गृहीत धरले असते. कोणत्याही संस्कृतीमध्ये स्थल कालानुसार विविधता असते. म्हणजे

हिंदू म्हणून जी काही संस्कृती असेल तिच्या पोटात अनेक जाती जमातीच्या, प्रदेशानुसार आणि पुन्हा व्यवसायानुसार असंख्य संस्कृती नांदत असतात. कादंबरीकार आपल्या आवाक्यानुसार त्यापैकी एका संस्कृतीच्या जवळ जाण्याचा प्रयत्न करतो. भाषिक अवकाशात त्याला एका लहानशा पोटसंस्कृतीचाही छेद घेणे शक्य नसते. काही कादंब-यात अनेक उपसंस्कृतीची वर्तुळे एकमेकांना छेदणारी असू शकतात.

ययाती (वि.स.खांडेकर), मृत्युंजय (शिवाजी सावंत) महाकाव्य व पुराणे आपल्या संस्कृतीचा एक महत्त्वाचा भाग आहे. ययातीमध्ये त्यातील पात्रांचे ताणतणाव आणि त्यातून खांडेकरांना सूचलेले जीवनविषयक चिंतन केंद्रस्थानी आहे. "मृत्युंजय" मध्ये विषमतावादी व्यवस्थेविरुद्ध तंड करणा-या प्रतिनायकाचा विद्रोह हा वर्तमानकालीन आहे. एस एल. भैरपा यांची महाभारतावरील पर्व ही पौराणिक कादंबरी आणि किरण नगरकर यांची 'प्रतिस्पर्धी' ही ऐतिहासिक कादंबरी; यात पात्रांच्या ताणतणावां इतकेच तत्कालीन संस्कृतीचे यस्तुनिष्ठ प्रतिबिंब उमटलेले दिसते. रणजित देसाई यांनी ना. सं. इनामदार (शबेनशहा, शि

इवरच्या लोकप्रिय कादंब-यांमध्ये पं. वा. इत्यादी संस्कृतीचे उदात्तीकरण दिसते. यातील मध्यमवर्गीय संस्कृतीच्या पारंपरीक संयुक्त महाराष्ट्राच्या राजकारणातील वृत्तीगाम दिसून येतो. विश्वास पाटील (पानिपत) यांच्या मातंगीच्या मातीत भाऊवंदकीची, गददारीची वीजे उ... एसा एक सांस्कृतिक सारांश या कादंबरीतून येतो. पण शेकडो ऐतिहासिक दप्तर आणि सारांशाचा अभ्यास करणा-या कादंबरीकारांच्या लेखनातून संस्कृतीचा मध्य मट आविष्कृत होत नाही असे दिसून येते.

दुस-या महायुद्धाच्या काळातच नवसाहित्याचा उदय झाला. या काळात म. गांधीजींच्या 'खेडयाकडे चला' यांच्या घोषणेचा परिणाम ग्रामीण लेखकांच्यावर झालेला दिसून येतो. 'भा. वि. वरेरकर' मी रामजोशी, देशी वातावरण किती चांगले असते हे दाखविण्याचा प्रयत्न आहे. ग.ल. ठोकळ यांच्या कादंब-यात स्थानिक संस्कृतीचे नेपथ्य दिसते. कादंबरीतील व्यक्तिरेखा युरोपियन संस्कृतीच्या मूल्य व्यवस्थेतील दिसतात. श्री. ना. भेंडसे, गारखीया वापू, उध्दव शेळके धग या कादंबरीत मानवी संस्कृतीतील स्त्रीचे आदिम प्रतीक आहे. व-हाडातील लोकसंस्कृतीचा नमुनाच आपल्यापुढे उभा करतात. रा.रं. बोराडे यांच्या "पाचोळा" कादंबरीतील

पंगारामची कहाणी त्याची वायको पारवतीच्या तोंडून सांगितली आहे. जणू आपल्या संस्कृतीचे मुखच स्त्रीकेंद्री आहे. आनंद यादव गोताबळा, शंकर पाटील टारफुला व्यंकटेश माडगूळकर, बनगरवाडी रणजित देसाई या कादंबरीकारांनी आपल्या जीवनानुभावे रोपटे ग्रामीण संस्कृतीच्या मातीत रुजविण्याचा प्रयत्न केला. ग्रामीण संस्कृतीच्या छटा दिसून येतात.

ग्रामीण संस्कृतीबद्दलचे भावडे दृष्टिकोन 1980 नंतरच्या कादंबरीतून आले. उत्तम बंडू तुपे यांच्या 'खाई' सारख्या कादंबरीत ग्रामीण स्त्रीच्या दुर्दशेचे दशावतार दिसतात. आपल्या धार्मिक परंपरेत स्त्रीचा कितीही गौरव असला, तरी आपली संस्कृती तथाकथित नैतिकतेच्या नावाखाली तिला भर त्रौकात नग्न करून तिचे लचकें तोंडणारी कशी आहे याचे प्रतिबिंब 'खाई' सारख्या कादंबरीत दिसते. जात, धर्म, दारिद्र्य, नवी अर्थव्यवस्था, बदलती जीवनमूल्ये आणि राजास राजकारण यांच्या चरकात ग्रामीण जीवन किती प्रदूषित झाले आहे हे राजन गवस यांच्या कळप, ताणकट, कादंबरीतून प्रतिबिंबित होते. विश्वास पाटील यांची झाडाझडती ही कादंबरी विकासाचे राजकारण करणा-या सत्ताध शक्तीच्या पाशांमुळे, ग्रामीण संस्कृती बदलली आहे हे दाखवून देते. सदानंद देशमुख यांच्या तहान, वारोनास, भारतीय ग्रामव्यवस्था, आधुनिकतेमुळे ग्रामीण संस्कृतीतला अनेक गाववंध जीवनमूल्ये उध्वस्त होत असल्याचा विचार कादंबरीतून व्यक्त होतो.

महानगरीय कादंब-यांमध्ये चाळ, मध्यमवर्गीय, उच्च मध्यमवर्गीय संस्कृती आणि झोपटपट्या मधील पोटसंस्कृती यांमध्ये इ. मो. मराठी सोंपटवेअर, मार्केट, जायवंत दळवी चक्र, सुभाष भेंडे- अंधारवाटा, अरुण साधू, मुंबई दिनांक, झिप-या, सारख्या कादंब-यातून काही अंशी महानगरीय संस्कृतीचे दर्शन घडते. भाऊ पाध्ये यांच्या कादंबरीमध्ये मुंबईच्या झोपडपट्टीतील लोक, मध्यमवर्गीय, उच्च मध्यमवर्गीय यांच्या संस्कृतीचे सूक्ष्म ताणे वाणे दिसून येतात. डोबा-याचा खेळ, करंटा, वैतागवाडी, वासुनाका, व. अनिरुद्ध घोपेश्वरकर, गणवा, वॉर्ड नं. 7 सर्जिकल यासारख्या कादंब-यातून मुंबई शहरातील उपसंस्कृतीचे कितीतरी वेगळे रूप दाखवून दिले आहेत. भाऊ पाध्ये उच्चवर्गीय पोटसंस्कृतीचे सर्व अंतःस्तर चित्रित करून जी समग्रता गाढतात ती समग्रता अन्य कादंबरीकारांना गाढता येणे शक्य नाही. असे मत राजन गवस नोंदवितात.

रंगनाथ पटारे यांची कादंबरी व्यक्ती आणि

समाज या द्वैतात सत्तेची कोणती रूपं दिसतात या विषयावर केंद्रित आहे. इयान मनोहर यांच्या कादंब-यात ज्ञान आणि सत्ता हे दोन्ही आधुनिक मूल्य व्यावस्थेतले महत्त्वाचे घटक आहेत. त्यांची मानवी जीवनात व्यवस्था कशी लावायची हा कळीचा प्रश्न या दोन महत्त्वाच्या कादंबरीकारांकडून दिसून येतो. कृष्णात खोत यांच्या गावठाण, सौंदाळा, झड-झिंवड, घूळमाती या कादंबरींमधून बदलत्या कृषिजन संस्कृतीतील नव्या आवर्तनाचा वेध दिसून येतो.

भालचंद्र नेमाडे यांच्या हिंदू या कादंबरीचे हिंदू हे शीर्षक धर्मवाचक नसून संस्कृतीवाचक आहे. म्हणूनच हिंदू मध्ये सर्व पोट संस्कृतींना त्यात, अल्पसंख्यांक, दलित, भटके, आदिवासी अशा सगळ्यांना कवेत घेण्याचा प्रयत्न करतात. खंडेराव हा या कादंबरीचा नायक असला, तरी कादंब-यातील विविध जातीधर्मांच्या वेगवेगळ्या व्यक्तींच्या परस्पर संवंधातून त्याचे हिंदू असणे म्हणजे काय हे लक्षात येते. गाव तेथील अनेकांच्या वस्त्या, घरे, घरातील माजघर, अंगण, जनावरांचे गोठे, घरातील नव्या जुण्या पुरातन यांचा पसारा इतका मोठा आहे. लेखक त्यालाच 'जगण्याची समृद्ध अडगळ' असे कदाचित म्हणत असावेत, म्हणून मराठी कादंबरीच्या

या संस्कृती संवर्धन शोधाच्या प्रवासात आपल्याला हिंदू पर्यंत येऊन थांबावे लागेल.

साहित्य हे संस्कृतीचे संरक्षण करते त्याच प्रमाणे संस्कृतीच्या संवर्धनातही साहित्याचा फार मोठा भाग असतो. संरक्षण आणि संवर्धन या प्रवृत्तीमुळे मानवी जीवनाची प्रगती होऊ शकली. म्हणून मानवी जीवनाच्या प्रगतीमध्ये साहित्याला महत्त्वाचे स्थान आहे. संदर्भ ग्रंथ :-

1. नेमाडे भालचंद्र: 'कादंबरी' मराठी साहित्य प्रेरणा व स्वरूप, गो. भा. पवार, हातकणंगलेकर पब्लिशर, मुंबई, 1986 पृ. 15
2. उहाके वसंत आवाजी : गेल्या अर्धशतकातील कादंबरी, संपादक, थलास खोले, लोकवाङ्मय, गृह मुंबई, दु. आ. 2007 पृ. 108.
3. गवस सजज : गेल्या अर्धशतकातील कादंबरी, संपादक, विलास खोले, लोकवाङ्मय गृह, मुंबई, दु. आ. 2007 पृ. 181
4. यादव आनंद : मराठी साहित्य समाज आणि संस्कृती मेहता पब्लिशिंग हाउस, पुणे, दु. आ. 1993, पृष्ठ - 6
5. क-झडे सदा : मराठी साहित्याची सांस्कृतिक पार्श्वभूमी लोकवाङ्मय गृह, मुंबई, दु. आ. 1990, पृष्ठ कं. 2
6. रिडे नीतिन : 'मराठी कादंबरीतील विचार' ललित, 2013, पृष्ठ कं. 33, 347. मुनघाटे प्रमोद : 'आधुनिक मराठी कादंबरीतील संस्कृतीचे प्रतिबिंब' कादंबरी संवाद 2013

2016-17

S. B. Patil

**Proceedings of Multi-Disciplinary National Seminar On
Recent Trends in Social Sciences, Languages, Literature,
Commerce, Science and Sports in India**

4th February 2017

2016-17

Organised by
Council of Education's

Night College of Arts and Commerce, Kolhapur

(Affiliated to Shivaji University, Kolhapur)

NAAC Reaccredited 'B'

Email ID - nightcollegekolhapur@gmail.com

Website : www.nightcollegekolhapur.in

XEROX COPY

Principal,

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud Tal Kagal, Dist. Kolhapur

Editor

Prof. Abhijeet A. Kamble

Principal

Dr. S. B. Patil

वैयक्तिक क्रीडा प्रकारातील खेळाडूंची क्रीडा कामगिरी व शारीरिक मापने यांचा सहसंबंध : एक चिकित्सक अभ्यास

प्रा. शिवाजी बापू पोवार,

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय, मुरुगुड.

प्रस्तावना

सध्या शिक्षणाचे मुख्य ध्येय हे विद्यार्थ्यांचा व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास साधणे हा आहे. वास्तविक पाहता व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासातील प्राथमिक व अत्यंत महत्त्वाची बाब म्हणजे शारीरिक ही बाब होय. या शारीरिक बाबीचा, तसेच मानसिक, भावनिक व नैतिक या बाबींचा सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी शारीरिक शिक्षण व खेळ यांचा समावेश शिक्षणाच्या सर्व स्तरावरील अभ्यासक्रमात केला गेला आहे.

प्राचीन काळापासून विविध खेळ व क्रीडा प्रकार हे मानवाच्या जीवनातील एक अविभाज्य घटक बनून राहिले आहेत. प्रत्येक देशात विशिष्ट असे खेळ व क्रीडा प्रकार प्रचलित आहेत. काही खेळ व क्रीडा प्रकार एखाद्या देशात जन्माला जरी आले, तरी ते भावी काळात इतर देशात फोफावले गेल्याचे विविध खेळांच्या इतिहासावरून दिसून येते. अशा या देवाणघेवाणीतून आज अनेक खेळ संपूर्ण जगभर प्रचलित झाले आहेत. ऑलिंपिक स्पर्धा, राष्ट्रकुल स्पर्धा, जागतिक चॅम्पियनशीप स्पर्धा, अशियाई खेळ अशा प्रकारच्या मोठमोठ्या स्पर्धाद्वारा अनेक खेळ व क्रीडा प्रकार आज जागतिक स्तरावर प्रचलित होण्यास मदत झाली आहे.

यावरून असे निदर्शनास येते की, प्रत्येक खेळाडूची शारीरिक स्थिती म्हणजे त्याची शारीरिक मापने (अपीहीशिॉळल चशरीशीशपी), त्याची आरोग्य स्थिती, शारीरिक तंदुळ्स्ती (इहीळलश कळीपशी) व त्या खेळाडूची संबंधित खेळातील कामगिरी यांचा निश्चित असा कुठे तरी सहसंबंध असतोच व ते घटक परस्परावलंबी देखील असतात. तेव्हा विविध प्रकारच्या वैयक्तिक क्रीडा प्रकारात सहभागी खेळाडूंची क्रीडा कामगिरी, शारीरिक मापने यांच्यात निश्चित असा सहसंबंध आहे का? व असल्यास तो कोणत्या प्रकारे आहे यांचा चिकित्सक अभ्यास या शोध निबंधात विचार केलेला आहे.

२) संदर्भ साहित्याचे सिंहावलोकन :

प्रस्तुतच्या संशोधनात्मक अभ्यासाच्या अनुषंगाने विविध साहित्याचे वाचन केले, तसेच विविध विद्यापीठांमध्ये एम.फिल. व पीएच.डी. या स्तरावर झालेल्या संशोधनांतर्गत लिहीलेल्या शोधप्रबंधांचा अभ्यास केला असता मिळालेल्या संदर्भापैकी काही संदर्भ खालीलप्रमाणे-

पाटील गौरी (२०१५) यांनी शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर येथे शारीरिक शिक्षण विषयातील पीएच.डी.

अभ्यासक्रमांतर्गत प्लाथोमेट्रीक आणि ॲनॲरोबिक प्रशिक्षणाचा लघुअंतराच्या धावकांच्या कामगिरीवर होणाऱ्या परिणामांचा तुलनात्मक अभ्यास केला आहे.

धनपाल आणि जॉन केनडी (२०११) या संशोधकांनी डोंगरी भागातील व समुद्र किनारी भागातील शालेय मुलांच्या शारीरिक व शरीरक्रियाशास्त्र अंतर्गत हृदय, गती, श्वसन, दमदारपणा, श्वास रोखणे आणि नाडीचे ठोके या घटकावर होणाऱ्या परिणामांचा तुलनात्मक अभ्यास केला आहे.

अशाप्रकारे विविध संशोधकांनी विविध क्रीडा प्रकारांशी निगडित अनेकविध बाबींमध्ये सहभागी खेळाडूंच्या कामगिरीबाबत संशोधन केलेले आहे, असे निदर्शनास आले. परंतु प्रस्तुत शोधनिबंध विषयाच्या संदर्भात संशोधन झाल्याचे कुठेही आढळलेले नाही. विविध पुस्तके, नियतकालिके, मासिके, शोधनिबंध, अहवाल वासारख्या साहित्यांचादेखील अभ्यास करून सदरच्या शोधनिबंधास आवश्यक असणारे संदर्भ संकलित केले आहेत.

३) समस्येचे स्पष्टीकरण :

प्रस्तुत शोधनिबंधाची मध्यवर्ती संकल्पना अशी होती की, प्रत्येक जन्मास घेणाऱ्या मुलाची नैसर्गिकरित्या वाढ होते. तथापि, त्यास विविध प्रकारचे तात्त्विक व प्रात्यक्षिक शिक्षण दिल्याने त्याच्या

एकूणच वाढ व विकास प्रक्रियेत लक्षणीय बदल घडून येतो. सदरच्या बदल प्रक्रियेतून व्यक्तिमत्त्वाच्या विविध पैलूंचा किंवा घटकांचा विकास घडून येत असून त्याद्वारा त्या व्यक्तीच्या विविध क्षेत्रातील कार्यमानावर परिणाम होतो व त्याची कामगिरी उंचविली जाते असे अनेक प्रयोगांती सिद्ध झालेले आहे. या पार्श्वभूमीवर एखाद्या खेळाडूची शारीरिक मापने यांचा त्याच्या संबंधीत खेळातील क्रीडा कामगिरीवर काय परिणाम होऊ शकतो का? हे सदरच्या शोधनिबंधातून शोधून काढले.

४) संशोधनाची उद्दिष्टे :

- परिसीमित विविध वैयक्तिक क्रीडाप्रकारांमध्ये सहभागी शिवाजी विद्यापीठाशी संलग्नीत महाविद्यालयातील खेळाडूंची शारीरिक मापने जाणून घेणे.
- शिवाजी विद्यापीठाशी संलग्नीत महाविद्यालयातील खेळाडूंनी परिसीमित विविध वैयक्तिक क्रीडा प्रकारांमध्ये विभागीय व आंतर विभागीय स्पर्धेत केलेल्या कामगिरीचा आढावा घेणे.

५) गृहितके :

संशोधनात्मक गृहितके

- क) शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत तीनही जिल्ह्यातील खेळाडूंच्या शारीरिक मापनात त्यांच्या क्रीडा प्रकारानुसार निश्चित फरक आढळतो.
- क) शिवाजी विद्यापीठाशी संलग्नीत महाविद्यालयांतील खेळाडूंची शारीरिक मापने व त्यांची क्रीडा कामगिरी यामध्ये निश्चितच सहसंबंध आहे.

६) परिसीमा :

- सदरचा अभ्यास हा शिवाजी विद्यापीठाशी संलग्नीत सबटपासंपरिक (हॉरवळीलेपरश्र), तांत्रिक (दशलहपळरश्र) अतांत्रिक (छेप दशलहपळरश्र) महाविद्यालयातील खेळाडूंपुरता मर्यादित आहे.

७) मर्यादा :

- सदरच्या संशोधनात समाविष्ट खेळाडूंची शारीरिक मापने घेण्यासाठी प्रमाणित मोजमापनाची साधने वापरली आहेत. पण ती मोजमापे घेण्यात किंवा ती नोंदविण्यात काही चूका होऊ शकतील, म्हणून ही एक मर्यादा गणली गेली.

८) संशोधन पद्धती :

सदर संशोधनाचा मुख्य उद्देश हा वैयक्तिक क्रीडा प्रकारातील खेळाडूंची क्रीडा कामगिरी व शारीरिक मापने यांचा सहसंबंध शोधणे हा होता. त्यासाठी सर्वेक्षण (वणतात्मक) संशोधन पद्धती उपयुक्त ठरते म्हणून त्याच पद्धतीचा या संशोधन अभ्यासात वापर केला आहे.

अ) संशोधनाचे कायद्वेव-

शिवाजी विद्यापीठाच्या कायद्वेव

ब) जनसंख्या

प्रस्तुतच्या संशोधनासाठी जैक्षणिक वर्ष २०१२-१३ स्पर्धेमध्ये सहभागी पुरुष व महिला खेळाडूंची संख्या अनुक्रमे ९३३ व ३०४ अशी एकूण १२३७ होती.

क) संख्याशास्त्रीय साधने

मध्यमान, प्रमाण विचलन, टी-टेस्ट - रॅक को-रिलेशन, टू वे ऑनोवा, वॉन फेरॉनी पोस्टहॉक टेस्ट इत्यादी संख्याशास्त्रीय साधनांचा या अभ्यासात योग्य अर्थविवेचन व अनुमान आणि निष्कर्ष काढण्यासाठी वापर केला आहे.

ड) माहिती संकलन

न्यादशिश खेळाडूंच्या संदर्भातील वैयक्तिक माहिती, त्यांच्या शारीरिक घटकांची मापने घेण्यासाठी निश्चित अशी प्रमाणित प्रश्नावली उपलब्ध नाही. म्हणून स्वरचित प्रश्नावली तयार करून ती वापरली.

ह्या प्रश्नावलीचा वापर ज्या त्या क्रीडा प्रकारांच्या विभागीय व आंतर विभागीय स्पर्धांच्यावेळी केला व सवहत्यादंशित खेळाडूंची माहिती संकलित केली. तसेच खेळाडूंची शारीरिक घटकांची मापने घेतली. सदर प्रश्नावलीद्वारा संकलित माहितीचे विश्लेषण केले.

१) संशोधनातील अनुमान व निष्कर्ष :

अ) खेळाडूंच्या शारीरिक मापनाच्या घटकांसंबंधीचे अनुमान :

वय: पुरुषांचे सरासरी वय हे २०.२८ (१.९६) वर्षे, तर महिलांचे १९.२४ (१.४१) वर्षे इतके आहे. म्हणजेच पुरुषांच्या मानाने महिला ह्या कमी वयात क्रीडा प्रकारात सहभागी होतात. वजन: पुरुष खेळाडूंचे सरासरी वजन ६३.१९ किलो तर महिला खेळाडूंचे वजन ४९.५८ किलो इतके आहे. म्हणजेच पुरुष खेळाडूंचे वजन हे महिला खेळाडूंच्या तुलनेत जास्त आहे. कुस्ती व ज्युदो या क्रीडाप्रकारात समाविष्ट खेळाडूंचे वजन दोन्ही पुरुष व महिला गटात सर्वाधिक आहे तर पुरुष गटात बुद्धिबळ व महिला गटात जलतरण या क्रीडा प्रकारात सर्वात कमी वजन आढळले. उंची : पुरुष खेळाडूंची सरासरी उंची ही महिलां खेळाडूंच्या सरासरी उंचीच्या तुलनेत जास्त आहे. बी.एम.आय.: पुरुष गटात ज्युदो व महिला गटात कुस्ती या क्रीडाप्रकारात सहभागी खेळाडूंचे बी.एम.आय. हे सर्वात जास्त असल्याचे आढळले. तर सर्वात कमी बी.एम.आय. हे पुरुष गटात बुद्धिबळ व महिला गटात जलतरण या क्रीडाप्रकारातील खेळाडूंमध्ये असल्याचे आढळले. डोक्याचा घेर: पुरुष गटात ज्युदो व महिला गटात जलतरण या क्रीडाप्रकारात सहभागी खेळाडूंचा डोक्याचा घेर हा सर्वात जास्त असल्याचे आढळले. तर सर्वात कमी डोक्याचा घेर हा पुरुष गटात बुद्धिबळ व महिला गटात मैदानी स्पर्धांच्या क्रीडाप्रकारातील सहभागी खेळाडूंमध्ये असल्याचे आढळले. अशाच प्रकारे शारीरिक मापनाच्या प्रत्येक घटकांच्या संदर्भात स्वतंत्र अनुमान काढले व त्या आधारित काढलेला निष्कर्षद्वारा प्रमाणे-

निष्कर्ष:

उपरोक्त पुरुष व महिला खेळाडूंच्या शारीरिक मापनासंबंधीची निरीक्षणे व अनुमाने लक्षात घेता असा निष्कर्षनिघतो की, परिसीमित पाचही क्रीडाप्रकारात सहभागी सवहखेळाडूंची निश्चित केलेली १९ घटकांची मापने सारखीच नाहीत, तसेच त्या सवहखेळाडूंची वये सवह्याधारणपणे सारखीच असली तरी त्यांच्या मापनात फरक आहे.

ब) खेळाडूंची शारीरिक घटकांची मापने व त्यांच्या क्रीडा कामगिरीतील सहसंबंधाबाबत: न्यादशित खेळाडूंच्या शारीरिक मापनाच्या विविध १९ घटकांमध्ये व त्यांच्या क्रीडा कामगिरीत निश्चितीच सहसंबंध आहे का? हे तपासण्यासाठी झड-दर्शींहु या संख्याशास्त्रीय साधनांचा वापर केला. संशोधनात्मक गृहितक क संदर्भातील आकडेवारीवरून असे दिसून आले की, एकूण अथनिवहन लक्षात घेता पुरुष व महिला खेळाडूंच्या शारीरिक मापनातील बहुतांशी घटक (साधारणपणे १९ पैकी प्रत्येक जिल्ह्यात किमान १४ ते १८) यांच्या मापनात व त्यांच्या क्रीडा कामगिरीत सहसंबंध असल्याचे दिसून आले. म्हणजेच बहुतांशी ठिकाणी गृहितक क हे साधक असल्याचे दिसून आले. क) विभागीय व आंतरविभागीय स्पर्धेत सहभागी खेळाडूंच्या शारीरिक मापनातील फरकाबाबत : शिवाजी विद्यापीठातील विविध परिसीमित क्रीडा प्रकारातील खेळाडूंपैकी विभागीय स्तरावर चांगली कामगिरी करून आंतर विभागीय स्तरावरील सहभागी खेळाडू चाच्या शारीरिक मापनाच्या घटकात फरक आढळतो.

उपरोक्त निरीक्षणांवरून असा निष्कर्षनिघतो की, न्यादशित पुरुष व महिला विभागाच्या संबंधित विविध वैयक्तिक क्रीडा प्रकारातील विभागीय स्तरावरील सहभागी खेळाडू व त्यातून विभागीय स्तरावर चांगली कामगिरी करून आंतर विभागीय स्तरावरील सहभागी खेळाडू यांच्या शारीरिक मापनात फरक आढळतो हे सिद्ध होते.

संदर्भ-

१. हिरवे, तडसरे, तंबाके (२०१४), वैकासिक मानसशास्त्र, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, पहिली आवृत्ती.
२. हिरवे, तडसरे, तंबाके (२०१४), बाल मानसशास्त्र, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, पहिली आवृत्ती.

PROCEEDINGS OF ONE DAY INTERDISCIPLINARY INTERNATIONAL CONFERENCE ON
MAINSTREAMING THE MARGINALIZED:
PERSPECTIVES IN HUMANITIES, COMMERCE AND SCIENCE

Book VI
(Social Sciences)

15

Editors

Dr. Vijay Kulkarni
Mr. Dagdu Jagtap

XEROX COPY

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya
Muzgul, Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

15

2016-17

Dr. T. M. Patil

15

5

The Proceedings of International Conference

on

Mainstreaming the Marginalized: Perspectives in Humanities, Commerce and Science

On

28th Jauary, 2017

Jointly Organized by

**Loknete Gopinathji Munde Arts, Commerce and Science College
Mandangad, Dist. Ratnagiri- 415 203.(M.S.)**

And

**M.G.E.W Society's
Centre For Humanities & Cultural Studies
Kalyan (W), Dist. Thane - 421 301.(M.S.)**

ISBN: 978-93-83871-67-4

*Mainstreaming the Marginalized: Perspectives in Humanities, Commerce and Science
Book -6(Social Sciences)*

Edited by Dr. Vijay Kulkarni & Dagdu Jagtap

First Published: January 2017

© Centre for Humanities & Cultural Studies, Kalyan

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means without written permission of the copyright owner.

Printed & Published by Dr Kalyan Gangarde for New Man Publication,
A/108, Brahma Apts, Nr. Dattadham, Parbhani- 431401.

Mob. + 91 9730721393, +91 9420079975

Email: nmpublication@gmail.com

www.newmanpublication.com

Typesetting and Cover Designing: Prof. Mohan Patil & Seema Zarde

Disclaimer: Articles in this book do not reflect the views or policies of the Editors or the Publisher. Respective authors are responsible for the originality of their views / opinions expressed in their articles / papers- Editors

अनुक्रमणिका.....

1. कुणबी समाजाचा जमीन मालकी प्रश्न व खोती व्यवस्थेच्या विरोधातील लढा / डॉ. सुभाष अमर सावंत / 9
2. लोकप्रशासनाचा सामाजिक शास्त्राशी असणारा संबंध / सचिन गुंडीगम डेंगळे / 13
3. डिजिटल ग्रंथालय : काळाची गरज / श्री. जगताप डी. ए. / 15
4. भारतातील खाद्यान्न, साठवणुकीकरिता गोदामाची गरज व आर्थिक तरतूद / डॉ. ए.बी. धालगडे / 17
5. जागतिकीकरणाने आदिवासी समाजासमोरील आव्हाने / प्रा.वाडगे महेशकुमार अरुण / प्रा.डॉ.माने अशोक / 20
6. मानवी अधिकार / राजेंद्र द्वियमण सूर्यवंशी / 25
7. महाराष्ट्रातील प्रादेशिक विपमतेची तुलनात्मक स्थिती / डॉ. दिनेश यादवराव पाखे / 29
8. स्वातंत्र्यपूर्व काळातील महाराष्ट्रातील दलित चळवळ / प्रा. डॉ. संजय उत्तम बेंद्रे / 33
9. सामाजिक वंचित/दारिद्र्य रेषेखालील समुहाचा चिकित्सक अभ्यास / Prof. Sudhakar S. Jadhav / 35
10. भारतातील लोकशाही व असमानतेतील समावेशक विकास / प्रा. कांता कांबळे / 39
11. महात्मा फुले व सत्यशोधक चळवळ / प्रा. दिपक तडाखे / 42
12. 'आदिवासी संस्कृतीतून अभिव्यक्त होणारे अनौपचारिक शिक्षण' — एक अभ्यास / डॉ. ज्ञानेश्वर ज. धामरे / 44
13. प्राथमिक शिक्षण : समस्या व उपाययोजना / मनिषा बाबुराव सुगसे / 49
14. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची सांस्कृतिक क्रांती / प्रा. मिलिंद तलवार / 52
15. भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील महाडचे क्रांतीवीर— नाना पुरोहित / प्रा. प्रभाकर गणपत गावंडे / 56
16. 'समकालीन शिक्षणातील सध्याच्या समस्या' / प्रा.सौ. लक्ष्मी विष्णु भंडारे / 61
17. लोकसंख्या आणि विकास / प्रा. पांडुरंग सांगे / 65
18. वैयक्तिक क्रीडा प्रकारातील खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाचे गुण व क्रीडा कामगिरी यांचा सहसंबंध : एक चिकित्सक अभ्यास / प्रा. शिवाजी बापू पोवार, (एम.पी.एड.) / 68
19. कागल तालुक्यातील गोसावी व डोंबारी वंचित समुदाय आणि त्यांच्या समस्यांना समाजशास्त्रीय अभ्यास / प्रा. विठ्ठल आवढा कांबळे / 75
20. मानवी जीवन कौशल्य आणि योगा / प्रा.डॉ.सतिश ज्ञानेश्वर रायवान / 79
21. समकालीन दुरस्थ शिक्षणातील समस्या व उपाययोजना (दुरस्थ शिक्षण) / प्रा.नाथियाम लक्ष्मण राठोड / 81
22. जलसाठ्यातील मानवी अपघाताचा भौगोलिक अभ्यास / प्रा.डॉ.कराळे एन.बी. / प्रा. सुतार एच.बी. / 84
23. घिसाडी जमातीच्या सामाजिक, आर्थिक व शैक्षणिक समस्या / बाबस्कर प्रकाश भास्कर / 88
24. भारताचा आंतरराष्ट्रीय व्यापार व त्याचे चिकित्सक परिणाम / विराजदार लखन सुभाषराव / 91
25. जागतिकीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थे वरील परिणाम / प्रा.डॉ.सोमाने गोपाल विष्णुदास / 94
26. लोकसाहित्य संकलन व सादरीकरणाने ग्रंथालय पर्यटन / डॉ. गजेश शं. गजम / 97
27. Distance Education / डॉ.टी.एम्.पाटील / सहा.प्रा.शरद विठ्ठल पाटील / 100
28. शाश्वत मासेमारी — काळाची गरज / प्रा. प्रविण तुकाराम सनवे / 106
29. महाराष्ट्रातील लोकसंख्येचा दृष्टीक्षेप / प्रा.सिताफुले एल.एस. / 110
30. महाराष्ट्रातील दलितांची भूमीहक्क चळवळ / डॉ. गिरगकर के.एल. / 113

Distance Education

प्रा.डॉ.टी.एम्.पाटील.(उच्चशास्त्र)
सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय मुण्गुड
कोल्हापूर.

Dr.tukanatil@rediffmail.com.

सहा.प्रा.शरद विठ्ठल पाटील.(उच्चशास्त्र)

न्यू कॉलेज कोल्हापूर.

मो.नं.- ८२७५९१८२६०

shrad6094@gmail.com

प्रस्तावना :-

शिक्षण आणि उच्च शिक्षण ह्या दोन्ही बाबी वेगवेगळ्या आहेत. शिक्षणाची संकल्पना विशद करतांना शिक्षणशास्त्रज्ञ म्हणतात. जे पुस्तक उलघडायला लावते ते शिक्षण आणि मन उघडायला लावते ते उच्च शिक्षण दुसऱ्या शब्दात लिहायला वाचायला शिकवीते ते शिक्षण तर मनात संशय उत्पन्न करते ते उच्च शिक्षण न्युटनच्या मते कार्यकारण भावाचा शोध लावते ते उच्च शिक्षण याचाच अर्थ 'बाबा वास्यम् प्रमाणमध्या विचारसरणीला छेद देते ते उच्च शिक्षण होय'. धोर साहित्यीक रविद्रनाथ रागोरच्या मते 'संपूर्ण चराचर सृष्टीशी आपल्या जीवनाचा मेळ घालून देणारे माध्यम म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षणाची संकल्पना विशद करतांना महात्मा ज्योतिबा फुले म्हणतात. शिक्षण म्हणजे समाज परिवर्तनाचे हुकमी हत्यार स्वामी विवेकानंद यांच्या मते केवळ माहितीचे संकलन म्हणजे शिक्षण नव्हे, तर शिल्लमपन्न समाजनिर्माती करण्याचे माध्यम म्हणजे शिक्षण होय.' शिक्षणावर भाष्य करतांना महर्षी अरविंद घोष म्हणतात. शिक्षण म्हणजे व्यक्तीच्या सुप्त शक्तीचा विकास करून मानवता संप्रीयता व विश्वबंधुत्व ह्या गुणांची निर्माती करणे होय."

विकास प्रवण समाजदेखिल समस्याग्रस्त असतो. कालपरत्वे आणि स्थलपरत्वे समस्यांचे स्वरूप वेगवेगळे असते. एवढेच भारतीय समाजा समोर ही अनेक समस्या आहेत. जसे आर्थिक विषमता, कुपोषण, दारिद्र्य, निश्चरता, बेरोजगारी, स्त्री, दुर्बलता, अंधश्रद्धा, बालश्रमीक, जातीयता इ. एक मात्र निश्चित की समस्या ह्या सुटत असतात. फक्त त्या सोडविण्याची आयुधे आणि तंत्रे ही देशपरत्वे आणि कालपरत्वे वेगवेगळी असतात. शिवाय समस्यांची ओळख आणि अग्रक्रम हा देखील समस्या सोडविण्याच्या मार्गातील महत्वाचा भाग असतो. म्हणूनच लोकशाही प्रधान देशातील कल्याणकारी राज्याची संकल्पना स्वीकारलेल्या राष्ट्रांने देशातील समस्यांची ओळख समस्यांचा प्राधान्यक्रम या वाचत दृक्ष असले पाहिजे. एकदा समस्यांची ओळख होऊन त्यांचा प्राधान्यक्रम निश्चित झाल्यानंतर त्या

सोडविण्यासाठी कोणती आयुधे कोणती वापरायची. त्यानंतर येणाऱ्या कळीचा मुद्दा कारण आयुधे अनेक अनेक आहेत. त्यापैकीच एक म्हणजे शिक्षण होय. कारण शिक्षण हे नुसते लिहीण्या वाचण्याचे तंत्र नव्हे तर तो समस्या निराकरणाचा मंत्र असून सर्वांगीण विकासाचे साधन आहे. ही बाबा विविण्यासाठीच सदर शोध निबंध लेखन प्रपंच होय.

सदर शोध निबंधामध्ये दुरूस्त शिक्षण व्यवस्थेचा सिध्दांतीक अभ्यास करणे दुरूस्त शिक्षणाची उपयुक्तता आणि दुरूस्त शिक्षणव्यवस्थे समोरील आव्हाने यांच्या विचार सदर शोध निबंधामध्ये करण्यात आलेला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये:-

1. दुरूस्त शिक्षण व्यवस्थेचा सिध्दांतीक अभ्यास करणे
2. दुरूस्त शिक्षण व्यवस्थेच्या उपयुक्ततेचा अभ्यास करणे.
3. दुरूस्त शिक्षण व्यवस्थेच्या समोरील आव्हानांचा अभ्यास करणे.

संशोधनाच्या पध्दती:-

सदर शोध निबंधाच्या लेखनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पध्दतीचा उपयोग करण्यात आला आहे.

संशोधनाचे स्त्रोत :-

प्रस्तुत शोध निबंधाच्या लेखनासाठी दुय्यम साधन समुग्रीचा उपक्षेप करण्यात आला असून स्पष्टीकरण संदर्भाग्रंथ, वर्तमानपत्रे तसेच उपयुक्त मासिकांचा योग्य प्रमाणात उपयोग करण्यात आला आहे.

आशय विश्लेषण :-

दुरूस्त शिक्षण व्यवस्थेचा सिध्दांतीक अभ्यास करणे :-

भारत देशाचा इतिहास बघितला तर इथे शिक्षणाची धोर परंपरा होती हे आपल्या सर्वांना ज्ञातच आहे. भारत देश शिक्षणाच्या क्षेत्रात नालंदा तसेच तक्षशिला या विद्यापीठांच्या

भावाने परिचित आहे. या प्राचीन विद्यापीठांमध्ये अनेक देशांमधून दुरस्तरचा प्रवास करून विद्यार्थी ज्ञान संपादन करण्यासाठी येत होते. आजच्या काळांमध्ये आपण ज्या आंतरविद्याशाखीय शिक्षणक्रमांची चर्चा करतो, आहे त्या प्रकारचे शिक्षणक्रम हे नार्लंडा विद्यापीठांमधून ज्ञार्थींना दिले जात होते. इंग्रजांचे राज्य भारतावर येण्यापूर्वी भारत देशामध्ये गुरुकुल या संकल्पनेनुसार चांगल्या प्रकारचे शिक्षण दिले जात असे. इंग्रजांचे राज्य भारतात प्रस्थापित झाल्यानंतर त्यांनी आपल्या प्रशासनाला लागणारे मनुष्यबळ व त्यांना अभिप्रेत असणारी कौशल्ये, अध्यापन असलेली आधुनिक शिक्षण पध्दती प्रस्थापित करण्यामध्ये त्यांना यश आले. यामधून देशात आधुनिक शिक्षण पध्दती देशात रुढ झाली. या सर्व शिक्षण पध्दतींमधून सर्वांना शिक्षण मिळणे शक्य नव्हते.

स्वातंत्र्यपूर्वी काळांमध्ये शिक्षण सर्वांना मिळावे त्याच बरोबर ते महिलांना देखील मिळावे. यासाठी कातिज्योती सावित्रीबाई फुले, धोंडो केशव कर्वे यांच्या चळवळी देखील महत्वाच्या आहेत. असे असेल तरीही, ज्यांना शिक्षणाची आस आणि आवड आहे त्या सर्वांना शिक्षणाच्या मुळ प्रवाहामध्ये स्वातंत्र्यपूर्वी काळांमध्ये येता आले नाही भारत जेव्हा स्वातंत्र्य झाला तेव्हा तत्कालीन सरकाराने शिक्षण हे सर्व समावेशक व सर्वांसाठी असावे यासाठी प्रयत्नपूर्वक योजना आखल्या. स्वबळावर प्रगतिशील राष्ट्र उभे करायचे असेलतर जास्तीत जास्त लोकांना शिक्षित करणे अत्यावश्यक आहे. हे ओळखून सर्वापर्यंत शिक्षण पोहचविण्यासाठी शिक्षणाचे दरवाजे खुले केले.

भारताला स्वातंत्र्य मिळाले भारतामध्ये केवळ १९ विद्यापीठे, ५०० पेक्षा अधिक महाविद्यालये व या महाविद्यालयांमधून शिकणारे जवळ जवळ अडीच लाख विद्यार्थी होते. शिक्षणाचे दरवाजे खुले केल्यामुळे आजच्या घडीला भारतामध्ये ६०० पेक्षा विद्यापीठे ३५ हजार पेक्षा जास्त महाविद्यालये तसेच अनेक संशोधन संस्था व त्यामधून उच्च शिक्षण घेत असलेले २ कोटी पेक्षा जास्त विद्यार्थी आहेत.

२० व्या शतकात भारतापुढे जास्तीत जास्त तरुणांना उच्च शिक्षणाच्या मूळ प्रवाहामध्ये आणणे हे प्रमुख उद्दिष्ट होते आणि म्हणून आज उच्च शिक्षणाचा प्रवेशित दर (एक्सेसरेट) हा १८ टक्के आहे यामागी १० वर्षांमध्ये हा दर ३० टक्कांपर्यंत नेण्याचा भारत सरकारचा उद्देश आहे आसे आसले तर भारतीय समाजात पुरुष प्रधान संस्कृती, धार्मिक चालीरिती जाती व्यवस्था यामुळे भारतीय समाजात २१ व्या शतकातही शिक्षणाची मक्तेदारी काही वर्गापुरती मर्यादीत होती. प्रामुख्याने महिलांना शिक्षण घेण्यात अनेक आडचणी घेत होत्या म्हणून शिकले त्याला शिक्षण घ्या वेळ काळ यांच्या बंधनानुसार मुक्त शिक्षण करून भारतात १९८० साली दुरस्त शिक्षण व्यवस्था निर्माण

झाली त्या नुसार भारतात खालील प्रमाणे विद्यापीठे स्थापन करण्यात आली.

१९८२:- हैदराबाद मध्ये डॉ. भीमराव आवेडकर मुक्त विश्वविद्यालय स्थापन केले.

१९८५ :- दिल्लीमध्ये इंदिरा गांधी मुक्त विद्यापीठ स्थापन केले.

१९८७ :- मध्ये काही राज्यात मुक्त विद्यापीठाची स्थापना करण्यात आली.

१९८९ :- यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठाची स्थापना करण्यात आली.

जून २०१३:- विश्वविद्यालय अनुदान आयोगा मार्फत शिक्षा विरोधी स्थापना करण्यात आली.

“विद्यार्थीला त्याच्या सोयीच्या दृष्टिकोनातून जमेल त्या वेळेत शिक्षण घेण्याची जी संधी उपलब्ध होते. त्याला मुक्त शिक्षण प्रणाली असे म्हणतात.”

उद्देश:-

दुरस्त शिक्षणाच्या माध्यमातून उच्च शिक्षणाची सुलभता आणि समानतेमध्ये वाढ करून दुरस्त शिक्षणाच्या प्रणाली मध्ये गुणवत्ता निर्धारित करणे.

दुरस्त शिक्षण व्यवस्थेची वैशिष्ट्ये:-

1. विद्यार्थ्यांला नियमित वर्गात जाऊन शिक्षण घेण्याची आवश्यकता नाही.
2. ऑनलाईन शिक्षण, विडिओ, कॉन्फ्रेंसिंग, विजुअल क्लासरूम, लर्निंगच्या माध्यमातून विद्यार्थी कोणत्याही ठिकाणा पासून शिक्षण घेऊ शकते.
3. विद्यार्थी आपल्या आवडी — निवडी नुसार शिक्षण घेण्याची शाखा आणि वेळ ठरवू शकतात.
4. सर्व सुलभ विद्यार्थ्यांच्या संख्याला कोणतीच मर्यादा नाही.
5. काम (जॉब)करत विद्यार्थी, नोकवर्ग, महिला शिक्षणाची जरूरत पूर्ण करू शकतात.
6. कोणत्याही कोर्ससाठी वयाची अट नाही.
7. साधारण कोर्स बरोबर होकेशन कोर्स आणि फोफेशनल कोर्स ही दुरस्त शिक्षणाच्या माध्यमातून करता येतात.

सध्या भारतात १४ खुले विद्यापीठ आणि ७५ नियमित तसेच आणि अन्य संस्था दुरस्त शिक्षण कार्यक्रम चालवत आहेत. यांच्या माध्यमातून भारतात दुरस्त शिक्षण व्यवस्था सर्व समावेशक विद्यार्थी केंद्रीत शिक्षण घेण्यासाठी कार्यशील आहेत. भारतात प्रामुख्याने जो वर्ग शिक्षणा पासून विधित होता त्यामुळे भारतात विकास गंगा धरोधरी पोहचवण्यात अनेक अडचणी

निर्माण होत होत्या. त्या दुर करण्यासाठी तसेच शिक्षणामुळे व्यक्तिचा सर्वांगीण विकास होत असतो. शिक्षणात राष्ट्रीय एकतात्मता, धर्म सहिष्णुता, जीवनपध्दती आर्थिक प्रगती या तत्वांचा समावेश होतो. शिक्षणामुळे सदगुण आणि सदप्रवृत्तींचा विकास होतो शिक्षणापासून कोणीही वंचित राहू नये म्हणून महाराष्ट्र शासनाने शैक्षणिक धोरण आखून दि. १ जुलै १९८९ रोजी यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाची स्थापना केली.

आज या विद्यापीठाचा वेल आकाशाला गवसणी घालू लागला आहे संपूर्ण महाराष्ट्र हे या विद्यापीठाचे कार्यक्षेत्र आहे. समाजातील प्रत्येक वंचित घटकांना शिक्षण देण्याचे महत्वपूर्ण असे कार्य हे विद्यापीठ गेल्या २४ वर्षांपासून यशस्वीपणे करीत आहे. ज्याला जिथे तिथे शिक्षण हवे. ते त्याला देण्याचे कार्य हे केवळ मुक्त शिक्षणाच्या चळवळीतून चालू आहे. विशेष करून व्यवसायाभिमुख अभ्यासक्रमांच्या गरजा ओळखून व्यावसायिक अभ्यासक्रम सुरू करण्यात आले आहेत. विद्यापीठाचे शिक्षणक्रम आणि पाठ्यपुस्तकांच्या सहिता विकसित करण्याच्या आठ विद्याशाखांची निर्मिती करण्यात आलेली आहे. या विद्याशाखांमार्फत विविध प्रमाणपत्र, पदविका, पदवी आणि पदव्युत्तर असे एकूण २११ शिक्षणक्रम यशस्वीरित्या चालविले जात आहेत या शिक्षण क्रमांत विविधता आहे नाशिक, पुणे, मुंबई, नागपूर, कोल्हापूर औरंगाबाद नांदेड, अमरावती, कल्याण आणि सोलापूर येथे विभागीय केंद्रे कार्यरत आहेत.

अशा प्रकारे आज महाराष्ट्रासह संपूर्ण भारतात दुरस्त शिक्षण व्यवस्थेच्या माध्यमातून दर्जादार शिक्षण देउन या विद्यापीठाच्या पदव्यानां परंपारिक विद्यापीठाच्या घटविल्या तुलनेत समकक्षता देण्यात आली आहे. भारतात दुरस्त शिक्षणाच्या माध्यमातून शिक्षणात व्रंती झाली आहे. आणि जो समाजाच्या ५० टक्के वर्ग उच्च शिक्षणापासून दुरावला होता तो उच्च शिक्षणाच्या प्रवाहात आला आहे. हेच दुरस्त शिक्षणाचे फलीत म्हणावे लागेल दुरस्त शिक्षणाचे उपयुक्तता :-

काम करता करता शिक्षण, शिक्षणापासून वंचित झालेल्यांना पुन्हा नव्याने शिक्षणाच्या प्रवाहाने आणणे प्रमाण शिक्षणाक्रमापासून तर संशोधनापर्यंत सर्व शिक्षणक्रम येथे उमलव्य आहेत. वारावी पर्यंत शिक्षण घेत न शकणाऱ्या विद्यार्थ्यांनाही नाही पूर्वे परीक्षा देउन पदवी आणि त्यापुढे संशोधनापर्यंत शिक्षण घेण्याची संधी, अध्ययनासाठी बहुमाध्यमांचा वापर आवडी व सवडीनुसार स्वतःच्या गतीने शिक्षणक्रम पूर्ण करण्याची संधी प्रमाणपत्र, पदवी, संशोधन, पदव्युत्तर शिक्षण इतर विद्यापीठांशी समकक्ष अदयावत मुल्यमापन पध्दतीद्वारे परीक्षा आयोजन, आकाशवाणी दुरदर्शन चित्रफितीद्वारे घरबसल्या मार्गदर्शन, अध्ययनाच्या संदर्भात लवचिक धोरण पारंपरिक महाविद्यालयात

शिकत असताना मुक्त विद्यापीठातील शिक्षणक्रम शिकण्याची संधी अशा विविध माध्यमांच्या आधारे दुरस्त शिक्षण प्रणाली आपले शैक्षणिक कार्यक्रम राबवत असून त्याचे शिक्षण व्यवस्थेला फायदे होत आहेत प्रामुख्याने दुरस्त शिक्षण व्यवस्थेमुळे आजच्या घडीला महिला शिक्षण प्रवाहात आणणे, वयाचे कोणतेही बंधन न ठेवता शिक्षण देणे, समाजाचा सामाजिक दर्जा सुधारणे शासनाच्या विविध योजनांची माहिती समाजाला करून देणे आणि समाजातील अंधश्रद्धा निमुळून करण्यासाठी दुरस्त शिक्षण व्यवस्थेची उपयुक्तता आहे. तसेच अनेक फायदे दुय्यम शिक्षण व्यवस्थेमुळे झाले आहेत.

महिलांना शिक्षण :-

ऐशीच्या दशकात वळून पाहिले असता असे दिसते की, शिक्षण हे फक्त पुरुषांच्या अखत्यारित येत होते। तर, स्त्रिया वा मुलींना त्यांच्या आईला घरकामात किंवा शेती अन् वागकामात मदत करण्यात किंवा आपल्या लहान भावंडांना सांभाळण्यात मदत करण्यास शिकवले जाई. त्याकाळी मुलींची सरकारी माध्यमिक शाळा वगळता अमावमिच एखादी कन्याशाळा जिल्हात स्थापन झालेली दिसत होती बहुतेक सर्व शाळा या प्राथमिक व माध्यमिक पातळीवरील महाशिक्षणाचा पुरस्कार करून पण मुलींची संख्या त्यात नगण्य असे. या परिस्थिती मध्ये भारतात महिलांना व मुलींना शिक्षण मिळत नसे त्यामुळे समाजातील पंनास टक्के जनता शिक्षणापासून वंचित राहून आसे. परंतु दुय्यम शिक्षण व्यवस्थेमुळे महिलांना व मुलींना त्यांच्या जबाबदाऱ्या पार पाडून शिक्षण घेण्याची संधी प्राप्त झाली.

काम करता करता शिक्षण :-

'ज्ञानांया घरोघरी' हे व्रीद वाक्य असलेल्या नाशिक येथील यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठाने किंवा दुय्यम शिक्षणाचा समाजात झालेल अनेक महत्वाचा फायदा म्हणजे काम करता करता शिक्षण भारतीय समाजात परंपारिक शिक्षण जागतिकरणान्या स्पर्धी मध्ये आडकल्यामुळे आणि सर्वांनाच फस्त शिक्षण घेण्याची आर्थिक परिस्थिती नसल्यामुळे आज भारतात अनेक युवकांना व युवतिंना आपल्या चरिर्धियासाठी नोकरी व्यवसाय करावा लागतो. त्यांना त्यांचे शिक्षण व्यवस्था महत्वाची ठरत लागली आहे. कारण कोणालाही कोणत्याही वयाच्या संघना चे बंधन न घालता शिक्षण देण्याचे काही करित आहे. यामुळे सर्व व्यवसाईक नोकर वर्गातील काम करता करता शिक्षण मिळत आहे त्यामुळे शिक्षणाच्या प्रवाहातून दुर गेलेल्या वर्गासाठी हा एव महत्वाचा फायदा आजच्या काळात पुढे येत आहे. हा पण दुय्यम शिक्षण व्यवस्था समाजाला झालेला फायदाच म्हणावा लागेल.

अध्ययनासाठी बहुसाधनांचा वापर :-

भारतात परंपारिक शिक्षण पध्दतीमध्ये प्रामुख्याने विद्यार्थीना वर्गात जाऊन शिक्षण घ्यावे लागत होते. वेळेचे बंधन होते तसेच भारतात जातोवर आधारित समाज व्यवस्था असल्यामुळे समाजातील कमीष्ठ विद्यार्थीना वर्गात जाऊन शिक्षण घेण्यावर बंधन येत असत. देशाला स्वातंत्र्य मिळले आणि आपण धर्मनिरपेक्षवादी समाज रचना घटनेच्या आधारावर स्वीकारली असे असले तर भारतात स्वातंत्र्य नंतर ही अनेक अडचणी कमीष्ठ समाजावर येत असत यातून सर्वात उत्तम शिक्षणाचा मार्ग म्हणजे दुय्यम जे आपल्याला वर्गात न जाता शिकता येते. म्हणून याचा जास्त जास्त फायदा अशा वर्गाला झाला जो वर्गात जाऊन शिकता येत नसे. तसेच दुय्यम शिक्षण व्यवस्थेत शिक्षण देण्यासाठी अनेक अध्यामांचा वापर केला जेणे करून विद्यार्थी प्रीय शिक्षण होईल आणि शिक्षणाची आवड निर्माण होईल त्यामध्ये चित्रपित, आकाशवाणी दूरदर्शन सारख्या माध्यमांच्या आधारे शिक्षण देण्याची परंपरचा चालू केल्यामुळे दुय्यम शिक्षण व्यवस्था समाजात जास्त विकसित झाली.

समाजाचा शैक्षणिक सामाजिक आणि राजकीय दर्जा सुधारणा :-

दुय्यम शिक्षण व्यवस्थेमुळे समाजातील महिला शिक्षणापासून वंचित असणारा घटक शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात या व्यवस्थेमुळे झाला. कोणत्याही राष्ट्राची प्रगती त्या देशातील असणाऱ्या शैक्षणिक घोरणामुळे उरत असते. भारतात दुय्यम शिक्षण व्यवस्था निर्माण होण्याच्या आणि समाजाचा शैक्षणिक सामाजिक आणि राजकीय दर्जा फारसा चांगला नव्हता समाजात काही निवडक व्यक्तींच्या कडेच शैक्षणिक आणि राजकीय दुभक्ता होती. बहुतांशी सामाजिक वर्ग शैक्षणिक व्यवस्थेपासून दुर होते. शिक्षण प्रणाली मुळे समाजात शिक्षणाची स्तानगंगा घरोघरी पोहचली यातून समाजातील सर्व घटकांना शिक्षण मिळले याच्या आधारावर समाजातील शैक्षणिक दर्जा सुधारला शैक्षणिक साक्षरता मुळे नागरिक लागले यातून राजकारणात चांगल्या व्यक्तीची निवड होऊ लागली. चांगल्या व्यक्ती कायदेमंडळात जाऊ लागल्या यातून भारतात चांगल्या विचारांची निर्मिती झाली शासनाची ध्येय धोरणाची माहिती समाजाला समजू लागली या आधारावर समाजात सामाजिक दर्जा सुधारला हे सर्व काय दुय्यम शिक्षण व्यवस्थेने केले. हेच सर्वात महत्वाचे यज्ञ दुय्यम शिक्षणाचे म्हणावे लागेल.

सर्व समावेशक विकासाठी :-

प्रामुख्याने भारतात दुय्यम शिक्षण व्यवस्था निर्माण होण्या अगोदर भारतीय समाजाचा विकास सर्व समावेशक होत नव्हता. कारण भारतात शैक्षणिक प्रगती ज्या प्रमाणात झाली पाहिले त्या प्रमाणात झाली नव्हती ती शैक्षणिक प्रगती दुय्यम शिक्षणाच्या माध्यमातून झाली समाजात आपल्या आवडी-निवडी, काम या सर्वांमधून शिक्षण नागरिकांना मिळू लागले. शिक्षणाच्या या

प्रवाहातून देशात चांगल्या विचारांची निर्मिती झाली. समाजातील मुख्य प्रवाहातून दुर भेलेल्या वर्गाच्या मतान विकासाची जाणीव झाली जो प्रवाह अंधश्रद्धा, कर्मकांत, नक्षलवाद या विचारात अडकला होता. तो दुय्यम शिक्षणाच्या मुळे चांगले विचार करू लागला. त्यामुळे समाजात शासकीय यंत्रणांना सर्वसमावेशक विकास सांघण्यासाठी या विचारांची साथ मिळली यातून समाजात सर्वसमावेशक विकास होत आहे अशा प्रकारे दुय्यम शिक्षण व्यवस्थेमुळे समाजातील दुय्यम महिला कामगार तसेच देशाचा विकास सांघण्यासाठी दुय्यम शिक्षणाची उपयुक्ता आहे.

दुरस्त शिक्षण व्यवस्थे समोरिल आम्हाने :-

उपरोक्त सांगितल्या प्रमाणे भारतीय समाज व्यवस्थेमध्ये दुरस्त शिक्षण व्यवस्था किती प्रमाणात उपयुक्त आहे हे आपण पाहिले दुरस्त शिक्षण व्यवस्थेमुळे भारतात शिक्षणाच्या वाढत निर्माण झालेली उदाशिनता कमी झाली असली तरी या व्यवस्थे समोर अनेक आव्हाने उभी आहेत. त्यावर थोडक्यात प्रकाश टाकू.

भौगोलिक विस्तीर्णता व विषमता:-

भारत हा भौगोलिक दृष्ट्या वैशिष्ट्यपूर्ण प्रदेश आहे. एका बाजूस हम रस्त्याने जोडलेली गावे तर दुसरीकडे सर्वच संपूर्ण साधना पासून तुटलेल्या वाड्या, वस्त्या व अदिवासी जंगली भाग ज्यामुळे शासनाला शिक्षणाचे अभियान आजपर्यंत सर्वदुर पोहचविता आलेले नाही. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार ७४ टक्के एवढा देशाचा साक्षरता दर परंतु ग्रामीण भागाचा विचार करता तो आहे फक्त ६९ टक्के या उलट शहरी भागासाठी हा दर आहे ८५ टक्के साक्षरते संदर्भात राज्यनिहाय विचार केला असता अजूनच निराशाजनक चित्र समोर येते यवरती उपाय म्हणून आपण दुरस्त शिक्षण व्यवस्था निर्माण केली परंतु आज सुध्दा या भागात शिक्षणाची गंगा पोहचली नाही या भागात शिक्षणाची गंगा पोहचवीणे हे दुरस्त शिक्षणा समोरिल एक मोठे आव्हान आहे.

गळती:-

शाळेत जाणारी अनेक मुले आपले शिक्षण अटीवर सोडतात. म्हणजेच शिक्षणाचे गळतीचे प्रमाण बरेच जास्त आहे. प्राथमिक शाळेतील गळतीचा विचार करता असे लक्षात येते की, २००३ - २००४ मध्ये ५२ टक्के एवढे गळतीचे प्रमाण होते. जे २०११- २०१२ मध्ये २० टक्के पर्यंत कमी झाले आहे. तरीही ते बरेच जास्तीचे आहे म्हणून १८ वर्षांनंतर किंवा त्याच्या आत ज्यांनी शिक्षण सोंडले आहे याची माहिती घेऊन त्यांना मुक्त शिक्षण व्यवस्थेची माहिती देऊन त्यांचा प्रवेश त्यांच्या आवडीच्या विद्या शाळेत करणे आवश्यक आहे. शिक्षण क्षेत्रातील गळती कमी करण्याच्या आणि आपल्या वेळेनुसार

शिक्षण क्षेत्रासाठी विद्यार्थ्यांना मुक्त विद्यापीठाच्या विद्याशाखेत उपस्थिती वाढविणे हे दुरस्त शिक्षण क्षेत्रासमोरिल आव्हान आहे.

प्रतिगामी दृष्टिकोन :-

आजच्या विज्ञान युगातही ग्रामीण भागात मोठ्या प्रमाणात अंधश्रद्धा व स्त्रियांविषयी प्रतिगामी दृष्टिकोन दिसून येतो. मुलांना शाळेत पाठविण्याविषयी बरेच पालक नाराज असतात. याच्यासाठी दुय्यम शिक्षणाच्या माध्यमातून शाळेत न जात शिक्षण पूर्ण करता येते अशा विचार तप्याच्या मध्ये निर्माण करणे. आवश्यक आहे परंतु भारतात कुटूंब व्यवस्थामध्ये प्रतिगामी दृष्टिकोने असल्यामुळे मुलांना शिक्षण हक्क नाकारला जातो. यातून स्त्रियांचे साक्षरतेचे प्रमाण कमी होते. भारतीय समाजातील पुरुष प्रधान संस्कृतीमध्ये पुरूषांची मानसिकता बदलल्याचे मोठे आव्हान या व्यवस्थेसमोर आहे. पारंपरिक शिक्षण व्यवस्था आजो किंवा दुय्यम शिक्षण व्यवस्था असो समाजाची मानसिकता प्रतिगामी कडून पुरोगामीकडे जाणे आवश्यक आहे. तेथे दुय्यम शिक्षण व्यवस्थे समोरिल प्रतिगामी दृष्टिकोन एक महत्वाचे आव्हान आहे.

निधीची तरतुद:-

शिक्षण हे सामाजिक सेवा क्षेत्रात अंतर्भूत असलेले क्षेत्र जे समाजाच्या उन्नयनासाठी महत्वाचे माध्यम मानले जाते. म्हणूनच शिक्षणाची गंगा सर्वदूर नेण्याची आपल्या कात्याणकारी शासनाची महत्वाची जबाबदारी मानली गेली आहे. त्यासाठीच भरीव अर्थसंकल्पीय तरतुदीची गरज आहे. शिक्षणावरील अर्थसंकल्पीय तरतुद एकूण GDP च्या फक्त २.७२ टक्केच एवढी होती. ती थोड्या थोड्या प्रमाणात वाढत २०११ - २०१२ पर्यंत ३.११ टक्यावर पोहचली. तशांच्या अंदाजानुसार शिक्षण क्षेत्रावर एकूण GDP च्या जवळ पास १० टक्के रक्कम खर्च झाली तर इच्छित विकास साध्य होईल. परंतु सांख्यिकीय तन्त्र स्पष्ट करतात की, शिक्षण क्षेत्रावरील खर्चाचे हे प्रमाण हे प्रमाण ३ टक्याच्या पुढे सरकायला तयार नाही म्हणजेच भारतीय शिक्षण क्षेत्रासमोर ही आर्थिक चणचण जाणवते त्यामुळे दुय्यम शिक्षण क्षेत्रासमोरही आर्थिक चणचण असणारच त्यामुळे ही मुक्त विद्यापीठे आपली शैक्षणिक श्रणे चांगल्या प्रकारे राबवताना दिसत नाही त्याच्या प्रशासकीय कामात संशयणा येत आहे त्यामुळे निधीचा तरतुद हे दुय्यम शिक्षण समोरिल एक आव्हान आहे.

इतर आव्हाने:-

वरील आव्हानांशिवाय भारताच्या शिक्षणक्षेत्रासमोर असुनही बरीच आव्हाने आहेत. त्यामुळे ते पाहिजे. तेवढ्या प्रमाणात फुलू शकले नाही भारतीय लोकांच्या मध्ये उच्च वर्गा मध्यम वर्ग आणि कनिष्ठ वर्ग अशी वर्गवारी दिसून येते. त्यामध्ये प्रामुख्याने उच्च वर्ग भारतातील सर्व शिक्षण क्षेत्रांमध्ये व्यवस्थीत शिक्षण घेत

असतो. नंतर मध्यम वर्ग दुरस्त शिक्षणाच्या माध्यमातून आपल्या शिक्षणाची गरज भागवत असले परंतु जो आर्थिक दृष्ट्या मागास वर्ग आहे तो आज सुध्दा आपल्या शिक्षण व्यवस्थेपासुन फार दुर आहे. त्याला या व्यवस्थेमध्ये आणणे. मोठे आव्हान आहे.

भारतात शेतीचा पारंपरिक व्यवसाय नागरिक करित आहेत. भारतीय समाजात ज्या वर्गाकडे शेतीची सुभत्ता आहे. अशा वर्ग शिक्षणापासुन आज सुध्दा दुर आहे कारण त्याच्या शेतीवरती गरजा भागतात म्हणुन तो शिक्षण पासुन दुर आहे त्याला या व्यवस्थेमध्ये आणणे हे एक आव्हान आहे तसेच भारतात आज सुध्दा काही ठिकाणी विज्ञ रस्ते पोहचले नाही या ठिकाणी शिक्षणाचा प्रसार करता येत नाही. तसेच त्याच्या कडे संपर्क माध्यमे कोणतीच नाहीत. अशा लोकांच्या समोर दुरस्त शिक्षण व्यवस्थापोहचवणे दुरस्त शिक्षणव्यवस्थे समोरिल आव्हानच आहे.

आपण आज फोरजीच्या जगत वारपत असताना भारतामधील काही भागात आजुन मोबाईल वी रेज पोहचली नाही दुरस्त शिक्षण व्यवस्था आपण दुरदर्शन रेडीओ, माध्यमांच्या आधारवर प्रभावित करतो परंतु या सर्व उपकरणांचा गंधही भारताच्या काही भागात पोहचला नाही त्यामुळे त्याच्या कडे दुरस्त शिक्षण व्यवस्थेची कसलीच माहिती नाही. यासाठी या वर्गाला पहिला शिक्षणाचे महत्त्व पटवुन देण्यासाठी प्रयत्न करावे लागतील. समाजात महिलांच्या शिक्षणाचे महत्त्व सांगावे लागेल आपल्याला लोकांच्यामध्ये शिक्षणाविषयी जागृती निर्माण करण्याचे आव्हान आहे.

या सर्वांवरोबर मुक्त विद्यापीठाचा कारभार चांगल्या प्रकारे चालवण्यासाठी चांगल्या कार्यक्षम कुलगुरूची निवड करण्या वरोबर त्यांना त्याच्या कामात पूर्ण स्वातंत्र्य दिले पाहिजे. कोणताही प्रकारचा राजकीय हस्तक्षेप होता कामा नये. शिक्षकांची अनुपस्थिती जुनाट तंत्रज्ञान व रटाळ शिक्षण पध्दती या सारखी बरीच कारणे त्यास जबाबदार आहेत.

निष्कर्ष:-

शिक्षण लिहीण्याचाचण्याचे माध्यम वा अर्थाजनाचे साधन नसुन ते यशस्वी जीवन जगण्याचे तंत्र आहे. शिक्षण फक्त चार भितीच्या आतच मिळतं असे नव्हे तर आपण ज्या कुटूंबात अधिवास करतो. ज्यांच्या सहवासात राहतो. आपल्याला जे पर्यावरण लाभते ते सर्व ज्ञान मिळविण्याची माध्यम असतात. शिक्षणाने विचार घडतात. शिक्षणाने व्यक्तित्या जीवनावर संस्काराची जडणघडण होते. शिक्षणाने प्रतिगामी विचारसरणीचा अस्त होउन वैज्ञानिक दृष्टिकोनाची वाढ होते. म्हणून भारतात पारंपरिक शिक्षणावरोबर भारतात दुय्यम शिक्षण व्यवस्था निर्माण केली या व्यवस्थेच्या माध्यमातून भारतात महिलांना शिक्षण, काम करता करता शिक्षण सर्वसाठी शिक्षण अशा उध्देशाने मुक्त विद्यापीठाची स्थापना केली यामध्ये आजच्या घडीला आपण

वहूतांशी सफल झाले आहेत. भारतातील साक्षरतेचे प्रमाण वाढत आहे महिलांना आपल्या वेळेनुसार शिक्षण घेण्याच्या,संधी उपलब्ध होत आहेत. एकंदरीत भारतीय शिक्षण व्यवस्थेमध्ये दुरुस्त शिक्षणामुळे अमुलाग्रह बदल झाला आहे असे असले तरी मुक्त शिक्षणा समोरील आव्हानांचा विचार करून त्यामध्ये सुधारणा केल्यास, मुक्त शिक्षणाचा उद्देश सफल होईल त्यातुनच समाज सक्षमीकरणाचे उद्दीष्टे साध्य करता येईल.

संदर्भ :-

१. योजना मराठी मासिकाचा विशेषांक ज्ञानसत्य विकासात भारताची झेप अंक ऑक्टोबर २०१५
२. योजना मराठी मासिक सर्वासाठी शिक्षण अंक सप्टेंबर २०१३
३. किमल माने : शिक्षणतर्हर्षी डॉ. बापूजीचे शैक्षणिक तत्त्वज्ञान. प्रकाशन पुणे - १७
४. प्र. एन. डी पाटील, प्र. डी. एस. शेरत प्र. डॉ विश्वनाथ पवार - भारतातील समाज सुधारणेचा इतिहास फडके प्रकाशन
५. समाज प्रबोधन पत्रिका ऑक्टोबर, डिसेंबर २०११
६. प्रबोधन प्रकाशन ज्योती जून २०१६

2016-17

(16)

VITIK PUC

PROCEEDINGS OF ONE DAY INTERDISCIPLINARY INTERNATIONAL CONFERENCE ON
MAINSTREAMING THE MARGINALIZED:
PERSPECTIVES IN HUMANITIES, COMMERCE AND SCIENCE

Book VI
(Social Sciences)

Editors

Dr. Vijay Kulkarni
Mr. Dagdu Jagtap

XEROX COPY

Dagdu Jagtap
Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud Tal. Kagal, Dist. Kolhapur.

The Proceedings of International Conference

on

Mainstreaming the Marginalized: Perspectives in Humanities, Commerce and Science

On

28th January, 2017

Jointly Organized by

**Loknete Gopinathji Munde Arts, Commerce and Science College
Mandangad, Dist. Ratnagiri- 415 203.(M.S.)**

And

**M.G.E.W Society's
Centre For Humanities & Cultural Studies
Kalyan (W), Dist. Thane - 421 301.(M.S.)**

कागल तालुक्यातील गोसावी व डोंवारी वंचित समुदाय आणि त्यांच्या समस्यांना समाजशास्त्रीय अभ्यास

प्रा. विठ्ठल आवना कांबळे
सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय, मुरगूड
ता. कागल, जि. कोल्हापूर

प्रस्तावना:

महाराष्ट्रात समाजसुधारणांची मुहूर्तमेढ ज्या समाजसुधारकांनी रोवली त्यामध्ये महात्मा ज्योतिराव फुले, छत्रपती राजर्षि शाहू महाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी रोवली. महात्मा फुलेंनी १८४८ पासून शेतकरी, स्त्री शिक्षणाची सुरुवात व महार-मांग या वंचित समाजासाठी कार्य केले. छत्रपती शाहू महाराजांनी घटनात्मक तरतुदींच्या माध्यमातून सर्व देशवासियांच्या बरोबरीची कनिष्ठ जाती, भारतीय स्त्री, शेतकरी व जमाती या वंचितांच्यासाठी कार्य केले. १८७४ मध्ये अमेरिकेत वंचितांचे समाजशास्त्र अस्तित्वात आले. त्यांच्या विकाससाठी विद्यार्थ्यांचा प्रवास सुरू झाला.

भारतीय राज्यघटनेच्या माध्यमातून कल्याणकारी राज्याच्या संकल्पनेत सामावून घेण्यासाठी गावकुसा वाहेरील कनिष्ठ जाती जमाती, स्त्रीचा व शेतकरी इ. वंचितांच्या विकासासाठी प्रयत्न सुरू झाले. प्रस्तुत शोधनिबंधात कोल्हापूर जिल्ह्यातील कागल तालुक्यातील मुरगूडमधील गोसावी व डोंवारी वंचित समुदाय व त्यांच्या समस्यांना समाजशास्त्रीय अभ्यास करण्यात आला. गोसावी हा वंचित समुदाय राजस्थान वडन अन्नाच्या शोधात भटकंती करित आलेला आहे. तसेच येथील डोंवारी हा वंचित समुदाय कोकणातून ११० वर्षांपूर्वी अन्नाच्या शोधात भटकंती करित आलेला आहे. या दोन्ही वंचित समुदायांचा आणि त्यांच्या समस्यांचा समाजशास्त्रीय अभ्यास करण्यासाठी निवड करण्यात आली आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे :

कोल्हापूर जिल्ह्यातील कागल तालुक्यात मुरगूड येथील गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायांचे सामाजिक वास्तव काय आहे या प्रमुख हेतूने संशोधन हाती घेण्यात आले आहे. सदरच्या संशोधनासाठी दोन प्रमुख उद्दिष्टे निश्चित करण्यात आली आहेत. ती पुढीलप्रमाणे:-

१. कागल तालुक्यातील मुरगूड येथील गोसावी व डोंवारी वंचित समुदाय आणि त्यांच्या सामाजिक समस्यांचा अभ्यास करणे.
२. कागल तालुक्यातील गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायांच्या समस्यांवर उपाययोजना सुचविणे.

संशोधन पध्दती:-

कागल तालुक्यातील मुरगूड नगरपरिषद महसूल क्षेत्रात असलेल्या गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायांचा अभ्यास करण्याकरिता व्यष्टी अभ्यास पध्दती माहितीचे संकलन करण्याकरिता संपूर्ण समुदायाची मुलाखत अनुरूची व द्वितीय सामग्रीचा अवलंब व प्रत्यक्ष निरीक्षणाचा अवलंब करण्यात आला. विश्लेषणात्मक पध्दतीद्वारे अभ्यास विषयातील संकलित माहितीतील महत्वपूर्ण घटकांच्या आधारे समस्यांचा अभ्यास व उपाययोजना सुचविण्यात आल्या.

संकलित माहितीचे विश्लेषण :-

अभ्यास विषयातील उद्दिष्टानुसार संकलित केलेल्या माहितीचे खालीलप्रमाणे विश्लेषण :

अ. भौतिक परिस्थिती :

कोल्हापूर जिल्ह्यातील कागल शहराच्या नजिकच्या पश्चिमेस २६ किलोमिटर मुरगूड नगरी आहे. मुरगूडच्या उत्तरेस वेदगंगा नदी वाहते. मुरगूडच्या पूर्वेला गोसावी वंचित समुदाय राहतो. पूर्वी झोपडीत राहत असलेला गोसावी वंचित समुदायाला शासनाने १० X १० ची आठरा कौलारू साठी घरे बांधून दिली आहेत. व त्याच्या ३ झोपड्या ही आहेत. त्यांना पिण्याच्या पाण्याची सोय व प्रकाश योजना उपलब्ध करून दिली आहेत. डोंवारी वंचित भटक्या जातीचा समुदाय मुरगूड एस.टी. स्टॅन्डच्या पूर्वेला लहान लहान झोपड्यांसह कच्च्या विठा मातीच्या घरात १६ कुटुंबे राहतात. १९१० च्या दशकात कोकणातून भटकंती करित डोंवारी समाज मुरगूडात राहतो आहे.

ब. सामाजिक परिस्थिती :

गोसावी व डोंवारी या वंचितांच्या सामाजिक परिस्थितीचा अभ्यास करताना त्यांच्या कौटुंबिक, शैक्षणिक, आर्थिक, राजकीय आणि सांस्कृतिक संस्थांच्या माहितीचे संकलन करून खालीलप्रमाणे त्यांची विश्लेषणात्मक मांडणी केली आहे.

१. कौटुंबिक परिस्थिती :

गोसावी समुदायाची २१ कुटुंबे असून त्या सर्वच कुटुंबाची माहिती संकलित केली आहे. संकलित केलेल्या माहितीचे संयुक्त व विभक्त कुटुंबे या प्रकारावर विश्लेषण केले आहे. पती पत्नी आणि त्यांची साधारणतः अविवाहित तीन मुले अशी पाच सदस्य संख्या असणार या कुटुंबांचे प्रमाणे

२५.१८ टक्के (६) कुटूंबे तर आई-वडील व त्यांची विवाहित आणि अविवाहित मुले अशी पाच पेशा अधिक सदस्य संख्या असलेली कुटूंबे ७४.०२ टक्के (१५) कुटूंबे आहेत. त्यांना शासनाचे किंवा अभ्यासकीय पातळीवरील ज्या योजना आहेत किंवा रोजगाराच्या संधी आहेत त्या मिळालेल्या नाहीत. त्यामुळे गोंसावी भटक्या जमातीला पारंपारीक व्यवसायावर अवलंब आहेत.

डोंबोरी या वंचित समुदायाची १६ कुटूंबे आहेत. या सर्व कुटूंबाची माहिती संकलित केली आहेत १४ कुटूंबात पत्नी-पत्नी आणि विवाहित मुले अशी पाच पेशा जास्त सदस्य संख्या असणाऱ्या कुटूंबाचे प्रमाणे ७९ टक्के (१४) कुटूंबे तर पत्नी-पत्नी आणि त्यांची मुले अशी पाच सदस्य संख्या असणाऱ्या कुटूंबांचे प्रमाणे २१ टक्के (०२) कुटूंबे आहेत. या वंचित समुदायाला काही गोष्टींचा लाभ झालेला आहे. परंतु विकासाला चालना मिळेल असा लाभ झालेला नाही.

२. शैक्षणिक परिस्थिती :

गोंसावी या वंचित समुदायात ४४ स्त्रियांपैकी एकाही साक्षर नाही एकूण ३० मुलामुलींपैकी २ मुलींचे प्राथमिक पातळीवरचे ४ मुलांचे माध्यमिक पर्यंतचे शिक्षण झाले आहे ४० पुरुषांपैकी एक पुरुष आय.टी. आव. एक पुरुष माध्यमिक पर्यंतचे व एका पुरुषाचे ११ वी पर्यंत अशी शिक्षणाच्या क्षेत्रातील परिस्थिती आहे.

शिक्षण हा विकासाच्या प्रक्रियेतील अत्यंत महत्त्वाचा घटक आहे. १४ वर्षांखालील मुलामुलींना मोफत सक्तीचे शिक्षणाचा फायदा असून सुध्दा कृचकामी ठरला आहे. डोंबोरी या वंचित समुदायात ४० स्त्रियांपैकी २० टक्के (८) स्त्रिया साक्षर आहेत. एकूण २० मुलामुलींपैकी १४ मुलेमुली साक्षर आहेत. ३४ पुरुषांपैकी १६ पुरुष साक्षर आहेत म्हणजेच हे प्रमाणे ४८ टक्के इतके आहे डोंबोरी सामाजाची साक्षरतेचे प्रमाणे साक्षरणतः ५३ टक्के आहे.

३. आर्थिक परिस्थिती :

गोंसावी या समुदायाची आर्थिक परिस्थिती दारिद्र्युक्त आहे. शेती : एकाही कुटूंबात शेती नाही व त्यांना शेतमजुरीही नाही. जो पारंपारिक धंदा आहे - भंगार गोळा करणे, दुसऱ्यांच्या शेतात जाऊन स्त्रियांनी वैरण जाऊन विकणे. पशुपालन : शिकारीकरीता कुत्री पालण करतात या कुत्र्याकडून मुंगूस, कोल्हा, उन मांजर, ससा, रानडुक्कर, खोकाट वगैरे मारतात. अन व भांस भक्षणाची धमजतात. घोरपड, शेकडी, मासे व कटुतरें वगैरे मारतात. वरील सर्व त्यांच्या उदरनिर्वाहाची साधने आहेत नोकरी व्यवसाय नाही

डोंबोरी या भटक्या जातीची आर्थिक परिस्थिती:-शेती : एकाही कुटूंबात शेती नाही व शेत मजुरीही नाही. पारंपारीक व्यवसाय :- तीन स्त्रिया फेस गोळा करतात, दोन स्त्रिया मंलेल्या जनावरांची हाडे गोळा करतात, तीन स्त्रिया फण्या विकतात. ३ पुरुष जनावरांची शिंगे शोळण्याचे काम करतात. नोकरीतील आरक्षणामुळे ०८ कुटूंबातील ०८ पुरुष नोकरी करतात. लग्नात वत्ती डोक्यावर घेण्याचे काम करतात, दोन लोक दगड फोडण्याचे काम करतात. नोकरीतील आरक्षणामुळे श्री पांडुरंग पाटील शिक्षण विस्तार अधिकारी झाले ते या वंचित समुदायातील महाराष्ट्रातील पहिले प्रॅज्युएट व अधिकारी आहेत यांच्या एकाही कुटूंबात पशुपालन दिसून आले नाही.

शेतीस जोडव्यवसाय किंवा मजुरी :-

गोंसावी या वंचित समुदायातील २१ सर्वच्या सर्व ही १५००० रु. च्या आतील वार्षिक असणारी आहेत. त्यामुळे हे सर्व दारिद्र्य रेपेखाली येतात. यांची सुवाची पिवळी रेशन कार्ड आहेत. डोंबोरी या वंचितांमध्ये १५००० पर्यंत उत्पन्न असणारे ७४ टक्के लोक दारिद्र्यात आहेत.

डोंबोरी या भटक्या वंचितांमध्ये २ कुटूंब १५००० ते १००००० पर्यंत वार्षिक उत्पन्न असणारे आहेत त्यांच्याकडे केशरी रंगाचे रेशन कार्ड आहे. तर दोन कुटूंबाकडे लाखापेक्षा अधिक वार्षिक उत्पन्न असणारी आहेत. त्यांच्याकडे केशरी रंगाचे रेशन कार्ड आहे. तर २ कुटूंब आहेत.

यावरून असा निष्कर्ष काढता येतो की, गोंसावी या वंचिताला आजपर्यंत दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रमा अंतर्गत राबवल्या जाणाऱ्या म.न.रे.ग किंवा रोजगार हमी योजना, रोजगार मार्गदर्शन केंद्र यांचा लाभ झालेला नाही. त्यामुळे सर्व गोंसावी कुटूंबे दारिद्र्ययुक्त जीवन जगत आहेत.

डोंबोरी या वंचित समुदायात ७४ टक्के लोक दारिद्र्यात जीवन घालवताना आढळतात त्यांना ही कोणत्याही रोजगाराच्या संधी उपलब्ध झालेल्या नाहीत.

४. राजकीय परिस्थिती :-

गोंसावी या वंचित समुदायात ६३ मतदार आहेत त्यांना पदा, राजकीय क्षेत्राविषयी माहिती नाही मतदानविषयी उत्साह असतात. निवडणूकीत फक्त मतदानच करतात.

डोंबोरी या भटक्या वंचित समुदायास ७६ मतदार आहेत. यातील ३६ टक्के लोकांना मतदानविषयी माहिती व जाणीव आहे.

गोसावी व डोंवारी या वंचित समुदायात प्राथमिक पातळीवर नेतृत्व उदयास आलेले नाही. फक्त मतदान करणे एवढेच पर्यायित राजकीय कार्ये करीत असतात.

५. सांस्कृतिक परिस्थिती :-

'गोसावी' या वंचितांमध्ये स्वतःची बोलीभाषा बोलतात हिंदी व इंग्रजी या संपर्कभाषासंबंधी ज्ञान नाही. मराठीचा तुळक आपल्या बोलीभाषेत उपयोग करतात. कला व मनोरंजनाची साधने (रेडिओ, टिव्ही) यांच्याकडे १०० टक्के उपलब्ध नाहीत. हस्तकला, गायन, नृत्य यांना अवगत नाही.

गोसावींमध्ये जमात पंचायत आहे या समुदायातील तंट-वखेडा जमात पंचायतीत मिटवला जातो. जमात पंचायत घेईल तो निर्णय त्यांना मान्य असतो. मुलाकडून मुलीच्या माता-पित्यांना 'देज' (हंडा) दिला जातो. गोसावी या वंचितांची ९० टक्के संस्कृती ही स्वतःचीच आहे हे आढळून येते.

डोंवारी या वंचित समुदायात मातृभाषा मराठी चा उपयोग करतात तर काही शब्द 'तोंडत' सारखे स्वतःच्या बोलीतून वापरताताना दिसतात. ७० टक्के लोकांना इंग्रजी हिंदी या संपर्क भाषेविषयी ज्ञान नाही. यांना हस्तकला वगैरीची माहिती नाही गायन नृत्याची आवड आहे त्यांच्या कडे मनोरंजनाची रेडिओ, टिव्ही सारखी साधने नाहीत परंतु ३० टक्के लोकांना इंग्रजी, हिंदी विषयीच्या संपर्क भाषेचे साधारण ज्ञान आहे. ३० टक्के लोकांकडे रेडिओ, टिव्ही. ही मनोरंजनाची साधने आहेत. या समुदायात स्वतःच्या वेगळ्या अशा देव-देतांची नावे आढळतात ती म्हणजे गाडीभर, मरसाईदेवी, रासाईदेवी वगैरे यांच्या मध्ये 'जात-पंचायते' असते. मुलगाकडून वधूच्या माता-पित्यांना काही रक्कम (हंडा) देज म्हणून दिली जाते.

डोंवारी या वंचित समुदायातील श्री.पी.आर. पाटील यांनी स्वतःची साहित्य (ग्रंथ) निर्मिती आहे. त्यांचे 'दगडाचा देव झाला' हे पुस्तक आहे. 'निवडूंग', 'मी पुरोगामी' अशी साहित्यकृती व कथा संग्रह हे यांनी लिहीला आहे. हे विशेषाने आढळले आहे.

- गोसावी वंचित समुदायात ८५ टक्के पुरुष दारू, विडी, गुटखा इ. व्यसनाधीन आहेत. ९० टक्के लोकांवर स्वतःच्या रूढी व परंपरांचा प्रभाव आहे. कमालीचे अंधश्रद्धाळू आहेत.
- डोंवारी वंचित समुदायात ५३ टक्के लोक दारू, गुटखा, तुवाखू इ. व्यसनाधीन आहेत. ७३ टक्के लोकांवर आपल्या स्वतःच्या रूढी परंपरांचा प्रभाव आहे.

मुरगूड येथील गोसावी व डोंवारी या वंचित समुदायांचा संशोधनात्मक अभ्यासाअंती प्रमुख्याने खालील समस्या आढळून येतात.

अभ्यास विषयाच्या संदर्भात माहितीचे संकलन व विश्लेषणाअंती खालीलप्रमाणे प्रमुख समस्या:

१. मुरगूड येथील गोसावी व डोंवारी या वंचित समुदायात पक्की घरे, पाण्याची मुबलक सोय व स्वच्छतागृहे इ. समस्या आढळून आलेल्या आहेत.
२. गोसावी डोंवारी वंचित समुदायांमध्ये अज्ञान, दारिद्र्य व निरक्षरता या समस्या आढळून येतात.
३. गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायांमध्ये अज्ञान, दारिद्र्य व निरक्षरता या समस्या आढळून येतात.
४. गोसावी व डोंवारी वंचितांमधील सर्वाधिक लोक दैनंदिन भटकंती करतात. ही समस्या आढळून येते.
५. गोसावी व डोंवारी त्यांच्यात व्यसनाधीनता, रूढी व अंधश्रद्धा याचा प्रभाव आहे.
६. गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायातील १४ वर्षाखालील मुलामुलींना भोफत व सक्तीचे शिक्षण याबाबतची जाणीव व जागृकतेची समस्या आढळून येते.
७. गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायात हस्तोद्योग, कला व रोजगार उपलब्ध नाहीत म्हणूनच या समस्या आढळतात.

मुरगूड येथील गोसावी व डोंवारी वंचितांच्या सामाजिक समस्यांवरील उपाययोजना

१. गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायाकरीता पक्की घरे, रस्ते स्वच्छतागृहे शासनाकडून वांधून देणे तसेच सेवाभावी संस्थांच्या पुढाकाराने या सुविधा उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे.
२. गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायाला मुरगूडमधील जमीन शासनाने उपलब्ध करून देणे व मालकी हक्क देणे, शेतीसंलग्न व्यवसाय म्हणून कुक्कूटपालन, पशुपालन, चरहपालन, टोपली विणणे, भरतकाम या करीता प्रेरणा व आर्थिक तरतूद करणे. शेतीची मालकी असणाऱ्यांनी या वंचितांना शेतमजूर म्हणून कामावर घेणे.
३. गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायात अज्ञान, अंधश्रद्धा व निरक्षरता हे दृष्टचक आहे ते छेदण्याकरीता प्रबोधन करणे अज्ञान घालविण्यासाठी प्रात्यक्षिके दाखविणे, अंधश्रद्धा निर्मूलन कार्यक्रम रावविणे त्यांच्या फुरसतीच्या वेळेत प्रौढ शिक्षणाची प्रकिया निरंतर ठेवणे.

४. गोसावी व डोंवारी वंचितांची भटकंती थांबविण्यासाठी हस्तोद्योगाचे प्रशिक्षण व आर्थिक प्रेरणा सर्व वंचितांना देणे. दुग्धव्यवसायकरीता आर्थिक मदत करणे, आय.आर. डी. पी च्या कार्यक्रमांची या वंचितांकरिता शासकीय पातळीवरून काटेकोरपणे अंमलबजावणी करणे. पेन्शन योजनेचा आधार देऊन भटकंती थांबविणे.
५. गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायातील लोकांना स्वच्छतेविषयी महत्व पटवून देणे, कपड्यांचे जोड सावण सोडा धुण्यासाठी वापरून कपडे स्वच्छ ठेवणे. आंगोळीसाठी मुवलक पाणी, रेशनकार्डावरील चांगल्या प्रतीचे जीवनसत्व असणारे अन्नधान्य शासकीय पातळीवरून पुरवठा करावा व त्या स्वस्तधान्य दुकानांवर नियंत्रण ठेवावे. फिरता दवाखाना, मोठ्या औषधे उपलब्ध करून दिल्याने आरोग्य चांगले राहिले.
६. गोसावी व डोंवारी वंचित समुदायातील व्यसनाधीन लोकांचे जीवन कसे बदलावे होते त्याच्या वायका मुलांना त्रास होऊ शकतो हे पटवून देणे, प्रात्यक्षिके दाखविणे. व्यसनाधीन लोकांना कॅन्सर, धशाचे रोग, लिन्डर खराब होणे यामुळे जिवीताला धोका होऊ शकतो. ज्या ज्या मार्गाने व्यसनाधीनतेपासून परावृत्त करता येईल तेवढे करणे.
७. गोसावी व डोंवारी वंचितांमधील १४ वर्षाखालील मुला मुलींना कामावर पाठवणे हा गुन्हा असून त्याची शिक्षा होऊ शकते याची जाणीव जागृती करून देणे, शिक्षकांनी सध्दे करून त्या मुला मुलींना शाळेत येण्यासाठी आवड निर्माण करणे. प्राथमिक शिक्षणावरोबरच माध्यमिक, उच्च व्यावसायिक शिक्षणाची संधी व्यापक करण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करावे.

संदर्भ ग्रंथ

१. दगडाचा देव झाला:- पांडुरंग पाटील
२. पाताळरथ जग:- लक्ष्मण माने, गंधाली प्रकाशन मुंबई.
३. निवडूंग:- पांडुरंग पाटील. सान्निध प्रकाशन कोल्हापूर.
४. हाकार नियतकालिक
५. भारतातील आर्थिक सुधारणा आणि दलित:- डॉ. भालचंद्र मुण्णेरकर. सुगाचा प्रकाशन पुणे.

PROCEEDINGS OF ONE DAY INTERDISCIPLINARY INTERNATIONAL CONFERENCE ON
MAINSTREAMING THE MARGINALIZED:
PERSPECTIVES IN HUMANITIES, COMMERCE AND SCIENCE

Book VII
(Commerce)

Editors

Dr. Deepak G. Bidwai

Dr. Jayashri Kulkarni

The Proceedings of International Conference

on

Mainstreaming the Marginalized:
Perspectives in Humanities, Commerce and Science

On

28th January, 2017

Jointly Organized by

Loknete Gopinathji Munde Arts, Commerce and Science College
Mandangad, Dist. Ratnagiri- 415 203.(M.S.)

And

M.G.E.W Society's
Centre For Humanities & Cultural Studies
Kalyan (W), Dist. Thane - 421 301.(M.S.)

CONTENTS

1. Supply Chain Management Implementation Failure Modes In The Bangladeshi Readymade Garments Industry / Mohammad Rajib Uddin / Samin Ishraq Siddiquee / Md. Masud Hasan | 8
2. Conventional Accounting Process Of Schedule Tribe In Mandangad Tehsil / Dr. Deepak G. Bidwai | 14
3. The Emerging Challenges In HRM / Ajay Kumar | 15
4. Issues Relating To Legal Provisions For Corporate Social Responsibility (CSR) Under The Companies Act, 2013 / Rupesh G. Sawant | 18
5. Complementing Traditional Communication Methods In Cultivation With ICT- The Way Forward / Ms. Shefali Makarand Kondewar | 23
6. Corporate Social Responsibilities: Public Sector V/S Private Sector / Mrs. Sanjana Sachin Chavan | 26
7. Digital Marketing In Entertainment Industry: A Case Study Of Multiplex Cinemas In India / Shweta | 28
8. Make In India And Inclusive Growth / , Dr. Parag Vasantropimlapure / Mr. Shrikant B. Chandorkar | 34
9. Corporate Social Responsibility Towards Different Groups / Dr. M. A. Koli | 37
10. E-Commerce- And Its Impact On Small And Medium Enterprises. / Dr. Udaykumar R. Shinde | 39
11. E-Commerce Challenges And Opportunities In Rural Area / Dr. S.S Dengale / Dr. B.S. Hokarne | 44
12. E-Marketing And Rural Consumer / Assitt. Prof. Dunde S.S | 47
13. Foreign Direct Investment In Multi-Brand Retailing / Prof. Lankeshmurlidhargajbhiye | 49
14. Foreign Direct Investment In Multi-Brand Retailing / Dr. Vilasb. Zodage | 51
15. Foreign Direct Investment In India: Challenges And Opportunity / Mr. Dhammpal Nivaratirao Ghumbre | 56
16. Gst: Challenges For Success In India / Dr. Anil V. Sawant | 60
17. Gst : Challenges And Its Importance For India / Mr. Anandannasokamble | 62
18. Goods And Services Tax And Its Challenged In India / Dr. Vishnu N. Yadav / Mrs. Sangeeta Tiwari | 64
19. Analysis Of What The Impact Of Gst Will Be On Indian Tax System / Priyanka | 68
20. Challenges And Opportunities Of Goods And Service Tax (GST) In India / Mr. Prakash M. Wadekar | 71
21. Role Of Skill Development In Employment Generation / Dr. H.M. Jare | 74
22. Challenges And Opportunities For Co-Operative Banks In India, In The Context Of Globalization / Prof. Deore R. Z. / Dr. T. G. Gite | 80
23. HRD Climate: A Case Study Of Selected Public Bank In Dapoli City / Jyoti A. Chougale, Afan A. Kazi | 83
24. The Future Of The Chamber Of Commerce / Prof. S.A. Veer | 86
25. Microfinance And Social Empoerment In Maharashtra / Dr. Rupsen Vamanrao Kamble | 90
26. Make In India, Financial Inclusion & Economic Growth Of India / Dr. T.G. Gite | 94
27. Social Inclusion Of Women In Rural Employment / Prof. Seema Bhosale | 96

E-COMMERCE- AND ITS IMPACT ON SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES

Dr. Udaykumar R. Shinde
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya, Murgud
Tq. Kagal, Dist. Kolhapur

Introduction:-

Electronic commerce, commonly known as e-commerce, is the buying and selling of products or services through the electronic systems such as the internet and other computer networks. E-commerce draws on such technologies as electronic funds transfer, supply chain management, internet marketing, online transaction processing, electronic data interchange, inventory management systems, and automated data collection systems. Modern electronic commerce typically uses the World Wide Web at least at one point in the transaction's life-cycle, although it may encompass a wider range of technologies such as e-mail, mobile devices and telephones as well.

E-commerce, or electronic commerce, generally refers to commercial transactions that take place wholly or partially over the Internet or other electronic communication networks. The concept of e-commerce includes a broad spectrum of commercial activities, which range from the simple provision on the Internet of information or advertising about products and services. Transactions that are entirely virtual and involve marketing, advertising, ordering, delivering, purchasing and servicing products and services entirely over the Internet. E-commerce may take place within the borders of a country or across national boundaries. At present, e-commerce accounts for only a very small percentage of global trade and commerce.

Small and Medium Enterprises in Indian economy contributes around 17% of country's total GDP. They also contribute significantly to country's exports and industrial output @ 40% and 45% respectively (Nasscom, 2014). The country's SME sector currently comprises of 1157 industrial clusters and 6000 micro enterprise clusters. It is characterized as highly fragmented and unorganized and is dispersed across vast geographies. (Firstbiz-Greyhound, 2014-15). Therefore, it is much essential to assess the impact of e-commerce and internet boom on the operations of SME's in the country.

Objectives:-

This present paper has following objectives

1. To study the advantages of E-Commerce in Indian perspective.
2. To identify problems or disadvantages of E-Commerce.
3. To identify impact of E-commerce on Small and medium industries

Scope of the Paper:- The present paper has focused on the Indian scenario of E-commerce and the types of E-commerce in India. It has considered facts and development in E-commerce during last decade. It has also attempted to locate potential benefits of E-commerce its adoption barriers to small and medium enterprises in India.

Definition of E-Commerce:-

"E-commerce is the buying and selling of products and services by businesses and consumers through an electronic medium without using any paper documents"

"A type of business model, or segment of a larger business model, that enables a firm or individual to conduct business over an electronic network, typically the internet."

"Ecommerce, a subset of e-business, is the purchasing, selling, and exchanging of goods and services over computer networks (such as the Internet) through which transactions or terms of sale are performed electronically." (www.wikipedia.org)

Types of E-Commerce:- There are five generally accepted types of E-commerce as follows.

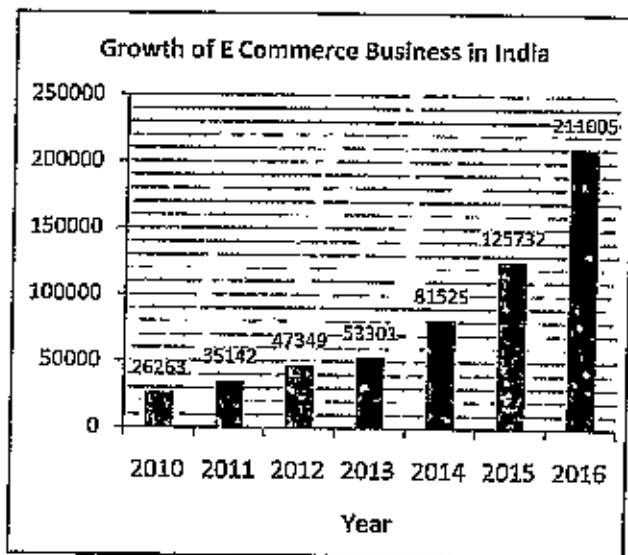
1. **Business to Business (B2B) :** B2B refers to e-commerce activities between business. An e-commerce company may deal with suppliers or distributors or agents. These transactions are usually carried out through electronic data interchange in an automated format of exchanging information between business over private network.
2. **Business to Consumer (B2C) :** B2C refers to e-commerce activities that are focused on consumers rather than on businesses.
3. **Consumer-to-Business (C2B) :** A consumer posts his project with a set budget online and within hours companies review the consumer's requirements and bid on the project. The consumer reviews the bids and selects the company that will complete the project. Enlace empowers consumers around the world by providing the meeting ground and platform for such transactions.
4. **Consumer-to-Consumer (C2C) :** There are many sites offering free classifieds, auctions, and forums where individuals can buy and sell thanks to online payment systems like PayPal where people can send and receive money online with ease. eBay's auction service is a great example of where person-to-person transactions take place everyday since 1995.

5. **Business to Government (B2G) :** This is new trend in e-commerce. This type of e-commerce is used by government departments to directly reach citizens by setting up websites. These websites state government policies, rules and regulations related to the respective departments. Any citizen may interact with this websites to know more details. This helps people to know the facts, without physically going to the respective department. (Trivedi , 2010)

Present Scenario of E-Commerce in India:-

The low cost of the PC and the growing use of the Internet has shown the tremendous growth of e-commerce in India, in the recent years. According to a McKinsey-Nasscom report the e-commerce transactions in India are expected to rise rapidly. Although, as compared to the western countries, India is still in its initial stage of development (Ajamani, 2012)

But according to the internet data released by Indian Market Research Bureau (IMRB) and Internet And Mobile Association of India(IAMAI) the number of Internet users has reached to the 348 million mark and is likely to grow exponentially. The number of active Internet users has reached inflection point. It is estimated that the online population of India is 254.5millions and number of e shoppers are 82.3 millions. (ecommercewiki.org)

It is observed that total e-commerce market in India was 26263 crores in the year 2010. It has risen by 33% in the year 2011 and reached to 35142 crores. During next four years it has reached to 81525 crores in the year 2014, which recorded 132% approximate growth. In the forthcoming year 2015 it has expanded to 125732 crores and in the year 2016 it has reached to the tune of 211005 crores. In the last three years it has fourth folded . The latest study by the Internet and Mobile Association of India (IAMAI) has, in fact, found that at a CAGR growth rate of about 30 percent between December 2011 and December 2015, Indian digital commerce stands at Rs

1,25,732 crore. The report estimates that it will hit Rs 2,11,005 crore this year. The total e-commerce market in the country is rapidly growing and it is assumed that it will reach to 80 billion USD in the year 2020.

A recent pan-India report released by com Score Inc reveals that online shopping in India has touched a growth rate of 18 per cent and is only likely to grow further. The domestic e-commerce market has the potential to grow between \$125 billion and \$260 billion by 2024-25, according to an industry report. The report, 'E-commerce: A boon for the current economic downturn' by First Data Corporation and ICICI Merchant Services, says urban Indian consumers are now confident enough to make online purchases of up to Rs 25,000, from Rs 2,000-5,000 in the recent past.(Business Standard,2012)

Impact of E-Commerce on Small and Medium Enterprises (SME) in India: The internet has emerged as a change maker for all types of business across the world, during the last decade. SMEs in India were traditionally dependent upon domestic trade but with access to internet technologies they have started to explore the opportunity to trade globally. Although, SMEs in India may or may not have own online presence (such as a website), 43 per cent of SMEs participate in online sales in India. Web-enabled SMEs, in general, make higher profits, have enhanced customer reach and improved employment opportunities. As per a survey, around 56 per cent of SMEs believe that the use of internet technologies is critical for business growth while 22 per cent are completely ignorant about the potential of internet for their business (SME Street Survey,2015). It was observed that high-web SMEs amongst SMEs in India grew at 19 per cent (historical three year sales growth), when compared with low-web SMEs who registered a lower growth figure of 13 per cent (BCG Analysis) .A similar pattern was observed across other countries wherein the SMEs using a wide range of internet tools to operate, registered higher growth rates compared to SMEs having only a website or social networking site or no web site at all. Further, SMEs who use the internet extensively have also been shown to export approximately two times more by export value when compared to SMEs who use the internet sparingly (MGI ...)

Positive impact of e-commerce to Indian SMEs:-

1. **Increase in revenues-** SMEs which are not online, are limited by their geographical reach and more often than not, make incremental efforts in expanding the consumer base which is acquired over a long period of time. e-commerce aids SME businesses in conducting transactions at a global level by offering a platform that can be accessed across geographies thereby increasing the volume of sales handled and the revenue generated. The improved speed to market, global consumer base and flexibility to conduct business can potentially boost the SME revenues to the tune of 51 per cent along with e-commerce specific

advantages such as online referral systems for acquiring even more customers, insight-based personalisation to improve customer acquisition, service and feedback channels to ensure all lessons learnt are immediately incorporated to improve future sales experience. (SME Street survey, 2015)

2. Rise in Profit-

Adoption of e-commerce enables SMEs to take advantage of third party trading platforms (e-commerce marketplaces) with limited or no investment in developing and hosting online storefronts and in managing infrastructure/operations for packaging, logistics, warehousing, etc. This may boost the profit margins (up to 49 per cent) by reducing overhead costs and upfront capital investment. Reduction in costs allows for a more competitive pricing strategy, which, in turn, can positively impact sales volumes. Increase in transaction volumes further adds to overall profit values. e-commerce platforms allow SMEs to engage directly with consumers without the need for any middle man or agent which further results in reduced transaction costs.

3. Significant cut in market and distribution expenses-

Since competition in the e-commerce space has increased significantly, e-commerce players are spending heavily on both digital and traditional media for improving site traffic, acquiring customers, building customer relationships, and ultimately for improving sales. SMEs could reduce expenses on call centres, trade shows and even offline advertising thereby optimising the overall marketing and sales spend to the tune of 60 to 80 per cent reduction in spend. Additionally, e-commerce adoption reduces the costs associated with traditional marketing as well as any incremental cost required for opening additional stores at multiple locations. (KPMG, 2015)

4. Faster accessibility-

The internet transcends all geographic boundaries and provides an opportunity for SMBs to connect with several buyers and sellers across geographies. This enables them to enter international markets at a fraction of the cost and gives them the opportunity to directly compete with global giants within their industry, thereby contributing to the government's 'Make in India' campaign. Snapdeal has over 100,000 SMBs doing business on its platform currently, thousands of these sell goods worth more than USD 250,000 annually. As geographical boundaries disappear in the virtual marketplace, SMEs are selling 24x7 across the world without any time zone restrictions, and with limited investments. (ASSOCHAM, 2015)

5. Quick Response for demand-

The window of demand for a particular product category can be very short, and if companies fail to respond to the demand

in the given time, they could miss out on the opportunity. The ability to introduce a product into the market before a competitor does, could be a key success factor and there are few sectors in which this is more conceivable than in e-commerce. Adopting e-commerce enables faster communications between SME sellers and buyers and helps to avoid potential chaos in the supply chain. They can streamline communications, eliminate redundant processes, and improve order management capabilities, thereby increasing the market relevance and product visibility.

6. Enhanced customer satisfaction-

Intense competition in the e-commerce environment nudges and at the same time encourages the SMEs to operate within the paradigm of 'customer first' business philosophies. The e-commerce companies support these SMEs in their quest to offer better customer experience across the customer life cycle by helping them institute customer-focussed processes enabled by tools and technologies. Quicker response to customer inquiries, interactive order taking processes and better after-sales service to customers are just few of the improvements which over a period of time lock-in a loyal consumer base and eventually turn them into strong brand advocates.

E-Commerce adoption barriers to Indian SME's-The Indian SME sector is on tremendous growth trajectory. Recently progressive change in the mind-set of SME business owners towards the adoption of e-commerce has been envisaged. Despite its high potential, a large number of Indian SMEs are still not ready to move away from the traditional business model(s). The slow growth of e-commerce adoption in SMEs has been attributed to several adoption barriers as follows.

1. Cost of technological up gradation

-It is assumed that e-commerce is highly expensive to implement and operationalise. This assumption is based on the perception that technology adoption, traditionally, has been a capital intensive affair and that the technology partners seldom clearly elucidate the Total Cost of Ownership. This gives way to apprehensions around the high cost of technology maintenance and a related concern that the initial investment may have to be written-off if upgrading to newer technologies is considered. The notion, however, is far from reality since SME businesses today can start leveraging digital platforms and online marketplaces for as low as INR3,000. There are also other models available wherein an online presence can be established with an investment of INR99 which includes a customised domain name, professional email address and 24x7 support. There is, however, a need to ensure that SMEs understand a transparent and effective cost structure with a clear picture on TCO and ROI when considering the adoption of e-commerce.

2. **Exposure and awareness-** Most of SME's in the country do not know the advantages of e-commerce primarily due to lack of exposure to IT products and services and the e-commerce ecosystem as a whole. Other factors such as language barriers, preconceived notions about technological complexities, etc. also inhibit adoption. The main cause for it is lack of awareness, however, is the lack of a concerted, nationwide SME engagement programme which spells out the meaning and relevance of e-commerce along with its benefits and impact stories. China, for example, spreads awareness among its SMEs by using cluster education programmes. Each SME cluster forms a microcosm of its regional business (automobile manufacturing, textiles, agriculture, etc.) and the SME community is invited to set up their businesses, leverage common resources and share success stories about their experience in e-commerce and the benefits derived from it.
3. **Scarcity of funds-** SMEs in the country are facing huge financial stress where current issues such as unavailability of desired loan collaterals, high interest cost and lack of a systematic credit rating facility has caused a rift between the organised lending sector and the SME community. This in turn has caused SMEs to obtain unorganised capital which is unsustainable and plagues the ecosystem with lending practices which harm them in the long run. Approximately 41 per cent of SMEs in India do not have access to bank loans or other products offered by financial institutions with a financing gap of more than INR2.93 trillion in the SME sector.
4. **Concurrent training and support facility-** Whatever new technology launched in any economy needs to prove its worthiness for its target community. Though e-commerce has proved its importance in the economy, there are reservations held by business owners regarding the benefits which can be visibly felt and the means to track and attribute it. While measures to increase awareness around e-commerce and its usage can help, the community also needs continued training programmes and support to help change its current myopic view of technology which in all probability leads to skewed expectations of instant gratification. Despite the roadblocks that the SME e-commerce-ecosystem is faced with, there is a deliberate and widespread support that the SME community has received in India recently. The future of e-commerce adoption among SMEs is no longer speculative and with the spotlight turned on, the ecosystem is changing to pivot the SME community's role in India.

Conclusion- Electronic commerce has played an important role in the process of buying and selling of product and services. E-commerce helps in the development of commercial transactions. The e-commerce business in

India is estimated to cross 80 billion USD by 2020 and 300 billion USD by 2030 (Goldman-Satche,2015). We have witnessed a remarkable transformation in the way Indians shop and in the modus operandi trading by SMEs. The Small and Medium Enterprises in the country are changing their way accordingly. The SME sector contributes more than 17 per cent of the GDP in 2014 while contributing to 45 per cent of the nation's industrial output and 40-per cent of the total exports (Economic Times). The SMEs in India has created over 1.3 million jobs per year (First biz Greyhound,2015). The boom of e-commerce has provided advantages to SMEs such as increased revenues and margins, improved market reach, access to new markets, cost savings in marketing and communication spend customer acquisition and improved customer experience etc. SMEs that use the internet extensively has doubled their export as compared to those industries which uses internet rarely. Although SMEs in India may or may not have online presence, 43 per cent of them participate in online sales in India. The Indian regulators, industry bodies and e-commerce players recognize the challenges faced by SMEs and are doing their bit in enabling thousands of SME sellers to explore a new channel for marketing, sales and customer service. The government policies such as 'Make in India', 'Digital India' and 'Skill India' are focused on facilitating growth of SMEs in the country, and enable them to tap into the potential of e-commerce.

Despite significant contribution to the Indian economy, SMEs are faced with a number of challenges including competitive pressures, locally, nationally and internationally. In this highly competitive market, in order to keep their position intact and their businesses sustainable, SMEs need to improve access to new customer segments and reach customers in all corners of the world. This is where e-commerce comes in to improve their competitiveness and provides businesses a platform to achieve on a truly global scale. Eighty-five per cent of the SMEs who adopted e-commerce believe that it is a cost-effective medium to grow sales.

Reference-

1. Ajamani Harpreet (2012) 'E-Commerce in India' retrieved on September 22, 2012 from http://www.chillibreza.com/articles_various/Ecommerce.asp
2. Goldman-Sachs (2015) 'India internet - Unlocking the potential of a billion digital users', Goldman Sachs, 04 May 2015
3. Economic Times (...) SMEs employ close to 40% of India's workforce but contribute only 17% to GDP, Economic Times
4. Trivedi Mukesh Chandra (2010) 'Electronic commerce' Jaico Publishing House, New Delhi, p.p. 21, 22.
5. Murthy C. S. V. (2009) 'e-Commerce - Concept, Models, Strategies' Himalay Publishing House, New Delhi p.p. 13, 18.
6. Awad Elias M (2008) 'ELECTRONIC COMMERCE From Vision To Fulfillment' PHI Learning Private Limited, New Delhi p.p. 14 -17
7. http://en.wikipedia.org/wiki/Electronic_commerce
8. Nasscom (2014), India SMB market Monetising Emerging markets, Nasscom, Frost and sullivan,2014.
9. Firstbiz- Greyhound (2014-15) The Indian SME survey.

10. SME Street Survey(2015). The Status of e-commerce Among Indian MSMEs. SME Street Survey.
11. The Internet Economy in the G-20, BCG Analysis.
12. MGI (...) The great transformer: The impact of the internet on economic growth and prosperity, McKinsey Global Institute
13. SME Street survey (2015) - The Status of e-commerce Among Indian MSMEs
14. KPMG (2015) Industry discussion conducted by KPMG in India
15. ASSOCHAM (2015) Future of e-commerce: Uncovering Innovation, ASSOCHAM, 2015
16. KPMG (2015) Impact of e-commerce on SME's in India, Report

PROCEEDINGS OF ONE DAY INTERDISCIPLINARY INTERNATIONAL CONFERENCE ON
MAINSTREAMING THE MARGINALIZED:
PERSPECTIVES IN HUMANITIES, COMMERCE AND SCIENCE

Book VI
(Social Sciences)

18

Editors

Dr. Vijay Kulkarni
Mr. Dagdu Jagtap

XEROX COPY

2016-17

Principal,

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Aurgud, Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

अनुक्रमणिका.....

1. कुणबी समाजाचा जमीन मालकी प्रश्न व खोती व्यवस्थेच्या विरोधातील लढा / डॉ. सुभाष अमर सावंत / 9
2. लोकप्रशासनाचा सामाजिक शास्त्राशी असणारा संबंध / सचिन गुंडीराम डेंगळे / 13
3. डिजिटल ग्रंथालय : काळाची गरज / श्री. जगताप डी. ए. / 15
4. भारतातील खाद्यान्न, साठवणूकीकरिता गोदाभाची गरज व आर्थिक तरतूद / डॉ. ए.बी. धालगडे / 17
5. जागतिकीकरणात आदिवासी समाजासमोरील आव्हाने / प्रा.घाडगे महेशकुमार अरुण / प्रा.डॉ.माने अशोक / 20
6. मानवी अधिकार / राजेंद्र हिरामण सूर्यवंशी / 25
7. महाराष्ट्रातील प्रादेशिक विषमतेची तुलनात्मक स्थिती / डॉ. दिनेश यादवराव पारखे / 29
8. स्वातंत्र्यपूर्व काळातील महाराष्ट्रातील दलित चळवळ / प्रा. डॉ संजय उत्तम वेंद्रे / 33
9. सामाजिक वंचित/दारिद्र्य रेषेखालील समुहाचा चिकित्सक अभ्यास / Prof. Sudhakar S. Jadhav / 35
10. भारतातील लोकशाही व असमानतेतील समावेशक विकास / प्रा. कांता कांबळे / 39
11. महात्मा फुले व सत्यशोधक चळवळ / प्रा. विपक तडाखे / 42
12. 'आदिवासी संस्कृतीतून अभिव्यक्त होणारे अनौपचारिक शिक्षण' — एक अभ्यास / डॉ. ज्ञानेश्वर ज. भामरे / 44
13. प्राथमिक शिक्षण : समस्या व उपाययोजना / मनिषा बाबुराव सुगसे / 49
14. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची सांस्कृतिक क्रांती / प्रा. मिलिंद तलवार / 52
15. भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील महाडचे क्रांतीवीर— नाना पुरोहित / प्रा. प्रभाकर गणपत गावंड / 56
16. 'समकालीन शिक्षणातील सध्याच्या समस्या' / प्रा.सौ. लक्ष्मी विष्णु भंडारे / 61
- ✓ 17. लोकसंख्या आणि विकास / प्रा. पांडुरंग सारंग / 65
18. वैयक्तिक क्रोडा प्रकारातील खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाचे गुण व क्रीडा कामगिरी यांचा सहसंबंध : एक चिकित्सक अभ्यास / प्रा. शिवाजी बापू पोवार, (एम.पी.एड.) / 68
19. कागल तालुक्यातील गोसावी व डोंबारी वंचित समुदाय आणि त्यांच्या समस्यांना समाजशास्त्रीय अभ्यास / प्रा. विठ्ठल आववा कांबळे / 75
20. मानवी जीवन कौशल्य आणि योगा / प्रा.डॉ.सतिश ज्ञानेश्वर रायवान / 79
21. समकालीन दुरस्थ शिक्षणातील समस्या व उपाययोजना (दुरस्थ शिक्षण) / प्रा.नाथिराम लक्ष्मण राठोड / 81
22. जलसाठ्यातील मानवी अपघाताचा भौगोलिक अभ्यास / प्रा.डॉ.कराळे एन.वी. / प्रा. सुतार एच.पी. / 84
23. घिसाडी जमातीच्या सामाजिक, आर्थिक व शैक्षणिक समस्या / बाबस्कर प्रकाश भास्कर / 88
24. भारताचा आंतरराष्ट्रीय व्यापार व त्याचे चिकित्सक परिणाम / विराजदार लखन सुभाषराव / 91
25. जागतिकीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थे वरील परिणाम / प्रा.डॉ.सोमने गोपाल विष्णुदास / 94
26. लोकसाहित्य संकलन व सादरीकरणानुन ग्रंथालय पर्यटन / डॉ. राजेश शं. राजम / 97
27. Distance Education / डॉ.टी.एम्.पाटील / सहा.प्रा.शरद विठ्ठल पाटील / 100
28. शाश्वत मासेमारी — काळाची गरज / प्रा. प्रविण तुकाराम सनये / 106
29. महाराष्ट्रातील लोकसंख्येचा दृष्टीक्षेप / प्रा.सिताफुले एल.एस. / 110
30. महाराष्ट्रातील दलितांची भूमीहक्क चळवळ / डॉ. गिरमकर के.एल. / 113

लोकसंख्या आणि विकास

प्रा. पांडुरंग सारंग,

(समाजशास्त्र विभाग प्रमुख)

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय, मुरगूड.

मुरगूड ता.कमलग जि. कोल्हापूर. ४१६२१९

फोन-९८२३१६५८८४, ९४२१११४५२२

प्रस्तावना :-

राष्ट्राच्या विकासाचा आणि राष्ट्राच्या समस्यांचा अभ्यास करताना लोकसंख्या हा प्रमुख घटक आहे. कारण राष्ट्राच्या लोकसंख्येवरच राष्ट्राच्या विकासाचे स्वरूप अवलंबून आहे. देशाची लोकसंख्या पर्याटन व गुणात्मक असेल तरच राष्ट्राची प्रगती होते. भारताची लोकसंख्या ही अतिरिक्त म्हणजे अपर्याप्त असल्याने राष्ट्रविकासाचा आलेख ढासळणारी आहे. म्हणूनच १९५१ पासून घडिल्या पंचवार्षिक योजनेपासून ते आज पर्यंतच्या सर्व पंचवार्षिक योजनात लोकसंख्या नियंत्रण आणि विकास या अनुषंगानेच राष्ट्राचे कार्यप्रणाली प्रत्येक पंचवार्षिक योजनेतून लोकसंख्या नियंत्रण कुटूंब नियोजन व कुटूंब कल्याण या अनुषंगाने सातत्याने प्रयत्न केले आहेत.

संशोधनाची उद्दिष्टे:-

१. लोकसंख्या आणि विकास यांच्या परस्पर संबंधाचा अभ्यास करणे.
२. लोकसंख्यावाढीचे स्वरूप व दुष्परिणाम समजावून घेणे.
३. लोकसंख्याच्या गुणात्मक बाबींचा अभ्यास करणे.
४. लोकसंख्याविषयक घटकांचा आर्थिक विकासावरील प्रभाव पहाणे.
५. आर्थिक विकासाच्या अनुषंगाने लोकसंख्याविषयक धोरण ठरवणे.

लोकसंख्या आणि विकास यांचा परस्पर संबंध व लोकसंख्यावाढीचे दुष्परिणाम :-

लोकसंख्या आणि विकास यांचा नित्य संबंध आहे. माल्यसने लोकसंख्या व अन्नधान्य, साधन सामग्री यांचे संतुलन निसर्गाच साधेल असे मानले. पण लोकसंख्या संक्रमण सिध्दांतात माल आर्थिक विकास व लोकसंख्या वाढआर्थिक विकासावरच जन्मदर, मृत्यूदर बदलातील अंतराने लोकसंख्यावाढ होते. व आर्थिक विकासावर त्याचे दुष्परिणाम होतात. 'दरडोई' उत्पन्नच घट येते. वाढत्या लोकसंख्येने वेळारित वाढ होते. कारण रोजगारच्या संधी कमी पडू लागतात. व वेळारितवरच दरिद्रताही वाढ होत जाते. व शेवटी अर्थव्यवस्थेची विकास प्रक्रिया ढासळते. भांडवल निर्मितीत अडथळे निर्माण होतात. शिक्षण, आरोग्य, रहणीमान, घरवांशणी करमणुक, वाहतुक व सर्वजनिक सुविधा यंत्र तंत्र

साधने या सर्वांचीच कमतरता भासून विकास प्रक्रिया ढासळू लागते. अन्न, वस्त्र, निवार, इंधन, अशा सर्वच मुलभुत गरजांची समस्या निर्माण होते.

लोकसंख्येची गुणवत्ता : राष्ट्रविकासाचा गाथा:-

देशाचा आर्थिक विकास असो वा सर्वांगीण विकास हा मुलतः देशातील गुणात्मक लोकसंख्येवरच अवलंबून असतो. या लोकसंख्येच्या गुणवत्तेमध्ये लोकांचे चांगले आरोग्य, चांगले आयुर्मान, साक्षरता, सुशिक्षितता. यंत्र तंत्रशिक्षित लोक, उद्योगशील कष्टकरी. कलाकार हरहुन्नरी लोक अशा अनेक गुणांना प्राधान्य आहे. असे गुणसंपन्न लोक म्हणजे त्या देशाचा खरा विकास होय. उदा. गालत्रेथ नावाचा अर्थसमाजविचारवंत म्हणतो. 'जी राष्ट्रेसाक्षर आहेत ती श्रीमंत आहेत व जी राष्ट्रे परीव आहेत ती निरक्षर आहेत. तात्पर्य लोकसंख्येची गुणवत्ता चांगली नसेल तर देशाचा —ह्रास होतो हे दुर्दैव चक आहे. उदा. केरळची २००१ सालची साक्षरता ९०.९२ टक्के होती तेव्हा विहारची ४७.५३ टक्के होती. लोकसंख्येच्या गुणात्मक अभावाने मग लोक नैसर्गिक शोटी, जंगले, शिकार, मासेमारी, शेळीमेंढो पालन, कुक्कूटपालन अशा प्राथमिक व्यवसायातच अडकून पडतात. व यातूनच मुडामर्दी, गुन्हेगारी, लुटमारी, घाटमारी समाज वाढीस लागतो.

लोकसंख्याविषयक घटक आणि आर्थिक विकास :-

लोकसंख्येच्या गुणात्मक घटकांचा जस आणण विचार केला तसाच लोकसंख्येच्या अन्य काही घटकांचाही राष्ट्रविकासाशी घनिष्ठ संबंध निगडीत असतो. त्यातील काही महत्वाच्या घटकांचा पुढील प्रमाणे उदापोह करता येईल.

जन्मदर व मृत्यूदर :-

जन्मदर व मृत्यूदर हे लोकसंख्या आणि विकास या अनुषंगाने महत्वाचे घटक आहेत. जेव्हा जन्मदर उच्च असतो तेव्हा लोकसंख्यावाढीचा वेग प्रचंड असतो. तो नियंत्रित ठेवणे हे राष्ट्राच्या विकासाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचे असते. तसेच मृत्यूदर देखिल नियंत्रणात ठेउन लोकांना चांगले आरोग्य व आयुर्मान मिळवून देणे हे जनहितावरच राष्ट्रहिताचे असते.

लोकसंख्या वयोगट :-

देशाच्या लोकसंख्येत वाढ, तरूण व वृद्ध असे तीन वयोगट केले जातात. यामध्ये जर वाढ व वृद्ध लोकांचा भरणा अधिक असेल व तरूण आणि प्रौढांची संख्या कमी असेल तर राष्ट्रविकासास खिळ बसते. कारण वाढ व वृद्ध हे अनुउत्पादक घटक असून तरूण व प्रौढ हे उत्पादक घटक आहेत. अशी तरूण व कर्ती लोकसंख्यांचा देशाच्या विकासास हातभार लावू शकते. त्यामुळे कर्त्या लोकसंख्येत वाढ होणे गरजेचे असते. २००१ च्या जनगणनेत भारतात ३३ टक्के लोकांचे काम करत असून उर्वरित ६७ टक्के लोक या ३३ टक्के लोकांवर अवलंबून आहेत. म्हणजे घरातील एक माणूस कामावता तर तीन माणसे वसुन खाणारी तोंडे अशी अवस्था आहे. तरूणांच्यातील व्यसनाधिनता, अपघात, आत्महत्या यामुळे तरूणांच्या संख्येत घट होणे धोकादायक ठरते. उदा. ऑफिकन देशातील युवक व प्रौढांतील प्रचंड एड्स वळी आणि व्यसनाधिन मृत्यू यामुळे हा देश वाढ व वृद्धांचा होउन अधोगती झाली.

स्त्री-पुरुष प्रमाण :-

लोकसंख्येची लिंगभेदानुसारची रचना हा घटक महत्त्वाचा आहे. दर एक हजार पुरुषांमार्गे स्त्रियांचे असणारे प्रमाण यावरून स्त्री-पुरुष प्रमाण लक्षात घेतले जाते. यात विसंगती झाल्याने देशात अनेक सामाजिक, लैंगिक, कौटुंबिक, आर्थिक समस्या उद्भवतात. भारतात १९५१ ला १००० पुरुषांमार्गे ९४६ स्त्रियांची संख्या होती. पण गर्भजल चिकीत्सा व स्त्री भ्रुण हत्या या प्रकाराने हे प्रमाण २००१ मध्ये ९२७ झाले. व दिवसेंदिवस कंडक कायदे करून ही छुप्या मार्गाने गर्भजल चिकीत्सा व स्त्री भ्रुण हत्या होण्याने स्त्रियांचे प्रमाण कमी होत जाऊन देशात अनेक नव्या सामाजिक समस्या उद्भवल्या यासाठी कठोर धोरणात्मक उपायांची आवश्यकता आहे.

वैवाहिक स्थिती :-

लोकसंख्या या अनुषंगाने मुलतः विवाह हा घटक देखिल मुलभूत वा महत्त्वाचा आहे. विवाहाचे वय जर अल्पवयीन असेल तर बेसुमार लोकसंख्या वाढील लत कारण ठरते. त्यातच विवाहाचे प्रकार, एकपत्नीत्व कि बहुपत्नीत्व, घटस्फोट, आणि पुनर्विवाह, विधवा व विधुरांचे विवाह अशा अनेक गोष्टीमुळे लोकसंख्या स्वरूपात बदल घडतात. भारतात कायद्याने वधुचे वय १८ व वराचे वय २१ वर्षे आहे. एकापत्नीत्व आणि बहुभार्या प्रतिबंधक कायदा बंधनकारक आहे. पण लोकांच्या कडुन याचे काटेकोरपणे पालन न होणे व सरकारी यंत्रणांचे दुर्लक्ष होणे याशिवाय अपत्य संख्येची मर्यादा, दोन मुलांतील अंतर अशा कितीतरी घटकांच्या वैफिकीरीने लोकसंख्या वृद्धी होउन राष्ट्र विकासाचा आलेख ढासळतो.

सरसरी आयुर्मान :-

सरसरी आयुर्मान म्हणजे देशातील प्रत्येक व्यक्ती सरसरी किती वर्षे जगते तो आकडा होय. भारतात १९५१ साली हे सरसरी आयुर्मान ३२.१२ वर्षे होते. ज्यामुळे राष्ट्राची प्रचंड हानी होत असे पण आता वैद्यकीय सेवा, आपत्कालीन वचाव कार्य चांगले, राहणीमान अन्न वस्त्र निवास अशा सर्व सुलभ सुविधांतील वाढ, साथींच्या रोगावरील उपाय यामुळे हेच सरसरी आयुर्मान वाढीने देशाच्या आर्थिक विकासास चालना मिळते. उदा. अमेरिकेतील हेच सरसरी आयुर्मान ७६ वर्षे त्यामुळे सरसरी आयुर्मान वृद्धीचा विचार करणे लोकसंख्या विकासासाठी आवश्यक आहे.

लोकसंख्येची व्यवसाय विभागणी :-

जिथे शेती पशुपालन, शिफार, मासेमारी अशा प्राथमिक अवस्थेतच निसर्गावर लोक अवलंबून राहतात. तिथे लोकांच्या अधोगती वयवेरच राष्ट्रविकासास वाधा येते. द्वितीयक क्षेत्र म्हणजे खाणकाम, लघुद्योग बांधकाम इ. तर तृतीयक क्षेत्र म्हणजे उद्योग, व्यापार, शिक्षण, दळणवळण, वाहतूक, डॉक्टर, इंजिनियर, वैकिंग क्षेत्र, अशा व्यवसाय वृद्धी होणे आवश्यक असते.

उपरोक्त लोकसंख्याविषयक घटक हे आर्थिक विकासाच्या अनुषंगाने फारच प्रभावी घटक आहेत.

लोकसंख्याविषयक धोरण आणि विकास :-

लोकसंख्या विकास म्हणजे राष्ट्रविकासाच्या दृष्टीने सर्वात महत्त्वाचे उपायात्मक पाठल म्हणजे लोकसंख्याविषयक धोरण होय. लोकसंख्याविषयक धोरणाचा भाग म्हणून प्रथमतः विवाहाच्या वयाच्या बाबतीत काटेकोर नियम करणे व ते सक्तीने पाळावयस लावणे. द्विभार्या प्रतिबंधक कायदा कठोरपणे लागू करणे. लोकसंख्या धोरणाचा मुलभूत व महत्त्वाचा घटक म्हणजे जन्मदरवर सातत्याने व कठोर नियंत्रण ठेवणे. यासाठी निरंतर विविध उपाय योजना करणे. एक किंवा दोन अपत्यावरच कुटूंब नियोजनाची सक्ती करणे. सक्तीची उपाययोजना म्हणून केवळ सुप्रजनशास्त्रदृष्ट्या योग्य पालक व बालकांनाच प्राधान्य देणे. गुणवत्तेचा भाग म्हणून अंध, अपंग, मतीमंद व्यंग, रोगी भावी अपत्यांचा जन्म नाकारणे किंवा टाळणे. यासाठी वैद्यकीय अहवालाखेरीज अपत्य जन्म नाकारण्याची आवश्यकता आहे. त्याच वयवेर अपत्यांच्या जन्मानंतर माता व मुले यांचे योग्य संगोपन या मार्गाने मृत्यूदर कमी करणे. ही विकासाची नांदी आहे. तसेच दोन मुलातील योग्य अंतराची सक्ती म्हणजे पाळणा लांबवणे यासाठीची जागृती आवश्यक आहे. लोकसंख्या विकासाच्या अनुषंगाने सर्वांगीण शिक्षणाचा प्रचार व प्रसार करणे लोकांचे राहणीमान उंचावणे. पर्यटन व स्थलांतरस चालना देणे. कृषी व औद्योगिक उत्पादन वाढीस चालना देणे शहरीकरणाचा वेग वाढविणे. स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा उंचावणे स्त्री

युमान् म्हणजे देशातील प्रत्येक व्यक्ती सरासरी ते तो आकडा होय. भारतात १९५१ साली हे २२.१६ वर्ष होते. ज्यामुळे राष्ट्राची प्रचंड हानी आता वैद्यकीय सेवा, आपत्कालीन वचाव कार्य तान अन्न वस्त्र निवारण अशा सर्व अमुलभूत साधनांच्या रोगावरील उपाय यामुळे हेच सरासरी देशाच्या आर्थिक विकासाचा चालना मिळते. ल हेच सरासरी आयुमान ७६ वर्षे त्यामुळे वृद्धीचा विचार करणे लोकसंख्या विकासासाठी

प्रवसाय विभागणी :-

पशुपालन, शिकार, मासेमारी अशा प्राथमिक कार्यावर लोक अवलंबून राहतात. तिथे लोकांच्या रच राष्ट्रविकासाला बाधा येते. द्वितीयक क्षेत्र म, लघुद्योग बांधकाम इ. तर तृतीयक क्षेत्र म्हणजे र, शिक्षण, दळणवळण, वाहतूक, डॉक्टर, त्म क्षेत्र, अशा व्यवसाय वृद्धी हाणे आवश्यक

लोकसंख्याविषयक घटक हे आर्थिक विकासाच्या प्रभावी घटक आहेत.

युक्त घोरण आणि विकास :-

II विकास म्हणजे राष्ट्रविकासाच्या दृष्टीने सर्वात शात्मक पाउल म्हणजे लोकसंख्याविषयक घोरण र्ख्याविषयक घोरणाचा भाग म्हणून प्रथमतः ाच्या वाढतीत कठोर नियम करणे व ते सक्तीने वणे. द्विभार्या प्रतिबंधक कायदा कठोरपणे लागू र्ख्या घोरणाचा मुलभूत व महत्वाचा घटक म्हणजे त्त्याने व कठोर नियंत्रण ठेवणे. यासाठी निरंतर योजना करणे. एक किंवा दोन अपत्यावरच कुटूंब पक्ती करणे. सक्तीची उपाययोजना म्हणून केवळ ष्ट्या योग्य पालक व बालकांनाच प्राधान्य देणे. त्त म्हणून अंध, अपंग, मतीमंद व्यंग, रोगी थावी इन्म नाकारणे किंवा टाळणे. यासाठी वैद्यकीय न अपत्य जन्म नाकारण्याची आवश्यकता आहे. अपत्यांच्या जन्मानंतर माता व मुले यांचे योग्य ागानि मृत्यूदर कमी करणे. ही विकासाची नांदी दोन मुलातील योग्य अंतराची सक्ती म्हणजे पालणा साठीची जागृती आवश्यक आहे. लोकसंख्या अनुपाताने सर्वांगीण शिक्षणाचा प्रचार व प्रसार करणे गीमान उंचावणे. पर्यटन व स्थलांतरास चालना देणे. द्योगिक उत्पादन वाढीस चालना देणे शहरीकरणाचा णे. र्त्रियांचा सामाजिक दर्जा उंचावणे स्त्री

सबलीकरणास महत्व देणे. लिंग समभाव जागृती करणे. लोकसंख्येची घनता कमी करणे. सामाजिक सुरक्षिततेच्या सोईत वाढ करणे. व्यसनशिनता व अपघातावर नियंत्रण ठेवणे. रोगराईला आळा घालणे. कुटूंब नियोजन व कुटूंब कल्याणाच्या चांगल्या उपाय योजना राबविणे. या व अशा अनेक मार्गांनी लोकसंख्या विषयक चांगल्या धोरणानेच लोकसंख्या विकास म्हणजेच राष्ट्र विकास शक्य आहे.

निष्कर्ष:-

अतिरिक्त लोकसंख्यावाद ही देशाची सर्वात मोठी समस्या आहे. वाढत्या लोकसंख्येमुळेच देशाच्या विकासाचा फस्त केले जाते. व सुस्तही केले जाते. त्यामुळे लोकसंख्या विकासासाठी लोकसंख्यावादीच्या, दुष्परिणामांची देशातल्या प्रत्येकाला जाणीव जागृती असली पाहिजे.

लोकसंख्या नियंत्रणासाठी प्रत्येक नागरिकांची भूमिका महत्त्वाची असून स्वतःच कुटूंब नियोजन व कुटूंब कल्याणाचा स्विकार केला पाहिजे. यामुळे आपल्या कुटूंबाचे कल्याण हेच राष्ट्रकल्याण होय. म्हणून वाढत्या लोकसंख्येला जेव्हा आळा बसेल तेव्हा प्रत्येकाच्या वाढत्या विकासाचे फळ येउन राहणीमान उंचावे. सर्वांना चांगले आरोग्य व राहणीमान यांसाठी लोकसंख्या नियंत्रण काळाची गरज आहे. लोकसंख्या वाढ होय सर्वात भयंकर सामाजिक समस्या आहे. कारण या समस्येच्या उदरातुनच असंख्य नवनव्या सामाजिक समस्या प्रसवतात. म्हणून असंख्य सामाजिक समस्यांना आळा घालण्यासाठी व राष्ट्रविकासासाठी लोकसंख्या नियंत्रण हाच एकमेव उपाय आहे. लोकसंख्या शिक्षणातून सर्वांचा लोकसंख्या नियंत्रणात व घोरणात सहभाग यामुळेच लोकसंख्या विकास व राष्ट्रविकास होईल.

संदर्भ:-

- 1- M.L.Jhingam, B.K.Bhatt, J.N.Desai, Demography Virinda Publications Delhi
- 2- Agrawal S.N. Sinhu V.P. Indians Population problems.
- 3- डॉ. पी. ए. कोळी डॉ. ए.सी.बोधले, लोकसंख्या शास्त्र मेहता युक्सेलर्स कोल्हापुर
- 4- सी.ए.खेर जागृतीकरण समस्या, आशय व अनुभव - दिल्लीपसच प्रकाशन २००८
- 5- डॉ. राजेंद्र रसाळ, भारतीय अर्थव्यवस्था, सक्सेस पब्लिकेशन - २०१०
- 6- भोसले काटे, लोक संख्या शास्त्र फडके प्रकाशन २००६
- 7- डॉ. एस. एन.कुलकर्णी डॉ.श्रीवास्तव, लोकसंख्या शास्त्र आणि लोकसंख्या शिक्षण, विद्या प्रकाशन नागपुर १९९८

2016-17

(19)

The Proceedings of International Conference

on 2016-17

**Mainstreaming the Marginalized:
Perspectives in Humanities, Commerce and Science**

On

28th January, 2017

Jointly Organized by

Loknete Gopinathji Munde Arts, Commerce and Science College
Mandangad, Dist. Ratnagiri- 415 203.(M.S.)

And

M.G.E.W Society's
Centre For Humanities & Cultural Studies
Kalyan (W), Dist. Thane - 421 301.(M.S.)

XEROX COPY

Principal,

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud, Tal. Kagai, Dist. Kolhapur

अनुक्रमणिका.....

1. आदिवासी साहित्य आणि आदिवासी कविता / प्रा.डॉ.माधव मारुती भोसले / 9
2. जागतिकीकरणात मराठीतील अपंग साहित्य प्रवाह : एक दृष्टीक्षेप / प्रा. अरविंद रामचंद्र जाधव / 12
3. मध्यमवर्गीय जाणिवेचे वुरखे फाडणारे आत्मलेखन : आई समजून घेताना / प्रा.वालाजी गणपतराव भंडारे / 16
4. छत्रपती कृष्णराज संस्कृतीतील नव्या धार्यवर्गाचा ऐक्य घेण्याची ग्रामीण कादंबरी झड-झिंझड / प्रा.डॉ.शिवाजी महादेव डोंडगे / 19
5. स्त्रीवादी साहित्य चलवळीचे स्वरूप / प्रा.शिवचरण प्रभाकर गिरी / 23
6. जागतिकीकरणच्या परिणामाची कविता / प्रा. राहुल भगवान चव्हाण / 26
7. आदिवासी बोलीतील डांगणी कथांचा अभ्यास / प्रा. श्री. यशवंत दवळ भंडकोळी / 29
8. दलित रंगभूमी आणि युगयाना / प्रा. प्रशांत उत्तम आहिरें / 36
9. जव्हार तालुक्यातील आदिवासी वरतीचा 'काज' विधी / प्रा. राजू शंकर शनवार / 39
10. मराठी ग्रामीण कादंबरी (१९२० ते १९९०) / प्रा.डॉ.अनुराधा पोतदार / 41
11. मराठी ग्रामीण कविता (आरंभ ते १९९०) / प्रा.डॉ.सिद्धेश्वर नवलखे / 45
12. जातक कालीन समाज व्यवस्था / सहा.प्रा. युवा सुवर्भान रमेश / 49
13. मराठी ग्रामीण दीर्घकथेचा यशस्वी प्रयत्न— 'इडा पीडा ठळी' / प्रा. विकास शंकर पाटील / 52
14. संत तुकारामांच्या साहित्यातील सामाजिक जाणिवेचा / प्रा.पवार श्रीराम नारायण / 54
15. 'हाल्या हात्या दुधू दे' कादंबरीतून व्यक्त झालेले शेतकरी जीवनाचे वास्तव चित्रण / प्रा. मंडे / 57
16. जागतिकीकरण आणि ठाकूर/ठाकरे/ठाकरे जमात / प्रा. रवींद्र दत्तत्रय कुसूरकर / प्रा. डॉ. श्रीधर शंभतराव खामकर / 61
17. स्त्री धर्माची जाणीव आणि मराठी कविता / प्रा.डॉ.मांदेश हिरेंमठ / 63
18. नारायण सुर्वेच्या 'माझे विद्यापीठ' मधील कामगार जीवन / प्रा. विठ्ठल नामदेव गेटे / 67
19. ग्रामीण साहित्याचे स्वरूप / डॉ. सविता दावगे / 70
20. सन्यक दृष्टी / प्रा.डॉ. शिळे गोविंद केरक / 73
21. दलित साहित्य / Sou. Lokhande Saugita kiran / 75
22. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व दलित साहित्य / प्रा. धनपाल कावळे / 80
23. कोकणी आदिवासी समाजाची लोकांगीते / अहिरें रविंद्र महाल / 84
24. दलित कवयित्रींच्या कवितेतील आत्मशोध / प्रा. सुकुमार दादू आवळे / 87
25. १९९० नंतरची ग्रामीण कविता / प्रा. अनंत पोगल / 90
26. उर्मिला पवार यांच्या कथासाहित्यातील अनुभवविद्येचा / प्रा. म्हस्के वीताराम खंडू / 92
27. मराठी भाषा व ग्रामीण कादंबरी / प्रा. डॉ. श्रीराम मारोतराव कन्हाळे / 97
28. लक्ष्मण गायकवाड यांच्या साहित्यातील सामाजिक चित्रण / प्रा. नवनाथ ज्ञानोबा पवळे / 99
29. मराठी कादंबरीतील उपेक्षितांचा हुंकार / डॉ. राजाराम अं. डोंडगे / 104

सकलत्या कृषिजन संस्कृतीतील माया आवर्तनाचा पेश घेणारी ग्रामीण कादंबरी: झड-झिंझड

म. डॉ. शिवाजी महादेव होडगे,
सहयोगी प्राध्यापक व सहाय्य विभाग प्रमुख,
सहाय्य विभाग मंडळिक महाविद्यालय, मुम्बई
ता. कागाव जि. कोल्हापूर-४१६२१०
नों. ०२२३२७९०६६, ९९६९७५६१७१
Email-shivajihodage2@gmail.com

कृष्णात स्रोत हे मयातीतील संपेक्षणीय ग्रामीण कादंबरीकार एकाच परिवारात राहून त्या परिवारातील छोटीभाषेसह जीवनातील अनेक विघाजाणिवांना माया साण्यांवा, प्रिस्फटत्या सापकावण्यांवा, निराशाच्या आदिम रूपाना समकालीन बदलत्या संस्थापाच्या संदर्भात समर्थ अतिशय आपल्या लेखनात नाडणावे महत्वाचे कादंबरीकार, मावठाण, रौंकाळा, झडाझिंझड, धुळमाती, या कादंब-या ग्रामीण जीवनाचा पेश घेणा-या आहेत. मयाती साहित्यातील पाऊंस कथात्मक पुढे जाण्यासाठी किंवा एखादी भाषना प्यत्त कवण्यापुढता आता आहे. पाऊंस हा महत्वाचा हेतु अक्षुण्ही त्याला प्राधान्य देणा-या कादंबरीची मयाती साहित्यात उणीस होती ही उणीस झड-झिंझड या कादंबरीच्या रूपाने कृष्णात स्रोत यांनी अत्यंत कादंबरी. या कादंब-यातील झड-झिंझड ही पाऊंसची विविध रूपे सांगणारी ग्रामीण कादंबरी. झड-झिंझड पाऊंस आणि ग्रामीण, जीवत यांची सर्पची घेणारी मंडणी कवणाची कलाकृती आहे पाटपन्हाला या वापरीत मयातीसापरील. छोटयाशा खेडेगावात हे कथानक घडते. हे गाव डोंगरपर्वतात पडले आहे. गावाचे पारसे लागीकवण झालेले नाही. सर्पभामन्यपणे खेडेगावात अक्षणा-या वीतीभाती, अला-अंधप्रका, आपुलाकी, हेपेकाचे हे समळं या कादंबरीत झालेले तरी पाऊंस या कथासुवाभोपतीच कोनसे अकश पानांची संबंध कादंबरी फिरत राहते.

पूर्ण गावाला शाहशाही जोडणावे एकमेव साधन म्हणजे गाव अक्षते. गाव प्याप्रमाणे पाण्याच तसेवाते त्याप्रमाणेच या गावातील माणसांची आयुष्यही तसेवाती पण प्रप्राही अक्षतात, त्याच भाषणेपणा नसतो, गावात काही सुट-सुट लोक अक्षतातच शासा, हरीक, कशत्रय हे मळये भिष या कादंबरीचे नायक आहेत. खेवत हा गावचा जमीनकार माणूस किंवा पक्षपातात खलनायक. त्याशिवाय नपताची फुली वरणास आणि लोकांची निराटलेली हाडे अक्षणिपासा आसा कावणे, म्हशी पाळणाचे गजाप्या व पांडू शिंदे, घोबाराचा रुवकार्या हावगडी भिका, एका हातात रंजेकशाशी सुई व हुस-या हातात अंगा-याची पुडी अक्षणास केपची डॉक्टर नाजा पारे, अक्षू मपंडी या कादंबरीतील प्यपितवेखा आहेत.

शासा हा अक्षभूधारक शेतकरी आहे. म्हशी गाव घालण्यासाठीचा प्यपित वेडा त्याने पाळलेला आहे व त्यापच त्याच ठवरनिर्मळ चालते अक्षते. शासा पडीचा पोहणास आहे. गावच्या अक्षानाडल्या लोकांच्या हाकेला

धरत जाणून त्यांना मळत कवणे हा शासाचा संभारधर्म आहे. गावाचे भलं, घांगलं कसे होईल याचा शासा विचार करतो. त्याला अक्षानिक प्यपितवेचे पूर्ण झल आहे. गावात पूल सांधायचा ठरतो तेव्हा तो घोबाराच्या मळयाजपळ सांधला तर तो कधीही सुडणाव नाही याची शासाला खात्री अक्षते. त्यासाठी तो पाटपुजा करतो पण गाव त्याचा शास केत नाही. सर्पची घोबत आपल्या शेतातून जाणारी पाट टाळण्यासाठी पुजाची जासा आपल्या इतक गुलाख्या, अक्षयाच्या मळतीने हुस-या जाशी निशिचत करतो आणि कक्षल भगात गावासाठी पूल सांधला जातो. हीच कादंबरीची अक्षानिक महत्वाची घटना आहे. पाणी उंसापन्न अक्षलाकडे पाहते हा सर्प मान्य किर्तम नियम. हा निक्षम नियम सर्पची, आपणपोटी माणूस जापलतो आणि त्यामुळे माणसांची जी भिषेची उक्षते, त्याच अक्षणी कादंबरी पाहत राहते. शासाच्या भाषेत सांवायचे तर शासा पूल पक्ष घावीपरोच तेपक्ष तेनी साणीन-याचे जी फेकाय तस गावअक्ष फेकलं नि गापची शूललं. आक्षं त्या अक्षेकी नी माक्षं शवणा-या हमीकला जेपक्षं ककतय तेपक्षं जशी त्या रंजनवेला कळलं अक्षत तरी तेनी पुलाची प्या नी सांगतो रीक्ष ठायीक केनी अक्षती. (पुळ १०)

पूल झाल्यानंतर पारंपरिक इक्षणपक्षणाचे साधन अक्षलेली गापही अक्षकावणा केनी जाते आणि पूल हेच जेपक्ष इक्षणपक्षणाचे साधन ठरते. हा पूलच पाण्यात वेरययच, पाटेवीच पाट गावाल्याअक्ष गापची त्या पापुसाळी किपसात कशी पाटय लागते, केना उक्षते याचे विषण ही कादंबरी करते. पुलाच्या अक्षकांमुळे मळीला येणारी पाण्याची पुनी व पिके पाण्याळाली जाणे हे पायापक्षणीतील मानपी हक्षेताचीपा (Anthropogeic activities) चे अक्षन करतात. हमीदचे कुटुंभ हे गावातील एकमेव अक्षिलम कुटुंभ पारंपरिक पाहता हमीकला कोणतीही सापकी नाही, वरणाचे मातेपक्षक गावात नाहीत पण अक्षअक्ष गाव त्यांना जपळना पाटतो. गापलाही ते आपलेअक्ष पाटलाक, माक्षे पिकून आणि शैळय पाळून ते आपला चरितार्थ चालपते. शासा, कशत्रय, पक्षपेकच हे त्याचे शिजनधनी पण अक्षपिघारी मि. माणसांनी माणसांशी माणूसकीच्या नात्याने पानाचे हीच त्यांची माफक अक्षेसा. अक्षे अक्षिअक्ष माणूसकी नाही, हमीकला अक्षपण अक्षली र्णी त्याच साणी अक्षपेकच त्याच्या शैळया चेपून जाते. कशत्रयच्या पोखरीला दूध येत नाही, म्हणून हमीकची सापक्षे त्याच्या लहान ललपला अक्षतेचे दूध जापते कशत्रयची

आयको हनीक्या प्रसी पित काही म्हणून अर्थ वांधून देते. एरंडा नचोह नी चलोआ, त्यात अर्धावा लजलेअही नाही.

गापात किनावा नावाचे हुकान अकणास कशय्य हा अणव्या एक गाणून. कोकट किनावा नावा मध्ये तर खी-धियाणे वाकट अकळ्या हया त्या गोष्टी नापकरी त्याला हफकाने आणायला भोगतात. ती अणव्यापरीने अर्धावा मळत कशीत अकते. ख-आपैकी पैसा हातात खेळत अकळ्याने त्यास गुळवा अहकत, कोल्हापूरत शिकत अकतो. कशय्यच्या कुलीचे पहिले अकतेपण हाही काळंखरीला अककाश प्राप्त करून देणास म्हत्वाच घटक आहे. धोकात हा गापातील निपुविक जनीकदार. त्याने इतक घेतलेला गुलमा गापाचा अकपंच आहे. पण तो शहरात राहतो. गापाच्या अकक्यांशी त्याला काहीही देणेघेणे नाही. खोटी अककरी कावाकपे बनवून आपला जास्तीत जास्त फायदा कसा होईल याचा विचार करणा-या ऐकी प्रयुक्तीचे तो प्रतिनिधित्व करतो. अकैवा आणि श्रीमंतीचा पापर करून अकळ्याच गोष्टी आयल्या हया तशा घडपित येतात. या गोष्टीचा या आपलेकांका कर्प चढलेला आहे ज. एककरीत त्यामुळे थोकांती गाणूनकीध नामशेष झाली आहे.

'अिका' हा आनंद सादपाच्या 'गोताकळ्या' मधील गावगावी आठपण करून देणास अविवाहीत घरवाही आहे. आपल्या अकक्या पैशेष्टांमुळे थोरात त्याला इतकही घेत नाही किंवा त्याचा विचार करण्याच्याही फंकरा पडत नाही. अकक-अककित्या हा आकिक रूपधराच जणू!

या काळंखरीचा अकका म्हणजे पाकस हा काही अशी अककनायकाचे काम करीत अकका तरी अककल अमात पूला थोडक्याने अ पाप्यादिक ककपाकक्याचे फाधन, वाप न उकळ्याने उकळपलेली पवित्रिथरीय अकल आहे, आकतिकीकतपाच्या वेदयात खेड्याची शक्यतता य अकपलंखन अंपले. पूर्वी अकक्या अकका अकत : अककिया-या खेड्याला अककी भाड्या अक्या मोष्टीकाची शहरापाळे लाघव होणून जावे लागते. अकक्याची अंपक तुटला की गाप अककी अकतिक होऊन जाते. अकक्या शीतिक अककीअकिका शहरातून अंकनक होत अककतात. अककीय आककील लोकांका त्याचा हयाअ अकतो. ते या अकक्या अककी जाकत. टी. ए. टी. टेलिफोन, अकक्या, शिकण एफडेव मळे तर अकक्या अकतात पेंदावयाच्या खी-अकक्यांअकक्याही, मारि-अकक्या मारि वेतनाशाहीही तो पेंदापलंखी होती जाते. अकक्या अककांच्या टोक्या मम गापक-यांना लाघाव अककून लुटावला अककतात. शीतिकता आणि शक्यतता अकक्या पविचायक मेळून टेंपून अककाण अककाल विचारपण करण्याचे काम अकक्या करते. आपल्या अककिक अकक्यातून काही महत्वाचे अककून तर गेले, नाही ना? आणि त्या अकक्याने आपल्या जीपापर तर अकक्या नाही ना ? याचे अकक 'अकक-अकक' देते. या अककलेपयाच्या काही अकका प्रअक्याच्या पृष्ठात अकककत. उककक्या, कांड्या घेपून किनाच लागल्याप लोकांनी वेडे खी अककल (पृष्ठ 1), 'पापकाका

अकक अकक्यापर अकक्या वेलाकरी हुकमं अकक्या मणअ आणि अकक्या अकक हुकमं अकक्या. अकक लय वाकक हुकक्याला, पर अकता अककं खीच नोडलं (पृष्ठ 2)

'अकक' अककलेख पेंदापास, पडत्याकळ्या अकक मळ ककका अकक्याककण जी अककय केले अककतलं खी आणायकं. पाक वाक खी. अकक्याच वेला तर अककण हुककनकाकककं, वाक लवू किली नाही. अकक्याची अककण. हाय, अकक जी अकक्याकला म्हणाला, खुळ्ळ परत आतो मय.' (पृष्ठ 11), 'अकता अककं नाही कुणाच्यात पयल्यागत, घवटी एक-दोन अककं गापात अकक्यात. अककअकक शिपाकत अंगापअ अककं घेपून मणअं काम कक्याची. अककअकक आणि अकक अककं म्हणजे अकक्यापाककत अककअकक काय अकक्याक कंटाळा याचवा नाही.' (पृष्ठ 38) 'अकक गापक्यापर गापटी अकक्याक केतोय अककण मळपुड्यात पर पुलापरय पाणी उककक्याअकक मळपुड्याला तरी अककं जायतं (पृष्ठ 117)

काळंखरीचा प्रअकक पाकस लागला म्हणून लोक प्रअक ना करवाना अककतात. काळंखरीच्या प्रअकक अकक्याकलीला अककण प्रअकक्या अकक केपून अकक्याकली. अकक्याच्या अककपणाचे अककन केले आहे. पाकस जेव्हा पडत नाही तेव्हा लोक त्याचे महत्त्व जाणतात. 'पापक्या घू 5 पापक्या घू 5' च्या अकक्याक देत पापक्या पकळी त्याला अकक अककत. अककपणाच्या उककत पापक्याने यात अकक पाकपणी अककअकककक अककअकक आहे. अकक अकक्याच्या अकक्याने लक्याक याचे अककन करतो.

नाककून याला पायणे. त्याअकक अकक्याची अकक्याची नाही. शिपाक्याची नि गापाचीही, अकक्याची अककं पाज अकक्या अकक्या अकक येतोय अकक? अकक हाय. 'चोक पाकस पडला ती चाच के-या पापक्यागत हायता.' (पृष्ठ 8)

काही अकक्यांनी हाय अकक्याकला पाकस अकक्या अककण करतो आणि गापाची पाककत होते. अकक्याच्या अकक्या मुलीला अककककका अकक होतत. गापात अकक्या काम कलापू अककत अककतो. त्यामुळे तिला कोल्हापूरला गेणे गरजेचे अककते. पुलापरय पाणी अकक्याने घाट अकक अककते. तरीही अकक य हनीक प्रयक्यांथी पककाकला करून अकक पाय करायला पाहतात प पापक्यातय अकक्याने ती अककत होते. तिचे लहान मुल अकक्या किनाकस करते पण अकक्या शहरातून आणणे शक्य होत नाही.

गडताची हुटी अकक्याच अकक्याची अकककली. हाडे मुळ जाकी अकक्यात, हातअकक अककलेला आका अककणे. अकक्याची पापक्या जापक्याकली कोल्हापूरला गातो अ परत येताना पुलापरयन पाहून जापून मळू पावतो. नावा पागेने, कर्प काडून अकक केलेली केळीची अकक अकक्या पापक्याने उककअकक होते. पाट-अकक अकक्याने अकक्याला कूष अककणे अकक होते. अकक्या मामा अकक्याकट पाहून जातो. अकक अकक्याने पडल्याने अकक्या ताका तुटून, अकक लागून अकक्या अककतो. हनीक्या अकक्या अकक्याकलीची कांकी पडल्याने अकक-या अककतात य त्या

मिळवण्यासाठी त्याला मध्यपय कऱ्याच्या लागत. खाजीक्याप लागवे या युद्धकाला तोंकवीधा फौल येवो पण गाथावाहेम जायला पाटच उरली नसल्याने तो मुलाखतीक उपस्थित राहू शकत नाही. विरण्या लायटीआधी थकू पडतात. त्यामुळे कळप-कांडपाकी समवेत उरू शकते. इतराच थकू झाल्याने किशाण सामान कुटून आणायचे?

पाळपकऱ्याची पायसाच्या मा-याचे भिंत पडते. श्रांठू भयंकाचे घर पडून त्याची म्हातारी मरते. धर्डी मावठ्याने छुळकांडी सांगून हमीक प पाळपकऱ्याच्या शेवट्या मंत्रात पांडू शिंदे शेतापयच्या घरात मुलाडोसकट पुत्रात अडकतो दोबांम पावण्या काडी तो जीपापाड प्रेमकरतो पुढे त्याला प शरमाच्या मेडयला पिनाकलेला कुत्रा चापतो, पण बेबीजरी तस घेणे पाट झाल्याशिवाय शक्य होत नाही. हे असे शिंदे पाळपकऱ्याचे कळपकरूप कळपारा खोलीची मंडले आहे. काळंखरीतील पायसापिषयीच्या लोककथेचा जयवर ही आणखी एक उल्लेखनीय मोड. 'एकादा अशीच लागली भंडाण. पायसाची आणि देवाची. देण म्हणे, मी योर! पाळप न्हणे, मी समकयांत थीय! पाळप देपाला भोंवून कनला. देण नम त्यासोवं आडला...' (पृष्ठ 170,171) कथाकांडी अमुकरून काही लोकजीतही येतात आणि त्या अणकाशात रापयण शक्यवत.

'नदीच्या निपा-याला, आळा लागीला न्यासी दिली'

आंध्र हुंभूल तिच्या शेती, नदीला पाणी किती

आईआपाला द्या देती, आईआपाला द्या देती

नदीच्या पलीकडे नमं केळप नं येडी आई...' (पृष्ठ 156)

'म्हात-या पायसाची पडयाखेडयाला भाठयणं,

माझ्या बंधूला झाली लोक, माई अणीधी आठपणं' (पृष्ठ 153)

काळंखरीत कोणतीही प्रेमकथा नाही. परंतु कथानकाच्या अनुषंगाने येणारी स्त्रीपार मारणे प्रोत्साहिली आहेत. इशाय, हमीक, शाना, पाळपकर, पांडू शिंदे, मजापा याच्या शरणा त्वांश्या नप-यापर समतल प्रेम कथाना आठवतात. काळपयारी झालय आणि पिशह प्रेमकथेची टणीप भावू देत नाहीत.

काही निपेकनांतून लेखकाचा पर्यावरणापिषयी पाटणाना आत्मभाव प्रकट होतो, तसाथ शब्द उपपन्थेना संवापही. 'डोंगरातली समळी झाडं नंपली. फोंबेरुटर आणि आमातल्या लोकांनी हुमीक पुनी झाडं पाटका लायली. नम आता मयं सहीलंत वे किपासत गाजात उरतलं. मागाच्या उरुळयात डोंगरातला नमं राव्याला आला नि दावात बोपालेल्या रागा संवावाला तुडपून गेला. जंगलात आता प्राणी नाहीत. त्यांश्या भीतीये नंपलं. पण' या बऱाकी देणाल्या प्राण्याचीच श्रीती ही जनाप्रापेक्षा पाईट. त्याचा मंग नाही. राखण्यान पीक झाला.' (पृष्ठ 19) 'काळुआर्वा डोंगरा खोचय रागसाय. समळी तुटलेला डोंगर खोली आला तर जाय

मुचपील आपलं.' (पृष्ठ 87) किलमिरीची जात लमीच लुय पाळपीया आणि लमीच मोडपीया की! (पृष्ठ 95) पायसाच्या अकियमितपणाबद्दल ते म्हणतात, 'असा पाळप लावून उणेन नाही, पर्याय एकदम यार-आठ रोज. शालं पाणी पाहून गेलं. मुदया, निरण्या पाळप गेला, नंपल.' (पृष्ठ 202) काळंखरीच्या पहिल्या पानापर मुदय झालेला पाळप शेवट्या पानापरान्त शरमाशीलीतही तिथकत राहते.

'अंठरीच्या उणेडात पायसाची नम लेझमाची चाल घरल्यागत कशाशला विसू लागली. समळी पाणीच पाणी' (पृष्ठ 32) पायसाच्या आणपण श्रांठत मरुता, पोटात कळ झाल्यागत तोही वाचत होता.' (पृष्ठ 36) 'पाळप रात घनापर चोडयागतीन जावतोय.' (पृष्ठ 44) पायसाच धूर काडला होता (पृष्ठ 46) पाळप पैरी, गापावा, शिरापावा, मणभांवा, मुलाडोवांचा, शेरकाकरांचा, समळयांच्या जगण्यावा, पाळप मरणांचा मंतर, पाळप जगण्याचा पैरी' (पृष्ठ 200) 'मजाला उंधय झाल्यागत झालते' (पृष्ठ 200) 'सगळ्या माप पायसाचे जाळ टाकल्यागत झालया' (पृष्ठ 109) 'पाळप मोठया कंठाघबकी वाळकाचे फटकां मारल्यात, तस पागत होत' (पृष्ठ 87)

'पायसाच्या विपळया पागत होत्या. जस विपळयांम घुमपित होता.' (पृष्ठ 88) पायसाला त्यांनी जयसलेली पिशेपणेही उशीची लयकाची आहेत. अंधार खोपुडया पाळप (पृष्ठ 78), लघकतोडया पाळप (पृष्ठ 91), शेवटमन्या पाळप (पृष्ठ 102), हुंभूर-अ-या पाळप (पृष्ठ 103), झळतोडया पाळप, उरुळया पाळप (पृष्ठ 76) इ. 'जाण मुडं मी शका पुडं', 'मोठी रोपडी खोटी लघं. साकाराथं अक्षयं तर पाडयाचं श्रांतील' (पृष्ठ 5) पाळ-याला तुट-यालं कावण (पृष्ठ 60) इ. लोकमणी लागीणतेची साक्ष पटपितात.

एकंदरीत 'झड-झिंजड' हा पायसाने केलेल्या अतिवेकाचा प मानपाने केलेल्या अतिवेकाचा एक प्रकट-अप्रकट प्रवाह आहे. असे पाळप कवी माणूस खल या गुंता गुंदात नाही माणूस निरनरपुढे फारच खुजा आहे, हे मात्र प्रकर्षाने जाणवते. या कविपेची ही खट अर्पदूष पोहोचयला हवी. 'आपरा आणि फेकून या' संकृतीच्या काळात निरनरपिषयीचे भान जाणही तितकेच न्हत्याये आहे. या काळंखरी पिषरी डॉ. बापळ गायन म्हणतात. मराठी कथा-काळंखरी आणि कपिते पाळप आणपण हेरुआय होऊन जावत झालेला आहे. तो कधी नव्या अस्तो, कधी प्रियकथ कधी पोशिंदा, कधी आईच्या दुर्घासाख्या संजीक, कपनिर्माणम अस्तो. कृष्णात असेत यांच्या 'झड-झिंजड' या काळंखरीत पाळप मात्र प्रेमळयाच रौंरु रूपत अटते. पाळप हाच काळंखरीचा जयक अणपाची ही मराठीतील एकमेव काळंखरी आहे. पायसाची पिपिध रूपे हा काळंखरीत सहजपणे विकसित होत जातात. शेतकरी आणि पाळप, अडे आणि पाळप यांचे असाणारे अनेक्ये मारतबंध या काळंखरीत उलळत जातत.

झडीचा पाऊस येण्याआधी पायशाही झालेले पसट पाहण्याचा माग आणि झडीचा पाऊस झाल्यानंतर देखील झालेले माग या काळखरीत विरित झालेले आहेत. पाऊस झाल्या रचभाष झालतो आहे. अरविमित ऊर्जेची नाशाही, विश्वामिदर केलेला झमलित अत्याचार यामुळे पाऊसही आपले रूप बदलते आणि सुसह होते झड-अंताप. या झडीत माग, माणूस, शेत, पृथ्वी, जलवय, घालीत प्राणी हे समावेश लक्षण, आगतिक होऊन जाताने आणि त्यांची कायकाय ठरून जाते. पाण्याचे, पायशाही आणि माणशाचे नये ताणतजापावळक, उद्धरकरतेकडे झुकलेले नातेबंध पायकाशमोड ठेवते.

जागतिकीकरणानंतर बदलती अर्थव्यवस्था, बदलते नातेबंध या पाश्चिमीय पायशाही झड लागल्यानंतर संकटात आपडलेल्या माणसाला लुटण्याची भाषणा होणे आणि तशा पद्धतीचा व्यवहार अस्तित्वात येणे हे बदलत्या कृषिजन संस्कृतीतील नये आवर्तन, ताणतजाप ही काळखरी अद्येवित करते. पायशाहे हाहाकार मांडल्यानंतर जीव नामाध्याये, जीव पाचप्रियासाठी धडपडण्याचे, जगाण्याची तीव्र आकांक्षा असावे या सार्थ परिस्थितीत कसे बदलतात, अर्थन करतात याचे भुवन काळखरीच्या सार्थ तपशिलातून कृष्णात खोत अतिशय समर्थपणे करतात.

महापुरुशील चोलाक पाण्यासारखी कृष्णात खोत याची भाषा या काळखरीत जगणा-याला-विश्वयुक्त ठेवतेच, पण त्याहीपेक्षा अधिक चम, मानसिकतेतून रूप मानसिकतेत आपून पावळी फुटायला भाग पाडते. हे या काळखरीचे सार्थ गोंठे यश आहे. ही काळखरी भुजाण प्रायकाळा विचारप्रपण करतेच पण त्यासबोधवध अदत्या महापुरुशाखरी त्याला आदरिते पसवणिते पण कक्षायाही नाश न करता आंतरिकतेला संपन्न करते. मानसने विश्वामिदर अत्याय-अत्यायय केला, त्यामुळे पाऊस आपले रूप बदलतो, तो झड-झिंझड होतो. तो एखासाखा पडतो. धडतीशी अतत लढत करता, झुंज देतो, ही झुंज ती मानशाचे जीवन उद्धरकरते. असाय भुष्टीला नमवते माणशातले ताण तणाप, माशेबंध, माणकारण आणि समाज यांना विचार कंदायला लावते. पायकाळा धितमशील अनपते पायकाच्या मनाव अवेक आवर्तने उन्मत्तता आणि त्यांच्या अंतर्मजात झड-झिंझड बंध होतो काळखरीला कोल्हापूरी भाषेचा खंश लहजा प दंग आहे, अनुभाषाची व्यापकता, भाषेचा समृद्धपणा प उच्च साहित्यमूल्य आदीमुळे काळखरीला एक विशिष्ट पाठमयीन डंभी प्राप्त झालेली आहे.

संदर्भ ग्रंथ

1. खोत, कृष्णात : झड-झिंझड पांयुक्त प्रकाशन मुंबई प.अ. 2012
2. मधळी, अजित । भाषाविज्ञान आणि मराठी भाषा, विश्वकेशी प्रकाशन, कोल्हापूर प.अ. 2002
3. सूर्यवंशी, एच डी : झड-झिंझड मधील पाऊस
4. सुवेकद, खेरीप : पायशाहे लक्ष्मीपणिसदस दक्षिण महाराष्ट्र साहित्य पत्रिका.

5. जाधव, राजा स्यामीण साहित्य आणि शेतकरी शिक्षण हस्तलिखित भाषायादी, पंडेनपूर इंडिया विटिका पुणे- इ.अ. 2007
6. गोतापले, मानमय : 'सहित' काळखरी विश्वामिदर 2012
7. श्रीकंद, प्रदीप दशवध : 1980 नंतरची मराठी काव्य 'समाज प्रवेशन पत्रिका ऑक्टोबर डिसेंबर 2013.

Dr. A. G. Magdum,
Head, Department of Economics,
Salushirao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud, Tal. Kagal.

PROCEEDINGS OF ONE DAY INTERDISCIPLINARY INTERNATIONAL CONFERENCE ON
MAINSTREAMING THE MARGINALIZED:
PERSPECTIVES IN HUMANITIES, COMMERCE AND SCIENCE

Book V

20

XEROX COPY

Principal,
Salushirao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud, Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

Editors

Dr. Grishma Khobragade
Bharat Gugane
Dr. Sachin Bhumbe

2016-17

(20)

The Proceedings of International Conference

on

Mainstreaming the Marginalized: Perspectives in Humanities, Commerce and Science

On

28th Jauary, 2017

Jointly Organized by

**Loknete Gopinathji Munde Arts, Commerce and Science College
Mandangad, Dist. Ratnagiri- 415 203.(M.S.)**

And

**M.G.E.W Society's
Centre For Humanities & Cultural Studies
Kalyan (W), Dist. Thane - 421 301.(M.S.)**

Mainstreaming the Marginalized: **Perspectives in Humanities, Commerce and Science**

Book – 5

Editors

Dr. Grishma Khobragade

Bharat Gugane

Dr. Sachin Bhumbe

NEWMAN
P U B L I C A T I O N
www.newmanpublication.com

CONTENTS

1. Health Issues And Status Of Marginalized Groups In India / Ms. Susan Alex / 09
2. Educational Progress Among Marginalised Sections With Special Reference To Scheduled Tribes In India / Dr. Ambili M Thampi / 13
3. Women Empowerment And Developmentindia / Alka Jain / 18
4. Challenges Faced By Scheduled Caste And Scheduled Tribes In Seeking Primary Education. / Dr.Paresh Suryakant More / Dr. Suresh Namdevrao Kadam / Mr. Barik Kisan Giri / 21
5. Mainstreaming Of Children With Special Needs Through Inclusive Education In Primary Schools Of Kolhapur District: A Study / Dr. Swati Pandurang Patil, / Prof. Dr. P. S.Patankar / 24
6. Demonetization And The Politics On The Name Of Babasaheb Dr. Ambedkar / Dr. Ajay Kumar / 28
7. Disaster And Disaster Vulnerability / Mr. H. M. Wankar / 35
8. Nation-Building In India *Vis-À-Vis* State Reorganisation Process / Dr Megha R Devle / 38
9. Examining The Effect Of Anaerobic Exercises On Breathing Holding Capacity Among Sedentary Students / Dr. Bhosale Vithal Ramkishanrao / 42
10. Application Of Information And Communication Technology (Ict) In College Library And Role Of Librarian In Ict Environment / Dr. Govind S. Ghogare / 46
11. Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Scheme In Maharashtra Special Reference Marathwada / Dr. Jaishri Ramdas Gavhane / 47
12. Women Empowerment / By Dr. Manali / 51
13. Change Management In Libraries And Information Centres / Dr. Padval B.S. / 54
14. Fun & Learn: Modern Methods Of Teaching History / Dr.(Mrs.)Ratnaprabha D. Mhatre. / 58
- ✓ 15. 'Global Warming And Its Effect On Agricultural Sector In Kolhapur District: - A Case Study.' / Dr. A. G. Magdum / 60
16. Innovative Library And Information Services / Dr.Mortale Heera N. / 62
17. Application Of E-Learning Tools For Library And Information Services / Dr.R. P. Adav / 64
18. Various Constitutional Provisions For Rights Of The Children / Dr.Ramesh Shinde / 68
19. Social Development Of Rural Women Through Mass Media; A Case Study Of District Bandipora / Fowzia Afaq / Prof. Ehtesham Ahmad Khan / 69
20. "Women Empowerment In Maharashtra" / Mr.G.S.Pattebahadur / 73
21. The Sind Refugees / Hema Ravi Pinjani / 74
22. Achieving Gender Equality, Social Inclusion And Human Rights / Jadhav V. S. / 77
23. Street Children And Marginalization: A Literature Review / Jyoti Rani / 79
24. Library And Information Science Education In Maharashtra, India: Growth And Development / Kamble, Tanaji Laxman / 81
25. Geographical Study Of Umland Case Study Of Nanded : Milk Supply Zone / Dr. P.M. Lohkare / 87

GLOBAL WARMING AND ITS EFFECT ON AGRICULTURAL SECTOR IN KOLHAPUR DISTRICT: - A CASE STUDY

Dr. A. G. Magdum

Associate Professor and Head Dept. of Economics, Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya
Murgud, Tal. Kagal, Dist. Kolhapur.

Mobile No. - 9421109304.

Introduction:- Global warming is process of an average increase in the surrounding environment of an earth. Increase in the temperature occurred due to the gas of green house is called as 'Global Warming.' Before this, many of the times the global warming has occurred due to some natural causes. The recent global warming is totally manmade and only the human being is responsible for the environmental imbalance occurred on the earth. Global warming is a problem created by developed countries and other countries feel that there will be increase in the insecurity in developing and poor country due to global warming. The developed countries have a fear that the rate of the development will come down and hence these countries do not give assurance of radiation of green houses. But the world in such situation expecting a lot from India and China to take some positive steps towards the problem of global warming. The developing countries due to their huge population, poverty and economic backwardness have to pay high price of global warming. In India it is necessary to understand the changes occurring in the climate and its effects on the agriculture.

Today Global warming is major issue in the world. There effects on climate change. India is a agricultural country. So, Global warming mainly effects of agricultural sector. Industrialization and transport facilities increased today, so Co₂ gases increased in appear layer of the earth. In modern civilization ozone depletion day by day, about all causes support to Global warming.

Kolhapur district is one of the district emerged in agricultural sector in Maharashtra state. Its major crops are sugarcane, rice, wheat, nachni, and johar. The farmers have been facing many problems in agricultural sector. I.e. low agricultural production, Land-erosion, crop diseases etc. So these are the major issues made in agricultural sector in Kolhapur district. The objective of present research paper is highlights the problems of agriculture in study region and give some suggestion on them.

Objectives:-

1. To study the Impact of global warming on agricultural sector in Kolhapur district.
2. To study the remedies on the issues in agriculture sectors.

Research Methodology:- Entire research work is based on primary data which will be gathered through questionnaire and intensive field work. Secondary data

have been collection from other reference book for mor information.

Study Region:- In Maharashtra Kolhapur is one of the leading districts in agriculture. The Kolhapur district situated on the South-West plateau. Its Longitudes 15° 43' to 17° 17' North and 73° 40' to 74° 42' East longitude. To the East side of the district lies ranges of Sahyadri and at the North side flows Warna river. They are the natural boundaries of the district. To the North side flows Krishna river and to the south lies Belgavi district. The ranges to Sahyadri to the West side form the boundaries of Sindhudurg, Ratnagiri and Kolhapur district. The area of this district is 8,047 square k.m. and its South-West length is 160 k.m. and East-West width is 60 k.m. Warna, Panchganga, Vedganga, Hiryanakeshi and Ghatprabha are the main rivers of Kolhapur district. The origin of rivers is in Shaydri hills. The population of this district, according to senses of 2011, is 38, 76,001 out of 19, 80,658 are male and 18, 95,343 female. The literacy rate is 82.90 % . The average temperature is 21. 5 ° C and average rainfall is 1025 m. m. Sugarcan, rice, wheat, and johar are main crops of the district. Radhanagari, Kalamwadi, Warna and Tulshi are major dams in Kolhapur district.

Impact of Global Warming on Agricultural Sector in Kolhapur district:-

1. Decreasing productivity in agriculture:-

Due to global warming effects on climate change and their directly impact on agricultural production. Global warming impact on climate change e.g. dr climate may be effect on soil erosion and low growth to crops. In this way these process dreading to production in agriculture sector. In Kolhapur district particularly rice and sugarcane production is decreasing day by day.

2. Soil Erosion:-

Global warming directly impact on climate change. Due to climate change made inferable high rainfall, this process made situation floods in river bed. So mostly waterlogging in agriculture field. In this way soil erosion is majorly problem created in agriculture sector. In this district Bhogavati, Kumbhi, Kasari and Panchaganga river's are flowing and every year come flood. In the bank of river sugarcane and rice crop also diatribe from soil erosion. There mostly water come in sugarcane and rice field and many day these

water saturated in this field and these impact on soil erosions. In this way Global warming indirectly impact of diseases on crops

3. Disease on crop's:-

Global Warming directly impact e. i. Flowering of sugarcane, Woolly aphid, Rust, Janigera, white grub attack, crop insect of helicoverpa. These crop disease also found in this region. In this way Global warming indirectly impact of diseases on crops.

4. Impact of increasing Co2 gases in weather:-

Today increasing Co2 in weather and their impact on Global warming. Co2 is a important gas in weather because these help of crop growth Increasing the temp in weather their also positive effect on wheat, macca soyabin etc.

5. Flood:-

Global warming impact on climate change, So in these region high rainfall carrying flood in Bhogavati, Kumbhi, Kasari and Panchangaga river bank every year. A mostly water going on farmers field and these water also damaged. The crop's many days' water saturated in the agriculture fields, hence soil erosion made and sometime crop's flowing down water currents. In this way flood's is a majorly issue made from Global warming.

6. Unseasonal rainfall :-

The atmosphere in the country is deeply affected due to increasing the temperature, especially on the agriculture sector. The unseasonal rain affects the agriculture sector thereby affecting badly on the agriculture product.

Solutions:-

1. Develop irrigation facilities and water conservation programs.
2. Tree plantation and water flowing situation in field.
3. Organic fertilizer's used in agriculture.
4. Crop Insurance policy strangely planed.
5. The farmer's should make agriculture plan developed according to climate change.
6. The farmer's have made sustainable development of agriculture.
7. Programs may be organized for agriculture development.

Conclusion:-

Global warming has affected the agriculture sector of Kolhapur district, the decrease in crops, crops diseases and soil erosion can be seen. Thus, the global warming has affected the agriculture sector of Kolhapur district. The

management of the farm must be in tune with the changing environment. Hence it is necessary to have the knowledge of changing environment while farming. It is also necessary for the country to make the planning taking into consideration the changes in environment.

References:-

1. Tamtarpale Rajendra Rameshrao (2007) - 'Faryavaran raxnath Bharatache prayatna' - Yojana magazin P.P.No. 23.
2. Gharpuce Vitthal (2008) - 'Parvaranshastra' Himalya Prakashan P. P. No. 233.
3. Khatib Prof. A. K. (20012) - 'Geography of Maharashtra.' Sahyadri Publications P. P. No213.
4. Magdum Dr. A.G. (2005) - 'A Study of Primary Agriculture Co-operative Credit Societies in Kagal Taluka.' Unpublished thesis, submitted to Shivaji University Kolhapur for Ph. D. P.P. 299.
6. Ahivrao Prof. V. R. (2008) 'Environment Science' Himalya Publication P.P. No. 134.
7. Fule Dr. Suresh (2011) - 'Environment Study' Sahyadri Publications P.P. No. 233.
8. K. K. Choudheri Editor - Maharashtra State Gazetteer Kolhapur district 1919 Velum Page No.-7 & 8

2016-17

(21)

The Proceedings of International Conference

on

Mainstreaming the Marginalized: Perspectives in Humanities, Commerce and Science

On

28th January, 2017

2016-17

Jointly Organized by

Loknete Gopinathji Munde Arts, Commerce and Science College
Mandangad, Dist. Ratnagiri- 415 203.(M.S.)

And

M.G.E.W Society's
Centre For Humanities & Cultural Studies
Kalyan (W), Dist. Thane - 421 301.(M.S.)

Principal,

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya
Murgud Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

XEROX COPY

अनुक्रमणिका.....

1. कुणबी समाजाचा जमीन मालकी प्रश्न व खोती व्यवस्थेच्या विरोधातील लढा / डॉ. सुभाष अमर सावंत / 9
2. लोकप्रशासनाचा सामाजिक शास्त्राशी असणारा संबंध / सचिन गुंडीराम डेंगळे / 13
3. डिजिटल ग्रंथालय : काळाची गरज / श्री. जगताप डी. ए. / 15
4. भारतातील खाद्यान्न, साठवणूकीकरिता गोदामाची गरज व आर्थिक तरतूद / डॉ. ए.बी. धालगडे / 17
5. जागतिकीकरणात आदिवासी समाजासमोरील आव्हाने / प्रा.प्राडगे महेशकुमार अरुण / प्रा.डॉ.माने अशोक / 20
6. मानवी अधिकार / राजेंद्र हिरामण सूर्यवंशी / 25
7. महाराष्ट्रातील प्रादेशिक विषमतेची तुलनात्मक स्थिती / डॉ. दिनेश वादवयव पाखे / 29
8. स्वातंत्र्यपूर्व काळातील महाराष्ट्रातील दलित चळवळ / प्रा. डॉ संजय उत्तम वेंद्रे / 33
9. सामाजिक वंचित/दारिद्र्य रेषेखालील समुहाचा चिकीत्सक अभ्यास / Prof. Sudhakar S. Jadhav / 35
10. भारतातील लोकशाही व असमानतेतील समावेशक विकास / प्रा. कान्ता कांबळे / 39
11. महात्मा फुले व सत्यशोधक चळवळ / प्रा. दिपक लडाखे / 42
12. 'आदिवासी संस्कृतीतून अभिव्यक्त होणारे अनौपचारिक शिक्षण' — एक अभ्यास / डॉ. ज्ञानेश्वर ज. भामरे / 44
13. प्राथमिक शिक्षण : समस्या व उपाययोजना / मनिषा बाबुराव सुरसे / 49
14. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची सांस्कृतिक क्रांती / प्रा. मिलिंद तलवार / 52
15. भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीतील महाडचे क्रांतीवीर— नाना पुरोहित / प्रा. प्रभाकर गणपत गावंडे / 56
16. 'समकालीन शिक्षणातील सध्याच्या समस्या' / प्रा.सौ. लक्ष्मी विष्णु भंडारे / 61
17. लोकसंख्या आणि विकास / प्रा. पांडुरंग सारंग / 65
18. वैयक्तिक क्रीडा प्रकारातील खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाचे गुण व क्रीडा कामगिरी यांचा सहसंबंध : एक चिकित्सक अभ्यास / प्रा. शिवाजी बापू पोवार, (एम.पी.एड.) / 68
19. कागल तालुक्यातील गोसावी व डोंबारी वंचित समुदाय आणि त्यांच्या समस्यांना समाजशास्त्रीय अभ्यास / प्रा. विठ्ठल आववा कांबळे / 75
20. मानवी जीवन कौशल्य आणि योगा / प्रा.डॉ.सतिश ज्ञानेश्वर रायवान / 79
21. समकालीन दुरस्थ शिक्षणातील समस्या व उपाययोजना (दुरस्थ शिक्षण) / प्रा.नरधिराम लक्ष्मण राठोड / 81
22. जलसाठ्यातील मानवी अपघाताचा भौगोलिक अभ्यास / प्रा.डॉ.कराळे एन.वी. / प्रा. सुतार एच.वी. / 84
23. घिसाडी जमातीच्या सामाजिक, आर्थिक व शैक्षणिक समस्या / बावस्कर प्रकाश भास्कर / 88
24. भारताचा आंतरराष्ट्रीय व्यापार व त्याचे चिकीत्सक परिणाम / बिराजदार लखन सुभाषराव / 91
25. जागतिकीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थे वरील परिणाम / प्रा.डॉ.सोमाने गोपाल विष्णुदास / 94
26. लोकसाहित्य संकलन व सादरीकरणानून ग्रंथालय पर्यटन / डॉ. राजेश शं. राजम / 97
27. Distance Education / डॉ.टी.एम्.पाटील / सहा.प्रा.शब्द विठ्ठल पाटील / 100
28. शाश्वत भासेमारी — काळाची गरज / प्रा. प्रविण तुकाराम सनघे / 106
29. महाराष्ट्रातील लोकसंख्येचा दृष्टीक्षेप / प्रा.सिताफुले एल.एस. / 110
30. महाराष्ट्रातील दलितांची भूमीहक्क चळवळ / डॉ. गिरमकर के.एल. / 113

वैयक्तिक क्रीडा प्रकारातील खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाचे गुण व क्रीडा कामगिरी यांचा सहसंबंध : एक चिकित्सक अभ्यास

भा. शिवाजी बापू पोवार, (एम.पी.एड.)
सदाशिवशव मंडलिक महाविद्यालय, मुरजुड, ता.कागल

प्रस्तावना

सध्या शिक्षणाचे मुख्य ध्येय हे विद्यार्थ्यांचा व्यक्तिमत्त्वाचा सर्वांगीण विकास साधणे हा आहे. अनेक तज्ज्ञांच्या मते ह्या विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासात शारीरिक, मानसिक, भावनिक, नैतिक, सामाजिक, आध्यात्मिक अशा अनेक बाबींचा समावेश होतो व त्या सर्व बाबींचा पूर्ण विकास साधण्यासाठी जी शैक्षणिक प्रणाली सध्या भारतात अस्तित्वात आहे त्यात विविध विषयांचा समावेश केलेला आहे. वारंवारिक पाहता व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासातील प्राथमिक व अत्यंत महत्त्वाची बाब म्हणजे शारीरिक ही बाब होय. या शारीरिक बाबीचा, तसेच मानसिक, भावनिक व नैतिक या बाबींचा सर्वांगीण विकास साधण्यासाठी शारीरिक शिक्षण व खेळ यांचा समावेश शिक्षणाच्या सर्व स्तरावरील अभ्यासक्रमात केला गेला आहे.

सध्या भारतात अस्तित्वात असणाऱ्या विस्तार शिक्षण प्रणालीत प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक आणि उच्च शिक्षण असे तीन मुख्य भाग आहेत. ह्या तीनही भागांची एकूण कालमर्यादा ही साधारणपणे १५ ते १६ वर्षांची असते. सदरच्या एकूण कालावधीतील शैक्षणिक अभ्यासक्रम ठरविताना मानवाच्या वाढ प्रक्रियेचा अभ्यास करून विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या सर्व घटकांचा विकास साधण्याच्या दृष्टीने विविध विषयांच्या अभ्यासक्रमांमध्ये समावेश केला जातो. त्या विषयांच्या अभ्यासातून मुलांचा वैदिक व मानसिक विकास होत जातो. त्याचबरोबर तो ज्या समाजात राहतो, वाढतो त्याचा परिणाम, त्याच्यावर होणारे संस्कार यातून त्याच्या भावनिक व सामाजिक गुणांची वाढ होते व शेवटी त्याला समाजाकडून मिळणारी वागणूक, आदर, सन्मान, त्याचे समाजाशी निर्माण होणारे नाते अशा अनेक गोष्टींमधून त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण घडून येते व अंतर्गमनरूप त्या व्यक्तिमत्त्वाचे काही पैलू फुलतात तर काही पैलू अविकसित राहतात.

काही संशोधनातून असे आढळले आहे की, ज्या विविध परिस्थितीतून खेळाडूंचे व्यक्तिमत्त्व घडते त्याचा परिणाम हा त्या खेळाडूंच्या कामगिरीवर साहजिकच होतो.

प्राचीन काळापासून विविध खेळ व क्रीडा प्रकार हे मानवाच्या जीवनातील एक अविभाज्य घटक बनून राहिले आहेत. प्रत्येक देशात विशिष्ट असे खेळ व क्रीडा प्रकार प्रचलित आहेत. काही खेळ व क्रीडा प्रकार एखाद्या देशात जन्माला जरी आले, तरी ते भावी काळात इतर देशात फोफावले गेल्याचे विविध खेळांच्या इतिहासावरून दिसून येते. अशा या देवाणघेवाणीतून आज अनेक खेळ संपूर्ण जगभर प्रचलित झाले आहेत. ऑलिंपिक स्पर्धा, राष्ट्रकुल स्पर्धा, जागतिक चॅम्पियनशीप स्पर्धा, आशियाई खेळ अशा प्रकारच्या मोठमोठ्या स्पर्धाद्वारा अनेक खेळ व क्रीडा प्रकार आज जागतिक स्तरावर प्रचलित होण्यास मदत झाली आहे.

सध्या जगभरात प्रचलित खेळ व क्रीडा प्रकारांचे दोवळमानाने वैयक्तिक स्पर्धा (Individual sports), वैयक्तिक खेळ (Individual games), सांघिक खेळ (Team games), सांघिक स्पर्धा (Team sports), द्वंद प्रकार (Combative sports) असे मुख्य गट पडतात. यातील प्रत्येक गटात विविध क्रीडा बाबींचा समावेश होतो.

प्रत्येक व्यक्तीच्या जडणघडणीतून त्याच्या शरीराची वाढ होत जाते. ह्या शारीरिक वाढ व विकासाच्या सोबतच तो ज्या वातावरणात, समाजात वाढतो अशा अनेक कारणांमुळे त्या व्यक्तीतील व्यक्तिमत्त्वाचे गुण देखील विकसित होत जातात. ह्या एकूणच शारीरिक क्षमता व व्यक्तिमत्त्वाच्या गुणानुरूप त्या व्यक्तीमध्ये विविध खेळविषयी आवड व आसक्ती निर्माण होते. त्यामुळे काहीना वैयक्तिक खेळ आवडतात तर काहीना सांघिक खेळ आवडतात. त्याप्रमाणे काहीना द्वंद प्रकार आवडतात तर काहीना बुद्धिवळासारखे शात वेडे खेळ आवडतात.

यावरून असे निदर्शनास येते की, प्रत्येक खेळाडूची आरोग्य स्थिती व व्यक्तिमत्त्वाचे गुण (Personality Traits) हे त्या खेळाडूची संबंधित खेळातील कामगिरी यांचा निश्चित असा कुठेतरी सहसंबंध असतोच व ते घटक परस्परजलंबी देखील असतात. तेव्हा विविध प्रकारच्या वैयक्तिक क्रीडा प्रकारात सहभागी खेळाडूंचे व्यक्तिमत्त्वाचे गुण व क्रीडा कामगिरी यांच्यात निश्चित असा सहसंबंध आहे का? व असल्यास तो कोणत्या प्रकारे आहे यांचा चिकित्सक अभ्यास या शोधनिबंधात विशद केलेला आहे.

व्यक्तित्वाचे गुण (Personality Traits)

व्यक्तीत धरणाच्या साक्षेप, स्थिर व सुसंगत स्वरूपाचे विविध गुणविशेष जे प्रत्येक व्यक्तीत थोड्याफार फरकाने आढळतात, त्यांना 'व्यक्तित्त्व गुण' असे म्हणतात.

डॉ. आर. बी. कॅटल यांची १६ व्यक्तित्त्व घटक चाचणी/प्रश्नावली

उपयोग व अर्थ

१. ऑलपोर्ट, रॉटर, गोल्डवर्ग, कोस्टा, मॅकले व डॉ. आर. बी. कॅटल या सर्वांनीच व्यक्तित्वाच्या व्यक्तित्वाचे मूल्यमापन करणेसाठी व्यक्तित्वाचे गुण सिद्धांत (Trait Theories of Personality) मांडलेले आहेत.

डॉ. आर. बी. कॅटल यांची १६ व्यक्तित्त्व घटक चाचणी/प्रश्नावली सोपी व सुटसुटीत असल्यामुळे व्यक्तीच्या व्यक्तित्त्वचे मूल्यमापन करणे सोपे जाते. डॉ. आर. बी. कॅटल यांची इंग्रजीतील प्रमाणित '१६ पी.एफ. टेस्ट' या कसोटीची डॉ. एस. डी. कपूर यांनी तयार केलेली हिंदीतील अनुवादीत १८७ प्रश्नांची चाचणी वापरलेली आहे. व्यक्तित्वाच्या गुणविशेषांचे दोन प्रकार डॉ. कॅटल यांनी सुचविले आहेत. १) दर्शनी गुणविशेष, २) मुळ गुणविशेष.

१. दर्शनी गुणविशेष : हे व्यक्तीच्या बाह्य वर्तनावून व्यक्त होतात.
२. मुळ गुणविशेष : हे व्यक्तीच्या दर्शनी गुणविशेषाच्या मुळाशी असतात.

ह्या दोहोंचा अभ्यास करणेसाठी ही पद्धती उपयुक्त आहे. ह्या दोहोंचा अभ्यास करून व्यक्तीच्या व्यक्तित्वाच्या सर्वात मुळ घटकांचा आणि प्रौढामधील सर्व गुणांचा अभ्यास ह्या चाचणीद्वारे करता येतो व व्यक्तीचे व्यक्तित्त्व कसे आहे हे सिद्ध करता येते.

क्रीडा कामगिरी: आज जगभरात अनेक प्रकारच्या क्रीडाबाबी व खेळ प्रचलित आहेत. त्यातील एखाद्या क्रीडा बाबीमध्ये खेळाडूनी केलेली व मोजता येण्याजोगी कामगिरी असते त्यास 'क्रीडा कामगिरी' असे म्हणतात.

सहसंबंध : कोणत्याही दोन बाबी किंवा दोन घटक जे परस्परावळंदी असतात अशा घटकांमधील संबंधास 'सहसंबंध' असे म्हणतात. चिकित्सक अभ्यास : 'चिकित्सक' या शब्दात एखाद्या समस्येचे सखोल व सूक्ष्म अंतरभेदी निरीक्षण व विश्लेषण करणे अपेक्षित आहे. तेंव्हा विविध संशोधन साधनांच्या सहाय्याने मिळविलेल्या माहितीचे वर्गीकरण, स्पष्टीकरण व विशदीकरण करून समस्येच्या अनुषंगाने प्रत्येक बाबीचे वारकाइने विश्लेषण करून त्या समस्येवर मार्गदर्शक सुचनांचा आवाका करणे म्हणजे 'चिकित्सक अभ्यास' होय.

व्यक्तित्त्व घटक :

डॉ. आर. बी. कॅटल यांच्या प्रमाणित अशा १६ व्यक्तित्त्व घटक चाचणीचा वापर करून प्राप्त केलेल्या आकडेवारीवरून संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण केले असता परिसीमित केलेल्या क्रीडाप्रकारानुसार जिल्हानिहाय न्यादर्शित पुरुष व महिला खेळाडूंच्या १६ व्यक्तित्त्व घटक मापनांच्या आकडेवारीच्या सारण्या खालीलप्रमाणे-

(१) पुरुष व महिला खेळाडूंची १६ व्यक्तित्त्व घटकपैकी 'A' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

अ. नं.	वैयक्तिक वीडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्षी	६३.२९	२.३७	६२.५८	२.३४	६३.४९	२.०९	६३.०९	२.२७	६०.८५	२.०९	६०.५९	२.२९	६९.४२	१.८६	६०.९३	२.०६
२	जलतरण	६३.९९	२.४३	६४.३७	२.०८	६३.५०	१.७९	६३.६९	२.१०	६१.३५	१.९७	६३.००	२.६०	६३.००	०.००	६२.४५	२.२९
३	बुद्धिबळ	६२.६९	२.६६	६३.६२	१.८९	६३.५०	२.४४	६३.२४	२.०६	६१.५७	१.७२	६१.५०	१.५९	०.००	०.००	६६.५४	१.६२
४	कुस्ती	६२.०४	१.५२	६३.८३	२.१५	६४.९४	२.०८	६३.६०	१.९२	६६.००	२.४५	६०.५७	१.९०	६६.००	२.००	६०.८६	२.४२
५	व्युत्ते	६२.५८	२.३९	६२.६९	२.४६	६३.६८	१.८५	६२.७९	२.२३	६.६७	२.२४	६०.६७	१.५३	६२.१७	२.१४	६०.८४	१.९७
	सयसरी	६२.७४	२.१७	६३.४०	२.१८	६३.७०	१.९९	६३.२८	२.१९	६०.८९	२.०८	६६.२५	१.९७	६१.९०	२.००	६१.३२	२.०९

(२) पुरुष व महिला खेळाडूंची १६ व्यक्तित्त्व घटकपैकी 'B' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

अ. नं.	वैयक्तिक वीडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्षी	६४.९९	२.४३	६४.४४	२.२८	६०.५८	१.५९	६६.३३	२.४९	७.६०	१.७५	६.५७	१.७९	८.७०	१.३८	७.६२	१.६४
२	जलतरण	६३.३९	२.७७	६०.६५	२.६८	६०.७२	२.४२	६३.३९	२.३५	७.००	२.५०	६.५६	६.९४	११.००	०.००	६.४९	१.७२

३	बुद्धिवल	१४.२२	२.६८	१०.४४	१.९८	१०.६३	१.९०	११.७६	२.३९	७.३४	३.०२	१.०८	०.९०	०.००	०.००	८.११	१.९६
४	कुस्ती	१३.९१	१.७०	११.०४	१.६९	११.५०	१.८३	१२.१५	१.७४	१.५०	१.६४	७.४३	१.९९	१०.००	१.८७	८.९८	१.८३
५	ज्युडो	१४.३५	२.४७	८.५५	२.६१	१०.६२	१.५३	११.११	२.०४	८.००	१.३३	८.६७	१.२५	१०.१७	१.३३	८.९५	१.२७
	सयसरी	१४.१२	२.६१	१०.७२	२.०५	१०.८०	१.७८	११.५५	२.१५	७.८५	१.८५	८.३६	१.५५	९.९७	१.५३	८.५७	१.६८

(३) पुरुष व महिला खेळद्वीची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकापैकी 'C' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

क्र. नं.	वैयक्तिक क्रोडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्प	१४.८५	२.४२	१४.८९	३.०८	१५.९२	२.४६	१५.९९	२.६५	१५.४१	२.५६	१४.७२	३.०१	१५.८६	२.०२	१५.३३	२.५३
२	जलतरण	१३.८२	२.१३	१५.४६	३.४०	१५.४५	३.०३	१४.९९	२.८५	१४.८२	२.७४	१६.६७	२.३५	१४.००	०.००	१५.६६	२.७५
३	बुद्धिवल	१४.३३	२.३४	१५.२३	३.५४	१५.२५	३.००	१४.९०	२.९६	१४.००	२.६५	१४.५०	२.२४	०.००	०.००	१४.३५	२.४५
४	कुस्ती	१४.२२	१.७८	१४.८७	२.७४	१५.४४	२.५८	१४.८४	२.३७	१३.८३	२.१४	१६.१४	३.६७	१५.२०	१.३०	१५.०६	२.३७
५	ज्युडो	१४.४०	२.३८	१५.३८	२.९४	१५.८४	२.४५	१५.२०	२.५९	१४.४४	१.६१	१७.६७	१.५३	१६.००	२.५३	१६.०४	१.८६
	सयसरी	१४.३०	२.२१	१५.२५	३.१४	१५.५८	२.७०	१५.०९	२.६९	१४.५०	२.३२	१५.९४	२.५६	१५.२७	१.९५	१५.१७	२.३५

(४) पुरुष व महिला खेळद्वीची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकापैकी 'E' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

क्र. नं.	वैयक्तिक क्रोडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्प	१०.९२	२.६५	१३.८५	२.७६	१४.३६	२.६३	१३.०३	२.६६	१३.९७	२.११	१५.०९	२.३८	१५.४९	२.९८	१४.८५	२.४९
२	जलतरण	१२.३९	२.५०	१३.९३	२.५२	१३.०९	२.७४	१२.८०	२.५९	१४.६५	१.९०	१४.६७	२.०६	११.००	०.००	१३.४४	१.९८
३	बुद्धिवल	१०.८५	२.९२	१३.३३	२.१४	१३.४८	२.५९	१२.५५	२.५५	१४.५७	३.४९	१५.५८	१.८८	०.००	०.००	१५.०८	२.६५
४	कुस्ती	१२.३९	२.९०	१३.५७	२.३३	१४.३८	२.८५	१३.४४	२.४३	१२.८३	१.४७	१३.३३	१.५९	१४.६०	२.०७	१३.६२	१.६८
५	ज्युडो	१०.७६	२.७३	१३.६७	२.४६	१४.३२	२.५०	१२.८८	२.५६	१२.८९	२.५२	१३.६७	१.१५	१४.६७	३.५६	१३.७४	२.४२
	सयसरी	११.४६	२.५८	१३.४७	२.४३	१३.९०	२.६६	१२.९४	२.५६	१३.७८	२.२८	१४.४९	१.८०	१३.९४	२.८७	१४.१५	२.२४

(५) पुरुष व महिला खेळद्वीची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकापैकी 'B' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

क्र. नं.	वैयक्तिक क्रोडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्प	११.९२	२.२९	१३.९९	३.०८	१४.२८	२.४३	१३.३३	२.५७	१३.२८	२.४२	१३.००	२.८८	१३.४२	२.३२	१३.२३	२.५४
२	जलतरण	१२.५६	२.९६	१४.८७	२.२२	१४.२९	२.४९	१३.५५	२.२२	१३.४९	२.१०	१३.२२	२.१७	१२.००	०.००	१२.२१	२.५४
३	बुद्धिवल	११.९१	१.८७	१५.९५	२.७२	१५.००	२.४२	१३.७५	२.३४	१३.४३	१.७२	१३.६७	२.२७	११.००	०.००	१३.५५	२.००
४	कुस्ती	१०.७०	१.४६	१४.००	२.६५	१४.८१	२.०७	१३.३७	२.०६	१३.६७	२.५०	१३.५७	२.६४	११.८०	२.८६	१३.०९	२.६७
५	ज्युडो	१०.४४	२.१५	१४.५१	३.१७	१४.१५	२.७४	१३.१७	२.६८	१२.६७	१.७३	११.००	३.५६	१४.६७	१.८६	१३.७८	२.३५
	सयसरी	१०.९९	१.९३	१४.५०	३.७७	१४.४९	२.४३	१३.३३	२.३८	१२.८९	२.२५	१३.८९	२.६८	१२.९७	२.३५	१३.९६	२.४२

(६) पुरुष व महिला खेळद्वीची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकापैकी 'D' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

क्र. नं.	वैयक्तिक क्रोडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्प	६.६७	२.०८	१०.८६	२.४९	१२.२२	२.३९	९.५८	२.२९	११.७८	२.३५	१३.०६	२.४४	१३.०४	२.३८	१२.६३	२.३६
२	जलतरण	६.६६	१.८५	१०.१७	२.२५	१०.४९	२.३७	९.०८	२.१६	११.४७	१.८९	१२.८९	१.२७	१३.००	०.००	१२.४५	१.५४
३	बुद्धिवल	६.६९	२.०५	१०.७२	२.०३	११.१३	२.१२	९.५९	२.०६	११.००	१.६३	१३.१७	१.८५	०.००	०.००	१२.०९	१.७४
४	कुस्ती	७.५२	२.१७	१२.३९	२.१७	१३.३९	२.०६	११.०८	२.१३	११.३३	२.९३	११.६६	३.४४	१५.२०	०.८४	१२.८०	२.७४
५	ज्युडो	६.९१	२.४७	१०.३९	२.२४	११.४८	२.३३	९.५९	२.३५	१२.७७	१.८०	१६.३३	२.०८	१३.८३	१.७२	१४.६९	१.८७
	सयसरी	६.८९	२.१३	१०.९०	२.३२	११.५९	२.२५	९.७७	२.३०	११.८५	२.३०	१३.४६	२.२२	१३.७७	१.६९	१२.९९	२.०५

(७) पुरुष व महिला खेळद्वीची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकापैकी 'A' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

क्र. नं.	वैयक्तिक क्रोडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सयसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्प	११.९२	२.२९	१३.९९	३.०८	१४.२८	२.४३	१३.३३	२.५७	१३.२८	२.४२	१३.००	२.८८	१३.४२	२.३२	१३.२३	२.५४
२	जलतरण	१२.५६	२.९६	१४.८७	२.२२	१४.२९	२.४९	१३.५५	२.२२	१३.४९	२.१०	१३.२२	२.१७	१२.००	०.००	१२.२१	२.५४
३	बुद्धिवल	११.९१	१.८७	१५.९५	२.७२	१५.००	२.४२	१३.७५	२.३४	१३.४३	१.७२	१३.६७	२.२७	११.००	०.००	१३.५५	२.००
४	कुस्ती	१०.७०	१.४६	१४.००	२.६५	१४.८१	२.०७	१३.३७	२.०६	१३.६७	२.५०	१३.५७	२.६४	११.८०	२.८६	१३.०९	२.६७
५	ज्युडो	१०.४४	२.१५	१४.५१	३.१७	१४.१५	२.७४	१३.१७	२.६८	१२.६७	१.७३	११.००	३.५६	१४.६७	१.८६	१३.७८	२.३५
	सयसरी	१०.९९	१.९३	१४.५०	३.७७	१४.४९	२.४३	१३.३३	२.३८	१२.८९	२.२५	१३.८९	२.६८	१२.९७	२.३५	१३.९६	२.४२

१	मैदानी सर्षप	१३.८०	२.५३	१५.५९	२.५५	१६.२४	२.५५	१५.२१	२.५४	१६.२९	२.२७	१५.३५	२.६६	१५.८७	२.३१	१५.८०	२.३९
२	जलतरण	१४.५०	२.४५	१६.०२	२.३९	१५.५५	२.३७	१५.३२	२.३७	१४.८२	३.३०	१७.००	१.७३	१९.००	०.००	१६.९४	२.५२
३	बुद्धिवळ	१३.८७	२.४८	१६.६२	२.४०	१६.६९	२.३४	१५.६९	२.४०	१४.२९	२.२१	१७.३३	२.३२	०.००	०.००	१५.८९	२.२६
४	कुस्ती	१२.३८	२.५९	१६.३९	२.३९	१६.५०	२.३५	१५.२२	२.३२	१४.६७	२.१४	१५.८६	२.३२	१५.८०	३.५६	१५.४४	२.९७
५	ज्युल्ये	१२.५१	२.८३	१५.८०	२.२८	१५.८४	२.३८	१४.७२	२.५०	१४.२२	२.४९	१५.३३	२.०८	१७.१७	१.४७	१५.५७	२.३५
	सरासरी	१३.४९	२.५८	१६.१०	२.३८	१६.११	२.३२	१५.२३	२.४२	१४.८६	२.८४	१६.१५	२.२४	१६.१६	२.४५	१५.१९	२.५०

(८) पुरुष व महिला खेव्हडूंची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकपैकी 'F' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

क्र. नं.	वैयक्तिक कोडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरासरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरासरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्षप	१३.३६	३.०६	१३.८२	२.४३	१४.५२	२.३५	१३.९०	२.५५	१०.६३	२.३६	१०.०९	२.३४	१०.८६	२.९६	१०.३६	२.२९
२	जलतरण	१३.७७	२.६३	१३.७४	२.३१	१३.९२	२.५७	१३.८९	२.५०	१०.००	२.८१	८.८९	२.९८	८.००	०.००	८.९६	२.९०
३	बुद्धिवळ	१२.९६	२.३०	१४.३३	२.३९	१४.९५	२.५४	१४.०९	२.६८	१०.३९	२.३८	११.२५	२.५६	०.००	०.००	१०.७७	२.९७
४	कुस्ती	१२.३०	२.३६	१४.९१	२.७९	१४.६९	२.४६	१३.९७	२.८४	१०.५०	२.३५	११.१४	२.०४	१३.००	१.८७	१०.८८	२.०९
५	ज्युल्ये	१२.८०	२.५६	१४.००	२.८५	१४.५१	२.५३	१३.७७	२.६४	१०.६७	२.०६	११.६७	१.५३	१२.५७	३.६७	११.६७	२.४२
	सरासरी	१३.०४	२.४४	१४.३२	२.५४	१४.५२	२.६५	१३.८९	२.६४	१०.३२	२.३९	१०.३९	२.२९	११.३३	२.५७	१०.५३	२.३३

(९) पुरुष व महिला खेव्हडूंची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकपैकी 'I' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

क्र. नं.	वैयक्तिक कोडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरासरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरासरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्षप	८.९०	२.३८	१०.७९	२.४५	१०.९९	२.३६	१०.२०	२.४०	११.०९	२.२५	१०.७४	२.४५	११.०९	२.३४	१०.९५	२.३५
२	जलतरण	९.२०	२.३६	१०.६५	२.०२	१०.५०	२.५०	१०.०८	२.२६	१०.८८	२.३२	१०.६९	१.६२	६.५०	०.००	१२.००	१.८७
३	बुद्धिवळ	८.७९	२.२७	११.२१	२.४९	११.५७	२.६६	१०.४९	२.४७	११.१४	२.१५	१२.३७	२.५९	०.००	०.००	१२.९६	२.२७
४	कुस्ती	९.००	२.३३	१४.०९	२.५२	१२.९४	१.९५	१२.०१	२.२०	११.१७	१.७७	११.६४	२.६७	१२.६०	१.८२	११.६४	१.९९
५	ज्युल्ये	७.९०	२.२९	१०.७९	२.०४	११.२५	२.३३	९.९५	२.१९	१०.११	२.३२	१३.३३	२.०८	१३.६७	१.५१	१२.३७	१.९७
	सरासरी	८.७२	२.३७	११.४७	२.३१	११.४५	२.३४	१०.५५	२.३०	१०.८८	२.०२	११.७०	२.३८	१३.०७	१.८९	११.८२	२.०९

(१०) पुरुष व महिला खेव्हडूंची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकपैकी 'M' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

क्र. नं.	वैयक्तिक कोडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरासरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरासरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्षप	१४.८८	२.६३	१०.४६	३.२५	१३.१०	२.४६	१२.८१	२.७८	१२.०५	२.५६	१०.३९	३.०९	१३.०९	२.२८	११.८१	२.६४
२	जलतरण	१४.८९	३.००	१२.७०	२.३४	१२.३२	२.७३	१३.३४	३.६९	११.९४	२.४४	१२.७८	१.५६	२०.००	०.००	१४.९१	२.००
३	बुद्धिवळ	१४.७०	२.६९	१३.३६	२.८५	१२.७९	२.८३	१३.५८	२.७९	१०.८६	३.७२	१३.५८	२.७९	०.००	०.००	१२.२२	३.२२
४	कुस्ती	१४.४३	३.२९	१३.३०	१.९४	१४.००	३.६०	१३.९९	२.९४	१०.३७	२.३२	१३.५७	३.५५	१२.८०	२.३७	१२.१८	२.६८
५	ज्युल्ये	१४.८५	२.५७	१०.७९	३.०८	१२.९२	२.४४	१२.८३	२.६९	११.६७	३.३६	१४.००	२.७३	१६.३७	२.०४	१३.९५	२.३२
	सरासरी	१४.७५	२.८३	१२.०९	३.६९	१३.०५	२.८१	१३.३०	२.७८	११.३४	२.८४	१२.८४	२.५३	१५.५२	२.३६	१३.०९	२.५७

(११) पुरुष व महिला खेव्हडूंची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकपैकी 'N' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

क्र. नं.	वैयक्तिक कोडा प्रकारचे नाव	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरासरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरासरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	मैदानी सर्षप	१०.४८	२.८९	९.९३	२.५२	१०.८७	२.०८	१०.३६	२.७७	१०.०९	२.१०	९.०३	२.५०	१०.८४	२.३६	९.९६	२.२९
२	जलतरण	९.९२	२.६३	१०.३५	२.३६	१०.२९	२.४१	१०.१५	२.४७	१०.७९	२.९३	१२.००	२.७८	१३.००	०.००	११.९०	२.८६
३	बुद्धिवळ	९.९३	२.४५	१०.५४	२.७७	१०.७९	२.४४	१०.४२	२.५५	१०.७९	२.९३	१२.००	२.७८	०.००	०.००	११.३६	२.८६
४	कुस्ती	१०.३५	२.२९	१२.४८	२.३३	१३.०६	२.३२	११.९६	२.२९	१२.१७	२.४०	८.८६	१.७७	१२.६०	१.९५	११.२१	२.०४
५	ज्युल्ये	१०.२४	२.१९	९.०६	२.५०	१०.९१	२.१९	१०.०७	२.२७	११.११	१.५४	१२.३३	२.५२	१३.६७	२.०७	१२.३७	२.०४
	सरासरी	१०.३८	२.३६	१०.३२	२.५०	११.१६	२.२७	१०.५५	२.४२	१०.९४	२.३८	१०.८४	२.४०	१२.५३	२.०९	११.३६	२.४२

(१२) पुरुष व महिला खेव्हडूंची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकपैकी 'O' या घटकाबाबतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

अ. नं.	वैयक्तिक श्रीडा प्रकारचे नाम	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	भैरवी सार्धा	१४.०३	२.८१	१२.७५	३.५६	१३.०४	२.७८	१३.२७	३.०५	१४.३७	२.७८	१२.८९	३.२५	१२.७७	२.५८	१३.३९	२.८७
२	जलतरण	१३.७७	३.५७	१३.९४	२.८२	१३.२२	३.०६	१३.६५	३.६५	१४.३७	३.३०	१४.००	२.२९	१३.००	०.००	१३.४९	२.८०
३	सुदिवळ	१३.५३	३.६९	१४.३२	२.८१	१३.६६	२.३८	१३.८३	२.७९	१३.८६	२.९६	१४.९२	२.५४	०.००	१४.३९	२.७३	
४	कुली	१४.७८	१.८८	१५.०४	१.८७	१४.६३	२.३२	१४.७२	२.०३	१३.३३	१.७७	१३.४३	२.८२	१४.३०	०.८४	१३.६५	१.६६
५	ज्युवे	१३.२४	२.८०	१२.२८	२.८९	१२.८९	२.९०	१२.८०	२.८६	१३.२२	१.९९	१४.६७	१.६५	१४.८३	२.६४	१४.२४	१.९३
	सरासरी	१३.८१	२.८५	१३.६६	२.७९	१३.४९	२.६९	१३.६५	२.७८	१३.६३	२.७७	१३.९८	२.४२	१३.७०	२.०२	१३.६२	२.४०

(१३) पुरुष व महिला खेळाडूंची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकापैकी 'Q₁' या घटकजावतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

अ. नं.	वैयक्तिक श्रीडा प्रकारचे नाम	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	भैरवी सार्धा	११.५९	२.४८	११.३६	२.५९	१२.३४	२.२२	११.७९	२.४३	११.८१	२.४४	११.६५	२.४८	१२.३९	२.५६	११.९५	२.४९
२	जलतरण	११.०२	२.३७	११.३३	२.८१	११.२३	२.९२	११.६९	२.७०	१०.७६	२.७७	१२.६७	१.९४	७.००	०.००	१०.६४	२.३६
३	सुदिवळ	११.७७	२.७९	११.९०	२.७४	१२.४३	२.४५	११.९३	२.५३	१०.५७	०.९८	१२.८३	१.९५	०.००	०.००	११.७०	२.७७
४	कुली	१०.५७	१.९५	१३.०४	२.०८	१२.३२	२.८५	११.९७	२.२९	१२.४७	२.०४	११.९४	२.६२	१२.८०	१.३०	१२.०४	१.८२
५	ज्युवे	१६.३५	२.३४	११.३६	२.७०	१२.९२	२.९१	११.८८	२.३८	१०.७८	२.१७	१२.६७	०.५८	११.४७	३.३१	११.५४	२.०२
	सरासरी	११.२०	२.३२	११.८२	२.५८	१२.२५	२.५९	११.७५	२.४७	११.२२	२.०८	१२.६९	१.८१	१०.८४	१.३९	११.७७	२.०३

(१४) पुरुष व महिला खेळाडूंची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकापैकी 'Q₂' या घटकजावतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

अ. नं.	वैयक्तिक श्रीडा प्रकारचे नाम	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	भैरवी सार्धा	१०.६६	२.४९	८.१०	२.७९	९.९१	२.१६	९.५६	२.४८	९.२९	३.८८	७.९२	२.७३	९.९४	२.५४	९.०५	३.०६
२	जलतरण	११.२४	१.९५	९.७४	२.६९	९.२१	२.८३	१०.०६	२.४९	९.१२	२.६७	१०.४४	३.६१	९.००	०.००	१५.५२	३.९४
३	सुदिवळ	१०.४३	२.२४	९.५४	२.६६	८.७३	२.०३	९.५७	२.४३	९.४३	२.३७	९.३३	२.२३	०.००	०.००	९.३८	२.३०
४	कुली	९.६५	२.२३	१०.३७	१.७०	१०.५६	२.३२	१०.९३	२.०८	९.३३	१.७५	९.८६	२.७९	९.४०	१.३४	९.५३	१.९६
५	ज्युवे	९.८०	२.५३	८.६४	२.३९	९.८१	२.२५	९.४२	२.३९	८.८९	१.८३	११.३३	१.६५	९.५०	२.६६	९.९१	१.८८
	सरासरी	१०.३६	२.२९	९.२४	२.४५	९.६४	२.३२	९.७५	२.३५	९.२१	२.५०	९.७८	२.५०	९.४६	२.१८	९.४८	२.४७

(१५) पुरुष व महिला खेळाडूंची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकापैकी 'Q₃' या घटकजावतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

अ. नं.	वैयक्तिक श्रीडा प्रकारचे नाम	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	भैरवी सार्धा	१०.१७	२.५८	११.७५	२.३५	११.८१	२.३९	११.२४	२.४६	११.३३	२.६५	११.८०	२.२०	११.८७	२.३८	११.६७	२.४९
२	जलतरण	१०.००	२.७२	११.१७	२.३६	१०.९२	२.६२	१०.७०	२.४६	१०.००	२.६७	११.००	२.०६	११.००	०.००	१०.६७	२.३७
३	सुदिवळ	९.८१	२.३४	११.५४	२.४९	१२.६८	२.३९	११.३४	२.४९	११.८६	२.३४	१३.३५	२.३०	०.००	०.००	१२.५६	२.३२
४	कुली	१०.४३	१.९०	१२.६९	२.६४	१२.६६	२.३२	१२.२०	२.२३	११.३३	१.७६	१०.५७	१.८८	१२.८०	१.३०	११.५७	१.९०
५	ज्युवे	८.९६	२.३०	११.५२	२.४९	११.६६	२.६८	१०.७२	२.४९	१०.७८	२.३७	१२.६७	३.७९	१४.३३	१.९७	१२.५९	२.६४
	सरासरी	९.८८	२.३१	११.७२	२.४५	१२.३३	२.४४	११.२४	२.४०	११.०६	२.२७	११.८६	२.६५	१२.५०	१.८८	११.८१	२.३७

(१६) पुरुष व महिला खेळाडूंची १६ व्यक्तिमत्त्व घटकापैकी 'Q₄' या घटकजावतची आकडेवारी दर्शविणारी सारणी

अ. नं.	वैयक्तिक श्रीडा प्रकारचे नाम	पुरुष								महिला							
		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरसरी		कोल्हापूर जिल्हा		सांगली जिल्हा		सातारा जिल्हा		सरसरी	
		मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन	मध्य-मा न	प्रमाण विचलन
१	भैरवी सार्धा	१४.०२	२.५०	१३.९५	३.०६	१४.४४	२.३०	१४.६३	२.६३	१४.५४	२.३६	१३.८७	२.७५	१४.४६	२.३१	१४.२९	२.४२
२	जलतरण	१३.२९	२.५०	१४.००	२.५३	१३.८१	२.९२	१३.७०	२.६५	१३.६५	२.६६	१३.७८	२.३९	१७.००	०.००	१४.४८	२.३३
३	सुदिवळ	१३.२९	२.२२	१४.७२	२.७२	१४.९५	२.८४	१४.३३	२.६०	१४.३३	१.९९	१७.००	२.००	०.००	०.००	१४.४८	२.३३
४	कुली	१३.३९	१.९०	१७.३९	२.३३	१७.३३	२.२८	१५.९७	२.१४	१४.००	१.५५	१३.२९	२.२१	१६.००	२.७७	१४.४३	२.१७
५	ज्युवे	१३.३८	२.६८	१३.६२	२.७०	१४.६५	२.२६	१३.८८	२.५५	१४.९९	१.३७	१५.६७	२.०८	१६.८३	२.६४	१४.५४	२.००
	सरासरी	१३.४७	२.३६	१४.७४	२.६५	१४.९९	२.५२	१४.४०	२.५१	१३.९३	१.८५	१४.७२	२.२९	१६.०७	२.५६	१४.८८	२.३८

अनुमान:

खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या १६ घटकासंदर्भातील अनुमान:

डॉ. आर. बी. कॅटल यांच्या प्रमाणित १६ व्यक्तिमत्त्व घटक प्रश्नावलीच्या वापरानून प्राप्त माहिती व आकडेवारीच्या आधारे असे आढळून आले की, वैयक्तिक क्रीडा प्रकारांमध्ये सहभागी झालेल्या न्यादर्शित खेळाडूंचे खालील गुण विकसित झाल्याचे दिसून येते.

- खेळाडू हे अधिक मनमोकळेपणाने वागतात,
- व्यक्तिवाद करण्यात इतरापेक्षा सरस असतात,
- मनाने खंबीर व भावनिकदृष्ट्या स्थिर राहतात
- त्यांच्या क्रीडा प्रकारात अधिक वर्चस्व दाखवतात,
- ते खेळाच्याबाबतीत गंभीर व अधिक उत्साही असतात,
- त्यांच्या सद्बिबेकबुद्धी या गुणात वाढ होते,
- सामाजिक धारिष्ट (धाडसीपणा) वाढीस चालना मिळते,
- संवेदनशीलता या घटकात वाढ होणेस मदत होते,
- खेळाडूंमध्ये जागृता या गुणात वाढ होते,
- ते अधिक कृतीशील होवून त्यांची विचारमग्नता वाढते,
- त्यांचा स्पष्टवक्त्रपणा वाढीस लागतो तसेच तारतम्य वाळणणे या गुणाचीही वाढ होत,
- त्यांच्या आकलन क्षमतेत वाढ होते,
- खेळाडू हे नेहमीच्या जीवनात अथवा मैदानावरही नेहमी सुधारणावादी (वदलास तयार) असल्याचे आढळले,
- ते अधिकप्रमाणात स्वावलंबी असल्याचे आढळले,
- त्यांच्या अचूकपणा या घटकात वाढ होणेस मदत होते,
- त्यांच्या तणावमुक्त राहण्याच्या क्षमतेत वाढ होते.

निष्कर्ष

परिसीमित पाचही क्रीडाप्रकारातील सहभागी न्यादर्शित सर्व पुरुष व महिला खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या १६ घटकांच्या मापनात क्रीडाप्रकारानिहाय भिन्नता आढळली. परंतु एकूणच निष्कर्ष लक्षात घेतल्यास त्यांच्या निश्चित केलेल्या सर्वच घटकांमध्ये वाढ झाल्याचे दिसून आले. यावरून असा अंतिम निष्कर्ष निघतो की,

संशोधनात्मक गृहितक H_1 हे अत्येक ठिकाणी सार्थक ठरते. म्हणजेच शिवाजी विद्यापीठ अंतर्गत तीनही जिल्ह्यातील खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या गुणांमध्ये त्यांच्या क्रीडा प्रकारानुसार भिन्नता आढळते.

खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाचे १६ घटक व त्यांच्या क्रीडाकामगिरीतील सहसंबंधाबाबत:

न्यादर्शित पुरुष व महिला खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या १६ घटकांमध्ये व त्यांच्या क्रीडा कामगिरीत काही सहसंबंध आहे का? हे तपासण्यासाठी "T-Test" या संख्याशास्त्रीय साधनाचा वापर केला.

- परिसीमित तीनही जिल्ह्यातील सहभागी पुरुष खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या १६ घटकांच्या मापनासंदर्भात एकूण २४० निरीक्षणपैकी २३३ (९७.०८) ठिकाणी H_2 हे संशोधनात्मक गृहितक सार्थक ठरले. तर ०७ (२.९२) ठिकाणी H_0 हे शून्य गृहितक सार्थक ठरले.
- तसेच परिसीमित पाचही क्रीडा प्रकारात सहभागी महिला खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या १६ घटकांच्या मापनासंदर्भात एकूण १९२ निरीक्षणपैकी १८४ ठिकाणी (९५.८३%) ठिकाणी H_2 हे संशोधनात्मक गृहितक सार्थक ठरले. तर ०८ (४.१७%) ठिकाणी H_0 हे शून्य गृहितक सार्थक ठरल्याचे दिसून आले.
- उपरोक्त दोन्ही निरीक्षणे एकत्रीतपणे लक्षात घेतल्यास न्यादर्शित पुरुष व महिला सहभागी खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या १६ घटकांच्या मापनाच्यासंदर्भातील आकडेवारीवरून असे दर्शविते की, एकूण ४३२ निरीक्षणपैकी ४१७ (९६.५३%) ठिकाणी H_2 हे संशोधनात्मक गृहितक सार्थक ठरले. तर १५ (०३.४७%) ठिकाणी H_0 हे शून्य गृहितक सार्थक ठरले.

निष्कर्ष

यावरून असा निष्कर्ष निघतो की, बहुतांश (९६.५३%) ठिकाणी H_2 हे संशोधनात्मक गृहितक सार्थक असल्याचे न्यादर्शित खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्व घटकांच्या मापनात व त्यांच्या क्रीडा कामगिरीत निश्चितच सहसंबंध असल्याचे सिद्ध होते.

विभागीय व आंतरविभागीय स्पर्धेत सहभागी खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या गुणांमधील फरकाबाबत :

परिसीमित तीनही जिल्ह्यातील निश्चित केलेल्या पाचही क्रीडा प्रकारात विभागीय स्पर्धेत सहभागी न्यादर्शित खेळाडूंपैकी चांगली कामगिरी करून आंतर विभागीय स्पर्धेत सहभागी झालेले व न झालेले इतर खेळाडू यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या गुणात काही फरक असतो का? हे तपासण्यासाठी "Rank Co-relation" ह्या संख्याशास्त्रीय साधनाचा वापर केला होता.

- शिवाजी विद्यापीठातील त्रिदिश परिसीमित क्रीडा प्रकारातील खेळाडूंपैकी विभागीय स्तरावर चांगली कामगिरी करून आंतर विभागीय स्तरावरील सहभागी खेळाडू यांच्या १६ व्यक्तिमत्त्वाच्या घटकांच्या मापनात (व्यक्तिमत्त्वाच्या गुणात) फरक आढळतो.

- परिसीमित तीन जिल्ह्यातील व पाच क्रीडा प्रकारातील सहभागी पुरुष व महिला खेळाडूंच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या १६ घटकासंदर्भात एकूण १६० पैकी १४८ (९२.५०%) ठिकाणी संशोधनात्मक गृहितक H₃ सार्थक ठरले. तर फक्त १२ (७.५०%) ठिकाणी शून्य गृहितक H₀ सार्थक ठरले.

निष्कर्ष :

उपरोक्त निरीक्षणांवरून असा निष्कर्ष निघतो की, न्यायरीत पुरुष व महिला विभागाच्या संबंधित विविध वैयक्तिक क्रीडा प्रकारातील विभागीय स्तरावरील सहभागी खेळाडू व त्यातून विभागीय स्तरावर चांगली कामगिरी करून आंतर विभागीय स्तरावरील सहभागी खेळाडू यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या गुणांत फरक आढळतो हे सिद्ध होते.

संदर्भ-

१. हिरवे, तडसरे, तंबाके (२०१४), वैकासिक मानसशास्त्र, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर पहिली आवृत्ती.
२. हिरवे, तडसरे, तंबाके (२०१४), बाल मानसशास्त्र, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर पहिली आवृत्ती.
३. पाटील, उत्तमराव (२००८), आंतरराष्ट्रीय कुस्ती नियम, श्री विलास कथुरे, आम्रपाली सोसायटी, संतनगर, पुणे पहिली आवृत्ती.
४. माने, एच. ए. (२००६), शैक्षणिक व शारीरिक शिक्षण संशोधन, विजय प्रकाशन, नांदेड पहिली आवृत्ती.
५. Kanaji, Gopal K. (1999), 100 Statistical Test, Sage Publication Ltd. New Delhi, 3rd Edition.
६. जर्दे, श्रीपाल आ. (१९९५), शारीरिक शिक्षण संशोधन तंत्र व पद्धती, चंद्रमा प्रकाशन, कोल्हापूर पहिली आवृत्ती.
७. आचार्य जयश्री, पांडे विवेक, शर्मा व्ही.के. (१९८९), वर्ल्डवॉरल्ड कॉन्टॅक्ट्स ऑफ युथ नॅशनल सॉकर (फुटबॉल) फ्लेअर्स, सायकॉलॉजी ऑफ स्पोर्ट्स इन द इंडियन परस्पेक्टिव्हज, फ्रेंड्स पब्लिकेशन, दिल्ली पृ. क्र. १३५ ते १४२.
८. जाधव, सच्चिदानंद भिका (२००८), ऑखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ स्तरीय स्पर्धातील कुस्ती खेळाडू आणि विद्यापीठाच्या सहभागाचा व प्राविण्याचा विश्लेषणात्मक अभ्यास, पुणे विद्यापीठ, पुणे अप्रकाशित (शारीरिक शिक्षण). लघुप्रबंध.

□ □ □

2016-17
2016-17

MAK

(22)

ISBN: 978-93-83871-08-7

Mainstreaming the Marginalized: Perspectives in Humanities, Commerce and Science

Book -7 (Commerce)

Edited by Dr. Deepak G. Bidwai & Dr. Jayashri Kulkarni

First Published: January 2017 ✓

© Centre for Humanities & Cultural Studies, Kalyan

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means without written permission of the copyright owner.

Printed & Published by Dr Kalyan Gangarde for New Man Publication,

A/108, Brahma Apts, Nr. Dattadham, Parbhani- 431401.

Mob. + 91 9730721393, +91 9420079975

Email: nmpublication@gmail.com

www.newmanpublication.com

Typesetting and Cover Designing: Prof. Mohan Patil & Seema Zade

Disclaimer: Articles in this book do not reflect the views or policies of the Editors or the Publisher. Respective authors are responsible for the originality of their views / opinions expressed in their articles / papers- Editors

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

CONTENTS

1. Supply Chain Management Implementation Failure Modes In The Bangladeshi Readymade Garments Industry / Mohammad Rajib Uddin / Samin Ishraq Siddiquee / Md. Masud Hasan | 8
2. Conventional Accounting Process Of Schedule Tribe In Mandangad Tehsil / Dr. Deepak G. Bidwai | 14
3. The Emerging Challenges In HRM / Ajay Kumar | 15
4. Issues Relating To Legal Provisions For Corporate Social Responsibility (CSR) Under The Companies Act, 2013 / Rupesh G. Sawant | 18
5. Complementing Traditional Communication Methods In Cultivation With ICT- The Way Forward / Ms. Shefali Makarand Kondewar | 23
6. Corporate Social Responsibilities: Public Sector V/S Private Sector / Mrs. Sanjana Sachin Chavan | 26
7. Digital Marketing In Entertainment Industry: A Case Study Of Multiplex Cinemas In India / Shweta | 28
8. Make In India And Inclusive Growth / Dr. Parag Vasantpimpplapure / Mr. Shrikant B. Chandorkar | 34
9. Corporate Social Responsibility Towards Different Groups / Dr. M. A. Koli | 37
10. E-Commerce- And Its Impact On Small And Medium Enterprises. / Dr. Udaykumar R. Shinde | 39
11. E-Commerce Challenges And Opportunities In Rural Area / Dr. S.S. Dengale / Dr. B.S. Hokarne | 44
12. E-Marketing And Rural Consumer / Assitt. Prof. Dunde S.S | 47
13. Foreign Direct Investment In Multi-Brand Retailing / Prof. Lankeshmurlidhargajbhiye | 49
14. Foreign Direct Investment In Multi-Brand Retailing / Dr. Vilasb. Zodage | 51
15. Foreign Direct Investment In India: Challenges And Opportunity / Mr. Dhammpal Nivaratirao Ghumbre | 56
16. Gst: Challenges For Success In India / Dr. Anil V. Sawant | 60
17. Gst : Challenges And Its Importance For India / Mr. Anandannasokamble | 62
18. Goods And Services Tax And Its Challenged In India / Dr. Vishnu N. Yadav / Mrs. Sangeeta Tiwari | 64
19. Analysis Of What The Impact Of Gst Will Be On Indian Tax System / Priyanka | 68
20. Challenges And Opportunities Of Goods And Service Tax (GST) In India / Mr. Prakash M. Wadekar | 71
21. Role Of Skill Development In Employment Generation / Dr. H.M. Jare | 74
22. Challenges And Opportunities For Co-Operative Banks In India, In The Context Of Globalization / Prof. Deore R. Z. / Dr. T. G. Gite | 80
23. HRD Climate: A Case Study Of Selected Public Bank In Dapoli City / Jyoti A. Chougale, Afan A. Kazi | 83
24. The Future Of The Chamber Of Commerce / Prof. S.A. Veer | 86
25. Microfinance And Social Empoerment In Maharashtra / Dr. Rupsen Vamanrao Kamble | 90
26. Make In India, Financial Inclusion & Economic Growth Of India / Dr. T.G. Gite | 94
27. Social Inclusion Of Women In Rural Employment / Prof. Seema Bhosale | 96

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY TOWARDS DIFFERENT GROUPS

Dr. M. A. KOLI

Asst. Prof. in Accountancy
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalay
Murgud, Tal. Kagal, Kolhapur -416219
9423285900, kolimahadevo@yaho.com

Introduction

Corporation around the world are struggling with a new role, which is to meet the needs of the present generation without compromising the ability of the next generations to meet their own needs. Organizations are being called upon to take responsibility for the ways their operations impact societies and the natural environment. They are also being asked to apply sustainability principles to the ways in which they conduct their business. Sustainability refers to an organization's activities, typically considered voluntary, than demonstrate the inclusion of social and environmental concerns in business operations and in interactions with stakeholders.

Business depends on society for the need inputs like money, men and skill. Business is also depends on society for market where products may be sold. Thus, business depends on society for existence, sustenance and encouragement and being so much dependent, business has definite responsibilities towards society. Business plays a very significant role in economic, social, political and technological affairs. So business owes responsibilities to all segments of society. Wealth of a country is to a great extent controlled by business. This gives business and its executives "enormous power" to affect the lives of employees, consumers, shareholders and society.

It is argued that business exists because it satisfies the needs of society. If business at any time fails to live up to society's expectations, it may extinct. If business wished to remain viable in the long-run, it must respond to society's needs and give society what it wants. Business has debts which it owes to society as duty of gratitude. Here we have attempted to present social responsibilities of business for various interest groups. These can be divided under two broad categories i.e. Internal and External Groups.

Business and its Interest Groups

Various internal and external interest groups which have stake in the business are explained in following figure No.1

Internal Interest Groups

1) Corporate Responsibility towards Owners

It is to be ensured that owners, shareholders, partners get fair dividend or a fair return on the capital invested. Fair return has to be more than bank rate and it should be reasonable. Further share holders expect security of investment and share in capital appreciation as bonus shares.

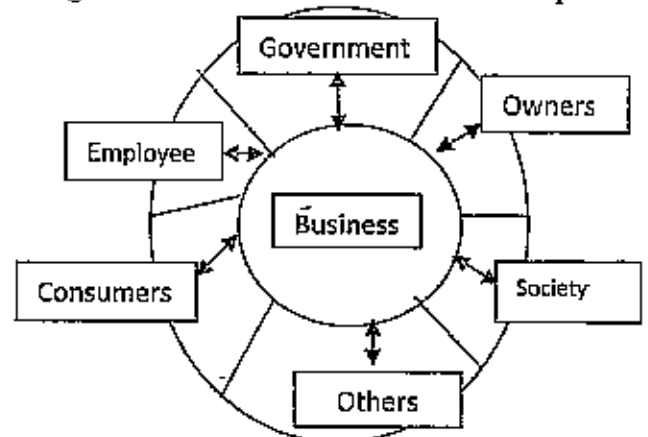
The shareholders should also meet their obligations to the business by supporting management efforts, so that there can be continuous development of the business. Further, the shareholders should encourage the business to follow a dynamic policy and to plough back profit for the purpose of development and expansion.

2) Responsibility towards Employees

The traditional concept of "master-servant relationship" has to change to the concept of "partnership" between labour and management.

The success of an organization depends to a very large extent on the morale of the employees and their whole-hearted co-operation. Employee morale depends to a large extent on the discharge of the company's responsibilities to them and employer-employee relationship.

Figure No. 1 : Business and its Interest Groups

The responsibility of the organization to workers includes -

- Wages- These should be need-based and productivity-related.
- Salaries- Salaries for managerial personnel are to be linked to responsibilities.
- Relationship between employers and employee- There are lapses on the part of employers which include-
 - Unsympathetic treatment to employees by supervisors.
 - Lack of communication between management and owners.
 - Lack of appreciation of meritorious achievement

4. Delay in settling grievances/disputes with employees.
5. Laws (industrial legislation) relating to employees to be followed strictly.
6. Employer to provide health, safety, working condition and welfare measures for conducive work environment etc.,

External Interest Groups

1. Responsibility towards consumers and community

- a) The consumer and the community are ultimate judges of business and its products.
So it has to be ensured. A business enterprise has positive responsibility towards the consumers of its products.
- b) Products meet the needs of consumers
- c) Prices are reasonable and after sale service is available
- d) Quality and standards (ISI, Agmark) are adhered.

2. Business Responsibility towards Government

With a view to provide a framework for companies (private and public) to implement need-based Corporate Social Responsibility (CSR) activities, the Government of India has included CSR-related provision in the company's Bill, 2012. The clause 135 of the Companies Bill 2012 aims at motivating companies to spend 2% of the Profit after Tax (PAT) on CSR. Though spending 2% of the PAT is not mandatory but clause 135 of the proposed company's bill casts duty on the Board to specify reasons for not spending the specified amount on CSR. The clause 135 will be applicable to all companies that have either of the following:

- Net worth of INR 500 crores or more
- Turnover of INR 1000 crores or more
- Net profit of INR 5 crores or more

An average of last three financial years PAT will be considered for calculating the 2% for CSR. The Bill mandates companies to form a board-level CSR Committee comprising three or more directors with at least one independent director. The composition of the CSR Committee has to be disclosed in the annual board or director's report. The CSR committee will be responsible for formulating and recommending a CSR policy and implementation plan.

Business community should extend full support to the Government in implementing its policies and programmes relating to the solving of the national problems such as the employment problem, wide disparity in income levels of the different sections of the society, regional imbalance in the economic development etc.

- a) Employer has to be law abiding, follow laws relating to trade, factories and labour
- b) To pay his dues and taxes fully and honestly.
- c) Not to purchase political support by unfair means.
- d) Avoid adulteration

Conclusion

Many large enterprises in India have emphasized their social responsibility in their annual reports. e.g. TISCO, ITC, BHEL, ONGC etc., have developed neighborhood projects. The Sanchar Committee (1978) appreciated that some enlightened business houses are contributing to solve problems of rural development, environment protection, and control of pollution and provision of clean water. They are recognizing social responsibility as development of corporate ethics. The clause 135 of the Companies Bill 2012 aims at motivating companies to spend 2% of the Profit after Tax (PAT) on CSR.

References

1. Business Ethics and Corporate Governance - S.K. Bhatia Foreword by Dr. Abad Ahmad. Deep and Deep Publication Pvt Ltd. New Delhi -2004
2. Business Environment - Francis Cheruttilam-Himalay Publishing House, Mumbai -2000
3. Global CSR Summit 2013
4. Principles of Business Organisation and Management, P. N. Reddy, Eurasia Publishing House Pvt Ltd.
5. www.ethicsinbusiness.net

2016-17

(23)

ISBN: 978-93-83587-20-9

ONE DAY NATIONAL SEMINAR
ON
REPRESENTATION OF WOMEN IN THE
LITERATURE OF POST 1980's
Saturday 25th February, 2017

P
R
O
C
E
E
D
I
N
G

Organized by

Departments of English, Hindi and Marathi

Shri. Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
Smt. Akkatai Ramgonda Patil Kanya
Mahavidyalaya, Ichalkaranji

● Editor in Chief ●

MR. SUNNY S. KALE

● Executive Editor ●

MR. ANIL KAMBLE

XEROX COPY

A handwritten signature in blue ink, likely belonging to the Principal of the college.

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud, Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

First Impression: 2017

©Editor

Shri. Swami Vivekanand Shikshan Sanstha's
Smt. A. R. P. Kanya Mahavidyalaya,
Vivekanand Colony, Near Laykar Talkies
Ichalkaranji (MS) 416 115

ISBN: 978-93-83587-20-9

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any information storage and retrieval systems without permission in writing from the copyright owners.

DISCLAIMER

The authors are solely responsible for the contents of the papers compiled in this volume. The publishers or editors do not take any responsibility for the same in any manner. Errors, if any, are purely unintentional and readers are requested to communicate such errors to the editors or publishers to avoid discrepancies in future.

Publisher:

Ajanta Prakasha
Jaisingpura, Near University Gate
Aurangabad (MS) 431001
Email : ajanta1977@gmail.com
Ph. 0240-6969427

Printed By,

Shreekant Computers & Printers,
Opp. KhareMangal Karyalaya,
Shivaji University Road, Kolhapur
Mob. 9890499466, 8483829154

Cost: ₹420/-

Sr. No.	Title	Author	Page No.
41	सुशीला राय की आत्मकथा 'एक अनपढ़ की कहानी' में व्यक्त नारी चेतना	प्रो. एम. एस. हेडूर	163
42	'सिलिया' आत्मसम्मान के लिए लड़ती नारी	श्री. सचिन म. कांबळे	165
43	मृणाल पांडे के दृष्टि में स्त्री और नारीवादी चेतना।	डॉ. संतोष राजपाल नागुर	168
44	'समाज की नाक' एकांकी संग्रह में चित्रित नारी चेतना के विविध आयाम	प्रा. शहाजी जाधव	173
45	उषा प्रियंवदा के साहित्य में नारी प्रतिमा	प्रा.डॉ.सौ.सुगंधा हिंदूराव धरपणकर	179
46	1980 के बाद हिंदी साहित्य में नारी चेतना	वैशाली कांबळे	182
47	सुशीला टाकभौरे का उपन्यास 'तुम्हें बदलना ही होगा' में नारी चेतना के विविध आयाम	वर्षा कुमारी	185
48	1980 के बाद की हिन्दी कविता में स्त्री लेखन की प्रवृत्तियाँ	डॉ. सहदेव वर्षा निवृत्ती	188
49	'हिंदी साहित्य और भारतीय नारी' (समकालीन कहानियों के संदर्भ में)	प्रा.डॉ.संजय पिराजी चिंदगे.	192
50	मधु कांकरीया के "सेज पर संस्कृत" उपन्यास में नारी चेतना	प्रा. डॉ. हगमंत महादेव सोहनी	195
51	'दोहरा अभिशाप' उपन्यास में चित्रित नारी चित्रण	डा. आर.ए. कपलाकार	198
52	१९८० के बाद की कहानियों में चित्रित नारीवाद	डॉ. उत्तम राजाराम आळतेकर	200
53	'पोस्टर और बामनवाडा नाटक में नारी चेतना'	डॉ. संजय चौपडे	203
54	'यह अंत नहीं' उपन्यास में प्रतिबिंबित नारी चेतना	डॉ. श्रीकांत पाटील	205
55	महिला लेखिकाओं के आधुनिक हिंदी उपन्यासों में नारी चेतना (इदन्नमम, सेज पर संस्कृत, छिन्नमस्ता, एक जमीन अपनी एवं शाल्मली के संदर्भ में)	प्रा. अजयकुमार कृष्णा कांबळे	207
56	'1980 के बाद उपन्यासों में चित्रित प्रगतीवादी	कु. विसमिल्ला बाबासाहेब मुल्ला	210
57	महिला लेखिकाओं के उपन्यासों में अंकित नारी विमर्श	डॉ. संजय मारुती कांबळे	212
58	1980 के उपन्यासों में नारी की त्रिप्रतिमाएँ	अर्चना वसंत तराळ	215
59	नासिरा शर्माजी के उपन्यासोंमें प्रगतीशील नारी	माधुरी सचिन सोनुले(समुद्रे)	218
60	1980 के बाद हिंदी साहित्य में नारी चेतना (सुधा ओम डींगरा की 'बेघर सच' कहानी के संदर्भ में..)	सुश्री-आनंदी मुद्गकर शिंदे.	220
61	वर्तमान हिंदी काव्य में नारी चेतना	डॉ.वैशाली शिंदे	224
62	1980 के बाद हिंदी साहित्य में नारी प्रतिमा ('कठगुलाब' उपन्यास के संदर्भ में..)	थीरात धर्मदर पंडित	227
63	'मैत्रेयी पुष्पा के 'इदन्नमम' उपन्यास में नारी चेतना'	संतोष शंकर साळुंखे	230
64	'80 दशक के हिन्दी उपन्यासों से मुस्लिम नारी की आर्थिक दशा'	डॉ. शाहीन एजाज अमादार	233
65	'मैत्रेयी पुष्पा के 'इदन्नमम' और 'चाक' उपन्यासों में चित्रित नारी चेतना के विविध आयाम'	सुश्री अंजली महेश उबाळे	236

मधु कांकरिया के “ सेज पर संस्कृत ” उपन्यास में नारी चेतना

प्रा. डॉ. हणमंत महादेव सोहनी
हिंदी विभाग
सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय,
मुरगूड, ता. कागल जि. कोल्हापूर

प्रस्तावना :

साहित्य और मानव जीवन का गहरा संबंध रहा है। मानव जीवन की प्रत्येक घटना का दर्शन साहित्य में प्रतिबिंबित होता है। मानवी जीवन अनेक समस्याओं से घिरा हुआ है। आधुनिक युग में समस्याओं का जाल मानव के चारों ओर फैला हुआ है। अतः मानव हर पल नई-नई समस्याओं से जूझता-उलझता रहता है। साहित्यकार अपनी साहित्य कृति के द्वारा नई विचारधारा और नई दृष्टि को मानव के संमुख प्रस्तुत करता है। साहित्यकार की इस प्रगतिशील विचारधाराओं से मानव परिचित होता है।

हिंदी साहित्य के अंतर्गत उपन्यास विधा का प्रारंभ आधुनिक काल से शुरू हुआ है। हिंदी साहित्य में विभिन्न विषयों पर प्रचुर मात्रा में उपन्यास विधा का लेखन हो रहा है। उपन्यास विधा ने साहित्य के अंतर्गत अपना एक अलग और प्रभावशाली स्थान प्राप्त किया है। आधुनिक युग में उपन्यास विधा का लेखन महिलाओं के द्वारा अधिक संपन्न हो रहा है। इसका मूल स्त्री-शिक्षा में है। महात्मा जोतिबा फुले और सावित्रीबाई फुले इन दोनों ने नारी शिक्षा के लिए अपना पूरा जीवन समर्पित किया है। सामाजिक बंधनोंको तोड़कर इन्होंने नारी को शिक्षा देने का महान कार्य किया है।

हिंदी साहित्य में अनेक महिला साहित्यकारोंने अपने उपन्यासों में समकालीन परिस्थितियों का बड़ा रोचक और विस्तृत अंकन किया है। अतः प्रस्तुत श्रेणी में प्रमुख हैं मन्नु भंडारी, कुसुम अंसल, नासिरा शर्मा, सुधा अरोरा, मैनेयी पुष्पा, चित्रा मुद्गल, सूर्यबाला, प्रभा खेतान, मृदुला गर्ग, दिशि खंडेलवाल, कृष्णा सोवती, मधु कांकरिया आदि। प्रस्तुत महिला लेखिकाओं ने अपनी दृष्टि से सोच-समझकर उपन्यास विधा में अपना योगदान दिया है। जीवन और साहित्य इन दोनों के केंद्र बिंदु में नारी रही है। नारी नारीवाद, नारी सशक्तिकरण, नारी विमर्श और उनके साथ जुड़ी कई उपधारारें आदि विविध विषयों के साथ नारी चर्चा का मूल विषय बनी रही है। हिंदी साहित्य में अनेक महिला साहित्यकारोंने नारी संघर्ष और नारी की दशा और दिशा के साथ उसकी व्यथा को भिन्न-भिन्न कोनों से प्रस्तुत किया है। इन साहित्यकारोंने आपकी गहरी संवेदनशीलता, बौद्धिकता की परिपक्वता तथा चिंतनशीलता एवं स्पष्टता का परिचय समय-समय पर दिया है और दे रहि हैं।

मधु कांकरिया हिंदी की श्रेष्ठ महिला साहित्यकार रही हैं। मधु कांकरिया ने हिंदी में अपने साहित्य के द्वारा अपना एक अलग स्थान निर्माण किया है। उनके साहित्य में हिंदी पाठकों को नए-नए विषयों से अवगत होना पड़ता है। उनका पहला उपन्यास 'खुले गगन के लाल सितारे' इस उपन्यास में एक प्रेमकथा के साथ-साथ नक्सलवादी आन्दोलन का चित्रण प्रस्तुत किया है। 'सलाम आखिरी' प्रस्तुत उपन्यास में वेश्याओं की रहस्यमयी दुनिया और उसकी समस्याओं का चित्रण मिलता है। 'पत्ताखोर' इस उपन्यास में अकेलेपन के कारण कलकत्ता शहर में हेराईन का नशा करनेवाली युवा पीढ़ी का वर्णन किया है।

मधु कांकरिया ने आधुनिक युग की महिला साहित्यकारों में अपना अलग स्थान अर्जित किया है। उन्होंने सामाजिक, धार्मिक आदि समस्याओं को अपने साहित्य में सहजता के साथ चित्रित किया है।

सेज पर संस्कृत ॥ उपन्यास में मधु कांकरिया ने नारी विमर्श का चित्रण किया है। प्रस्तुत उपन्यास पाच खंडों में विभाजित है। इस उपन्यास में उन्होंने नारी अस्मिता की खोज की है। साध्वियों के जीवन में आए अंतर्बाह्य संघर्ष का मार्मिक चित्रण प्रस्तुत उपन्यास में किया है। सामाजिक, आर्थिक विषमता के साथ ही शोषण एवं अन्याय का स्पष्ट उल्लेख इस उपन्यास में प्राप्त होता है।

लेखिका ने जिने-चूले पात्रों के द्वारा भावों को स्पष्ट किया है। कथावस्तु में छुटकी, संघमित्रा और उनकी माँ आदि प्रमुख पात्र हैं। परिवार के प्रमुख और भाई ऋषि इन दोनों की मृत्यु के कारण परिवार की मुख्य जिम्मेदारी माँ को उठानी पड़ती है। घर में कोई मुखिया न होने के कारण अपने दोनों बेटियों की परवरिश माँ करती है। माँ अपनी दोनों बेटियों के साथ स्वयं साध्वी बनना चाहती है। अपने दोनों बेटियों की परवरिश की जिम्मेदारी से माँ सम्मानपूर्वक छुटकारा चाहती है। पिता के मौत के बाद संघमित्रा घर चलाने के लिए पिता का साबुन का व्यापार संभालती है। पढते समय ट्यूशन चलाकर घर को मदद करती है। बेटी संघ मित्रा बी. कॉम. तक पढी लीखी होने के कारण साध्वी जीवन और दीक्षा के विरुद्ध है। संघमित्रा अपनी छोटी पाँच वर्ष की बहन छुटकी को भी दीक्षा से अलग रखने का प्रयास करती है। परंतु वह उसमें नाकामयाब होती है। वह देखती है कि माँ हताश और असफल हुई है। अतः आखिर में छुटकी को दुल्हन की तरह सजाकर लोगों के सामने दिखा देकर साध्वी घोषित कर दिया जाता है। उसका नामकरण तब 'साध्वी दिव्यप्रभा' होता है। दुल्हन की तरह सजी - धजी छुटकी का एक जोगिन में रूपांतरण किया जाता है। छुटकी के साथ ही उसकी माँ पूर्णिमादेवी का भी दिक्षोपरांत 'साध्वी मनीप्रभाजी' नामकरण होता है।

प्रस्तुत घटनाओं के कारण संघमित्रा अकेलापन महसूस करती है। उसे अकेलेपन के कारण कई मुसीबतोंका सामना करना पड़ता है। कामुक नजरों से देखनेवाले अफसर को सबक सिखाने के लिये संघमित्रा संघर्ष करती है। प्रस्तुत संघर्ष नारी चेतना को प्रेरित करता है। संघमित्रा नारी स्वातंत्र्य, नारी अस्तित्व, नारी स्वाभिमान आदि विचारों से नारियोंको प्रेरित करती है। वह नारी हक के लिए 'नारी शक्ती संघ' की स्थापना करती है। उस संघ को वह अधिक प्रभावी और विशाल बनाती है।

'साध्वी दिव्यप्रभा' धिरे-धिरे संसार की ओर आकर्षित होती है। वह एक धार्मिक अंतर्राष्ट्रीय संमेलन में चली जाती है। उस संमेलन में उसका विजयेंद्र मुनि से परिचय होता है। परिचय का परिणाम पलायन में होता है। विजयेंद्र मुनि दिव्यप्रभा के पलायन के लिए अपने गुरु भाई अभय मुनि का सहारा लेते हैं। अभय मुनि के अत्याचार की शिकार बनी साध्वी दिव्यप्रभा गर्भवती होती है। प्रस्तुत घटनाओं के कारण साध्वी दिव्यप्रभा को संसार की सबसे अधिक कुकर्मवाली और पापी नारी घोषित करके उसे नारी शक्ती संघ से निकाल दिया जाता है। साध्वी दिव्यप्रभा के सामने जिने का कोई सहारा नहीं होता तब वह वेश्याओं की गलियों में चली जाती है।

करीब - करीब अठारह वर्षों के पश्चात दोनों बहनों की मुलाकात छुटकी की बेटी त्रिषिकला के द्वारा होती है। 'नारी शक्ती संघ' को राष्ट्रीय संघ बनानेवाली संघमित्रा अपनी बहन की स्थिति को देखकर बहुत दुखी हो जाती है।

वेश्या व्यवसाय के कारण साध्वी दिव्यप्रभा की बिमारियों से ग्रस्त होकर मृत्यु होती है। दिव्यप्रभा की मृत्यु के पश्चात संघमित्रा अपनी बहन की मृत्यु के लिए जिम्मेदार रहे अभय मुनि को अपने ढंग से कठोर दंड देने का पुरा प्रयास करती है। छुटकी की मौत का बदला लेने का संकल्प करके संघमित्रा अभय मुनि का पता लगाती है। संघमित्रा को देखकर अभय मुनि की सोई हुई वासना जाग्रत हो जाती है। अपनी वासना को पूरा करने के लिए वह संघमित्रा से मिलने के लिए जाता है। अतः इसी समय संघमित्रा अभय मुनि की हत्या कर देती है। हत्या के पश्चात अपने अपराध को स्वीकार कर संघमित्रा आजीवन कारावास की सजा भुगतती है। एक जेलर कैदियों को अपने कमरे में अचानक बुलाते हैं, तब संघमित्रा पाति है कि उसके सम्मुख विजयेंद्र मुनि खड़े हैं और वह कहते हैं कि, जीजी आपकी तरह मैंने भी भीतर मरकर दुवारा जन्म लिया है। आशीर्वाद दे की पुत्री ऋषिकला, कन्या और आपके स्वप्नों की देखभाल कर सकूँ। 'नारी शक्ती संघ' के अधूरे कार्य को आगे बढ़ा सकूँ। इससे संघमित्रा को लगता है कि उसने जो सपना देखा था वह अब पूरा हो रहा है। अतः इस तरह मधु कांकरिया ने उपन्यास को एक उच्च कोटि पर लाकर नारी चेतना के कई पहलुओं के दर्शन कराये हैं।

सारांश :

सेज पर संस्कृत उपन्यास नारी चेतना पर आधारित है। इस उपन्यास में मधु कांकरिया ने नारी की अस्मिता की खोज की है। प्रस्तुत उपन्यास में मधुजी ने साध्वियों की जीवन गाथा, उनकी समाज में स्थिति और उनके अंतर्बाह्य संघर्ष का मार्मिक चित्रण प्रस्तुत किया है। इन स्थितियों के साथ ही सामाजिक एवं आर्थिक विषमताओं का विस्तृत चित्रण किया है। इक्कीसवीं सदी में भी समाज में स्त्री का एक ऐसा रूप हमारे सम्मुख उपस्थित होता है कि स्त्री को इस भूलोक पर आज भी नारकीय यातनाएं भुगतने के लिए मजबूर किया जाता है। एक महिला लेखिका के द्वारा महिलाओं की संवेदनाओं और भावनाओं से जुड़कर महिलाओं के जीवन संबंधि कई प्रश्नों को लेखिकाने अपने उपन्यास में चित्रित किया है। अतः मधु कांकरिया के उपन्यास में नारी चेतना दिखाई देती है। नारी अस्मिता की खोज करते उनके उपन्यास पाठकों के मन में सहानुभूति पैदा करके सोचने के लिए प्रेरित करते हैं। अतः लेखिकाने नारी को केंद्र में रखकर नारी चेतना का चित्रण किया है।

संदर्भ -

1. सेज पर संस्कृत - मधु कांकरिया
2. कथाकार मधु कांकरिया - डॉ. सुनीता कावळे
3. मधु कांकरिया का रचना संसार - डॉ. उषा कीर्ति राणावत
4. स्त्री उपेक्षिता - डॉ. प्रभा खेतान

प्राचार्य

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय
मुरगूड, ता. कागल, जि. कोल्हापूर.

2016-17

(24)

Council of Education

Proceedings of Multi-Disciplinary National Seminar On

Recent Trends in Social Sciences, Languages, Literature,
Commerce, Science and Sports in India

24 February 2017

COMMERCE

LANGUAGES

SOCIAL SCIENCES

SCIENCE

SPORTS

Council of Education

Night College of Arts and Commerce, Kolhapur

XEROX COPY
ISBN-978-81-930943-3-4

Principal,

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgul Tal Kagal, Dist. Kolhapur

'शुलामसिनी' या संघटनेच्या प्रस्तावनेमध्ये शिवीय शिष्टाचार शोक परिशिष्टांना शोकात्मक जाणवेल्या मोठा काळ्यात्मक प्रत्यय त्यांनी दिला आहे. उपमा आणि दृष्टांत वापरले आहेत म. फुले यांची अपतत्र शैली आहे. परतृत्व, चिंतनशीलता, संपादात्मक सहजता अर्थवाही लेखन आणि खोली भाषेचा अखंड प्रवाह ही म. फुलेंच्या लेखना शैलीची वैशिष्ट्ये आहेत. कृष्णनाथ आलेकर हे म. फुलेंच्या अनुयायांपैकी एक १८८८ मध्ये कोन मित्रांच्या अंकव 'खळीचा पाटील' आणि १८९७ चा 'दृष्टांत' या नावाची कादंबरी त्यांनी प्रकाशित केली एकीकडे महाभाषांत पुढा पुढा येणाऱ्या दृष्टांत आणि या दृष्टांतातही अपतत्र च्या अपतत्रांनी कष्ट करी शेतकऱ्यांची समाजवादाचा प 'सामजीवनाशी संबंधित सामाजिक संमेलनांकरिता कधी थिलपणूक प चळवळी होणे आहे चिंतन कृष्णनाथ आलेकरांनी लेखले. म. फुलेंच्या विचारांची त्यांना लेखनाच्या मिकावेली दिशाही दिशते. हदिभाऊ आपटे यांनी 'काळ तर मोठा कठीण झाला' या शीर्षकाची कथा १८९८ च्या आकाशवाणी लिहिली, ही कथा १८९७ च्या सुमारास महाराष्ट्रात पडलेल्या दुष्काळाबांधींच्या एका सामाजिक पाहणी अहवालावरून त्यांना सूचित होती असे म्हटले जाते. या कथेतही दुष्काळामुळे एका शेतकऱ्याच्या कुटुंबाची आणि घराबांधाची कधी पाताळत आली याचे चित्र हदिभाऊ आपटे यांनी वेव्हाटले आहे. १९०१ साली 'पिराळी पाटील' या शीर्षकाची (म. फि. टिकेकर) यांच्या कादंबरी मध्ये ही अद्यानी, बहिणी, धर्म शोकात्मक कष्ट करी सामाजिक समाजाच्या लुखाडपुकीचे चित्र वेव्हाटले आहे.

१९४६ ते १९६० च्या दशकात पयकटेश माडगूळकर, शंकर पाटील, द. मा. गिमानदास, वणजित केसाई, अण्णाभाऊ काठे. ई. सामाजिक कथा लिहिल्या मानपी नवाचे सुमारात प त्याचे सामाजिक जीवनाशी जुळलेले अनेक पत्रे त्यातून जीवनाला प्राप्त झालेले परिमाण यांचे अधिक भाग प अकरातून अनेकलेली कथा लिहिली. १९६० ते १९७० चा काळ मध्यमवर्गीय समाजातील लेखकांमधील प्रत्येक कष्ट करी सामाजिक समाजातून आलेले संवेदनशील लेखकही लिहू लागले. १९७० ते १९८० च्या दशकात सामाजिक साहित्यात रोमिशाज पाचगळे, आनंद पाटील, बाबाबाब लुभळे, राम बंडू गुपे, भाकरव. चंद्रशेखर, नानाबाब कोतापले, धनुष्येच मुलाटे, श्रीराम वृंकेकर इ. लेखक जोमाने लिहू लागले. या काळात सामाजिक साहित्याच्या चळवळीतून दिशा देण्याचे कार्य सुरू होते. पुस्तकेंतम आलेकर, राजन गवस, विश्वाभा पाटील, हे दशकात सामाजिक साहित्याचे जनक आपापल्या लेखनांद्वारे सामाजिक साहित्याची भूमी संपन्न करीत आहेत. सामाजिक साहित्याची ही चळवळ अपिष्यकाळात अधिक जोमाने चालणार आहे. टिकेकर आहे. कारण तिची गरज समाजात लक्षात आली आहे. जोपर्यंत सामाजिक समाज आणि सामाजिक संस्कृती टिकेल तोपर्यंत या चळवळीला गरज नाही. येथील समाजाला जोपर्यंत संपन्न जीवनाचा आधार घ्यावा लागणार आहे. तो पर्यंत सामाजिक साहित्याला गरज नाही सोपलीही. साहित्यात चळवळ आपल्या उद्दिष्टांची कशी प किती पूर्तता करणे जोपणे कार्यक्रम राबवते. आपल्या ध्येय धोरणांशी ती किती प्रामाणिक राहते. आणि आपल्या कार्यकर्त्यांद्वारे ती किती साकार पावते यावरच तिचे अस्तित्त्व अवलंबून असते. सामाजिक साहित्य चळवळीचे अस्तित्त्व अधिक उजळत आहे. असे जाटते. फक्त इच्छाशक्ती आणि कार्यकर्त्यांची जोडनास द्यावी लागेल. या चळवळीला म. फुले यांचे योगदान महत्त्वाचे मानले जाते.

संदर्भ ग्रंथ

- कोतापले, नानाबाब : सामाजिक साहित्य : अखंड आणि शोध
- नलगे चंद्रकुमार : सामाजिक साहित्याचा इतिहास
- वाकर आनंद : सामाजिक साहित्य समाज प संस्कृती
- भोसले द. रा. : सामाजिक साहित्य : एक चिंतन
- ठाकरे वृंकेकर : मराठी सामाजिक साहित्य

Conference

2016-17

25

NAAC 'A' Grade, MHRD-NIRF-28th Rank

DEPARTMENT OF COMMERCE
AND MANAGEMENT
SHIVAJI UNIVERSITY, KOLHAPUR

SECOND INTERNATIONAL CONFERENCE
OF COMMERCE AND MANAGEMENT (ICCM)

On

'DEVELOPMENT THROUGH TRANSFORMATION:
PROSPECTS FOR INCLUSIVE GROWTH'

30th and 31st January, 2017

Abstracts

[Signature]
Principal

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya
Murgaud, Tal. Kagal, Dist. Kolhapur.

DEPARTMENT OF COMMERCE AND MANAGEMENT
SHIVAJI UNIVERSITY, KOLHAPUR
MAHARASHTRA, INDIA

**SECOND INTERNATIONAL CONFERENCE OF COMMERCE AND
MANAGEMENT (ICCM)**

on

'Development through Transformation: Prospects for Inclusive Growth'
30th and 31st January, 2017

Sr. No.	Title of the Paper	Author
Track 1		
Sub Theme: Industrial Development and Corporate Sector		
(Date: 30 th January, 2017 Time: 2.30 to 4.00 p.m.)		
Venue: Seminar Hall, Department of Economics, Humanities Building		
1	A CASE STUDY OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF GLOBAL BUSINESS FOUNDATION SKILLS (GBFS) INFOSYS BPO LTD., MYSORE	Prof. (Dr.) A. M. Gurav
2	CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY OF SMEs	Mrs. Pushpa Kashi
3	CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND COMMUNITY DEVELOPMENT: A COMPARATIVE STUDY OF INDUSTRIES AT AURANGABAD AND PUNE INDUSTRIAL AREA.	Dr. Sachin Prakash Pawar Dr. Datta Sopanrao Yadav
4	MICRO, SMALL & MEDIUM ENTERPRISES FOR TRANSFORMING INDIA- WITH SPECIAL REFERENCE TO GOA	Dr. Namdev M. Gawas
5	MEDIA PREFERENCES OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS: A STUDY WITH REFERENCE TO NANDED CITY	Dr. Vijay Uttarwar
6	A STUDY ON ABC AND VED ANALYSIS: WITH SPECIAL REFERENCE TO YASH INDUSTRY IN. PALUS	Mr. Umesh D. Dabade Mr. Yogesh B. Mane
7	MEASURING ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT	Dr. T. A. Kamble Prof. Dr. Shrikrishna S. Mahajan
8	MICRO, SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES FOR TRANSFORMING INDIA	Dr. U. R. Shinde
9	A STUDY OF INDUSTRIAL SICKNESS OF SELECTED INDUSTRIES IN NANDED DISTRICT	Dr. Balaji S. Mudholkar
10	ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN ECONOMIC DEVELOPMENT	Mr. Ashok P. Jadhav
11	BUSINESS MANAGEMENT PRACTICES IN SMALL AND MEDIUM SIZED PHARMACEUTICAL INDUSTRY - A STUDY WITH REFERENCE TO KURKUMBH MIDC	Mr. Santosh Prakash Dhawale Dr. Nitin. B. Bhagwat

12	A STUDY ON GROWTH AND CHANGING TRENDS OF MSME IN INDIA	Mr. Sushant V. Mane Mr. Sunny S. Kale
Track 2 Sub Theme: Rural Development for Inclusive Growth (Date: 30th January, 2017 Time: 2.30 to 4.00 p.m.) Venue: Seminar Hall, Department of Sociology, Humanities Building		
1	A STUDY OF SOCIO- ECONOMIC STATUS AND VILLAGE ARTISANS BUSINESS : A ROAD MODEL FROM INDUSTRIAL DEVELOPMENT	Prof. Dr. Shrikrishna S. Mahajan Dr. Ramdas N. Bolake
2	PATANJALI: WHETHER A DARK HORSE IN THE RACE OF RURAL MARKET?	Varsha Yashwant Ingale Dr. Sarang Shankar Bhola
3	AGRIPRENEURSHIP: THE PROMISING KEY FOR INCLUSIVE RURAL GROWTH	Dr. Sharad R. Kulkarni
4	STUDY OF SUGARCANE IRRIGATION PROBLEMS OF KOLHAPUR DIVISION	Ms. Nilam U. Khamkar Dr. S. D. Mundhe
5	ROLE OF IRRIGATION IN AGRICULTURAL DEVELOPMENT IN INDIA	Dr. Mansingh S. Dabade
6	OPPORTUNITIES AND SHORE UP FOR SUCCESSFUL RURAL ENTREPRENEURSHIP	Mr. Uday V. Hiremath
7	AN ANALYSIS OF INCLUSIVENESS IN PROGRAMMES OF KOLHAPUR ZILLA SAHAKARI DUDH UTPADAK SANGH, KOLHAPUR	Miss. Ingawale Sheetal C. Dr. T.V.G. Sarma
8	RURAL NON-FARM OCCUPATION IN INDIA	Mrs. Shubhangi S. Jagtap
9	AGRICULTURAL DEVELOPMENT AND INCLUSIVE GROWTH IN INDIA	Mr. Pravin Gulabrao Babar Mrs. Sonali Mahadeo Pawar
10	AN ANALYTICAL STUDY OF AGRICULTURAL TRADE IN INDIA	Ms. Khandagale Kajal Vijay
11	GREEN REVOLUTION REVISITED	Ms. Sujata Laxmanrao Patil
Track 3 Sub Theme: Government Initiative Towards Transformation (Date: 30th January, 2017 Time: 2.30 to 4.00 p.m.) Venue: Room No. 67, Department of Commerce & Management, Humanities Building		
1	A STUDY OF E- GOVERNANCE SERVICES AND SERVICE QUALITY PROVIDED BY THE COMMON SERVICE CENTERS IN KOLHAPUR DISTRICT	Dr. Deepa R. Ingavale
2	DIGITAL INDIA: GOVERNMENT INITIATIVES TOWARDS TRANSFORMATION AND INCLUSIVE GROWTH	Jency S. Jenica S.
3	MAKE IN INDIA - SCHEME FOR TRANSFORMING INDIA	Dr. Satish M Dhoke
4	TRANSFORMATION THROUGH SKILL DEVELOPMENT & HIGHER EDUCATION	Dr. Jyoti Deepak Joshi
5	AWARENESS AMONG POST GRADUATE STUDENTS ON DIGITAL INDIA PROGRAMME -A STUDY	Mr. M. V. Chavan Dr. R. U. Sankpal
6	DIGITAL INDIA: A DREAM TO TRANSFER INDIA INTO A DIGITALLY EMPOWERED SOCIETY	Smt. Premlata S. Dabhade

of ABC analysis suggested in both industries. The industries should try to enhance the operating efficiency

(Key Word: Inventory Management, ABC, VED, ABC-VED Matrix analysis and SSIs)

MEASURING ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT

Dr. T. A. Kamble
Asst. Prof. in Commerce and Management
R. B. Madkholkar Mahavidyalaya,
Chandgad, Dist-Kolhapur
(Maharashtra) India.

Dr. Shrikrishna S. Mahajan
Professor,
Department of Commerce and
Management, Shivaji University,
Kolhapur.

Abstract

Entrepreneurship development has some elements of basic qualities, skills, traits and competencies possessed and cleverly used by an entrepreneur in his functioning. Entrepreneurship development is the indicators of financial stability as well as alertness towards ambitions and aspirations of particular entrepreneur. It is also associated with creation of goodwill, social status and development in researchable attitude. Measuring of entrepreneurship development is purely a matter of assessing the development of crucial factors involved in it. Many research studies in the past reveals that the development of basic entrepreneurial qualities, skills, traits and competencies possessed by the entrepreneurs, development in their economic stability and the development in their alertness towards ambitions and aspirations are the major factor held responsible for entrepreneurship development in true sense.

Keywords: Entrepreneurship Development, Entrepreneurial Qualities, Skills, Traits, Competencies, Ambitions, Aspiration, Economic Stability, Level of Growth Measurement of Entrepreneurship Development.

MICRO, SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES FOR TRANSFORMING INDIA

Dr. U. R. Shinde
Sadashivrao Mandlik
Mahavidyalay, Murgud.
shindeudaykumar@gmail.com
Cell-7507609068

Abstract

Micro, Small and Medium Enterprises (MSME) sector has proved as significant and dynamic sector of the Indian economy. It is playing crucial role in providing huge employment

7

P

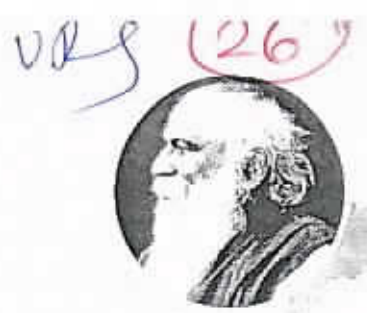
opportunities to rural as well as urban population at comparatively lower capital cost as compared to large industries. It has also contributing in accelerating industrialization of rural & backward areas. It results into reducing regional imbalances, assuring more equitable distribution of national income and wealth. MSMEs are also working as complementary to large industries as ancillary units and this sector contributes enormously to the socio-economic development of the country. As India moving towards transforming path, the MSME sector has been expected to play crucial role in driving the growth engine. The MSME sector in India has continuously showing outstanding performance on the edge of changing global economic circumstances. The sector has maintained over 10% annual growth rate over past few years. It has shown commendable innovations and adaptability to endure numerous economic shocks, even of the gravest nature. Its performance can be judged by its ability in employment generation, low capital and technology requirement, promotion of industrial development in rural areas, use of traditional or inherited skill, use of local resources, mobilization of resources and exportability of products. The estimates of Ministry of MSME, Government of India, shows that around 100 million jobs through over 46 million units situated throughout the geographical expanse of the country by MSME. Besides the wide range of services provided by the sector, the sector is engaged in the manufacturing of over 6,000 products ranging from traditional to hi-tech items. Its 38% contribution to the nation's GDP and 40% and 45% share of the overall exports and manufacturing output, respectively indicates the role played by this particular sector in social and economic transformation of India. In this context this particular research paper tries to focus on the performance of MSME sector and its role in transformation

A STUDY OF INDUSTRIAL SICKNESS OF SELECTED INDUSTRIES IN NANDED DISTRICT

Dr. Balaji S. Mudholkar,
Assistant professor,
School of Commerce and Management
Sciences,
SRTM University, Nanded
b.mudholkar@gmail.com

Abstract

Industrial sickness is an umbrella term applied to various things associated with industry that make people ill and cause them to miss work. The solutions will have to be tailored to the

KARMAVEER

Rayat Shikshan Sanstha's

DHANANJAYRAO GADGIL COLLEGE OF COMMERCE

Satara, Maharashtra, India

An Autonomous & College with Potential for Excellence (CPE)

CGPA-3.05

ISSN 2394-207X (Print)

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIFACETED AND MULTILINGUAL STUDIES

• Special Issue - I •

Proceedings of the

3rd One Day International Conference on

"Contemporary Issues in Commerce, Economics and Management"

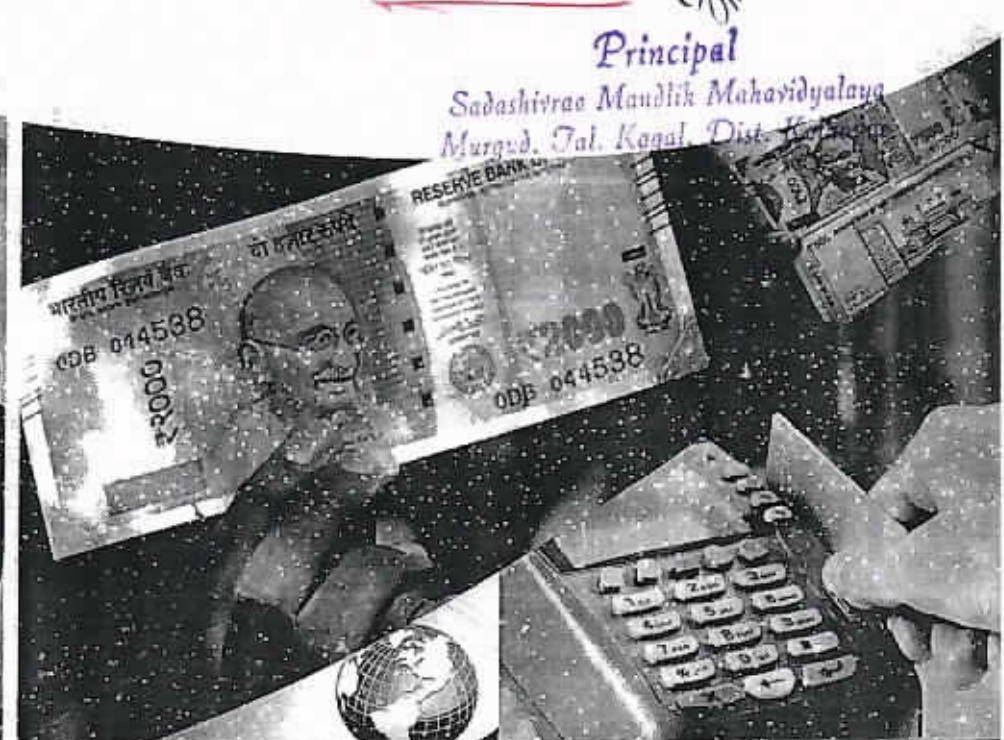
Monday, 19th December, 2016

Vol. III (XII) Special Issue December 2016

XEROX COPY

Principal

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya
Murgad, Tal. Kagal, Dist. Solapur

VOLUME-III (XII)

* Special Issue: December 2016

ISSN (Print): 2394-207X

INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIFACETED AND MULTILINGUAL STUDIES

RAYAT SHIKSHAN SANSTHA'S
DHANANJAYRAO GADGIL COLLEGE OF COMMERCE,
SATARA, Maharashtra, India
An Autonomous & College with Potential for Excellence (CPE)
NAAC 'A' GRADE CGPA-3.05 ISO: 9001-2008

3rd One Day International Conference on
"Contemporary Issues in Commerce, Economics and Management"
Thursday, 19th December, 2016

CONFERENCE PROCEEDINGS

EDITORIAL BOARD

Prin. Dr. Pratibha S. Gaikwad (Executive Editor)

Dr. V. M. Kumbhar (Editor)

Prof. M.S. Shirke (Co-Editor)

Prof. P.J. Sutar (Co-Editor)

Dr. L. N. Ghatage (Co-Editor)

Dr. T.D. Mahanwar (Co-Editor)

Dr. D.T. Chavare (Co-Editor)

Dr. G. B. Kalyanshetti (Co-Editor)

D. G. College of Commerce, Satara- 415001 (INDIA)
Tel : 02162-234729, Fax : 02162-234729
Website: dgccollege.com, E-mail: dgccsatara@hotmail.com

RAYAT SHIKSHAN SANSTHA'S, DHANANJAYRAO GADGIL COLLEGE OF COMMERCE, SATARA

Our Patrons

Hon'ble Sharadchandraji Pawar
President, Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Hon'ble Dr. Anil Patil
Chairman,
Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Hon'ble Prin. Dr. Ganesh Thakur
Secretary,
Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Hon'ble Prin. Dr. Dinanath Patil
Joint Secretary (Higher Education)
Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Hon'ble Mr. Uttamrao Awari
Joint Secretary (Secondary Education)
Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Hon'ble Prin. Shahaji Dongare
Auditor,
Rayat Shikshan Sanstha, Satara

Hon'ble Prin. Dr. Pratibha S. Gaiikwad
Organising Secretary,
Dhananjayrao Gadgil College of
Commerce, Satara

ORGANISING COMMITTEE MEMBERS

Ms. S.A. Kurkute

Prof. V.N. Kshirsagar

Prof. S.R. Suryawanshi

Prof. V.D. Patil

Prof. R.K. Nilholu

Prof. A.B. Bhagawat

Index

Sr.	Name of the Paper	Name	Page No.
1.	The Seven Important Questions for Leaders Keynote Address	Rajendra P. Khandekar	I-V
2.	A Comparative Study of Traditional Shopping and Modern Shopping With Special Reference to Online Shopping	Dr. Bharat M. Pithadia	1-7
3.	Study of Impact of Boycott of Chinese Products	Dr. R. S Salunkhe	8-15
4.	A Study....The Issues Related to Gold Import on Indian Economy	Prof.Dr.Ganesh Bokare	16-21
5.	FDI Policy and Retail Sector in India	Dr. Dattatray Bagade	22-28
6.	One Person Company (OPC)Amendments in company Law	Chandrabhaga VasantGalugade	29-31
7.	Trend in Total Deposits of Rajarambapu Co-operative Bank Ltd, Peth (2001-2015)	¹ Prof. Anagha V. Pathak ² Prof. Sheela V. Patil	32-36
8.	Good Employees Leave Manager or their Organization?	Dr. Vijay M. Kumbhar	37-44
9.	Insurance Sector: A Review	Dr. Ashok S. Banne	45-48
10.	Financial Inclusion in India: An Overview	Ms. Bhagyashree H. Chauhan	49-57
11.	Integrated Reporting: Perspective and Challenges Ahead in Corporate Sector	¹ Bhika Lala Jadhav ² Kishore S. Dichwalkar	58-64
12.	Role of Third Party Administrator in Health Insurance	Prof. G.M.Taru	65-69
13.	Green Accounting	Shri. P.P.Wadkar	70-73
14.	Study of Employment Opportunities in Insurance Sector in India	Dr. T. D. Mahanwar	74-81
15.	Foreign Direct Investment in Banking Sector	Prof. Gaikwad Shahuraj Venkatrao	82-85
16.	Analysis of E-Commerce in India	Ashwin Chandrakant Kamble	86-92
17.	Foreign Direct Investment in Indian Banking Sector	Pradip T. Jatti	93-100
18.	A Conceptual Study of Social Accounting	Dr. Dattatraya T. Chavare	101-104
19.	FDI in Banking and Financial Institutes	¹ Gaikwad Karan Prabhakar ² Korde Hardeep Shantaram	105-110
20.	Emerging Trends in Commerce and Management Education in India	Dr. Sagar R. Powar	111-116
21.	Retail Banking in India - Opportunities and Challenges	Dr.Patil Vilas Anna	117-120
22.	Business Communication in the Present	Dr. GhargeSunita Sunil	121-122
23.	Perspectives and Challenges of Tourism Industry	Sarika Digamberrao Gudup	123-124
24.	Indian Power Sector: Issues and Opportunities	Mr. K. R. Tanange	125-132

25	A Study of Financial Inclusion in India	Mrs. Shreya Vinay Patil	133-140
26	Recent e-CRM Practices in Indian Banks- A Review	Mr. Kumar G. Kamble	141-144
27	Marketing Mix: Changing Perspective	Shri. R.D.Yadav	145-151-
28	Banking Sector Reforms in India: A Review	Mr.Manohar B.Khairnar	152-158
29	Financial and Banking Reforms in India	Dr. Naresh Ramdas Madhavi	159-161
30	Indian Financial Market: Money Market	¹ Mrs. Smita Satish Gare ² Miss. Ashwini Prakash Burle	162-167
31	A review of Financial Inclusion in India	Dr. R.G.Korabu	168-172
32	Green Banking Initiatives of Public Sector Banks in India	Jagtap Vaishali Vitthal	173-183
33	Agricultural Entrepreneurship: Opportunities and Challenges	Jayendra R. Sawant	184-190
34	Agriculture and Allied Activities in Maharashtra: A Microscopic Study	Mr. Shivaling B. Rajmane	191-196
35	Foreign Direct Investment in Indian Banking Sector	Dr.Vijay S. Shinde	197-201
36	Make in India: Challenges and Opportunity	¹ Prof. Dr. Raosaheb P. Dhawan ² Prof.Shrikant Dilip Dharurkar	202-205
37	The Fiscal Deficit Reduction: Humbug Verses Gospel	Dr. Subhash A. Jadhav	206-216
38	Benefits of E-Commerce	Prof.Mengal SantoshGangaram	217-221
39	Potentials of Intellectual Property Laws in Eradicating Impediments and Mainstreaming Differently Abled in Indian Mercantile Milieu	Mr. Pranand Chougule	222-227
40	New Technological Trends in Indian Banking System	Dr. Parmeshwar Sambhaji Kamble	228-232
41	Mobile Cloud Computing Application: Architecture Cloud Computing, Benefits of Mobile Cloud Computing, Security Issues	¹ Prof.Mr.R.P.Chavhan ² Prof.Mr.R.R. Sarak	233-239
42	Agri-Tourism: An Innovative Way to Development of Rural Maharashtra	Mr.Anand Annaso Kamble	240-247
43	The Company Law, 2013 - With Reference to Comparative Major Amendments Made in the Company Act, 1956	Dr.Udaykumar R.Shinde	248-254
44	E- Commerce Issues in Indian Market Scenario	Mr. Yuvraj R.Patil	255-258
45	Role and Composition of Accounting Standards Board	Dr. Sawant Vitthal Kundalika	259-262
46	Women Entrepreneurship an Emerging Field in Rural India	Mr. S.R. Suryawanshi	263-265

The Company Law, 2013 – With Reference to Comparative Major Amendments Made in the Company Act, 1956

Dr. Udaykumar R. Shinde
Head, Dept. of Business Management,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalay, Murgud
Dist. Kolhapur-416219

Introduction: The company Law plays significant role in the affairs of the company. Companies Act 1956 was an Act of the Parliament of India, enacted in 1956, which enabled companies to be formed by registration, and set out the responsibilities of its various stakeholders. The Act was administered by the Government of India through the Ministry of Corporate Affairs and the Offices of Registrar of Companies, Official Liquidators, Public Trustee, Company Law Board, Director of Inspection, etc. Since its commencement, it was amended many times, i.e. seven times in decade of 1960s, two times in the decades of 1970 and 1980 and later on in 1988, 1990, 1996, 2000, 2002 and 2003. Due to drastic changes that have been occurred in global economic environment, it has being discussed since last two decades to revamp the existing companies act, 1956. Diversified and complex changes in world economic environment resulted in making the economies more dynamic. The corporate form of business has proved its efficacy in changing economic environment. This situation automatically affected to the various corporate affairs. It finally needed drastic changes in existing companies act, 1956. Therefore, the new amended Company Law, 2013 has been introduced in India. This particular paper intends to throw light on the changes that have taken place in the company act. This research paper encapsulated the major changes as compared to the 1956 Act and the potential implications of these changes.

Objectives:

- To know the structure of new company act, 2013.
- To highlight major amendments in companies act, 2013.
- To take review of the new amendments made in companies act.

Methodology: This research paper can be called as 'Compare and Contrast Paper'. This research paper is used to compare two different companies act and how they relate to one another in both similarities and differences. It is based on secondary data i.e. Company Law Books, Law journals, Scholarly articles, and various web literature.

Background of company law, 2013: The 1956 Act had been required a substantial revamp, to make it more contemporary and relevant to changing global economic environment, diversified and complex economies, corporate, regulators and other stakeholders in India. While several unsuccessful attempts have been made in the past to revise the existing 1956 Act, there have been quite a few changes in the administrative portion of the 1956 Act. In this regard a concept paper on new company law was placed on the website of Ministry of corporate affairs. To review the company bill expert committee was set under the chairmanship of Dr. J.J. Irani on 2nd December, 2004. The committee submitted its report on 31st May, 2005. After the long deliberations and discussions the Companies Bill, 2008 was introduced in the Lok Sabha, one of

the two Houses of Parliament of India, on 23rd October, 2008. This Companies Bill, 2008 was referred to the Parliamentary Standing Committee on Finance for its approval but meanwhile the 14th Lok Sabha was dissolved before the committee could submit its report. Subsequently the bill was lapsed as per clause (5) of article 107 of Indian constitution. Again the bill was introduced in Lok Sabha on 3rd August, 2009. After getting approval of Lok Sabha this bill was sent to the parliamentary standing committee. This committee submitted its report on 31 August 2010 and was withdrawn after the introduction of the Companies Bill, 2011. The Companies Bill, 2011 was also considered by the Parliamentary Standing Committee on Finance which submitted its report on 26 June 2012. Subsequently, the Bill was considered and approved by the Lok Sabha on 18th December 2012 as the Companies Bill, 2012. The Bill was then considered and approved by the Rajya Sabha on 8th August, 2013. It received the President's assent on 29th August 2013 and has now become the Companies Act, 2013. The changes in the 2013 Act have extensive implications that are set to significantly change the manner in which companies operate in India.

Need of amendments

1.Changes in global economic environment:After enacting the earlier companies act, 1956 lot of changes have taken place in national as well as international economic environment. The economy is becoming more diverse, complex and dynamic. As a result the company form of organization has proved to be preferred form of organization for economic and commercial activity. The number of companies are risen to 30000 to 8 lac +. This situation leads to the need of changes in existing company law.

2.Rising international investment interest:The considerable growth of Indian economy has generated interest of international investment community. New options and avenues for international business, trade and capital flows were became essential for growing Indian economy to make effective utilization of its economical and entrepreneurial resources. The revamp in existing corporate structure was needed to make economy more competitive in attracting foreign investment.

3.Attracting and protecting investor's interest:Number of domestic as well as foreign investors was looking towards the statutory and regulatory framework for the corporate sector in the country while deciding on their investment options. Modernisation of corporate regulations, governing various aspects of setting up of enterprise, structure for sharing of risk and reward, their governance and accountability to stakeholders, financial procedures and responsibility for disclosures, procedures for rehabilitation, liquidation and winding up is, therefore, became critical for investors in determining their business and investment decisions. It necessitates relevant changes in existing company act.

4.Competitive and technology driven business environment:The competitive and technology driven business environment requires the corporate entities to be provided with better autonomy of operation and innovation with reasonable process requirements and compliance cost. It was also required to enable the corporate sector in obtaining competitive advantages and their thrust for technology driven business models.

5. Need of compact, amenable and clear legal frame work: It was observed that to help sustain growth of Indian corporate sector, there is a need of compact, amenable and clear interpretable legal framework. In fostering positive environment for investment and growth, corporate sector need respond timely and in appropriate manner to meet the requirements of ever evolving economic activities and business models.

6. Overlapping and conflict in sectoral regulations: The need of new companies act was found to avoid overlapping and conflicts of jurisdiction in the area of sectoral regulations. For that purpose partial reconstruction of corporate regulatory framework was not considered adequate to enable the systematic changes required.

7. Major Amendments made in company law: As per the discussion made above, there was strong need of revamping company law was found. Lot of discussions and deliberation between Ministry of Corporate affairs and corporate sector has been made in this regard. Though the new Company Act, 2013 has been introduced with the following major changes, it is still open for certain amendments. The Company law amendment bill, 2016 is still pending with the houses for its approval but following are some major changes that have made in old act in its revamping process.

Structure

The present structure of The companies Act, 2013 in comparison to the act of 1956 is as under.

Details	The Companies Act, 1956	The Companies Act, 2013
Chapters	13	29
Sections	658	470
Schedules	15	7
No. of clauses in Section 2	67	95

The new act is forward looking in its approach which empowers the central Government to make rules etc. through delegated legislation such as sec. 469 and others. It is prepared after detailed consultative process adopted by the Government. Some new chapters have been introduced in the new act i.e. Registered valuers, Government companies, Companies to furnish information or statistics, Nidhis, National company Law Tribunal and Appellate Tribunal, Special Courts etc.

Arrangement of Clauses: Comparative and corresponding arrangement of clauses under both company laws as is under-

Chapter	Title	Clauses of Companies Act, 2013	Corresponding Sections of Companies Act, 1956
I.	Preliminary	1-2	1-10
II.	Incorporation of Companies	3-22	11-54
III.	Prospects and allotment of Securities.	23-42	55-81
IV.	Share Capital and Debentures	43-72	82-123
V.	Acceptance of Deposits by companies	73-76	58A-58B
VI.	Registration Charges	77-87	124-145
VII.	Management and Administration	88-122	146-197
VIII.	Declaration and Payment of dividend	123-127	205-207
IX.	Accounts of companies	128-138	209-223
X.	Audit and auditors	139-148	224-233B
XI.	Appointment and qualification of directors	149-172	252-284
XII.	Meeting of board and its powers	173-195	285-308

XIII.	Appointment and remuneration of managerial personnel	196-205	309-311
XIV.	Inspection, inquiry and investigation	206-229	334-251
XV.	Compromise, Arrangements and amalgamation	230-240	390-396A
XVI.	Prevention of Oppression and mismanagement	241-246	397-409
XVII.	Registered Valuers	247	-
XVIII.	Removal of names of Companies from the register	248-252	560
XIX.	Revival and rehabilitation of sick companies.	253-269	424A-424L
XX.	Winding up	270-365	425-559
XXI.	Companies authorized to register under this act and winding up of unregistered companies	366-378	565-581 582-590
XXII.	Companies incorporated outside India	379-393	591-608
XXIII.	Government companies	394-395	617-620
XXIV.	Registration offices and fees	396-404	609-614A
XXV.	Companies to furnish information and statistics	405	615
XXVI.	Nidhis	406	620A
XXVII.	NCLT and NCLAT	407-434	10FB-10GF
XXVIII.	Special courts	435-446	-
XXIX.	Miscellaneous	447-470	621-658

Comparative major amendments made: Following are some comparative major changes made in New Company Act, 2013 as compared to the existing act of 1956.

Sr.No	Basis for Comparison	The companies Act, 1956	The companies Act, 2013
1.	Maximum members in Pvt. company	50	200
2.	Minimum Members	Pub Co.7 Pvt.Co.2	No Change, But concept of One Person Company (OPC) has introduced.
3.	Statutory Meeting	Was mandatory to hold after one month and before six month of its commencement of business	No Specific provision has been made
4.	Object clause of Memorandum of Association	Consisted Main, Incidental and other objects	Main object of proposed company should be mentioned with other matters which would become necessary in future.
5.	Period for holding first AGM	It was 18 months from date of incorporation or 9 months from the date of closing accounts whichever is earlier.	Only 9 months from the date of closing accounts
6.	Mode of Notices for holding AGM	Written notice was mandatory	Either in written form or in electronic form i.e. email.
7.	Time and day for holding AGM	On mentioned date during business hours except on Pub. holiday	On mentioned date during 9 am to 6 pm except on National holiday.
8.	Consent for shorter notice for holding	Should be given by all members who are entitled to vote at the	Should be given by not less than 95% of members who are entitled to vote

	AGM	meeting.	at the meeting.
9.	First board meeting	No specific time	Within 30 days from the date of incorporation
10.	Gap between to board meeting	Once in every four months	Not more than 120 days
11.	Period of notice for board meeting	No specific time	Not less than seven days before meeting
12.	Composition of Board of directors	Pub Co. Min-3 Pvt.Co.Min-2	One director should be in India for at least 182 days in the previous year. Listed co. should have atleast one third independent directors In certain companies Women director is required.
13.	Disclosures in Board's report	According sec.217	Some additional disclosures are required ie.Extract of Annual return, No.of board meeting, CSR initiatives and policy, Particulars of loans and guarantee. Investment etc.
14.	Restrictions on Commencement of Business.	Applicable to Pub. Companies only	All companies i.e Pub.Pvt and OPC having share capital
15.	Alteration of articles for Conversion	Special Resolutions needs to filed within 30 days from the date of AGM	Special Resolutions needs to filed within 15 days from the date of AGM
16.	Quorum for AGM	Pvt. Co.- 2 members Pub.C.- 2 members	Pvt. Co.- 2 members Pub. Co.- 5 mbrs. for less than 1000 total members 15 mbrs. for more than 1000 and less than 5000 total members 30 mbrs. for more than 5000 total members
17.	Registered office	was to be filled in e-form no 18 at the time of incorporation	A co. shall have its registered office within 15 days provided it should furnish its verification within 30 days from its incorporation.
18.	Notice of change in office to company registrar.	should be given to Registrar of Companies within 30 days of change.	should be given to Registrar of Companies within 15 days of change.
19.	Global depository receipts (GDRs)	Currently, the provisions of section 81 of the 1956 Act relating to further issue of shares are being used in conjunction with the requirements mandated by SEBI for the issuance of depository receipts	The 2013 Act includes a new section to enable the issue of depository receipts in any foreign country subject to prescribed conditions [section 41 of 2013 Act].

20.	Issuance of pref. shares for more than 20 yrs.	Prohibited	Permitted for Infrastructure Project Companies.
21.	Issue of bonus shares	does not have any specific provision dealing with issue of bonus shares	includes a new section that provides for issue of fully paid-up bonus shares out of its free reserves or the securities premium account or the capital redemption reserve account, subject to the compliance with certain conditions such as authorisation by the articles, approval in the general meeting and so on
22.	Annual Returns	requires certification only for listed companies	requirement of certification by a company secretary in practice of annual return will be extended to companies having paid up capital of five crore INR or more and turnover of 25 crore INR or more
23.	Certification of Financial Statements	were required to be certified and authenticated by manager of secretary and by min. two directors out them one shall be Managing Director.	Can be certified by Chairman alone with the due sanction of Board.
24.	Issue of shares at discount	Permitted with compliance of certain conditions	Prohibited except in the case of sweat equity shares.
25.	Consolidation and division of shares	Permitted by passing resolution in general meeting.	Change in voting percentage, consolidation and division is permitted with the approval of Tribunal.
26.	Service of documents by company or an officer	Needs to be served by post under UPC or registered post.	Registered post along with speed post and courier is permitted.
27.	Tenure of Auditors	No specific maximum tenure was mentioned	For listed and other prescribed companies individual auditors to be rotated after 5 years and in case of audit firm it should be changed after every 10 years.
28.	Cross border mergers	No specific provision	Merging of Indian companies with foreign company is permitted provided the rules notified by central govt.
29.	Financial year and Extension	It should not be more than 15 months and can end on a date other than 31 st March.	It can be extended up to 18 months by ROC but it must be end on 31 st March every year.
30.	Compulsory consolidation of accounts	It was not compulsory but Balancesheet of subsidiary needs to be attached by holding co. while filing return to ROC	It is mandatory in addition to other imp. statements.
31.	CSR initiatives	No provision for CSR	It is compulsory and companies having net worth more than 500

			crores or more are have to constitute CSR committee of board.
32.	CSR Norms	No provision	A company having turnover of Rs.1000 crores or more or a net profit of Rs.5 crores or more during any F.Y. is required to spent at least 2% or more of avg. net profit of last 3 yrs or otherwise specific reason for non spending should be given
33.	Restriction on step down subsidiary	No restrictions	Class or classes of holding com as may be prescribed shall not have layers of subsidiaries beyond such numbers as may be prescribed
34.	Grounds for winding up	Co. can be wound up by special resolution in case of a)unable to pay its debts b)business not commenced within 1yr of its incorporation or suspends business for whole year. c) No. Min. required members goes down	Requirement of min no.of members is abolished. but following additional grounds for winding up are created. a)Management of co.affaired in fraudulent manner. b)formation of company for fraudulent and unlawful purpose. c) promoters of the company found guilty of fraud, misfeasance or misconduct in connection herewith.

Conclusion:The Companies Act, 2013 has shepherd in a new era of corporate democracy making a drastic change. It has shifted corporate world from "government control" to "self-governance". The new Act has a number of measures for protection of minority holders like tighter norms on companies from raising public deposits, filing class action suit etc. The introduction of concepts of Key Managerial Personal, independent director and woman director are aimed at ushering quality professionals at management/board level. The provisions relating to transactions with related parties have been simplified; at the same time scope of it being misused to the detriment of minority shareholders have been prevented. The 2013 Act contains several welcome measures to boost M&A activities by allowing merger of Indian companies with foreign companies, putting in place a fast track mechanism for merger between wholly owned subsidiaries and holding company/merger between small companies and exit to minority shareholders at price determined by the valuer. All eyes are on the final Rules to be issued by MCA after considering suggestions received from stakeholders on the draft Rules. The Rules, once finalized, will provide far more clarity on the operational modalities of the 2013 Act.

References:

- www.companiesact.in/Companies-Act-2013/Historical-Preview-of-New-Act
www.lex-warrier.in/2013/09/comparative-analysis-companies-act/
www.kpmg.com/IN/en/Documents/KPMG_Companies_Act_2013.pdf
pwc.in/assets/pdfs/publications/2013/companies-act-2013-key-highlights-and-analysis.pdf
<http://www.slideshare.net/Deepak90244/comparative-analysis-of-companies-act-1956-vs-companies-act-2013>
http://www.mca.gov.in/MCAsearch/search_table.html

2016-1)

Jaysing (27)

Council of Education's

Proceedings of Multi-Disciplinary National Seminar On

Recent Trends in Social Sciences, Languages, Literature,
Commerce, Science and Sports in India

4th February 2017

COMMERCE

LANGUAGES

SOCIAL SCIENCES

SCIENCE

SPORTS

Council of Education's

Night College of Arts and Commerce, Kolhapur

XEROX COPY

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud Tal Kagal, Dist. Kolhapur

ISBN-978-81-930943-3-4

	डॉ. सुनिल पांडेय कर्मवैद्यी महट्ट कॉलेज ऑफ आर्ट्स अँड कॉमर्स, कोल्हापूर	
102	भारतीय अर्थव्यवस्थेचे बदलती स्वरूप प्रो. सुनिता शिवाजी पाटील आर्ट्स, कॉमर्स अँड सामान्य महिला विद्यालय, सातगांव	241
103	सहकारातून नागरी भक्तांचा उदय : सामाजिक परिवर्तन श्री. कट्टीमणी कुचेर संशोधक विद्यार्थी (पी.एच.डी.) शिक्षणी विद्यार्थी, कोल्हापूर	244
104	अंधावादा विरुद्धातील शोकाच्य वंशवादीला प्रमुख विमर्शनेच्या बदलत्या भौतिक अन्वयत होष्टे विश्व, डॉ. मदन सूर्यवंशी, औरंगाबाद	245
105	'हिनियल इंडिया' डॉ. सोनि स्पाली वर्तत कला वाणिज्य, शिक्षण महिला महाविद्यालय, सातगांव	247
106	नौदाली फक्त कलावतं काय गमावत स.प्र. शिष्यव्याख्यान पी.ए.कला, वाणिज्य, विज्ञान महिला महाविद्यालय, सातगांव	249
107	भारत संस्कृतीचे केवळरहित (उद्विहारीत) भोरण डॉ. डी.डी. सामळे शि.भ.उ.ने. शिंदे महाविद्यालय परांडा गार्डीकोहार सिध्देश्वर रामचंद्र डॉ.वर.आ.प. विद्यापीठ औरंगाबाद	251
108	महिला सर्वात्म्याची नवीन शिक्षा डॉ. कर्चना कांबळे (अगतक) दि.न्.मू. कॉलेज, कोल्हापूर प्रा. येस फांतेचे समाजशास्त्र विभाग शिक्षण विद्यापीठ, कोल्हापूर	254
109	जागतिकीकरणामाचा सामाजिक आर्थिक आणि सांस्कृतिक परिवर्तनातील परिणाम प्रा. दमाने.जे.डी. आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, आटा	256
110	साहित्य संस्कृतीचे बदलती स्वरूप प्रा. डॉ. प्रसांत गायकवाड श्री. विश्वरत्न चांदन फलत व विज्ञान महाविद्यालय, शेट, चडगांव	259
111	महात्म्यीय कादंबरीतील प्रेरकपद्धीचा जाणवोचे स्वरूप प्रा. सुदामार दादू आवळे शुभा शिवछत्रपती कला वाणिज्य महाविद्यालय महाराज	263
112	धर्मवीर भासाी की कल्पितों में चित्रित बदलते जीवन गृह्य डॉ. मारुता उमराव भवर कर्मवीर शिक्षण महाविद्यालय, गारगोटी	265
113	इंग्लिश लेखनातील नवप्रवाह : संपन्नतातील इतिहास प्रा. जयसिंग मारुती फांबळे	267
114	विद्यार्थ्यांचे के सन्नेपनात्मक परिवर्तन विकास में राष्ट्रीयकरण प्रक्रियाओं की भूमिका रविंद्र कुपार पाठ, गिरीश मोनफ पेन विश्व शास्त्री संस्था, झाडू, जिला गंगौर (राजस्थान)	268
115	'डॉ. आशुतोषांच्या साहित्यमूल्य विश्लेषण विचारांची विचिंतना' सौ. मधुरा प्रभाकरिण मोहिते महिला महाविद्यालय, कराड, जिल्हा - सातगा	270
116	शब्दांचे साहित्य माने फलाम्ना आण्णाप्पा	274
117	संस्कृतमधील संदर्भातील 'सत्या सुद्ध' गौहमेवमत भारत संस्कृतची भूमिका प्रा. उमराव स. फांबळे विश्वशास्त्राचा नाईका कला, वाणिज्य आणि भाषा नर्सक विज्ञान महाविद्यालय शिराड	276
118	'महान' कल्पना में चित्रित वृष्ट विमर्श डॉ. प्रदीप साठ भोगावती महाविद्यालय, पुकरली	278
119	मानवी हक्क संरक्षणामध्ये शिक्षणामधी भूमिका डॉ. के. आर. पाटील डॉ. डॉ. वा.पाटील महाविद्यालय, गारगोटी	280
120	वैयक्तिक जगाचा प्रकारातील खेळीची क्रीडा कामगिरी व भारतीय मानने यांचा सहसंबंध : एक विचिंतन अन्वयत प्रा. निजाली भानू पोवार, सदाशिवराव मंडळिक महाविद्यालय, पुराड.	282
121	निवृत्तीनंतरचा व भारतीय अर्थव्यवस्था डॉ. मधुकर नाथन गोतावी महट्ट कॉलेज ऑफ आर्ट्स अँड कॉमर्स	285
122	१९८० नंतरच्या महाराष्ट्रीय कादंबरीतील मध्यमवर्गीय वाणिज्यी स्वरूप प्रा. डॉ. गांधी सा. मोसले डॉ. फोतेक कला वाणिज्य महाविद्यालय येवरी	288
123	मराठी कादंबरीतील जननितीकरणामाच्या आदिनेचे चित्रण डॉ. प्रकाश सुखळे	290

इतिहास लेखनातील नवप्रवाह : समकालीन इतिहास प्रा. जयसिंग नारुती कांबळे

इतिहास म्हणजे भूतकाळात घडून गेलेल्या घटना अशी आमण सर्वसाधारण इतिहासाची व्याख्या करतो. इति+ह+आस म्हणजे असे असे घडले असे इतिहासाचार्य राजवाडे यांनी सांगितले आहे. इतिहास हा एक कथन प्रकार आहे. भूतकालीन मानवी घडामोडींचा अहवाल, भूतकालीन मानवी व्यवहार आणि निसर्गातील घटिते यांचा अहवाल अशी इतिहासाची स्थूल व्याख्या करता येईल. एकंदरित मानवी जीवन व्यवहारात मानवी वर्तनाच्या क्षेत्रांचा समावेश होतो. मानवाचे अर्थिक, सामाजिक, राजकीय, धार्मिक, सांस्कृतिक, कला विषयक असे विविध जीवन व्यवहार असतात. त्या-त्या क्षेत्राला केंद्रभागी ठेवून स्वतंत्र इतिहास लिहीले जातात. इतिहास लेखनात मानवाच्या भोवतीच्या भौगोलिक घटकांचा आणि त्याच्या वर्तनावर प्रभाव असणाऱ्या सांस्कृतिक घटकांचा, सामाजिक संरचनांचा संदर्भ महत्त्वाचा मानला जातो. वर्तमान कालीन ज्ञानाच्या आधारे भूतकालीन घटितांचा शोध आणि त्यांची मांडणी इतिहासात केली जाते.¹ नवे ज्ञान व त्याच बरोबर उपलब्ध होत गेलेली साधने यांच्यामुळे इतिहास लेखनाला सहाय्य होते. डॉ. रामधारी सिंह 'दिनकर' यांच्या मतानुसार 'इतिहासकार का सत्य नये अनुसंधानां से खंडित हो जाता है'² यातूनच वर्तमानकाळात इतिहास लेखनाचे राजकीय, सामाजिक, धार्मिक असे वेगवेगळे प्रवाह (प्रकार) उदयास आलेले दिसतात या प्रवाहांपैकी समकालीन इतिहास लेखन हा एक प्रवाह सध्या प्रचारात आलेला आहे.

७) समकालीन इतिहास हा प्रचलित राजकारणाशी निगडित आहे. सध्या इंग्लंड येथील वेगवेगळ्या विद्यापीठांमध्ये समकालीन इतिहास हा इतिहासाचा एक स्वतंत्र प्रकार म्हणून शिकवला जातो.³ समकालीन इतिहासामध्ये मुलाखती, वृत्तपत्रे, रेडिओ, समकालीन ग्रंथ व नियतकालिके, सर्वेक्षण व जनमत कौल, सार्वजनिक कागदपत्रे, वैयक्तिक कागदपत्रे व संसदीय कागदपत्रे यांचा समावेश होतो. ही सर्व संदर्भ साधने समकालीन असल्याने त्यांच्या विश्वसनीयतेबद्दल शंका उत्पन्न केली जाते. याबद्दल अंधनी सेल्डन म्हणतात की, मुलाखतीचा उपयोग इतिहास लेखनामध्ये अत्यंत काळजीपूर्वक व तारतम्य ठेवून केला पाहिजे त्यानंतर वृत्तपत्रे आणि रेडिओ यांचा सुध्दा समकालीन इतिहासासाठी चांगल्या प्रकारे उपयोग होऊ शकतो. प्रो. पीटर हेन्शी यांच्या मते वृत्तपत्रे आणि रेडिओ यांच्या प्रसारणासाठी जी कागदपत्रे वापरलेली असतात ती वाचून त्यावरून सत्या-सत्यता शोधता येते. टॉम नाशिटोर यांनी सर्वेक्षण व जनमत कौल यांचा इतिहास लिहीताना कसा उपयोग करावा याचे विवेचन केले आहे.⁴ इतिहासाचा मुख्य पाया कागदपत्रे हाच असतो. त्यामुळे 'जिहाद' या संकल्पनेचा अर्थ दोन प्रकारांनी देण्याचा प्रयत्न ब्रिगेडियर चंद्र खंडूरी यांनी केला आहे. दहशतवादावर अनेक ग्रंथ लिहीले त्यापैकी 1) अनहोली वॉर - ले. जॉन कुली, 2) लॅण्डस्केप ऑफ जिहाद - ले. फैजल देवजी, प्रांतिक स्तरावर शेतकरी आत्महत्या ही एक गंभीर समस्या बनली आहे यावर संशोधन करून काही ग्रंथ लेखन केले गेले आहे. प्रो. डेव्हिड हार्डिनन यांनी 'फिडिंग द बनिया' ग्रंथातून प्रकाश टाकला आहे. अशा प्रकारे इतिहास लेखनामध्ये समकालीन इतिहास लेखन हा एक नवीन इतिहास लेखनाचा प्रकार सध्या प्रचलित झाला आहे. समकालीन इतिहास हा वर्तमान काळाशी निगडित असल्याने समकालीन कागदपत्रे घटना व्यक्ती यांना महत्त्वाचे स्थान आहे. इतिहास अन्य प्रकारांपैकी समकालीन इतिहास लेखन हे संवेदनशील असते. या इतिहास लेखनामुळे भविष्यकालीन पिढीसाठी पुरावे व दाखले मिळणे सोपे होईल. संदर्भ ग्रंथ :

- 1) गणोरकर, डहाके, दडकर, भटकळ, राजवाडे, वरखेडे (संपा.)- वाङ्मयीन संज्ञा-संकल्पना कोश, जी. आर. भटकळ फाँडेशन, मुंबई 2001 पृष्ठ- 119
- 2) सिंह, रामधारी 'दिनकर'- संस्कृति के चार अध्याय, इंडियन प्रेस, इलाहबाद 1994 पृष्ठ- 7
- 3) सरदेसाई, बी. एन.- इतिहास लेखन परिचय, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर 2012 पृष्ठ- 38

विद्यार्थियों के सम्प्रेषणात्मक कौशल विकास में नाट्यीकरण प्रक्रियाओं की भूमिका

रविन्द्र कुमार भाट

गिरीराज भोजक

जैन विश्व भारती संस्थान, लाहौली, जिला नागौर (राजस्थान)

प्रस्तावना

सम्प्रेषण या सन्देशवहन एक ऐसी वैज्ञानिक प्रक्रिया है जो एक व्यक्ति की विचारधारा को दूसरे व्यक्ति के मस्तिष्क तक पहुँचाने एवं उसे समझने का मार्ग निर्धारित करती है। यह कहना अतिशयोक्ति नहीं होगा कि मानव समाज को वर्तमान स्वरूप तक पहुँचाने में सम्प्रेषण कला का अत्यधिक महत्वपूर्ण आधार रहा है, और भविष्य में भी एक प्रगतिशील समाज के लिये इसके अद्वितीय योगदान को नकारा नहीं जा सकेगा।

लुईस ए. एलेन ने सम्प्रेषण को परिभाषित करते हुए लिखा है कि "सन्देशवहन से आशय उन समस्त साधनों से होता है जिनको एक व्यक्ति, अपनी विचारधारा को दूसरे व्यक्ति के मस्तिष्क में डालने के लिये, उसे समझने के लिये अपनाता है। यह वास्तव में दो व्यक्तियों के मस्तिष्क के बीच में खाई को पाटने वाला पुल है। इसके अन्तर्गत कहने-सुनने तथा समझाने की एक वैज्ञानिक प्रक्रिया सदैव चालू रहती है।"

रेडफील्ड के शब्दों में "सन्देशवहन से तात्पर्य उस व्यापक क्षेत्र से है जिसके माध्यम से मानव तथ्यों एवं सम्मतिव्यों का आदान-प्रदान करते हैं।"

शोभना खण्डेलवाल के शब्दों में "सामान्यतः सन्देशवहन से तात्पर्य कहे गये या लिखित शब्दों से होता है। किन्तु वास्तव में यह इतने कहीं अधिक है। सन्देशवहन अनेक बातों का योग है, जैसे- प्रत्यक्ष या परोक्ष रूप में जाने या अनजाने शब्दों का प्रेषण, प्रवर्तियों, भावनायें, क्रियाएँ, इशारे या स्वर। कभी-कभी शक्ति भी प्रभावपूर्ण संवादवाहन का कार्य करती है, उदाहरण के लिये किसी व्यक्ति के मुखारविन्द पर पड़े हुए बल अस्वीकृति को इतनी स्पष्ट भाषा में प्रकट करते हैं जो सौ शब्दों द्वारा भी प्रकट नहीं की जा सकती। इसी प्रकार कहने का ढंग या मनुष्य की वाणी भी कभी-कभी शब्दों से अधिक प्रभावपूर्ण होती है।"

माध्यमिक कक्षाओं के विद्यार्थियों का आयु वर्ग, एक ऐसा वर्ग है जो ना सिर्फ वात्स्यायन्या से निश्चित रूप से गमन कर चुका है, बल्कि किशोरावस्था से निकलकर युवावस्था की दहलीज पर दस्तक दे रहा होता है। माध्यमिक कक्षाओं के उत्तीर्णोपरांत इन्हीं विद्यार्थियों पर स्वयं के व्यक्तित्व के उत्थान के साथ ही साथ समाज की विकसित परन्तु नियंत्रित दिशा निर्धारित करने का दायित्व भी आ जाता है।

एक विद्यार्थी के सम्बर्ध में सम्प्रेषण सम्बन्धी समस्याएँ:-

किन्हीं भी विद्यार्थी की व्यक्तिगत, पारिवारिक एवं विद्यालयी समस्याएँ हो सकती हैं जो अन्तोत्पत्त्या उसके सम्पूर्ण विकास-गमनात्मक मार्ग में बाधा उत्पन्न करती हैं। विद्यार्थी का सम्प्रेषण कौशल तात्कालीन परिवेश से असंगत हो जाता है। सम्प्रेषण कौशल के कमिक विकास के अवरुद्ध हो जाने के अलावा उसमें सम्प्रेषण से सम्बन्धित कई अन्य व्याधियाँ प्रविष्ट हो जाती हैं जो कालान्तर में उसके समग्र विकास को प्रभावित करती हैं। विदित रहे कि नकारात्मक सम्प्रेषण ही वर्तमान समय में बच्चे-अभिभावक-परिवार, विद्यार्थी-शिक्षक-शिक्षण तन्त्र तथा नागरिक-समाज-व्यवस्था में टकराव का कारण बन रहा है।

लेव व्यगोत्सकी का भी मानना है कि बालक दैनिक जीवन में प्रत्यक्ष व अवधारणाओं तथा वयस्कों की अवधारणा से भी सीखते हैं। विद्यार्थी अपने समवयस्क समूह, अध्यापक एवं सन्दर्भित दोंसे से सीखते हैं। जब बालक के सम्मुख वयस्कों द्वारा पूर्व स्थापित अवधारणा को प्रस्तुत किया जाता है तो उसे अपनी स्मृति में धारण कर लेते हैं। इसके पश्चात् वह उस सामान्यीकरण पर स्वयं विचार करता है। विद्यार्थियों को वयस्कों के निर्देशन की आवश्यकता है, लेकिन बालकों को अपने समवयस्क साथियों से प्रभावित भी होना चाहिये और स्वयं अन्वेषण करना चाहिए। (□□□ □□ □□□□□□□□□□, □□□□□ □□ □□□□□□□□□□: □□ □□□□□□□□ □□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□, 1978)

□□□ □□ □□□□□□□□□□, □□□□□ □□ □□□□□□□□□□: □□ □□□□□□□□ □□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□, 1978)

किशोरवय विद्यार्थियों के सम्बर्ध में प्रमुख विद्यालयी समस्याएँ हैं- उपलब्धि स्तर में कम प्राप्तांक होना, सह-शैक्षणिक/पाठ्य-कमेन्टर गतिविधियों में भाग नहीं लेना, कम मित्र होना, विद्यालय या कक्षाओं/शिक्षकों के प्रति स्याई नकारात्मक भावना, आत्मविश्वास की कमी, भोजनावकाश एवं विद्यालय उपरांत स्वयं को अलग-थलग रखने की प्रवृत्ति, तंग करना या तंग होने के अनुभव,

2016-17

28

9.

Popular Literature: similarities and disparities

Advait D. Joshi

Associate Professor,
Sadashivrao Mandlik
Mahavidyalaya, Murgud

Abstract

Nowadays research scholars have undertaken research on Science, Fantasy, Horror and Crime fiction. However some branches of popular literature are untouched as they are not studied as expected. Moreover, the branches of popular literature have different characteristics which offer them separate identity. However, they share some common things. These common things with social and moral aspects can be studied thereby focusing on new area of research in popular literature. The present paper discusses different characteristics as well as common things found in popular literature and puts forth some new and innovative topics for research. The present paper also discusses disparities and similarities of these literatures.

Keywords: popular literature, adventure fiction, horror fiction, fantasy fiction, science fiction, the 'other'.

Over the years Popular Literature is a matter of debate among scholars, critics and readers. Though it has been studied, the question raised regarding the 'value or 'worth' of popular literature. Even readers have the same question in their minds. It has been found that so many people hesitate to mention popular literature they read. It is and has been compared with the mainstream literature. But one cannot deny that the mainstream fiction popular literature has handled a variety of themes and subjects making a fine fusion of social and moral standards. There is a need to have a second look at the popular fiction. It is believed that popular literature is inferior as it is read by a large number of people. Popular literature means literature that is popular with a set of readers or an audience. It is the literature that is popular in terms of sales and which is low in artistic worth. It is also used in opposition to literature and it does not possess literary and artistic merits. But there is a need to look at popular fiction from different angle. The term popular literature may be used to mean fiction that is popular with set of readers or an audience. It is the literature which appeals many and not the few. Even in his book Milhorn points out that genre fiction is a fiction of emotions. Its primary function is to evoke feelings. But popular fiction is much more than that. It is reflection of social evils and reality. In horror fiction, many writers who turn to mundane horror depict evil that resides in human beings and in society.

The term popular literature is a vast term encompassing Adventure Fiction, Fantasy, Historical, Mystery, Romance, Thriller, Horror, and Science Fiction. These literatures have their own identity and characteristics which differentiate them.

Adventure fiction, as its name suggests, deals with adventure of a hero who, in any situation, wins the battle. The Adventure Fiction bears the characteristics.

1. Adventure novels have a short time span, time and date.
2. They move around the mission and have happy endings
3. There is an identifiable hero who is liked by the readers.
4. Maps often accompany these novels. Worlds of art, antiques, antiquities, and books also provide intriguing backgrounds.
5. The language of adventure novels is colorful one.

Fantasy fiction resembles science and horror fiction in certain things. It has been noted that horror and Science fiction move around the concept of 'other'. Fantasy fiction too moves around the concept of 'other' but magic plays crucial role in this literature. The stories it tells appeal to the emotions rather than intellectual. The Fantasy fiction is interested in relationships. This literature bears some characteristics.

1. Magic plays very important role in the story line.
2. Story lines present battle between good and evil and finally good wins over evil.
3. The characters are gifted with magic
4. Fantasy novels are packed with dragons, unicorns, elves, and wizards.
5. Language creates verbal pictures of characters and landscapes.
6. Fantasy novels have a melancholy tone and it pervades much of the genre even when the victory is achieved. The story line has mythical characters as well as common animal as characters.

XEROX COPY

Principal,

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud Tal Kagal, Dist. Kolhapur

The most famous and widely read Mystery Fiction moves around mystery. Though fantasy novels begin with crime or murder, the mystery separates the genre from other genres of popular fiction.

1. The story line creates the puzzle and attracts the readers.
2. The story line focuses on the investigator or investigating team.
3. The solving of the crime usually murder derives the plot of mystery novels.
4. The character of the investigator plays a major role in the novels.
5. The frame in which the Mystery is set—whether a physical location or fascinating background details—plays a crucial role in its appeal.

Horror fiction, which is the most popular genre, has attracted the attention of movie makers. It has its characteristics.

1. Horror fiction aims at evoking fear in readers.
2. The atmosphere in horror fiction creates a sense of danger thereby evoking emotional responses from readers.
3. The story is typified by a dark tone and a sense of foreboding.
4. The story consists of dangerous supernatural entities—monsters, ghosts, ghouls, and spirits or human antagonists—serial killers, murderers et al.
5. The story line also comprises explicit violence and sex and strong language. There are unexpected events and incidents employed to shock readers.
6. The story line does not flow in logical order.

Science fiction, which is usually set in future, has also attracted movie makers and it is much popular among masses. It also has its own characteristics.

1. The story line is packed with technical and scientific details and characters are secondary to topics and atmosphere.
2. The story line appeals to the reader's intellect.
3. Authors use characters to underscore issues and atmosphere. Aliens and otherworldly creatures emphasize the otherness of these stories.
4. The setting of novels may be outside of everyday reality.
5. The fiction introduces the 'other' or 'the unknown'.

Though the branches of popular literature do bear separate identities, they have some common characteristics which link them together. This interlink can be the topic of research. There is a need to undertake a research on common features of popular literature with limited number of novels. Such kind of research may be promoted among research students. Fantasy fiction and horror fiction move around fear and present creatures bigger than human beings. A research with a comparative perspective can be undertaken on this topic. Moreover, fantasy and horror fiction create nightmarish situations. This aspect can be studied which will throw a new light on the branches of genres.

It has been noted that science, fantasy and horror fiction deal with the 'other'. Research scholars have opportunity to study the 'other' reflected in these literatures. The nature and function and effect of the 'others' on human beings is a major topic of the research. Ira Levi's *Rosemary's Baby* (1967), *The Exorcist* and Campbell's *To Wake the Dead* (1980) move around the 'other' that enters and resides in human beings. The novels of John Wyndham's—*The Day after Tomorrow* (1951), *The Kraken Wakes* (1953) and *Midwint' Cuckoo* (1957) move around monsters. The novels of J. R. R. Tolkien (1892-1973) and Peter S. Beagle (b. 1939) manifest horror in their novels. Tolkien's *The Lord of the Rings* (1954-1955) presents a journey of the ring and battle fought for it. Beagle's *The Last Unicorn* (1968) depicts a battle between the forest owner Unicorn and Red Bull. So there is an ample opportunity for research scholars to undertake research on various aspects of popular literature.

This topic offers a different attitude to look at popular literature. It seems the aspect of suspense links thriller, mystery, romance, and adventure fiction. In all these literatures the pattern of suspense is different. The pattern of suspense in mystery novels is similar to horror novels. Both the novels show a danger entering the sphere of human being's normal life. In suspense fiction, however, the danger is human. In horror fiction a danger can be both a supernatural element and a human being. All these literatures can be studied from this aspect.

It has been assumed that popular fiction is written for entertainment and to please readers. But recent studies have shown that literature has a social and moral touch. Various supernatural elements many human antagonists

Literature & Culture In the Perspective of Globalization

The serial killers have entered in realm of popular fiction. There is a tussle between good and evil is depicted in popular literature. Popular fiction underlines the fact that the evil exists and that evil can be defeated. The nature and function of evil can be studied. The existence of evil in popular literature can offer it a label of social literature. In the mainstream literature, popular literature has concern for social problem and society. In non-supernatural horror fiction one finds the concern. Many horror novelists have dealt with a dark side of human being or the internal 'other'. This dealing has offered horror fiction the label of mundane horror.

A 'shift' has played a major role in the journey and development of horror fiction. The shift, from sky to soil, from monsters to men, from witches to women, has offered horror fiction the label of non-supernatural horror or mundane horror. (Joshi. 86)

Research and scholars have an opportunity to deal with the 'shift' in popular literature because H. G. Well's *The Island of Dr. Moreau* deals with internal 'other'. Moreover, mundane horror reflected in popular literature is a new and innovative topic for the scholars to study. Popular literature is now recognized by some as an independent category. Research students and scholars have ample opportunities to ponder over popular literature to give it a new insight.

Works Cited:

1. Joshi, A.D. *Ramsey Campbell A Passage from Traditional to Campbellian Horror*. ABS Publication, 2016. print Milhorn, Thomas. H. *Writing Genre Fiction: A Guide to the Craft*. Florida: Universal Publishers, 2006. Print.
2. Priestman, Martin. *Crime Fiction from Poe to the Present*. UK: Northcote House, 1998. Print.

point presentation. Such students may hesitate in participating in this teaching learning process. It may create inferiority complex in them.

Major suggestions- Though it seems that it is very difficult to run this system in colleges with a large number of students, it is need of our time to run the same. Here are some major suggestions.

1. All the activities discussed above can be run for part III Students or P. G. students.
2. Workshops & seminars on use of technology can be organized under lead college scheme.
3. Provide more advanced ICT courses for the part three students.
4. Provide short term courses on presentation skills, and soft skills for the students.
5. Efforts should be done for more availability of LCDs, OHPs, Hardware and Software.
6. A constructive atmosphere must be there to enable students to take part in such activities.

Work Cited:

Verma, J. S. Education, Sustainable Development and Human Approach. *Quality Higher Education and Sustainable Development*. Bangalore: NAAC, 2004.. 01-18. Print.

ROLE

In order NAAC has instructed main role of IQAC institution as we process is at a theoretical orientation. The minimize the degradation IQAC plans its One of the burn of degradation i a vital compon environment for consumption o migration, and; of environmental consequences. rain, draught, deforestation. . On this backgr awareness and process come institutions t regarding env society orient expected to awareness. In develop enviro some activitie

1. The study Environm the course for enviro through t
2. As a par

IMPACT FACTOR 3.025

2016-17

ISSN 2349-638X

(29) MSY

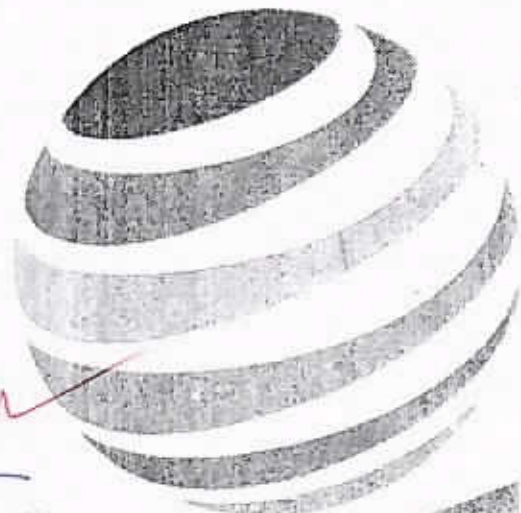
A Two Day Multi Disciplinary International Conference

On

LITERATURE & CULTURE IN THE PERSPECTIVE OF GLOBALIZATION

Proceedings : Research Papers in English

**MULTI
DISCIPLINARY
INTERNATIONAL
CONFERENCE**
KOLHAPUR, INDIA
JAN 27 & 28, 2017

literature and culture in the perspective of globalization

Editors

Prin. Dr. B. P. Lokhande

Hemant Patil

Prakash Chavan

XEROX COPY

Organized By

Shri. A. D. S. D. Mandal's

Mahavir Mahavidyalaya, Kolhapur

Departments of English, Hindi & Marathi

Principal,
Sadashiroao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud, Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

Index

Sr.No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
1.	Ligia Tomoiaga	Thoughts at The End of Postmodernism : The Emergence of a New Culture, The Global Culture of the Youth	1
2.	Swapna Jadhav	Contribution Of Literature Towards The Preservation Of Culture	9
3.	Madhushri Kallimani	Cultural Resistance in Wole Soyinka's 'Death and the King's Horseman'	12
4.	Dr. Satish Saykar	Minoritization of Women in the Indian Subcontinent : A Role of Religion	15
5.	Snehal R. Prabhune	Portrayal of Cultural Degradation in Dattani's <i>Bravely Fought the Queen</i>	20
6.	Dr. Kalpana Girish Gangatirkar,	An Exploration of Eco-feminist Culture in A.K.Ramanujan's <i>A Flowering Tree</i>	23
7.	Dr. P. N. Gore	Cultural Displacement and Assimilation in Kavita Daswani's "A Girl Named Indie"	27
8.	Prakash Dhanpal Chavan	Things Fall Apart: A Mutiny Against Colonial Culture	30
9.	Advait D. Joshi	Popular Literature: similarities and disparities	33
10.	Dr. Anil Dadas	Cultural Globalization in Masters' masterpiece <i>Bhowani Junction</i>	36
11.	Dr. B.N. Ravan	Impact of Globalization in <i>The White Tiger</i> by Aravind Adiga	39
12.	Dr. Manisha M. Mujumdar	Margaret Forster's <i>Over</i> : A Quest for an Individual Identity	43
13.	Dr. Annasaheb Pawar	Culture And Literature Are Inseparably Linked	46
14.	Dr. Satyajeeet Kosambi	'Fragmentation Of Self' In A Global Culture: A Study In Relation To V.S. Naipaul's <i>In A Free State</i>	49
15.	Dr.N.B.Masal	Discrimination, Corruption and Farmer's Suicide depicted in <i>Baromaas</i>	52
16.	Dr. Pratap B. Patil	Disrupting Dominant Narrative In Don DeLillo's <i>Falling Man</i>	54
17.	Dr. Sunil G. Patil	A brief survey of Culture and Literature with special Reference to the concept of Hinduism by Nirad C. Choudhary	57
18.	Dr. Ashwini Tatugade	Digitalization Of Literature	59

Index

19.	Rachana Vijay Musai	Reflection Of Patriarchy In Broken Verses	61
20.	Dr.S.I. Noorani	Cultural Dissonance In The Select Short Stories Of Chitra Banerjee Divakaruni	63
21.	Sucheta Patil & Dr. Pradnya Ghorpade	Preservation of African Culture: A Reading of Andre Brink's novel, The Rights of Desire	67
22.	Dr. Tejaswini D. Patil-Dange & Sumati R. Salunkhe	Religion: A Multi-faceted Presentation in A. K. Ramanujan's The Black Hen	70
23.	Dr. Rameshwar Balchand Rathod	Resistance And Representation In V.S.Naipaul Fictions	73
24.	Prashant Pundlik Lohar	Unification of Science and the Realities of Life in Shubhadha Gogate's Stories	76
25.	Anupama Prakash Pol	Globalization, Culture, Literature And Indian Woman	79
26.	Dhananjay Sathe	Subaltern Subjectivity in Anna Bhau Sathe's <i>Fakira</i>	82
27.	Babasaheb Kangune & Dr. Rajendraprasad Shinde	Problems in Translation of History Plays with Special Reference to Vasant Kanetkar's Play ' <i>Raigadala Jenwha Jag Yete</i> ' from Marathi into English	85
28.	Vaishali Joshi	The Journey from Normal to Abnormal of a Mother with special Reference to Simone de Beauvoir's <i>The Age of Discretion</i>	89
29.	Vaishali B. Aher	English Mouth Literature : A Traditional Culture and Knowledge	92
30.	Harsha Chawla	Impact of Globalization on Indian Culture and Technology	94
31.	S. S. More	Thakazhi Sivasankara Pillai's ' <i>Chemmeen</i> ' A Study Of Culture Of Fisher Community	101
32.	Mahadeo Raghunath Jare	Globalization and Indian English Fiction	103
33.	Vidya Desai	African Culture in Ben Okri's novel <i>The Famished Road</i>	106
34.	Manik Shantinath Patil	Alliance of Culture and Young Adult Literature	109
35.	Dr. Shubhangi Jarandikar & Dr. Nitin Jarandikar	Translation, Culture and Globalisation: A Study of A. K. Mehrotra's <i>Songs of Kabir</i>	113

Index

36.	Sachin Gundurao Kamble & L.N. Shikalgar	Political, Social, and Cultural Perspective of V.S. Naipaul in A Bend in the River	117
37.	Amit Maruti Bamane	Cultural Conflict In Chinua Achebe's Short Story 'Dead Men's Path'	121
38.	Sanket N. Kurane	Changing Perspectives Of Women In The Postmodern Hindi Film: Pink	124
39.	Anita S. Magar	Adaptation as culture of Globalization with Reference to Anita Desai's 'The village by the sea'.	126
40.	Dr.G.D.Ingale	Second World War and Poetic Sensibility	129
41.	Dr. Rohit Vijay Patil	Doping: a Challenge to Sports Culture in the Era of Globalization	131
42.	Dr. Lt.Sujata J.Patil & Prof.Lt. Umesh Wangdare	Globalization And Indian Women	136
43.	Raghunath Chavan	User Study Of Ayurvedic Medical College. Libraries In Western Maharashtra	138
44.	Prabhakar Kadam	Knowledge Management and its impact on Public Libraries: Present Era	142
45.	Dr.Naziya N. Modak	Racial discrimination in Lorraine Hansberry's A Raisin in the Sun	146
46.	Siddharth Nathuram Kale	A Study of Changing Perspectives in Human Relationship in R. K. Narayan's The Vendor of Sweet and Kiran Desai's The Inheritance of Loss	148
47.	Shankar V. Bhosale	Globalisation And Cultural Change In 'Kamala Markandaya's Novel, Nectare In A Sieve'	151
48.	Amar Shinde & Priyanka Dhanavade	Impact of Technological Advancement on Literature	154
49.	Raghunath Motiram Gavali	Impact of Literature on Cultural Marxism, Media Culture and Cultural Studies: An Overview	158
50.	Tejashri Shivaji Patil	Impact Of Globalization On Women In India	161
51.	Jyoti Nagnath Waghmare	Angry Young Women of Dalit Feminism : Meena Kandasamy	163

Index

52.	Sonali Pawar	Reflection Of Changing Human Relationships In Gauri Deshpande's Novellas	166
53.	Ratan R. Kamble	Voices Of Activists In Select Autobiographies Of Activists	170
54.	Sarika J. Patil & Dhanashree M. Bansode	Globalization and Feminist Literature	172
55.	Deepa Patil	Little Miracles, Kept Promises : A reflection of Chicano society	174
56.	Brihaspati H. Shinde	Changing Perspectives In Human Relationship And Its Reflection In Indian Dalit Literature Through Gendered Subaltern And Cultural Hybridity With Special Reference To Jaanaki In Sood	177
57.	Iqbal B. Tajwale	The Role Of Culture And Historical Sense In T.S. Eliot's 'Tradition And Individual Talent'	180
58.	Sarala Menon	Imperialism To Globalization Through English Cultural Voyage And Dominance	182
59.	Ankit Rajendra Porwal	Inside The Haveli : From Tradition Towards Modernity	185
60.	Pramod P. Tandale & Dipak S. Sarnobat	Impact Of Globalization As Reflected In Chetan Bhagat's Novel '2 States : The Story Of My Marriage'	188
61.	Dr.S.B. Bhambar	T. M. Aluko's Kinsman And Foreman: A Portrayal Of Clash Between Tradition And Western Culture	190
62.	D.K. Kamble	Chief, The Honourable Minister: A Study In Cultural Nationalism	195

3. K. Nayar while talking about the introduction of myths and legends by postcolonial writers in their work adds:

Postcolonial cultures' reliance on myth and local legends is "An effort at decolonization, a process of freeing their cultures from colonialism's pervasive influence. The return to roots-while running the very real danger of fundamentalism, reactionary Nativism, and chauvinism-is an attempt to gain a measure of self-affirmation that is not tainted by colonialism." (Source-Postcolonial Literature: An Introduction 2008).

Bibliography

1. Abiodun, Adeyiji. Ben Okri: The Quest for an African Utopia. Saarbrücken: VDM Verlag Dr Müller, 2011.
2. Arends, Cooper. Magical Realism in West African

3. Guignery-Vancsa, Seasing and Being: Ben Okri's The Finished Road. Paris: CMEP & PUE, 2012.

4. McCabe, Douglas. "Higher realities: New Age Spirituality in Ben Okri's The Finished Road."

5. "Histories of Erudition: Oral Yoruba Texts & Soyinka's Abika." Research in African Literatures (March 2002): 45-74.

6. Nayar, K. Pramod. Postcolonial Literature: An Early Fiction. Enugu: Fourth Dimension Publishers, 2001.

7. Nayar, K. Pramod. Postcolonial Literature: An Introduction. India: Pearson Education, 2008.

8. Quayson, Ato. Strategic Transformations in Nigerian Writing: Rev. Samuel Johnson, Amos Tutuola, Wole Soyinka & Ben Okri. Bloomington: Indian University Press, 1997.

Alliance of Culture and Young Adult Literature

Manik Shantinath Patil
Asst. Professor,
Dept. of English
Sadashivarao Mandlik Mahavidyalaya, Murgud

Abstract

Young adult literature in Postmodern era mirrors various cultural aspects like friendship, motivation, support, increasing confidence, encouragement. There is worldwide reaction that the female adolescents are very much choosy in boyfriends. Even they get the guidance from magazines for how to draw the attention of the young boys. By keeping the special place for the boyfriends Young Adult literature reflects the factual picture of postmodern culture very clearly. YA literature gives much importance to the beauty of the girl. It seems that beauty is an essential feature of a female young adult. Young adult literature very sharply demonstrates the broken families because of the divorce. The study shows that postmodern era has cheap divorce. Divorce separates the children from the parents. It affects the relationships, physical and mental health of the adolescents. YA literature shows the independence of adolescents so it is seen that the adolescents utilize their vacations for earning money by doing the jobs. Human life has two sides good and evil. The culture has lions share in this fight. It is culture that has survived mankind; that has strengthened to face the calamities. So whenever and wherever be the difficulties in the life the culture will pave the way of life.

Key Words: juxtaposition, Young Adult Literature, culture, postmodern

Culture is the part and the parcel of society. Every society has its own culture. Man is inseparable from the culture. He strives hard for its perseverance. Literature being the mirror of the society reflects this culture through its various aspects. One can find various colors of culture in Young adult literature. The present research paper is an attempt to analyze the alliance of culture and young adult literature. To delimit the scope of the present study the efforts are taken to analyze the alliance exemplifying only one YA novel of Sarah Dessen, Keeping the Moon.

Culture is, "The arts and other manifestations of human intellectual achievement regarded collectively: the customs, civilization, and achievements of a particular time or people; improvement by mental or physical training (Brien Neil O. 282)." Young adult Fiction is quite popular term in the postmodern era. "Young-adult fiction or young adult literature (often abbreviated as YA), also juvenile fiction, is fiction written, published, or marketed to adolescents and young adults. It is also called as YA and also as Juvenile Fiction. The Young adult library Services (YALSA) of the American Library Association (ALA) defines a young adult as, "someone between the ages of twelve and eighteen (http://en.wikipedia.org/wiki/young_adult_fiction)". It addresses the needs of its readers especially the adolescent readers. Young adult literature offers the readers an opportunity to see them reflected in its pages. Young adult

fiction that is a popular term in the postmodern period centers its attention on the young adults who are though quite small i.e. adolescents, but externally they behave like an adults. Internally they are young but externally they behave like an adults which create certain confusions in their lives. Young adults are defined people between 18 and 35" (Nazarine.org/young%20adult-2.pdf). Young adulthood is, intrinsically, a period of tension. On the one hand young adults have an all-consuming need to belong. But on the other, they are also inherently solipsistic, regarding themselves as being unique, which—for them—is not cause for celebration but, rather, for despair because to be unique means to be unlike one's peers. It is like to be "other". And to be "other" is to not belong but, instead, to be outcast. Thus, to see oneself in the pages of a young adult book is to receive the reassurance that one is not alone after all, not other, but he is a valuable part of a larger community of beings who share a common humanity. YA novels currently in print include content about peer pressure, illness, divorce, drugs, gangs, crime, violence, sexuality, incest, oral sex, and female/male rape keeping the culture at its center. The select author for the present study Sarah Dessen is the most prolific, leading and appreciated young adult fictionist. She has contributed much to enrich American literature by writing young adult novels. She has to her credit eleven novels on adolescence life. Her sincere efforts are rewarded with various

reviews and awards. Her almost all the literary works are honored with New York Times' Best Seller. The select novel *Keeping the Moon* (1998) is a picture of psychological journey of young adult girl who suffers from the inferiority complex. Nicole, i.e. Colie, a 15yr's old adolescent girl who once being the overweight and poor suffers from inferiority complex. Even after weight loss the impact of social comments does not relieve her from it. The new comment that she is promiscuous still keeps her away from friends and companions. But the friends suspect it as promiscuousness of Sparks i.e. Colie. It makes her to lose her confidence. She succeeds to come out of her problem and gets her confidence back with the help of her friends. *Keeping the Moon* is honored with an ALA Best Book for Young Adults and Quick Pick, A School Library Journal Best Book of the Year, New York Library Book for the Teen Age, 2000, International Reading Association Young Adult Choice, 2001.

Young adult literature in Postmodern era mirrors various cultural aspects like friendship, motivation, support, increasing confidence, encouragement etc. The select writer Sarah Dessen fully applies these cultural aspects through her literary works. The select novel for the present study *Keeping the Moon* is quite remarkable for the existence of culture through the actions and events in the novel. While developing the novel Dessen shows it revolving around the significant aspect of culture i.e. Friendship. The protagonist of the novel, Colie victim of inferiority complex keeps in her mind that she is an ugly looking girl who has no right to live happy, relax life of beautiful girls. She can come out of the complex with her friends that she gets while doing the work in the restaurant of these friends, Morgan, Norman and Isabel. There have different styles to help Colie, to support her and to make her confident. Morgan has smooth and soft words to console hurt Colie; Isabel though uses harsh words helps her to bring positive change in Colie. Till meeting Norman Colie had always suffered only through the humiliation. No boyfriend had offered her the hand of friendship at her but it is Norman who without considering her external beauty offers his hand of friendship at her and later creates her pairing.

Dessen displays Colie as receiving taunts and comments from everyone but for the first time through Isabel she receives comments followed by her remedies and reformations. She takes her to her room where she lives with Morgan and

applies certain cosmetics, uses the beauty tips. It

is the experiment she does on her physical aspect. It is not sufficient so while applying the beauty tips she gives her the training to lead honorable life in the society. She says Colie, "Gloating is the first dead give-away of low self-esteem (keeping the Moon p.151)." Colie begins to get her self-respect because of Isabel. Further she addresses her, "Believe in yourself up here and it will make you stronger than you could ever imagine (keeping the Moon p.150)." After her training Colie succeeds in getting the due respect by the society. When Josh, one of the handsome boys impresses by the beauty of Colie she warns her to, "keep your head up. Shoulders back. Don't smile (keeping the Moon p.155)." The culture doesn't allow Isabel to leave Colie with just confidence but it also provokes her to guide to behave with sense and judge the human beings with proper way. A July's party becomes a judging day for Colie. Josh, a handsome guy impresses to see the beauty of Colie and wishes to have her friendship. Even he expresses his wish to have date of her for the first time Colie is offered hand of friendship by a boy. Colie is about to give the response but Isabel again guides her to behave properly. She says, "Don't let some cute guy make you forget yourself (keeping the Moon p.175)." She helps Colie to remove the external impression of Josh and also makes her to see the internal feelings and beauty of Norman who without considering the beauty is in favor of her from the beginning even from her nervousness about her beauty. *Keeping the Moon* continues with the expression of friendship through Isabel's friendship with Morgan. Isabel is shown always trying her best to make her friend and roommate, Morgan aware of the reality about Mark, Morgan's boyfriend. Though she gets always failure in making her alert she is the first one and last one to console Morgan whenever Mark used to leave deceiving Morgan and making her frustrated.

The select novel displays one more prominent aspect of the culture of postmodern era is supporting. All the characters mentioned here exhibit the mixture of feelings and behavior regarding support to each other. From early childhood Colie and her mother experience the non-cooperation and humiliation from many people. Colie's mother who was very fat overcomes on her weakness and by applying the aerobics she becomes slim and fit and continues to give similar happiness to many others through her aerobics training. She becomes very popular

and gets much respect from the world but unfortunately though Colie also later becomes very fit still her weight loss is considered as the effect of her promiscuousness. She gets humiliation continuously by her classmates. Her classmate Carolina Dawes never misses a chance to comment her. But in such situation also her mother and her guidance counselor, Ms. Young used to support her to relieve from the inferiority complex. Ms. Young used to say her all she needed was a little self-esteem, "and a role model, someone you admire who is strong and fearless, who you can model yourself after (keeping the Moon p.151)." Mother's support to children is all known fact which also reflects in postmodern era. Her mother is the constant supporter of her. Consequently she loses her weight with the strict appliance of aerobics and diet. Still she has no friends till meeting with Norman, Morgan and Isabel. Their meeting becomes a beautiful moment in her life. She realizes that the life is very beautiful. Morgan and Norman treat her quite sympathetically whereas Isabel though harsh gives her the life lesson. When Mark comes to meet Morgan all, Colie and Isabel assist Morgan to get the time and relieve her earlier from her duties; Colie supports her Norman to bare his father's opposition to his art and his noncooperation. Colie helps her aunt Mira to come out of her grief of loneliness. On the 4th July's party, the Chick party, celebration of Independence Day Mira according to her nature lives in the house and celebrates the day in loneliness but Colie changes all the melancholic and gloomy atmosphere and brings the happiness in her life.

There is worldwide reaction that the female adolescents are very much choosy in boyfriends. Even they get the guidance from magazines for how to draw the attention of the young boys. Young Adult literature reflects this factual picture of young adults very clearly. Young Adult literature keeps the special place for the boyfriends. If someone will not have the boyfriend she would seek it up to the end. According to Mills as it is reported by *Kathryn Jacobs* in Gender Issues in Young Adult Literature, "To have a boyfriend is presented within the text as the ultimate goal and the inevitable course of events (Julia J. 43)."

Every female adolescent character is shown aims at gaining friendship of one or other boy. The select novel shows that the girl who is offered the hand of friendship by some boy is happy and

one who has no boyfriend is considered as unhappy. Morgan feels very happy when Marks comes to visit. Severally he deceives her; avoids doing engagement with her and marrying her. At last the truth comes ahead that he is a married person and lives with his pregnant wife. Still Morgan feels insecure and incomplete without a boyfriend because she feels that he is the only boy who has praised her beauty. She worries about another one, Carolina Dawes always moves with her boyfriend. Colie when for the first time Josh offers her the hand of friendship feels very happy. But she feels complete when she spends much time in the company of Norman.

VA literature gives much importance to the beauty of the girl. It seems that beauty is an essential feature of a female young adult. A study of popular young adult literature by Julia Morris (1998) suggests that

"...books targeted at the female reading population are dominated by an obsession with appearance as well as a linkage of appearance to success with males and/or positions of prestige (Julia J. 39)."

It is the general opinion that who is attractive and beautiful can have much confidence. Colie feels jealous for the beauty of Isabel. She helplessly bares her insult done by Carolina but in the mind she feels jealous of Isabel. Dessen has pictured Isabel as perfect in beauty which makes her quite confident and bold. In the words of Colie,

"...perfect figure, perfect hair, gorgeous and self-confident. If I liked like Isabel, no one could touch me (keeping the Moon p.109)."

When Carolina Dawes insults Colie Isabel applies certain beauty treatment and she makes to look Colie very attractive. Whenever there is the date of someone with a boy or any celebration the girls use much time in makeup and beauty treatments.

Young adult literature very sharply demonstrates the broken families because of the divorces. The study shows that postmodern era has cheap divorces. In a research done on *The Impact of Parental Divorce on Emerging Adults* by Kelsey Black & Sophie Spiegel it is reported,

"The institution of marriage in the United States traditionally provides economic, social, and emotional stability. Major instability within a marriage can influence the surrounding microsystems which can have many negative impacts. Divorce impacts approximately 40-50% of current marriages throughout the United States

Literature & Culture in the Perspective of Globalization (U.S. Bureau of the Census, 2009). More than one million young children under the age of 18 experience parental divorce every year... (Block & Spiegel)

Divorce separates the children from the parents; the consequences of divorce can negatively impact young children's psychological adjustment, behavior, social ability, self-esteem, and academic achievement, which can persist throughout adulthood. It affects the relationships, physical and mental health of the adolescents. All over the novel Colie suffers because of her mother's divorce. When her father leaves her mother alone with a small daughter, Colie, she suffers by many hardships, goes through various jobs and at last becomes an aerobics trainer. Norman also is the son of the divorcees. After the divorce Norman's father becomes very strict and non-cooperative. He is a real struggler whose art is a shameful and useless for his parents so he leaves the house and does everything at his own account. The study also shows one more girl of the spinster, Meera, aunt of Colie. Colie's mother marries with someone but Meera doesn't so in her growing age she suffers through the feeling of loneliness. She keeps a pet cat, Norman as her companion in her lonely life.

Young adult literature throws light on the approach of today's people. Everyone likes to be independent. So it is seen that the adolescents utilize their vacations for earning money by doing the jobs. All the four adolescent characters - Morgan, Norman, Isabel and Colie run a restaurant. They feel very happy by the hard work and income they get through it. Sometimes they get the support for it from the family or

sometimes not. Colie's mother initially tries to oppose her but later when she realizes that she is very happy in this job she doesn't take any objection. But Norman's family doesn't support him in it.

Human life has two sides good and evil. It has positive as well as negative side. The conflict between good and evil is all knowing fact that is coming from the very earlier age. But always the good defeats evil. The culture has lions share in this fight. It is culture that has survived mankind; that has strengthened to face the calamities. So wherever and however be the difficulties in the life to culture will pave the way of life.

References:

A) Books

1. Brian Nell O' The Concise Oxford Dictionary of Current English, New Delhi: Oxford University Press, 1990
2. Curt, Michael. From Romance to Realism: 50 Years of Growth and Change in Young Adult Literature. New York: Harper Collins, 1996. Print.
3. Z. Dessen Sarah Keeping the Moon New York: Penguin Group, 2004.
4. Julia J. "Teaching Girls To Be Girls: Young Adult Series Fiction." *New Advocate* 11 (1998)
5. 4. OrNSTein, P. *School Girls: Young Women, Self-esteem, and the Confidence Gap*. New York: Anchor Books, 1994.

B. Web:

1. http://www.goodreads.com/author/show/2987.Sarah_Dessen
2. http://www.writes.com/forum/threads/2012/03/28/the-power-of-young-adult-fiction/why-expect-more-from-teenagers-than-adults_Why_Expect_More_from_teenage_adults
3. https://www.references.com/world-view/fiction-stv-important-value-657760275a2c32a?context=June-14_2013

2017-18

SMH - 130K

30

स्त्रीवाद
आणि
मराठी साहित्य

संपादक
डॉ. शिवाजी हाडगे

प्रचार्य

सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय
मुसूड, ता. कागल, जि. कोल्हापूर.

श्रीवाद आणि मराठी साहित्य

संपादक
डॉ. शिवाजी होडगे

स्वच्छंद प्रकाशन, कोल्हापूर

अनुक्रम

प्रस्तावना	डॉ. शिवाजी होडगे	६
१. मराठी कादंबरीतील स्त्रीवादी जाणिवा	डॉ. अनिल गवळी	९
२. मराठी नाटकातील स्त्री प्रतिमा आणि स्त्रीवाद	डॉ. नंदकुमार मोरे	२४
३. लिंगभाव आणि भारतातील सांस्कृतिक राजकारण	डॉ. वंदना महाजन	४१
४. मराठी कवितेतील स्त्रीवादी जाणिवा	प्रा. एकनाथ पाटील	५१
५. मेघना पेठे यांचे कथालेखन	आम्पासो बुडके	६७
६. नागीण मधील स्त्रीरूपे	तेजस चव्हाण	८२
७. स्त्रीवादी दृष्टिकोन आणि स्त्रियांचे नाट्यलेखन	प्रा. सुखदेव एकल	१००
८. स्त्रियांचे साठोत्तरी मराठी कथालेखन	डॉ. संजय पाटील	१०५
९. लोकसाहित्यातील स्त्री प्रतिमा आणि स्त्रीरूपे	डॉ. शिवकुमार सोनाळकर	११७
१०. मराठीतील स्त्रियांचे लेखन आणि स्त्रीवाद	डॉ. एकनाथ आळवेकर	१३८
११. दलित स्त्रियांची आत्मकथने	डॉ. लता मोरे	१४४
१२. स्त्रियांची आत्मकथने	डॉ. नीला जोशी	१५२
१३. दलित कवितेतील स्त्रीवादी जाणिवा	डॉ. सुनील चंदनशिवे	१५९
१४. धनगरी ओवीगीतातील स्त्रियांचे चित्रण	डॉ. तानाजी पाटील	१६५
१५. मराठी चित्रपटातून चित्रित केलेली स्त्रीप्रतिमा	डॉ. शशिकांत चौधरी	१७६
१६. स्त्रीवादी आणि भारतीय परंपरेतील संदर्भ	प्रा. धनंजय होनमाने	१८१
१७. 'धग' स्त्रीवादी आकलन लेखक परिचय	प्रा. सविता घाटगे	१८९
		२०५

2018-19

(31)

ISSN - 2277 - 8063

श्री प्रिन्स शिवाजी मराठा बोर्डिंग वरुस, कोल्हापूरचे

न्यू कॉलेज, कोल्हापूर

व

नेहरु अभ्यास केंद्र, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

“ १९ व्या शतकातील
भादतीय राजकारण ”

XEROX COPY

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud Tal. Kagal, Dist. Kolhapur

विशेषांक

Navyot

‘नवज्योत’ आंतरविद्याभारतीय संशोधन पत्रिका
हौसा पब्लिकेशन, कोल्हापूर

Shri Prince Shivaji Maratha Boarding House's

THE NEW COLLEGE, KOLHAPUR

**25th Annual Session of
Shivaji University
Rajyashastra Parishad**

organized by

**Department of Political Science,
The New College, Kolhapur**

CONFERENCE PROCEEDING

**Two Days
National Seminar**

on

INDIAN POLITICS IN 21ST CENTURY¹

Jointly Organized by

**The New College, Kolhapur and
Nehru Study Centre, Shivaji University, Kolhapur**

24	महात्मा गांधीजी यांना अपेक्षित ग्रामव्यवस्था	प्रा. डॉ. के. डी. पाटील
25	पंडित नेहरूंचे नियोजन मंडळाच्या स्थापनेतील व विकास प्रक्रियेतील योगदान	प्रा. डॉ. प्रमिला विजय डोणे (पाटील)
26	पंडित जवाहरलाल नेहरू आणि भारताचे परराष्ट्र धोरण	प्रा. डॉ. संतोष तुकाराम कदम
27	महात्मा गांधीची स्वराज्याची संकल्पना आणि तिची सद्यकालीन प्रस्तुतता	डॉ. खंडेराव ज्ञानदेव खळदकर
28	महात्मा गांधीची धर्म विषयक भूमिका व सद्यस्थिती	नितीन गणपती खांडेकर
29	भारत आणि आंतरराष्ट्रीय राजकारण	प्रा. बाबासाहेब गं. फलके
30	महात्मा गांधींच्या सत्य आणि अहिंसेच्या विचारांची गरज	रुक्मिणी रमजान शेख
31	दहशतवाद : भारतीय लोकशाहीपुढील आव्हान	डॉ. संतोष बाबुराव कुन्हे
32	महात्मा गांधींच्या विचारांची प्रस्तुतता	डॉ. विजयाराणी किशोर पाटील
33	पंडित नेहरू यांचे भाषावार प्रांतरचना विषयक विचार	रोहिणी रामचंद्र शेवाळे
34	पंडित जवाहरलाल नेहरूंचे आधुनिक भारताच्या विकासातील योगदान	प्रा. डॉ. राजेंद्र ओ. बेलोकार
35	पंडित नेहरू व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे समाजवादाचे विकासात्मक प्रारूप	नवनाथ दाजी कुचेकर प्रा. डॉ. मोहन रमेश कांबळे

महात्मा गांधीजी यांना अपेक्षित ग्रामव्यवस्था

प्रा. डॉ. के. डी. पाटील, अर्थशास्त्र विभाग, सदाशिराव मंडलिक महाविद्यालय, मुरुगुड
ता. कागल, जि. कोल्हापूर

सुरंग

प्रस्तावना:

महात्मा गांधी एक आदर्शवादी व आध्यत्मवादी पुरुष होते. ते मानवतावादी होते धर्म आणि राजकारण तसेच अर्थकारण आणि समाजकारण यांचे सुंदर मिश्रण केले. त्यांच्या विचाराला आध्यत्मिक आधार होता. भारतामध्ये त्यांनी लोक जागृतीचे कार्य केले. म. गांधीजींचे स्थान हे भारतात नव्हे तर जगातील विचारवंत आणि विरोधक ही मान्य करतात. ते आदर्शवादी व युगप्रवर्तक नेते होते. त्यांनी राजकारण व अर्थकारणाला व्यवहारीक अशी नवी आध्यत्मिक दृष्टी दिली. मानवता हा त्यांचा केंद्र बिंदू असून मानवाच्या चांगुलपणावर त्यांचा विश्वास होता. अन्यायाला सत्य, अहिंसा व सत्याग्रहाच्या मार्गाने विरोध करता येतो हे त्यांनी जगाला दाखवून दिले. त्यांचे राजकीय, आर्थिक, सामाजिक असे वेगळे स्वतंत्र सिद्धांत नव्हते तरीपण त्यांनी त्या विचारांनी त्या सर्व शास्त्रांच्या विचारामध्ये भर घातली आहे. या त्यांच्या सर्व एकत्रीत विचारांना गांधीवाद या नावाने ओळखले जाते. त्यांच्या विचारात प्रखर तत्त्वज्ञान असल्याने संपुर्ण जग त्यांच्या विचारांचे अध्ययन करते.

उद्देश:

या संशोधन निबंधामध्ये गांधीजींच्या ग्रामीण व्यवस्थेच्या संकल्पनांचा अभ्यास करणे व गांधीजींच्या स्वयंपूर्ण खेडे, नगरपालिका, नगरसेवक या संकल्पनेचा अभ्यास करणे व त्याची सध्याच्या काळामध्ये उपयुगिता तपासणे.

गृहितके:

महात्मा गांधी यांचे विचार हे स्वातंत्र्य पूर्व कालावधीमध्ये स्वातंत्र्य मिळविण्यासाठी जसे उपयोगी होते तसे ते सध्या व्यक्ती, समाज व देशाच्या विकासासाठी उपयुक्त आहेत या गृहितकावर आधारलेले आहेत.

अभ्यास पध्दती:

या संशोधन निबंधासाठी दुय्यम माहितीच्या साधनांचा वापर केला आहे त्यामध्ये गांधीजी विपरीत वेगवेगळ्या ग्रंथांचा, चरित्रांचा, वेगवेगळी दैनिके, मासिके यामधील वेगवेगळ्या लेखांचा वापर केला आहे. विशेषतः स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्यनंतर काळात प्रकाशित माहितीचा आधार घेतला आहे.

महात्मा गांधी यांचा परिचय:

महात्मा गांधी यांचे संपूर्ण नाव मोहनदास करमचंद गांधी असे असून त्यांना 'बापू' या नावाने ओळखले जाते. त्यांचा जन्म २ ऑक्टोबर १८६९ रोजी गुजरात येथील पोरबंदर या गावी झाला. त्यांचे कुटुंब मूळचे व्यापारी होते. त्यांचे वडिल करमचंद गांधी पोरबंदर (काठियावाडा) राज्याचे दिवाण होते. त्यांची आई पुतळ्याबाई ही धार्मिक प्रवृत्तीची होती. महात्मा गांधी यांच्यावर लहानपणी शिस्तीचे व नैतिकतेचे संस्कार झाले होते. महात्मा यांचा स्वभाव लाजाळू होता. म. गांधी यांचे प्राथमिक शिक्षण पोरबंदर व माध्यमिक शिक्षण राजकोट, तर उच्चशिक्षण भावनगर येथे झाले. पुढे १८८८ इंग्लंडला कायद्याचा अभ्यास करून १८९१ ला ते परत आले. १८९३ साली त्यांनी पोरबंदर येथील दादा अब्दुल्ला आणि कॅ. या एका वकिली फर्मचे दक्षिण आफ्रिकेतील खटले चालविण्याचे कंत्राट घेतले होते. त्यांचे लग्न वयाच्या १३ व्या वर्षी कस्तुरबांशी विवाह झाला तर त्यांनी दक्षिण आफ्रिकेमध्ये २१ वर्षे काढली. महात्मा गांधींनी कायद्याच्या व्यवसायातील आपल्या कौशल्यावर प्रभुत्व मिळवले तसेच त्यांचे राजकीय विचार, आर्थिक विचार, आदर्श आचारपध्दती यांची जडणघडण झाली. वर्गभेद, अपमानास्पद वागणूक, अनेक ठिकाणी प्रवेश नाकारणे या गोष्टींना सामोरे जावे लागले. दक्षिण आफ्रिकेतील भारतीयांवद्दल असणारे पूर्वग्रह, वर्णभेद आणि अभ्यास यामुळे गांधीजींनी ब्रिटिश साम्राज्या विरोधी बंड

मुकारले. महात्मा गांधी हे भारतीय राष्ट्रवादी, तत्वज्ञ आणि संघटक म्हणून त्याची आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्रतिमा तयार झाली. महात्मा गांधी १९१५ मध्ये भारतात आल्यानंतर काँग्रेसचे सदस्यत्व स्विकारले. 'व्यापार करण्यासाठीचा एकत्रित प्रदेश' या काँग्रेसच्या मागणीला पाठिंबा देणेसाठी व औद्योगिक प्रगती आणि शैक्षणिक प्रगती या बदलचा युरोपियन लोकांनी स्विकारलेला दृष्टीकोनावर त्याचा विश्वास होता.

महात्मा गांधीजींच्या वरील प्रभाव:

महात्मा गांधी यांचे विद्यार्थीजिवन फारसे उज्ज्वल व हुशारीचे नव्हते हे त्यांनीच स्पष्ट केले आहे. त्यांच्या घरचे वातावरण धार्मिक होते. धर्म धर्मश्रद्धेचा, वारसा त्यांना त्याच्या मातेकडून मिळाला होता. भगवतगीता, उपनिषदे असे कवि मीराबाई गुरुनानक या संतांच्या विचारांचा त्यांच्यावर प्रभाव होता. गांधीजींच्या जीवनाला महत्त्वाचे वळण देणाऱ्या परदेशी दौन्यामध्ये टॉल स्टॉयच्या (किंगडम ऑफ द गॉड) रस्किन (अन टू धिस लास्ट) आणि थोरो (ड्यूटी ऑफ सिव्हील डि ओबिडीयन्स) या ग्रंथांचा प्रभाव पडला होता. गोपाळ कृष्ण गोखले यांना त्यांनी त्यांचे राजकीय गुरु मानले.

दक्षिण अफ्रिकेत काही लोकांचे शोषण होत असलेचे पहावयास मिळाले. गोऱ्याकडून काळ्या (निग्रो) वंशभेदाची मिळणारी चागणूक पाहून गोऱ्या लोकांविरुद्ध अहिंसक मागणे विरोध करणे. तेथील भारतीय लोकांची स्थिती पाहून त्यांना सत्याग्रहाचा व सामूहिक जीवनाचा प्रयोग केला. या प्रयोगाला लोकांच्यातून मिळणाऱ्या प्रतिसादातून राज्य सत्ता विरोधी लढण्याची सत्याग्रह, अहिंसात्मक विरोध किंवा प्रतिकार, शांततामय असहकार, शांततामय सुत्र सापडली व ती लोकांमध्ये रुजवण्याचा प्रयत्न केला.

गांधीजींची तत्व प्रणाली:

महात्मा गांधी हे यांच्यावर धार्मिक विचारांचा प्रभाव होता. दक्षिण अफ्रिकाचे वांशिक भेद, माणसाचे शोषण जवळून पाहिल्यामुळे तसेच त्यांनी इंग्लंडमधील आधुनिक औद्योगिक प्रणाली व त्यातील दोष त्यांनी काही प्रमाणात पाहिल्याने ते मोठ्याप्रमाणावरील यांत्रिकीकरणाच्या विरोधी होते. त्याचा मुख्य भर विकेंद्रीत अर्थव्यवस्था होता. नैतिक विचारांचा प्रभाव अधिक असायला हवा. पाश्चिमात्य प्रणालीमधील भौतिकवादाचा आतरेक अयोग्य असून गांधींच्यादृष्टीने व्यावसायिक शासनप्रणाली नैतिक मुल्याची जोड दिल्या शिवाय व्यक्तित्व व राष्ट्राचे कल्याण होणार नाही.

महात्मा गांधी यांचे अर्थशास्त्रीयविचार त्यांनी कोणत्याही सुत्रबद्ध ग्रंथात लिहिलेले नाहीत. भारतीय अर्थशास्त्रीय विचारवंतांमध्ये गांधींचे स्थान कोणते? एका अर्थाने ते अर्थशास्त्रज्ञ नव्हते परंतु धर्म, राजकारण अहिंसा, सर्वोदय, ग्रामोद्धार, समाजकारण, किंवा एकूण जीवनाचे जे तत्वज्ञान मांडले त्यातच त्यांचे अर्थशास्त्रविचार आढळतात. त्याची वेळोवेळीची भाषणे त्यांनी लिहिलेले लेख वाचून गांधीजींना आर्थिक विचार काय अभिप्रेत होते. हे काही अर्थशास्त्रज्ञानी श्री नारायण अग्रवाल (Gandhian Plan १९४४) एम. एस. दोतवाल (Gandhism Revisited १९४४) जे. सी. कुमारआप्पा (Gandhian Economics and other Essay's 1949) जे. जे. अंजरिया (An Essay of Gandhian Economics 1944) इत्यादी ग्रंथांमध्ये मांडले आहेत. आज आपण गांधीवादाचा अर्थशास्त्राची चर्चा करीत असलो तरी असा वेगळा प्रकार आहे हे गांधीजींना मान्य नव्हता. कारण त्यांच्या दृष्टीने अर्थशास्त्र हे वेगळे नसून जीवनाच्या कमाचा व तत्वज्ञानाचा एक भाग आहे. अर्थशास्त्र व नीती याची फारकत करणे त्यांना मान्य नव्हते.

महात्मा गांधी आणि स्वदेशी :

स्वदेशीबद्दल विचार मांडताना गांधीजींनी परदेशात बनवलेल्या वस्तूंना पूर्णतः विरोध दिसत नाही तर अशा वस्तूच्या आयातीमुळे किंवा वापरामुळे देशी उद्योगावर त्याचा परिणाम होऊ नये. याबाबत ते ठाम होते. स्वदेशी म्हणजे प्रत्येक वस्तू देशातच निर्माण केली पाहिजे किंवा वापरली पाहिजे, असे नाही तसेच प्रत्येक वेळी परदेशी वस्तूच्या त्याग केल्या पाहिजे असे नाही. देशी वस्तूचे संरक्षण करण्यासाठी परकीय वस्तूचा वापर टाळावा. ज्या

वस्तुच्या वापरामुळे भारतदेश गरीब राहिल. अशा वस्तुचा वापर करू नये. कोणत्याही वस्तुमुळे, वापरामुळे कुणाचे नुकसान होणार नसेल आणि ती वस्तु कितीही उपयुक्त असाली तरी परकीय वस्तुचा वापर टाळावा. "अन्य कोणत्याही चांगल्या गोष्टीप्रमाणेच परकीय उत्पादकाला किंवा उत्पादनाला तो फक्त परकीय आहे म्हणून नाकारणे योग्य नाही. राष्ट्राच्या उत्पादनांचा प्रचार करण्यासाठी देशाचा वेळ आणि पैसा वाया घालवणे हे गुन्हेगारी स्वरूपाचे आहे ते स्वदेशी तत्वाच्या विरोधी आहे."

महात्मा गांधी — स्वच्छता:

गांधीजी स्वच्छतेबाबत फार आग्रही होते. सगळीकडे स्वच्छता असावी यावर ते नेहमी भर देत. परमेश्वराप्रमाणे दुसरी महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे स्वच्छता असा त्याचा विचार होता. अस्वच्छ मना बरोबर आपले शरीरही अस्वच्छ असते. तर आपल्याला परमेश्वराचा आशिर्वाद कधीच मिळणार नाही. स्वच्छ शरीर हे अस्वच्छ गावामध्ये कधीही राहू शकत नाही. स्वच्छ शहरे आणि स्वच्छ गाव असावीत त्याच्यामते पाश्चिमात्याकडून एक गोष्ट स्विकारायला शिकली पाहिजे. ती म्हणजे पालिका अंतर्गतची स्वच्छता पाश्चिमात्यांनी आरोग्यशाळा विकसित केले आहे.

महात्मा गांधी — नगरपालिका कार्य:

गांधीजींना नागरी जीवन आवडत पण नगरपालिकेबद्दल त्यांच्या मनामध्ये स्पष्ट विचार होते त्याच्या मते मुनिसिपल कॉर्पोरेशनसाठी मातृभाषेतील "कचरापेट्टी" हा शब्द अभिप्रेत मानला तर त्याचा अर्थ कचरा काढणारा विभाग आणि कोणतेही नगरपालिका ही कचरा साफ करणारा विभाग आहे. या विभागाने सर्व सार्वजनिक व सामाजिक आयुष्यांना स्पर्श केला पाहिजे. नगरपालिकांनी आपलं काम फक्त सफाईपुरते मर्यादित न ठेवता भौतिक स्वच्छतेचा विचार केला पाहिजे. कोणतीच नगरपालिका ही स्वच्छता आणि गर्दी याचा मुकाबला करू शकणार नाही. केवळ कर वाढवून सेवा देवू शक्य नाही तर सर्वांचे सहकार्य लाभले पाहिजे.

महात्मा गांधी — नगरसेवक :

कोणत्याही व्यक्तित्ने नगरसेवक होणे हे दुर्मीळ व सन्मानाचे काम आहे पण कोणत्याही नगर सेवकाने तो सन्मान मिळाल्यावर आपल्या कार्यालयात कोणतेही हितसंबंध किंवा स्वार्थी उद्देश ठेवून काम करू नये. त्याने आपले पवित्र काम सेवाभावी वृत्तीने करणे गरजेचे आहे. आपण कचारा काढणारे आहोत याचा त्याला अभिमान वाटला पाहिजे.

महात्मा गांधी — खेडे व स्वच्छता :

गांधीजींच्या खेड्यामधील स्वच्छतेवर अधिक भर होता. त्याच्या मते 'बुद्धीमत्ता आणि कष्ट या दोन्ही गोष्टीमध्ये फारकत झाल्यामुळे ग्रामीण भागाकडे असभ्य दूर्लक्ष झाले आहे. टूमदार घराणी वसलेले गाव दिसण्याएवजी सगळीकडे शेणाचे ढीग दिसतात. तेथे असणारी घाण व त्रासदायक वास यामुळे आपले डोळे व नाक बंद करावे लागतात. राष्ट्रीय किंवा सामाजिक स्वच्छता बाळगण्याचे भान असणे गरजेचे. छोट्या छोट्या गल्ल्या व रस्ते यामधील सर्व कचरा साफ केला पाहिजे त्याचे वर्गिकरण केले पाहिजे. तर काही गोष्टींचे खतामध्ये संपत्तीमध्ये रूपांतर केले पाहिजे. एखाद्या हाडापासून उपयुक्त वस्तू तर रद्दीपासून कागद, विष्टेपासून खत बनवता आले पाहिजे.

महात्मा गांधी — पाणी व आरोग्य:

पाणी ही सर्वच ठिकाणी अत्यावश्यक गोष्ट आहे. त्यामुळे तीचा वापर योग्य केला पाहिजे कारण तिचा संबंध स्वच्छता, आरोग्य व संपुर्ण जीवनाशी येतो. पाणी स्वच्छ ठेवणे गरजेचे आहे. पाण्याचा वापर करताना ती राष्ट्राची संपत्ती व आपले जीवन म्हणून करावे. राष्ट्रीय सामाजिक भनाया अभाव असल्याने आपण स्वच्छतेसाठी व चांगल्या आरोग्यासाठी स्नान करतो पण आपण स्नान करतो ती विहीर किंवा ती पाण्याची टाकी, नदी अस्वच्छ करताना आपणास काही वाटत नाही. आपल्या नद्यांच्या पवित्र किनाऱ्याची भीषण अवस्था

आणि त्यामुळे होणाऱ्या वेगवेगळ्या रोगांचा प्रादुर्भाव हे पाणी व अस्वच्छतेच्या मोठ्या दोषामुळे झाले आहे. या मानवी प्रवृत्तीमध्ये बदल झाला पाहिजे.

महात्मा गांधी - ग्राम स्वराज्य (स्वयंपूर्णखेडे) :

महात्मा गांधी यांनी स्वयंपूर्ण खेड्याची कल्पना मांडली. त्याचा पंचायतीद्वारे चालवल्या जाणाऱ्या स्वयंपूर्ण खेड्यांवर विश्वास होता. भारत हा खेडांचा देश असल्याने तो ग्रामिण संस्कृतीचा पाया असल्याने ती संकल्पना भारत देशाच्या अर्थव्यवस्थेला फार उपयोगी ठरली. भारतीय खेडे हे पूर्वी आर्थिकदृष्ट्या स्वयंपूर्ण होते व ते आर्थिकदृष्ट्या स्वतंत्र होते. प्रत्येक खेड्यामध्ये उत्पन्न होणाऱ्या आणि उपलब्ध होणाऱ्या वस्तु व सेवांवरच लोक आपले जीवन जगत होते त्यामुळे त्या खेड्याचा दुसऱ्या खेड्याशी ज्यास्त संबंध येत नव्हता किंवा त्याची संस्कृतीच होती की गावातील उत्पादित वस्तुवरच आपले जीवन जगणे किंवा आवश्यक तेवढ्या वस्तु उत्पादित करणे लहानात लहान खेड्यात शेती क्षेत्र समृद्ध होत आणि विकेंद्रीत उद्योग तेथील गरजांची पूर्तता करित. सुप्त बेकारी, ग्रामीणांची शहराकडे भाव हे प्रकार नव्हते त्यामुळे लोकांचे जीवन परिपूर्ण होते. म्हणून खरा भारत खेड्यात नांदतो असे महात्मा गांधी म्हणत म्हणून गांधीजींनी 'आदर्श खेडे' 'ग्राम स्वराज्य' 'स्वयंपूर्ण खेडे' कशाप्रकारे असावे ही संकल्पना मांडली. माझी ग्रामीण स्वराज्याची कल्पना म्हणजे ते लोकांनी चालवलेले, आपल्या गरजासाठी शेजारच्यावर अवलंबून नसणारे स्वतंत्र असणारे, स्वःताच्या अन्नासाठी पिके व कपड्यासाठी कापूस उत्पादित करणं खेड्यातील गुरेडोर, मनोरंजन प्रौढ व मुलांच्यासाठी खेळाचे मैदान यासाठी तीर्थ तरतूद असेल, गरजेप्रमाणे उपलब्ध जमिनी रोखीची व फळे, फुले, पिके वेणे त्यामुळे अफू, गाजा, तंबाखू या सारखी पिके घ्यावी लागणार नाहीत. एखाद प्रक्षागृह, शाळा, सार्वजनिक सभागृह, स्वच्छ पाणीपुरवठा, व्यवस्था, आरोग्य सेवा सर्वांसाठी सक्तीचे प्राथमिक शिक्षण, शक्य तीथे सहकारी तत्वावरील कार्य केले जाईल. असे हे पंचायत राज्य अभिप्रेत होते. व्यवस्थेतील उपक्रम हे सार्वजनिक असायल, जातीभेद नमानने.

महात्मा गांधी - पंचायत राज:

गांधीजींचा पंचायत राज, स्वयंपूर्ण खेडे, लोकशाही विकेंद्रीकरणावर ठाम विश्वास होता. त्यांचा मते, स्वराज्याची सुरुवात नेहमी तळापासून व खेड्यापासून झाला पाहिजे. त्यामुळे प्रत्येक खेडे स्वःवपूर्ण असले पाहिजे. पंचायतीला पूर्ण अधिकार असले पाहिजेत. ते स्वयंपूर्ण स्वतंत्र व स्वतःच्या गोष्टी नियंत्रित करण्याची क्षमता असणारे स्वतःसाठी जागाविरुद्ध लढण्याची क्षमता असणारे असले पाहिजे. त्यामुळे व्यक्तीहेच पंचायत राज्याचे एकक आहे. आपले शेजारी किंवा जग त्यांच्याकडून मिळणारी मदत किंवा करावे लागणारे सहकार्य मुक्त व स्वःताच्या इच्छेनुसार ठरवलेल्या कृती असले या पंचायत राज्याचे व्यवस्थापन खेड्याचे शासन हे स्त्रि-पुरुष यांचा समावेश असणाऱ्या पाच लोकांचा समावेश असेल. त्याची किमान शैक्षणिक पात्रता असेल या पंचाकडे आवश्यकती सर्व सत्ता व न्याय व्यवस्था असेल येथे प्रचलित कोणतीही शिधेची पध्दत नसल्यामुळे राज्यशासन, न्याय व्यवस्था आणि प्रशासन यांचे एकत्रित रूप असेल व त्याचा कार्यकाळ एक वर्षाचा राहिल अशा प्रकारे कोणतेही खेडे कोणत्याही हस्तक्षेपा शिवाय राहिल व प्रचलित सरकारप्रमाणे शोषण व उत्पन्न मिळवणे यापासून अलिप्त असेल.

महात्मा गांधी- मानवी मुल्य:

गांधीजींच्या विचारात मानवी मुल्यांना अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे. त्यांना पैसा आणि भौतिक संपत्तीपेक्षा नैतिक आणि मानवी मुल्यांवर भर दिला आहे. मानवी जीवनाचा सर्वांगाने अभ्यास केला पाहिजे. अर्थशास्त्र आणि नित्यशास्त्र संबंध महत्त्वाचा आहे त्याची फारकत करता येणार नाही. गांधीजींच्या मते मनुष्य हा सर्वोच्च विचारवंत असून त्याचे जीवन पैसा व संपत्ती पेक्षा महत्त्वाचे आहे.

महात्मा गांधी— विश्वस्त संकल्पना:

गांधीजींचा असा आत्मविश्वास होता की, त्यांचा या कल्पनेमुळे पृथ्वीवर समतेचे राज्य प्रस्थापित होईल. संपत्ती निर्माण करण्यासाठी सर्वांच्या मदतीची गरज असते. सर्व संपत्ती ही ईश्वरी संपत्ती आहे त्यामुळे संपत्तीवर सर्वांचीच मालकी प्रस्थापित झाली पाहिजे. एखाद्या व्यक्ती जवळ किंवा भांडवलदारजवळ अधिक संपत्ती असेल तर त्याने विश्वस्त या नात्याने आपला संपत्तीचा वापर गरीबांच्या कल्याणासाठी करावा अन्यथा समाजात हिंसक कार्य होईल. खाजगी व व्यक्तिगत संपत्तीचा विचार गांधीजींनी नैतिक दृष्टीने केला आहे. श्रीमंतांनी आपल्या गरजा कमी कराव्यात, उरलेल्या संपत्तीचा वापर लोककल्याणासाठी करावा म्हणजे श्रीमंत आणि गरीब यांच्यामधील अंतर कमी होवून समाजात आर्थिक समानता निर्माण होईल. भांडवलदाराने व विश्वास्ताने नैतिक दृष्ट्या सहकार्याने वागल्यास कामगार व लोक सहकार्य करतील. समाजाने नैतिकतेने व कायद्याच्या बंधनातच संपत्ती जमा करावी. लोकांनी स्वतःला त्या संपत्तीचा मालक न समजता विश्वस्त समजावे श्रीमंतांनी आपला पैसा व बुद्धीमत्ता स्वतःपुरती न वापरता ती संपूर्ण समाजासाठी उपयोगात आणावी. नैतिकतेने वागावे, चांगल्या मार्गाने पैसा मिळवावा, गरीबांनी श्रीमंतांच्या चांगूलपणावर विश्वास ठेवावा म्हणजे आर्थिक समतेचे ध्येय साध्य होईल.

समारोप:

या संशोधन निबंधावरून लक्षात येते की, भारताच्या स्वातंत्र्य लढयामध्ये महात्मा गांधी यांचा प्रत्यक्ष सहभाग होता. त्यांचे सत्य, अहिंसा व असहकार या तत्वावर आधारलेले विचार हे तात्काळीन परिस्थिती उपयुक्त ठरलेच. तसेच सध्याच्या कालावधीमध्ये खेडे, नगरपालिका, नगरसेवक या संस्थांना आपले हक्क, कर्तव्य, नैतिकता, सामाजिक बांधिलकी या दृष्टीकोनातून आपल्या परिसराचा विकास कसा केला पाहिजे. नैसर्गिक साधन संपत्ती, पर्यावरण याचा समतोल कसा राखला पाहिजे याची दिशा महात्मा गांधीजींनी आपल्या विचारातून दिलेली दिसून येते. तात्काळीन परिस्थिती या विचार स्वीकारले नाहीत पण आज या विचारांचे महत्त्व फक्त भारतालाच नव्हे तर जगानेही मान्य केले आहे. त्यामुळे भविष्य काळासुद्धा त्यांचे विचार उपयुक्त व मौलिक ठरणार आहेत.

संदर्भ:

१. तिजारे, शृंगारपुरे, देशपांडे, (१९९५), 'प्रमुख भारतीय आणि पाश्चिमात्य राजकीय विचारवंत', श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर.
२. पाटील वा. भा., (२००९), 'आधुनिक भारतीय राजकीय विचारवंत', प्रशांत पब्लिकेशन्स, जळगाव.
३. Gandhi, 'Economic and industrial life and relations', vol- I
४. Bhatnagar K.P., 'A history of Economic Thought', Kishore Publishing House Kanpur.
५. कुमारप्पा जे. कॉ. 'गांधी अर्थ आणि विचार.
६. खंदारे सुखदेव महादजी, (२०१६), 'भारतीय आर्थिक विचारवंत', कैलाश पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद.
७. पाटील जे. एफ., (२००५), 'आर्थिक विचारांचा इतिहास', फडके प्रकाशन, कोल्हापूर

जीवन संघर्षातील प्रसन्नपुरुष

संपादक

प्रा. डॉ. विनोद गायकवाड

प्रा. डॉ. संजय कांवळे

XEROX COPY

2018-19
Book 26

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya.

Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya.

जीवन संघर्षातील प्रसन्नपुरुष

संपादक

प्रा. डॉ. विनोद गायकवाड

प्रा. डॉ. संजय कांबळे

संवाद प्रकाशन, कोल्हापूर

जीवन संघर्षातील प्रसन्नपुरुष
Jeevan Sangharshatil Prasannapurush

संपादक

प्रा. डॉ. विनोद गायकवाड

प्रमुख, मराठी विभाग, राणी चन्नमा विद्यापीठ, वेळगाव.

भ्रमणध्वनी- ०९९४५०१५३६४.

प्रा. डॉ. संजय कांबळे

मराठी विभाग, राणी चन्नमा विद्यापीठ, वेळगाव.

भ्रमणध्वनी- ०९९६४३५८४८९

प्रकाशक

अनिल म्हमने/शोभा चाळके

संचालक

संवाद प्रकाशन प्रा. लि.

८७३, क/२, सी वॉर्ड, सिद्धीश्री प्लाझा,

राजाराम रोड, कोल्हापूर- ४९६००२

मो. ९८२२४७२१०९, ९८९०५५४३४०

Email-anilnamiti@gmail.com

प्रथमावृत्ती : १४ एप्रिल २०१९ ✓

मुखपृष्ठ : गंगाधर म्हमने

मुद्रक : मिरर ऑफसेट, कोल्हापूर

ISBN : 978-93-87322-09-7 ✓

मूल्य : रु. ५९०/-

४१. आर्थिक दृष्टिकोन
प्रा. माधवी सुरेंद्र पवार /३३७
४२. विचारांची नवलाई
प्रा. कदम संभाजी धोंडिराम /३४४
४३. विविध विचारप्रवाह
श्रीमती उज्वला म. देशमुख /३५३
४४. देव, धर्म, संस्कृती विषयक विचार
डॉ. मधुकर नारायण गोसावी /३५९
४५. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या सामाजिक विचारांचे महत्त्व
प्रा. डॉ. विनोद कांबळे /३६६
४६. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि अल्पसंख्याक समाज
डॉ. राजेखान शानेदिवाण /३७४
४७. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि बौद्ध धम्मासंबंधी निबंध, भाषणे व ग्रंथरचना
प्रा. डॉ. रोझा मेश्राम /३८७
४८. धर्मविषयक विचार
प्रा. बरखा आर. सव्यद /३९३
४९. धर्मविषयक चिंतन
डॉ. महावीर विठ्ठल कांबळे /३९९
५०. धम्मविचार
डॉ. संजय पाटील /४०५
५१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषिविषयक धोरण
प्रा. डॉ. शिवाजीराव होडगे /४११
५२. समकालीन शेतीसमस्या व डॉ. आंबेडकरांची भूमिका
डॉ. अनंत राजत /४१८
५३. भारतीय कृषिविषयक विचार व कार्य
डॉ. तुकाराम बाफोर /४२७
५४. आंबेडकरी विचार व समकालीन शेती आणि शेतकरी
प्रा. डॉ. अमर कांबळे /४३३

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषिविषयक धोरण

प्रा. डॉ. शिवाजी महादेव होडगे

सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभाग प्रमुख

सदाशिवराव मंडलिक, महाविद्यालय मुरगूड

ता. कागल जि. कोल्हापूर ४१६२१९ मो. ९४२३२७८०६६

Email-shivajihodage2@gmail.com

अज्ञान, दारिद्र्य, विषमता व सर्व प्रकारची कुचंबणा ही मानवी दुःखाची मूळ कारणे आहेत. दुःख निवारण करण्यासाठी प्रज्ञा, शील, करूणा व मैत्री या मूल्यांची जोपासना करणे अगत्याचे ठरते. तद्वतच सामाजिक लोकशाहीचा पया मजबूत करण्यासाठी समता, स्वातंत्र्य व बंधुत्व निर्माण करणे आवश्यक आहे. हे आपल्या बुद्धीचा सामर्थ्यावर देश आकलनाचा दूरदर्शीपणा ज्या महामानवाने हेरला अशा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या ११५ व्या जयंती वर्ष निमित्ताने राष्ट्र निर्मितीच्या जडणघडणीत महत्त्वपूर्ण योगदान म्हणून डॉ. बाबासाहेबांचे कृषिविषयक धोरण' या विषयाला अनुसरून प्रस्तुत शोधनिबंधात विवेचन केले आहे.

'डॉ. बाबासाहेबांचे कृषिविषयक धोरण' देशाला आणि शेतकऱ्याला आर्थिक दृष्ट्या सक्षम करणारे आहेत. शेतकऱ्यांच्या समस्या व उपाय त्यांनी 'Small Holdings in Indian and their Remedies and stats and minorities' मधून व्यक्त केले आहेत. डॉ. आंबेडकरांची कल्पना अशी होती की स्वतंत्र भारतात ग्राम जीवनाचा स्तर उचावण्यासाठी शासन जे जे प्रयत्न करील त्याचा पाया सामाजिक न्याय हाच असला पाहिजे. म्हणून औद्योगिकरण आणि शेती यांचे अतूट नाते असले पाहिजे. शेतीमालावर प्रक्रिया करणारे उद्योग शेतकऱ्यांच्या, शेतमजुरांच्या लाभासाठी निर्माण करणे आवश्यक आहे. विकास कार्य क्रमातून मिळणाऱ्या लाभांची न्याय तत्वावर समान वाटणी

जीवन संवर्षातील प्रसन्नपुरुष । ४११

आणि आजवर जे वंचित म्हणून जगत आलो त्यांना अग्रहक्क देण्याची गरज त्यांनी वारंवार प्रतिपादन केलेली आहे. डॉ. आंबेडकरांचा भर स्वावलंबनावर होता हे यातून दिसून येते.

दामोदर नदी प्रकल्प : -

१९४४ मध्ये बंगाल सरकारने स्थापन केलेल्या दामोदर नदी पूर चौकशी कमिटी समेर डॉ. आंबेडकरांनी भारत सरकारची मजूर प्रतिनिधी म्हणून केलेले भाषण शेतकऱ्यांना हितावह ठरले. दामोदर नदीच्या पुरामुळे हजारो लोकांचे प्राणजात आणि लाखोरूपयांचे नुकसान होत असे. दामोदर नदीला पूर येऊ नये त्या पाण्याचा उपयोग शेती, विद्युत आणि वाहतुकीसाठी करता यावा म्हणून दामोदर नदी प्रकल्पाला मान्यता मिळविण्याची शिफारस केली. रेलमार्ग व लजमार्ग ह्यात कुठलीही तफावत ठेवू नये, कृषीप्रधान देशात पाणी आणि विद्युत ह्याचा पुरवठा व समतोल असेल तर ग्रामीण भारत संपन्न होईल. शिफारस करताना कोणत्याही राज्यावर अन्याय होणार नाही. याची दक्षता घेतली गेली सर्वाना समान हक्काचा सल्ला देणारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे राष्ट्रीय एकात्मकतेचे प्रतीक होते हे सिध्द होते.

वतनदारी आणि शेतकरी :

सन १८७४ च्या वतन अॅक्ट मध्ये कोणीतरी वतनी मालमिळकत असल्यास ती व वंशपरंपरेचा हुद्दा व त्या संबंधीच हक्क व अधिकार हे मिळून वतन होते. वतन या शब्दामध्ये दोन गोष्टींचा समावेश होतो. १) वंशपरंपरेचा हुद्दा. २) वतनी मालमिळकत (जमीन) पूर्वीच्या काळी दर गावास वंशपरंपरेच्या हुद्देकरांची संख्या २४ असे त्या पैकी बाराजणांना बलुतेदार व बाकी बाराजणांना अलुतेदार असे संबोधण्यात येत होते. पेशवाईत ह्या संख्येत खूप वाढ झाली होती. इंग्रजी सरकारचा अंमल सुरू झाला, तेव्हा या बेसुमार वाढलेल्या वतनपध्दतीत काटछाट करण्याचा विचार ठरला व त्याप्रमाणे या अलुतेदार बलुत्यांचे तीन वर्ग करण्यात आले. १) सरकार - आवश्यक वतनी गावकामगार, २) रयत-आवश्यक वतनी गावकामगार व ३) सरकार व रयत यास उपायप्रबंध असे वतनी गावकामगार, यापैकी दुसऱ्या तिसऱ्या वर्गातील वतनदार, जे सरकारला आवश्यक नाहीत अशांना कामाच्या तगाद्यापासून गुंभत करण्यात

जीवन संघर्षातील प्रसन्नपुरुष । ४१२

आले. जेणेकरून त्यांची स्थिती आणि गावातील रयतेची स्थिती सारखीच झाली व त्यामुळे त्यांना वतन अँक्ट लागू करण्यात आलेला नाही.

वतनदाराची कामे निश्चित नाहीत. कोणताही नोकर झाला तरी त्याने करावयाची कामे निश्चित असावयास पाहिजे होती. विशेषतः महार वतना संबंधी ध्यानात ठेवण्यासारखी गोष्ट ही की महारांची कामे मुळेच निश्चित झालेली नव्हती. इतकेच नव्हे तर ती मुद्दाम होऊन सरकारने अनिश्चित ठेवली होती. सन १८७४ चा वतन अँक्ट जेव्हा पास करण्यात आला. तेव्हा त्याच्या १८, ६९ व ८३ या कलमांवर वादविवाद चालू असताना काही लोकांनी महारांची कामे ठरावीक करण्याच्या घट्टीने त्या कलमांत फेरफार करण्यात यावा अशी सूचना त्यावेळी कायदे कौन्सिलात आणली होती. परंतु सरकारने आपल्याला महारासारखे काही संगकामे व हरकामे नोकर पाहिजेत, म्हणून ती सूचना मान्य केली नव्हती. स्वतःची उन्नती करण्याच्या बाबतीत महार समाजाकडून चाललेल्या प्रयत्नांमध्ये 'महाराकी घतन' ही एक मोठी आडकाठी होती. वतनदार महारांना भाकरीचे हक्क यांच्या रूपाने त्यांच्या कामचा मोबलला देण्याची जी व्हिवाट हो. तीच महार समाजाच्या सहकाय व निकृष्ट स्थितीचे मूळ कारण होते.

काही समाजात, केलेल्या कामाचा मोबदला म्हणून त्यांना थोडीशी जमीन इनाम देण्यात येत असेल आणि काही थोडेसे रूपये. हे दिलेले वेतन इतके अल्प होते की, त्यात उपजीविका करणे कठीण होते. त्यात सुधारणा करून वतनदारीवर होणारा अन्याय दूर करण्यावर बाबासाहेबांचा भर होता. १९३७ साली बाबासाहेबांनी मांडलेल्या विधेयकात कोणावरही वतन सोडून देण्याच्या बाबतीत सक्ती करण्याची तरतूद केलेली नसली, तरी वतन नष्ट करावे असेच बाबासाहेबांचे मत होते आणि ते त्यांनी वतनदारांपासून लपवूनही ठेवले नाही. वतनात सुधारणा करण्यापेक्षा ते केलेले बरे असे त्यांचे मत होते. वतनामुळे वतनदार स्वाभिमानशून्य झाले आहेत. त्यांच्या मधील महत्त्वाकांक्षा साफ नष्ट झाली आहे. असे बाबासाहेबांना वाटत होते. वतन नष्ट झाल्याशिवाय वतनदारांची सुधारणा होणे शक्य नाही. अशी त्यांची खात्री झाली होती. सर्वांनी स्वाभिमानाचेच जीवन जगा' असे सांगणारे व त्याकरिता त्यांना प्रवृत्त करणारे एकमेव ट्रस्टे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर होत.

जीवन संघर्षातील प्रसन्नपुरुष । ४९३

खोती उर्फ गुलामगिरीतून मुक्तता:

खोती पध्दतीखालील शेतकऱ्यांची सांपत्तिक स्थिती वाईट असायची. परंतु इतर बाबतीतही त्यांची अचनती झाल्याचे दिसून येते. विशेषतः स्वाभिमन, तडफ, हिंमत हे मनुष्याच्या उन्नतीस आवश्यक असलेले गुण खोतीसारख्या गुलामगिरीमध्ये पिळून निघाल्यामुळे इतरांना होणे शक्य नव्हते. खोत म्हणजे गावातला एक लहानसा मुलतान असतो. जेव्हा गावाची खोती वेगवेगळ्या लोकांमध्ये व त्यांच्या अनेक घराण्यांमध्ये हिस्सेरसीने विभागली असते. तेव्हा अनेक मुलतानांचा जुलूम गावातल्या शेतकऱ्यांना सोसावा लागतो. शेतकऱ्याला सरकार देणे देऊन शिवाय खोती हक्काबद्दल वेगळे देणे घावे लागते. रयतवादी पध्दतीमध्ये फक्त सरकारलाच देणे द्यावयाचे असे. खोतीमध्ये अशा रीतीने शेतकऱ्यावर कराचा बोजा अधिक पडायचा परंतु त्याखेरीज नानाप्रकारांनी कुळाकडून खोत पैसे उकळीत असतात. कुळानं पैसे भरले म्हणजे रीतसर पावती द्यावयाची नाही असा खोताचा वाणा असल्यामुळे कुळाची शेंडी नेहमी खोताच्या हातात राहत असे. खोत ब्राम्हण असला तर कुळाच्या परसांतल्या झाडावर फणस राहावयाचा नाही आणि भाजी लावूनही तयाला व त्याच्या घरातल्या माणसांना ती खावयाला मिळावयाची नाही. खोत भराठा किंवा मुसलमान असला तर तो कॉंबडी शिल्लक ठेवावयाचा नाही. म्हणजे कुळाला स्वामित्व असे कोठेच नव्हते! जे काही त्याच्या घरात असेल ते खोताच्या मालकीचे! एखादा शेतकरी खोताच्या जुलुमाचा प्रतिकार करण्यास पुढे सरसावला तर त्याला बठणीस आणण्याची अनेक साधने खोतांपाशी असत. दुसरा एक उपाय म्हणजे शेतकऱ्यांची गुरे चरणीस गेली. असता कॉडवाड्यात घालणे हा होय. गावातली जराईची जमीन खरोखर संबंध गावाच्या मालकीची असते. तिच्यावर खोत आपला मालकी हक्क गाजवीत असत आणि गुरावाचून शेती शक्य नसल्यामुळे शेतकऱ्याला आपल्या ऐपतीप्रमाणे व जरूरीप्रमाणे गुरे बाळगावीच लागत. शेतकऱ्याच्या खास मालकीची चराईची जमीन नसल्यामुळे गावचराईत ती धाडावी लागत. अर्थात शेतकरी स्वाभाविकपणेच खोताच्या कचाट्यात सापडत होता.

खोताच्या जुलुमाचा दुसरा सर्वात वाईट प्रकार म्हणजे वठीच्या

जीवन संघर्षातील प्रसन्नपुरुष । ४१४

कामाची पध्दती होय. कायद्याने वेठीला मनाई केली होती. परंतु खोत हा गावातला सामर्थ्यवान असल्यामुळे कायद्यातली मनाई असून नसून सारखीच होती. खोताच्या खाजगी म्हणून काही जमिनी असत. या जमिनीमधील लागवडीची सर्व कामे खोत लोक वेठीने करून त. या कामाबद्दल शेतकऱ्याला व त्याच्या बायकामुलांना धड पोटापुरतीही मजुरी मिळत नसे. खोत हाच गावातला सावकार असतो व त्या रूपानेही शेतकऱ्यांच्या मुलांना शिक्षण मिळू नये यासाठी खोत हरप्रकार प्रयत्न करित असत. कारण शेतकरी लिहावयास व वाचावयास शिकले तर आपला सुलताना अशाच चालू देणारी नाहीत याची त्यांना खात्री होती. त्याखेरीज शेतकऱ्यांवर खोतांचा सामाजिक जुलूम तर विचारूच नये कुर्णीवी मुंबईला येऊन दोन पैसे मिळवून गावी गेला आणि त्याला धोतर, कोट, रूमाल वापरण्याचे सामर्थ्य असले तरी गावात गेल्यावर धोतर सोडून लंगोटी नेसणे भाग पडे. खोताने ठरवलेल्या हीन दर्जाचाच पोषाख केला पाहिजे, नाहीपेक्षा त्याने आपली मर्यादा ओलांडली असे खोत समजत! कुणब्याच्या बायकांवर सुध्दा विशिष्ट पध्दतीने लुगडे नसण्याची सक्ती असे!

खोती पध्दती समूळ नष्टच केली पाहिजे. सध्या खोतीसंबंधीचा कायदा आहे. तो अत्यंत अपुरा आहेच, परंतु जो कायदा आहे. त्याची अंमलबजावणी योग्य रीतीने होऊ शकत नाही. आणि जोपर्यंत खोती नष्ट होत नाही तिदान तिचा नखे-काढून टाकण्यात येत नाहीत व तिचे दात पाडण्यात येत नाहीत जोपर्यंत त्या कायद्यात अंमलबजावणी योग्य रीतीने होणे केव्हाही शक्य नाही. सदरील कायद्यात तात्परती दुरुस्ती करूनही काही उपयोगी व्हायचा नाही. याकरिता डॉ. आंबेडकर यांनी कायदेकौन्सिलमध्ये खोतीसंबंधीचे एक झणझणीत बिल आणण्याचे ठरविले होते व असे त्यांनी चिपळूणच्या शेतकरी परिषदेमध्ये जाहीरही केले. १७ सप्टेंबर १९३७ रोजी बाबासाहेबांनी खोती पध्दत नष्ट करण्यासंबंधीचे विधेयक मांडले खोत हा गावचा मालक आहे. त्यास ते गाव गहाण टाकता येते. विकता येते, खोत कुळांची धारेकरी कुळे बनविता येतात. सरकारला खोताने कबुली दिली, म्हणजे सरकारला ती नाकबूल करता येत नाही. भात जमिनीतून होणाऱ्या उत्पन्नाचा अर्धा भाग आणि बरकस जमिनीतील पिकाचा एक तृतीयांश भाग खोताने कुळाकडून

जीवन संघर्षातील प्रसन्नपुरुष । ४१५

वसूल करावा अशी पध्दत होती. ओसाड तसेच जंगलांनी वेढलेल्या पंडित बुडित जमिनी अपार श्रम करून आणि भांडवल खर्च करून लागवडीस आणल्यान आणि अशा प्रकारे कुळांना त्रास देऊन गावेच्या गावे वसविली आहेत. डॉ. बाबासाहेबांनी खोती पध्दत नष्ट करण्यासंबंधीचे विधेयक आणून जमीनदाराकडून होणारी शेतकरी कुळांची पिळवणूक कमी करण्याचा प्रयत्न केला आणि खेती ही प्रवृत्ती शेतकऱ्यांच्या हिताला विरोधी असल्यामुळे त्यापासून शेतकरी कुळांचे संरक्षण व्हावे अशा स्वरूपाचे कायदे केलेत. राष्ट्रीय स्तरावर सर्वांच्या फायद्याचे काम करून डॉ. बाबासाहेबांनी राष्ट्रीय एकात्मतेत भर घातली. शेतकऱ्यांविषयी बाबासाहेबांना कबेढी कणव होती. हे ह्यावरून दिसून येते. खोती पध्दत रद्द करण्याची चळवळ स्वराज्य संपादनाच्या आंदोलनाचा एक महत्त्वपूर्ण भाग होता. बाबासाहेबांनी गरीब, दलित, शोषित, पिडीत जनतेचे प्रबोधन करून त्यांना त्यांच्यावर होणाऱ्या अन्यायाची जाणीव करून दिली हे त्यांचे विशेष लक्षणीय आहे.

डॉ. आंबेडकरांच्या दूरदृष्टीमुळे दामोदर व्हॅली, हिराकुंड धरण, सोने कोसाह प्रकल्प कार्य वाहीत आले उर्जा वाटपासाठी ग्रीड पध्दतीचा विचार त्यांनीच मांडला स्वातंत्र्यानंतर सिंचन व उर्जा दुष्काळामुळे पाण्याचे जे दुर्भिक्ष विशेषतः उन्हाळ्यात भोगावे लागते ते दूर करावयाचे असेल तर नदीजोड, पाणलोट क्षेत्राचा वापर होणे आवश्यक आहे. भारतातील शेतीची समस्या सोडविण्याचा एक मार्ग म्हणून त्यांनी सहकारी शेती सामुदायिक शेतीचा पुरस्कार केलेला दिसून येतो: आर्थिक लोकशाहीचे स्वप्न साकार करण्यासाठी आंबेडकरांनी विशेषतः उद्योग व शेतीक्षेत्रात शासनसंस्थेच्या हस्तक्षेपाचे समर्थन केले त्या अनुषंगाने सहकारी शेती व सामुदायिक शेतीविषयक विचारांचा त्यांनी मागोवा घेतलेला दिसून येतो शेती हा शासकीय उद्योग असावा असे आंबेडकरांचे मत होते. मूलभूत उद्योग आणि विमा या प्रमाणे सर्व जमीन शासनाने स्वतःच्या ताब्यात घ्यावी अशी त्यांची शिफारस होती.

देशाच्या सर्वांगीण आर्थिक विकासासाठी केवळ शेती पुरेशी नसून शेतीवरचा मजुरांचा अतिरिक्त भार बहुउद्देशीय प्रकल्पाकडे उद्योगाकडे वळविल्यास शेती फायदेशीर ठरेल तद्वतच ग्रामीण भारत संपन्न बनेल रोजगार

निर्मितीसह आर्थिक विकासाला गती मिळेल असे ठासून सांगत असत. या आधारारच पुढे ओडिसातील महानदीवर 'हिसाकुड धरण' निर्मितीसाठी डॉ. आंबेडकरांच्या काळात मान्यता देऊन १५ मार्च १९४६ रोजी या धरणाचा पायाभरणी केली. हा त्यांचा ड्रिम प्रोजेक्ट होता. पुढे याच आधारार सतलज नदीवरील भाक्रा-नांगल धरणाची योजना तयार करण्यात आली.

वरील प्रकारचे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषिविषयक धोरण आपण पाहिले. हे धोरण सध्याच्या राजकारणी आणि शासनाने वापरले तर मानवाची प्रगती निश्चित होईल याची खात्री वाटते.

संदर्भ ग्रंथ

- १) खैरमोडे चांगदेव भगवानराव : डॉ. भिमराव रावजी आंबेडकर (खंड ८)
- २) काळे बी. एस. : अर्थशास्त्रज्ञ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मनोकामना प्रकाशन, प्रकाशन, इस्लामपूर दु.आ २०१५
- ३) जाधव राजा : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्वातंत्र्य चळवळ राजलक्ष्मी प्रकाशन, मुंबई प्र. आ. १९९४
- ४) हजारे : त्रिलांक : 'लोकरान्य' अंकातील डॉ. आंबेडकरांचे कृषिविषयक विचार : माहिती जनसंपर्क महासंचनालय, महाराष्ट्र शासन अॅक्ट . २००६
- ५) टेंभुर्णे, विनोदकुमार : शिक्षण संक्रमण (अंकातील जलतज्ञ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर) महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्चमाध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे २०१६ (राणी चन्नाम्मा विद्यापीठ, बेळगाव पराठी विभाग येथे २२ ऑक्टोबर २०१६ रोजी राष्ट्रीय चर्चासत्रात सादर केलेला शोध निबंध)

ADDJ-Book

2018-19

2018-19

Book

(331)

TRENDS AND ISSUES IN LITERATURE

Editor

Dattaguru G. Joshi
XEROX COPY

Principal,

Jadasherrao Marathe Mahavidyalaya,
Murgud Tal Kasal, Dist. Kolhapur

ISBN 978-81-925027-1-7

TRENDS AND ISSUES IN LITERATURE

Editor :

DATTAGURU G. JOSHI

email : dattaguru_joshi@rediffmail.com

First Edition : 2019

DGC

Disclaimer :

Opinions expressed in the articles are those of the contributors and do not necessarily reflect the policies of the college.

Publisher :

Dr. S. B. Sawant,

Principal,

Gogate-Walke College, Banda,

Tal : Sawantwadi, Dist : Sindhudurg,

Maharashtra.

Printed by :

IMPRESSIONS

Impressions Buildings, 3360/4, Gondhall Galli,
Belgaum 590 001, Karnataka - India.

Cover Picture :

Atreya D. Joshi
Banda.

Preface

This book is the outcome of the National Seminar hosted by the Department of English on 6th October 2018 on the topic 'Emerging Trends and Issues in Literature'. The seminar received an overwhelming and positive response from Maharashtra, Goa and Karnataka. In all more than 30 papers were presented, which was followed by serious deliberations and discussions. Most of the papers have been included in this book. On further reading, some papers delved deeper into issues concerning literature, and not the 'emergence' of the same in the contemporary context. Hence the book is titled as 'Trends and Issues in Literature'.

The objective of the seminar was to bring the academicians and thinkers on a common platform and initiate a healthy discussion. This was achieved through the seminar. The motto of our college is the famous verse of Sant Shirobanah Ambhve : 'आर्त्तमेव आर्त्तमेव आर्त्तमेव' || which means 'Keep the Inner Light of Knowledge burning'. The seminar was an attempt at putting these words into practice.

I sincerely thank Dr. (Mrs.) Kiran Budkuley, Professor of English (Retd.) and presently Professor, B. Borkar Chair of Comparative Literature at Goa University for delivering the thought provoking Key Note Address. I thank my Principal Dr. S.B. Sawant for his constant support and assistance. I also thank the management members of SPM, Banda namely Shri. D. B. Warang, Chairperson; Shri. Premanand Nadkarni, Secretary, and all the honorable members of SPM, Banda. In fact, we all are inspired by the founder President of SPM, Banda, Dr. E. B. Galtonde, the ex-Advisor to WHO, an academician and a renowned name in this part of Konkan region.

A special mention of gratitude to my colleagues, namely Mrs. Rajshri A. Shirke, Mrs. Swati Gaonkar-Mahale, Mrs. G. D. Joshi, Dr. Nivrutti D. Karvekar, Mr. Anil A. Shirke and Mr. A.P. Mahale for their overall support and assistance.

Dr. Dattaguru G. Joshi
Editor

Contents

Preface	2
From the Principal's Desk	
1. Stephen King's <i>The Stand</i> : A Fine Illustration of Apocalyptic Horror	2
Advait Dhondiram Joshi	
2. Exploring the theme of Sexuality in Indian novels : <i>In the Country of Deceit</i>	6
Anogh A. M.	
3. The Oppression and Suppression of Dalit Women: A Brief Study of the <i>Wenae of My Life</i> by Urmila Pawar	13
Dinesh Sitaram Beekar	
4. Italo Calvino's Invisible Cities: A Journey through Hyperreality	20
Kamlakar M. Chavan	
5. Suppression Of Betterhalf In John Osborne's Look Back In Anger And Vijay Tendulkar's Kanyasulkam : A Comparative Study	25
Rajendrakumar B. Chougule	
6. Reflections on Mother-Daughter Relationship in the Selected Novels of James Baldwin	34
Pragati Gunaji Naik	
7. The Road to Manhood : <i>A Walk to Remember</i>	38
Nandev Kashinath Patil	
8. Problematics of Poetic Translation	44
A. K. Farakale	
9. Ecocritical Echoes In Select Konkani Short Stories In English Translation	53
Glenis Maria Mendonca	
10. Eco critical Approach to Literature A study of Conn Identity in Isabel Vas's play <i>Playing with the Eye of the Dragon</i> :	66
Dattaguru G. Joshi	
11. Representation of Ideology in Children's Literature	72
Vandana Kakade	
12. Indian English Academic Fiction : An Emerging Genre In Literature	77
Shankar Pandurang Khobare	

In Al Shanthi's paper represents reflections of caste and gender related discourse in the novels *Bhimayana* and *Pummy Boy*. The article by Manilana A. Mankundar highlights the issues of colonization, decolonization and neo-colonization of Indians by sighting the example of Chetan Bhagat's novel *Five Point Someone*. Dr. Manisha M. Muzumdar elicits Vijay Tendulkar's *Mitrachi Gasta* as the victim of social taboo. Mrs. Roshanara Shaikh in her paper projects the multiculturalism in Anita Desai's *Bye Bye Black Bird*. Rupali Gaikwad discusses Mahashweta Devi's *Rudali*, a marginalized culture of Rajasthan and today's women as Rudalis in Indian Society. Shivaji Gudeji attempts traces of Indianness in the short stories of R.K. Narayan. Upanekar in her paper on Nandev Dhasal's *Golpitha* traces awakening from the underworld. Dr. Sandeep K. Thorat attempts to highlight the reflection of the Indian ethos and culture in The poetry of Keki Daruwalla and Dom Moraes's poetry. Dr. Bharat A. Tupere represents the exploitation of women in the novel of *Big Breasts and Wide Hips* by Mo Yan. The article of Vidya Hariharan throws light on spatial subversion in Manjula Padmanabhana's *Harvest*. Dr. Dattaguru G. Joshi shows the identity and rootlessness of Goan Identity in Isabel Vas's play *Playing with Eye of the Dragon*. Mrs. Medha M. Amshakar discusses marginalization in Tony Morrison's *Beloved*. Anil Shirke highlights the importance of digital media and mobile phones in his article. Rama Murtkunde presents varied views pertaining to translation and problems associated with it.

While discussing the emerging trends in literature, It is difficult to define one typical Characteristics of 21st Century. The age is full of experimentation and it is discussed in different genres. The social and political upheavals, the consolidation and expansion of multinational capitalism, the emergence of the information age, the struggle of the post-colonial voices and the changing configuration of a new multicultural population have led to the rethinking of literary studies. Presence of a great range of the style and approaches led the writers redefine the specific boundaries of literature. The contribution of the scholarly research papers has enriched this volume.

I express my sincere thanks to the writers of the scholarly papers for their valuable contribution. I also express my thanks to Dr. Dattaguru Joshi, Mrs. Rajashree Shirke, Mrs. Swati Gaon-Mahale and all Teaching and non teaching staff for making the seminar a great success.

Dr. S. B. Sawant

13. Tales as old as time : Discerning the link between fairy tales and Culture through the analysis of the select fairy tales of Jacob and Wilhelm Grimm. Luzella Parra Gonsalves	91
14. Subversion of Identity: Reflections of Caste and Gender related Discourse in the Novels <i>Bhramayana</i> and <i>Funny Boy</i> Dr. M. Shanthi	102
15. Colonization, Decolonization And Re-colonization : A Social Triangle Reinterpreted Maulasab A. Makandar	113
16. Vijay Tendulkar's <i>Mitra</i> : The Victim of Social Taboo Dr. Manisha M. Mujumdar	119
17. Marginalization in Tony Morrison's <i>Beloved</i> Medha M. Amshekar	125
18. Title of the Paper Multiculturalism in Anita Desai's <i>Bye Bye Black Bird</i> Roshanara Shaikh	130
19. Rudali : A Marginalised Culture of Rajasthan with reference to M. Devi's Rudali and today's woman as Rudalis of Indian Society. Rupali Mahapatra Galkwad	135
20. Indians In The Short Stories Of R. K. Narayan Shivaji Rama Gudaji	140
21. 'Awakening From The Underworld : A Study of Nandev Dhasal's <i>Golpithar</i> ' Shweta Makarand Upanekar	146
22. Indian Ethos and Culture: A Study of the Poetry of K. N. Daruwalla and Dom Moraes Sandeep K. Thorat	151
23. Exploitation of Women: A Brief Study of the Novel <i>Big Breasts And Wide Hips</i> by Mo Yan Bharat Arvind Tupere	158
24. Creating 'social' space: A study of spatial subversion in Manjula Padmanabhan's <i>Harvest</i> Vidya Haritharan	163
25. Use Of Mobiles In Teaching Learning And Library Services Anil Ananda Shirke	167
26. Thoughts of Contemporary Translators on Translation in Fiction Ramā Murkande	172
Our Contributors	179

Stephen King's *The Stand*: A Fine Illustration of Apocalyptic Horror

Advait Dhondiram Joshi

ABSTRACT:

This paper throws light on apocalyptic horror projected in Stephen King's *The Stand* (1978), the famous American horror fiction writer. The novel exposes existing of evils in future world of mankind. Thus, the novel is a fine illustration of apocalyptic horror. King depicts the invisible 'Other' that destroys human life that threatens human life.

Key words- apocalyptic, horror, evil, other, invasion of dangers.

The Stand, published in 1978, is about super-flu that destroys 99.4% population of the world. The novel presents the battle between good and evil. King seems to be worried about the future of mankind. At the beginning Thomas Carnigan escapes from secure military station. Though he succeeds in escape, he carries a dose of super-flu which is automatically spread in the country. The dreadful virus has finished off most of the population. Few are left and survived and those who have survived begin to group themselves into two groups. The good people join the group of Mother Abagail and evil people prefer to join, Randall Flagg. He is the most evil character King has ever portrayed. Some of the good characters betray their comrades and try to rebuild society in Boulder. The 'bad' characters show their badness to their own people in Las Vegas, Nevada. At the end four heroes set out from the 'good' camp to combat the evil. The three of the heroes are seized by Flagg's men. One is cruelly shot when he laughs in the face of his enemy. The others are publically executed. As the things get worst, one of the followers of the Flagg Trashcan comes with a nuclear bomb. One of the 'bad' people comments against execution and is immediately electrocuted by a bolt of lightning. The bomb kills everyone except Flagg who succeeds to escape in spirit form. At the end of the novel the hero returns to Boulder. He and his family decide to find a place without so many people, and the novel ends with the unanswered question, do people ever really learn anything? (TS 1135)

Stephen King skillfully presents evil that exists in human world. Unlike the other horror novelists, King depicts the future world. This is the special feature of apocalyptic horror novel which moves around loss of humanity. Moreover, the title of the novel suggests the view point of King. The novel is packed with the battle between good and evil. It also gives the message of standing up against the evil at any cost. In *The Stand* characters are pushed to make their stand and they do it. What wonders is that these characters are not trained and prepared for the fight. They even do not have weapons. One can observe that most of Kings Characters do not survive in their stand but they stand.

The Stand according to some critics, is a horror novel. Dr. S.T. Joshi mentions it as an apocalyptic horror novel. He has mentioned and categorized the novel as a modern weird fiction. However some critics have differed opinions. In her book, *entitled Standing up with the King: A critical look at Stephen King's epic*, D'Elia has referred the remark of Collings:

In terms of genre, *The Stand* is problematical, since it lacks monsters and creatures of traditional horror, except for Randall Flagg's occasional shape shifting. It begins within a 'science-fictional' framework, detailing with the care and precision of hard science fiction the consequences of an escaped super-flu virus; just as the characters begin to adjust to the new world technology has forced upon them, they must confront something essentially fantastic—their dreams of Mother Abigail and the Dark Man. Again and again, King shifts between dark fantasy and science fiction as the novel turns from the super flu to Randall Flagg. At the same time, its length and scope link it with the epic quest, as Ben Lurdek argued recently: in "Stephen King as Epic writer as he points out to a number of thematic and topical resemblance to Tolkien's *The Lord of the Rings*" (35).

Collings has linked the novel with Science and Fantasy fiction as he has given many examples of it. Collings may be true in certain things. But this novel can be categorized as weird or horror novel. Firstly, it is an apocalyptic novel. It deals with apocalyptic events. According to Wikipedia:

Apocalyptic and post apocalyptic fiction is literature which involves global catastrophic risk. This kind of literature is mainly science or horror fiction with apocalypse events typically being climatic, such as runaway climate change, natural such as an impact event, manmade such as nuclear warfare, or imaginative, such as zombie apocalypse or alien invasion (1).

The Stand bears the characteristic of apocalyptic novel as it deals with the super flu. But it tends more to be a horror novel as it bears some characteristics of horror fiction. One of the characteristics of the horror fiction is that it creates dangerous atmosphere. And it evokes emotional response of readers. *The Stand* creates horrific atmosphere as it pushes readers in the realm of fear when it depicts the outbreak of the super flu. Horror fiction has unresolved ending. At the end of the novel Randall Flagg escapes in the spirit form to return again to invade the world. It creates horror among the readers. *The Stand* has some horrific features. The way Stephen King makes descriptions of corpses creates horror. Moreover, the way King describes Captain Trips' journey disturbs readers a lot.

The specialty of *The Stand* is that it embodies the 'invisible other' in the form of super flu. The horrible speed of this flu, with which it passes from one person to the next, mounds horror among readers. Readers understand that the virus has killed 99.4% of the population when Starkey reads the report on his desk but they don't understand what that means right way. The characters and readers both cringe as they fearfully observe it spreading from person to person. Here King depicts, "He left the sweet thing that waited his table a dollar tip that was crawling with death," and "He also served him and his entire family death warrants" (71). King's description of each victim of the flu makes the readers to feel that this danger is encompassing them also. In this connection D'Elia finely comments:

... King makes readers imagine themselves in the same situation. The casual way he traces the progress of the flu is enough to make any reader shudder. King introduces ordinary lives and damns them in the same paragraph with chilling efficiency. One might be tempted to think that such casual death may preclude readers from getting too attached to any one character. . . Readers can't help but be drawn to his characters, even knowing that the person they are so involved with at any moment may be dead in the next paragraph, or the next page (63).

This paragraph is a combination of shock-treatment technique, cinematic technique, speedy technique and horror. The 'invisible other' that King employs is sufficient enough to create horror among readers. Ghosts and monsters are visible to victims, though they may be invisible to others. Serial killers and dreadful human beings are visible to their victims, though they wander with fake face in the world. Victims can see and witness danger impending on them. But in this novel victims seem to be unaware of the danger they are carrying with them. Readers do sense it. The awaiting death of the characters makes readers fill with both terror and

horror. There is no blood shed no violence depicted in the novel. But simple sketches of the characters by King create everlasting fear among readers. In short, the novel is a fine example of concealed horror, innovative type of the 'other', and monstrous human beings. The characters are exploited and victimized by the fickle nature of both human beings and the nature. The novel also gives the message of anything can happen in human life at any time. All these things force readers in the realm of everlasting horror which is unmatched one. The famous British Horror fiction writer Ramsey Campbell (b. 1946) depicts what kind of existing danger is waiting to pounce on human world whereas Stephen King depicts what kind of upcoming danger is waiting to pounce on human world. Both these ideas create horror among readers. King puts all these things in future world stating that human beings are not safe. These things make the novel the apocalyptic horror novel.

Though the novel lacks monsters and witches or traditional mechanism of horror, it paints the character of Randall Flagg in such a way that it resembles monsters. In this connection the famous horror critic Richard Bleiler says:

King's most original monster is probably Randall Flagg, a being first introduced in *The Stand* who later appears in *Eyes of the Dragon* (1984) . . . ; seemingly human. Flagg is in reality a dimension spanning force born of contemporary evil. His powers are inconsistent, but he can fly, shape shift, and hypnotize and madden with his voice (366).

In the same article Bleiler defines monster:

A discussion of monsters should be open with a definition of monster or monstrous. . . The words themselves are of Latin origin and Old French in origin, the former carries with it implications of deviation, malformation and misshapeness, and the latter implying not only malformation and deformation but also immensity. Monsters can be human, animal, vegetable and even mineral. . . (341).

The 'Other' is expressed very nicely in the novel in the character of Randall Flagg. The 'other' which resides in human beings is a dangerous thing King.

The Stand with its themes of invasion of dangers on human world, suffering and exploitation of ordinary people, the battle between good and evil and struggle of ordinary human race for survival is the best apocalyptic horror novel. Readers cannot forget the dangers, which King depicts in *The Stand*, after they finish the novel. The novel textually ends but it never escapes from the minds of readers as Randall Flagg may return with his evil deeds to enroach peaceful human life. Similarly, an 'invisible other' may return to wipe human race off the universe. Both these everlasting feelings create horror among readers.

Stephen King has changed the nature and concept of horror. Prior to Edgar Allan Poe (1809-1849) the horror fiction preferred to move around supernatural elements. Supernatural horror fiction emerged with the publication of *The Castle of Otranto* (1764). At from this point Gothic horror novel began dominating human mind and still it is dominating human mind. Gothic novel is a pioneer of horror novel. Gothic novelists roused horror moving its readers in the dark remote place amid ghosts, witches and vampires.

Mary Shelley's *Frankenstein* (1817) made her icon of horror to wander on the streets and frightened people. For the first time horror fiction crossed the boundaries of gothic world and started functioning in the outer world. Horror fiction witnessed a drastic change with the emergence of Poe. He felt that 'anything' can be a source of horror. He brought human mind rather than usages of gothic elements in his horror fiction. At this point horror fiction began exposing real horror of the real world. The horror novels dealing with businessmen, neighbor, a vendor and a writer roused hair of readers. In addition to this, serial killers occupied pages of horror novels as well as mind of readers.

Stephen King initiated Poe and Robert Bloch (1917-1994) preferring human icons of horror to supernatural icons of horror. Stephen King has freely wandered in the realm of supernatural horror fiction. His novels on supernatural elements have allured critics, scholars and readers. But King grew his interest in human mind particularly, disturbed and diseased human mind. In doing so, he has changed the concept of horror novel nature of horror fiction. He looks at horror fiction as a powerful medium to change the attitude of the people. Horror fiction, for King, is not mere entertainment. It is an educational movement to make people aware of good and evil as they appear as fake, deceptive, and illusory. Good can turn evil at any moment to consume human life. Government and educational societies have always to be good. But they turn evil and consume human life. The novel focuses on the same thing. When a nearest and a dear one and the protective authorities begin thinking of consuming human life, horror springs. This horror, for King is, more dangerous and fatal than remote imaginary horror.

Works Cited :

- King, Stephen. *The Stand*. New York: A Signet Book, 1991. Print.
- D'Elia, Jennifer. *Michelle: Standing up with the King: A critical look at Stephen King's epic*. Florida: university of South Florida, 2007. Print.
- Bleiler, Richard. "The Monster". *Icons of Horror and the Supernatural: Encyclopedia of Our Worst Nightmares*. Ed. S. T. Joshi. Vol. 2. Westport: Greenwood Press, 2007. 344-373. Print.

भारती कादंबरी

परंपरा आणि चिकित्सा

संपादन

डॉ. रजिंद्र रंगनाथकर

डॉ. अजिंत बोपदे

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Atargud Tal Kagal, Dist. Kolhapur

XEROX COPY

2018-19

2018-19
BANK

(34)

विज्ञान
प्रकाश

मराठी कादंबरी : परंपरा आणि चिकित्सा
डॉ. रवींद्र शोभणे गौतमप्रबंध
Marathi Kadambari : Parampara aani Chikitsa
Dr. Ravindra Shobhane Gauravgrantha

संपादन : डॉ. राजेंद्र सखलकर
डॉ. अनिल बोपडे

© : सुरक्षित

प्रकाशक : सोचन जाटंभरा उषाक्याच

दिनेश प्रकाशन

हनुमान मल्ला, सीतापल्ली, नागपूर ४४००१२

☎ (०७१२) २५३०५३९, ६६०४०५०

E-mail : info@vijayprakashan.com

Website : www.vijayprakashan.com

मुद्रणस्थळ : रवीन्द्र अर्टस्, नागपूर ४४००१२

मुख्यपुढे : संतुक गोलेगावकर

प्रथमावृत्ती : १५ मे २०१९

किंमत : ६०० ₹

ISBN : 978-93-87042-83-4

अनुक्रममणि

भाग एक : कादंबरीचा अवकाश

१. 'कादंबरी' साहित्यप्रकाराचे संशोधन : स्वरूपचर्चा :
डॉ. सुधाकर शेलार १
२. मराठी कादंबरीतील विविध समाजघटकांचे चित्रण :
डॉ. रवींद्र ठाकरे ८
३. ग्रामीण साहित्याची चळवळ आणि आधुनिक मराठी
ग्रामीण कादंबरी : डॉ. कीर्ती मुळीक २५
४. गांधीवाद आणि देशीवाद : मराठी कथात्म साहित्याच्या
रजोबल दिशा : डॉ. किशोर सानप ३७
५. मराठी कादंबरीतील आधुनिक स्त्रीवाद : एक परामर्श :
डॉ. रेखा वाडगाये ६८
६. मुस्लीम मराठी कादंबरीचे स्वरूप : डॉ. अक्रम पठाण ८०
७. जागतिकीकरण आणि ग्रामीण मराठी कादंबरी :
डॉ. प्रमोद गारोडे ९१
८. मराठी ग्रामीण कादंबरी आणि महान्ता फुलेंचा
सामाजिक विचार : डॉ. नागसाहेब सूर्यवंशी १०१
९. मराठी कादंबरीतील मिथक : डॉ. कविता मुरमकर १२०
१०. आंबेडकरवादी कादंबरीतील स्त्रीचित्रण :
डॉ. सा. द. सोनतळे १३०
११. मराठीतील स्त्रीवादी कादंबरी : डॉ. अरुणा दुभाषी १३८
१२. मराठी दलित-आंबेडकरी कादंबरीचा उत्क्रांतिपट :
डॉ. शैलेंद्र लेंडे १५३
१३. मराठी कादंबरीवरील जागतिकीकरणाचा प्रभाव :
डॉ. शिवाजी होडगे १७७
१४. संविधानवादी कादंबरी : विकासाच्या वाटा :
डॉ. अनंत राजत १८४
१५. मराठी विज्ञान कादंबऱ्या : डॉ. मोना चिमोटे १९७
१६. नवदोस्तरी वेदभीष्य ग्रामीण कादंबरी : डॉ. शोभा रोकडे २११

मराठी कादंबरीवरील जागतिकीकरणाचा प्रभाव

डॉ. शिवाजी होडगे

जागतिकीकरणाचा प्रभाव एकूणच मराठी साहित्यावर अलीकडच्या काळात भेठ्या प्रमाणावर पडलेला दिसून येतो. मराठी ग्रामीण कादंबरीवरही प्रभाव दिसून येतो. १९९० साली गॅट कारावर भारताने सही केली तेव्हापासून जागतिकीकरणाची प्रक्रिया अधिक गतिमान झाली. या जागतिकीकरणाच्या परिणामाने येत्या काही वर्षांत भारत सुखी आणि समृद्ध होईल, रोजकन्यांची उत्पादने जगभर जाऊन सर्व काही आलवेल होईल, अशी स्वप्नमय चित्रे रंगविताना काही लोक दिसतात. उदासीवरूप, खासगोकरुण आणि जागतिकीकरणच्या नावाखाली भांडवलदारांच्या माध्यमातून अमेरिका, जपान, चीन, रशिया या राष्ट्रांना सर्व यासारख्या घटकांची सर्वसामान्य माणसाचे रोजचे जगणे, मरण, विचार करणे, प्रतिक्रिया देणे या काहीच न करता निष्क्रिय होणे किंवा एकूणच आपले सगळे अस्तित्त्व यांच्याशी अधिक तीव्रपणे जोडले गेल्यामुळे या काळखंडाचा प्रभाव जीवनाच्या सर्वांचे क्षेत्रांवर पडलेला जाणवतो. या वर्तमानाचे भान राखून आजच्या या गोंधळाच्या, विस्कळीत झालेल्या नव्या यास्तवाची भांडणी करणारी कादंबरीकारांची एक पिढी या दोन-अडीच दशकांत पुढे आलेली दिसून येते. या काळातील बदलांचे मूल्यसंवैत हे त्यांचे सामान्य माणसांच्या दैनंदिन सामाजिक व सांस्कृतिक जगण्यावर होणारे बरेवाईट परिणाम आत्मवेवईकपणे समजावून घेऊन मराठी कादंबरीकारांनी आपल्या लेखनातून भांडलेले दिसून येते. प्रस्तुत ठिकाणी जागतिकीकरण आणि मराठी कादंबरी या अनुषंगाने विवेचन केले

जाणार आहे. यासाठी ग्रामुद्योग मराठीतील ग्रामीण कादंबरीचा विचार केला जाणार आहे. या शोधीनिबंधाचा विचार करत असताना प्रारंभी मराठी ग्रामीण साहित्याची पार्श्वभूमी, परंपरा याचा थोडक्यात परामर्श घेऊ -

१९६० नंतर मराठी साहित्यात ग्रामीण, दलित, वी, आदिवासी असे सफस साहित्यप्रवाह मराठीत उदयास आले. अर्थात त्याची पार्श्वभूमी स्वकोणिसाव्या शतकाच्या अखेरीस व विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीस रोशता येते. प्रत्येक साहित्यप्रवाहाच्या संज्ञा, शब्दकोश, संकल्पना, विशेष वाटचाल या गोष्टी परिपूर्ण आहेत. भारत हा कृषिप्रधान देश आहे. जवळपास ७० टक्के लोक आजही कृषिव्यवसायात आहेत. या ग्रामीण जीवनवावर होणारे शहरीकरणामुळे परिणाम आनंद यादव यांनी 'ग्रामसंस्कृती' या पुस्तकातून दिग्दर्शित केले आहेत. १९६० पूर्वाची गावाची, खेड्याची रचना आणि संस्कृती पाहिल्याची झाल्यास राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांची 'ग्रामगीता', वि. ना. अने यांची 'गावगाडा', मा. नो. चांफेकर यांचे 'आमचा गाव बदलणू', वि. म. दांडेकर आणि जगताप यांचे 'गावराहोटी' ही पुस्तके उल्लेखनीय आहेत. म. फुले यांनी शेतकऱ्यांची स्थिती आपल्या लेखनातून समाजासमोर मांडली. त्यांच्या 'शेतकऱ्यांचा आरखू', 'जुलमगिरी', 'दुतीयरत्न' नाटक अशा पुस्तकांमधून तत्कालीन ग्रामरचना, ग्रामसंस्कृती, शेतकऱ्यांच्या समस्या यांचे चित्रण केले. त्यामुळे ग्रामीण साहित्याची पायाभरणी म. फुले यांनी केल्याचे दृश्यात येते. मराठीतील पहिली ग्रामीण कादंबरी म्हणून आनंद यादव धनुष्यग्री यांची 'पिराजी पाटील' या कादंबरीचा उल्लेख करतात, तर नगनाथ कोतापळे, कृष्णराव भालेकर यांच्या 'बळीबा पाटील' या कादंबरीचा उल्लेख करतात. म. गांधी यांची 'खेड्याकडे चला' ही घोषणा इत्यादी ग्रामीण साहित्याच्या प्रारंभीच्या वाटचालीतील ठळक नोंदी आहेत.

जागतिकीकरणाच्या काळातील वास्तववादी चित्रण करणाऱ्या काही प्रातिनिधिक कादंबऱ्यांचा उल्लेख प्रस्तुत शोधीनिबंधात केलेला आहे. रा. टं. चोराडे यांच्या 'पाचोळा' या कादंबरीत मगडबाड्यातल्या एका खेड्यातील गंगाराम आणि पारयती या शिंपी कुटुंबाची शोकांत कहाणी आहे. 'चरं चांझे व्हतं. कुनाचं एक न्हवतं का दोन न्हवतं' हे पारयतीच्या तोंडचे पहिलेच कादंबरीतील वाक्य सूक्ष्म आणि वातावरणनिर्मितीचा फायदेप्रसारा न मांडता सखळ कथेश्च लक्ष केंद्रित करते. लादूरच्या शिंप्याकडून फंशनेबल कराडे शिंपून मगदगिणारा गरड पोरानवरी गंगारामकडे जुने धोतर दाड घालायला पाठवितो. हे काम नाकारतो आणि संधर्षाची दिणगी पडते. 'गावात दुसरी मशीन आणून, तवाच दाड घालून धोतर नेसत.' या धीमे गरड दुसरा शिंपी आणून आधीच डव्याईल आलेला गंगारामचा व्यवसाय पूर्ण उद्ध्वस्त करतो. आनंद यादव 'गोताबळा' या कादंबरीत नारबा नावाच्या शेतमजुराची व्यथा मांडतात. 'कोरबापूरचा

पाहणा आला आणि मालकाच्या डोक्यात खूळ घालून गेला.' 'पुवला गोताबळा (म्हशी, वैल, पाडस, कपरी सारखे सर्व पाळीव प्राणी) बाळगण्यापेक्षा ट्रॅक्टर घ्या.' ज्या दिवशी मालकाच्या शेतात ट्रॅक्टर आला त्याच दिवशी नारबाला दिलेली भाकरी ट्रॅक्टर झगवूनले खालज टाकली. यादवांनी सूचकपणे ट्रॅक्टर आल्यामुळे कृषिसंस्कृतीचा न्हास करला झाला हे सांगितलेले दिसून येते. यांत्रिकीकरणामुळे सामान्य माणसाचा संसार कसा उद्ध्वस्त झाला या पोटसमूहाचे वास्तव चित्रण बोरोडे, यादव करतात.

राजन गवस हे मराठी साहित्यातील संवेदनशील लेखक वर्तमान समाजवास्तव वास्तवदर्शीपणे आपल्या कादंबऱ्यांमध्ये चित्रित करणारे महत्त्वाचे कादंबरीकार म्हणून प्रसिद्ध आहेत. जागतिकीकरणामुळे समाजजीवन कमालीचे बदलून गेले. चळवळीचा न्हास, भौतिक साधनसुविधांची निर्मिती, विज्ञानाचा अविरोधी वापर, सत्तास्पर्धा, माणसानाणसापधील संवेदनहीनता, यामुळे सर्वसामान्य माणूसच काय पण सर्व समाजच नैतिकतेला पारछा आणि परतम बन् लागला, तुभंगून गेला. संवेदनशील माणसाची कुचंबणा होत गेली. अशा या गरजल्या समाजवास्तवाला भिडायचे कसे असे प्रश्न कळावताच्या मनात निर्माण झाले, अशा गरजेत टाकणाऱ्या वास्तवात, यांच्या समाजवालाच एक प्रकारच्या दिशाहीनतेने ग्रासू लागले. अशा प्रकारचे अत्यांत अस्थिर आणि असुरक्षित वास्तव शब्दांकित करणारे जे मोजके मराठी लेखक आहेत त्यातीलच आवाहीचे नाव म्हणजे डॉ. राजन गवस हे होय. 'चीडक', 'भडलभोग', 'कळष', 'तणकट', 'क्षिणाणा', 'ब-बळीचा' या त्यांच्या गाजलेल्या महत्त्वाच्या कादंबऱ्या गेल्या दोन दशकात समाजकारणातील, राजकारणातील दिशाहीनता, मूल्यप्रलता, अंधश्रद्धा यांचे वर्णन त्यांनी आपल्या कादंबरीतून केले आहे. निखळ स्पर्धांच्या एकलक्षी पूर्तीसाठी लागणारी अधिचारी अक्कमकता आणि मूल्याविक्रमाच्या जोपासणीतून जन्मणारी असह्यता यातील चिरंतन चिंतन हुंदू बाळासाहेब शेडबळी आणि कवीर या व्यक्तित्वां 'तणकट' या कादंबरीत चित्रितपणे साकारतात. या कादंबरीतून कागदी प्रसिद्धीच्या आधुनिक तंत्रातून निर्माण झालेल्या वेगळी नेतृत्वाची निरंकुश सत्तालेल्युक्ता गवस यांनी दाहकपणे चित्रित केली आहे.

'ब-बळीचा' या कादंबरीच्या माध्यमातून राजन गवस यांनी अनेकपट्टी आशय व्यक्त केला आहे. जागतिकीकरणानंतर नया मध्यमवर्ग उदयाला आला. शिक्षण, नोकरी, शहरी जीवनशैली यामुळे तो आपल्या गावापासून, गावच्या माणसापासून तुटला. त्याचे शैलीशी परंपरेने चालत आलेले नाते तुटले. क्षममूल्य कमी झाले. श्रमाची आणि शिक्षणाची फारकत झाली. माणसाचा भौतिक विकस झाला. जगणे चकचकित पाहिला केल्यासारखे झाले, पण असुरक्षित आणि भयाने प्रसलेल्या शहरी मनाला सुख, समाधान, शांतता, प्रेम, करुणा अशा मूल्यांना तिलाजली बावी लागली.

परिणामी जगणेच मेसूर झाले. गरीब शेतकऱ्यांचे जगणे असह्य झाले. शिक्षणाने आपल्या समाजाची प्रगती होईल असे वाटले होते. ते झालेच नाही. शिवाय हरितक्रांती शेताला विज्ञानाची जोड अशा बाबींमुळे परंपरेने चालत आलेला शेतीचा गाडा ओढण्याच्या गरीब शेतकऱ्यांची कामकऱ्यांची उन्नती होईल असे वाटले होते, तेही झाले नाही. जागतिकीकरणामुळे भांडवलशाही व्यवस्थेने माणसाचे अथवे जीवनच अमान्यरित, ताणतणावाचे करून टाकले. राजन गवस यांनी 'ब-बळीचा' या कादंबरीतील कष्टापात्र कोणकेरी, आडव्यापा, तसव्या अशा पात्रांच्या माध्यमातून वर्तमान ग्रामजीवन तपशीलवार आणि परिणामकारकपणे व्यक्त केले आहे. कादंबरीतील आशय जायरी, पत्रे, नोंदी, चित्रपटाची फटकशा अशा माध्यमांच्या आधारे व्यक्त केला आहे. आजच्या समाजव्यवस्थेत शेतकरी किंवा नोकरीदार, कोणीही असला तरी सभेदत्तशील, भूस्वामिदत्तेने राहणाऱ्या माणसाला प्रस्थापित व्यवस्थेत कसे बळी जावे लगतो. सर्व पातळ्यांवर त्यांचे शोषण कसे केले जाते, आणि शोषणाळा बळी पडून ही माणसे कशी परांगदा होतात, परतून होतात, याचे प्रातिनिधिक चित्रण राजन गवस यांनी 'ब-बळीचा' कादंबरीत केले आहे.

जगण्याच्या प्रत्येक क्षेत्रात सर्वसामान्यांना कराव्या लागणाऱ्या रोजच्या संघर्षांवाचून मराठी कादंबरीकार सामान्य माणसाच्या जगण्यावर आधुनिकीकरणामुळे होणाऱ्या बऱ्यावाईट परिणामाकडे मानवतावादी दृष्टिकोनातून पाहू शकत आहेत. रंगनाथ पाठारे (रथ, चक्रव्यूह, ताम्रपट), दिनानाथ मनोहर (रोषो, मन्वंतर), विश्वास पाटील (झाडाझडती), रवींद्र शोभणे (कोंडी, फातर, पांढरे हत्ती), शोभाय मोहिते (धूळपेरणी), जगदीश कावळे (राधबवंके), वी. के. ऐनापुरे (अभिस्तरण, रिवोट), सदानंद देशमुख (तहान, बारीभास), पुरुषोत्तम बोकर (मेड इन इंडिया), शांता गोखले (रीटा बेलीणबन्), कविता महाजन (अ), रमेश इंगळे उत्रादकर (निराणी हावा अंगठा, सर्व प्रश्न अनिवाद्य), कृष्णात खोत (गावठाण, रौदाळा, झड-झिबड), आनंद धोकर (अथकाळी पावसाच्या दरम्यानची गोष्ट) या कादंबऱ्यांमधून शिक्षण व्यवस्था, शेतीसंस्कृती, सहकार, जातिसंस्था, प्रशासन इत्यादी समाजव्यवस्थांशी शोषक घटकनाच्या हावापंचामुळे मेटाकुटीला आलेल्या सर्वसामान्य लोकांचे दैनंदिन जगणे जगाताना चाललेला संघर्ष याचे चित्रण दिसून येते.

सिद्धार्थ रामटेके यांची 'भारत सेल होताना' या कादंबरीत 'पुनर्जन्म' प्रकल्पाच्या निमित्ताने पत्रकारिता रचार्थारहाठी कोकणाचा कॅलिफोर्निया होणारे असे अतिशयोक्तीपूर्ण वर्णन करित असते. विशेषी पत्रकारिता कंपन्यांचे व राजकीय स्वाथिचे फितळ उघड पाडत असते. समकालीन ग्रामीण वास्तव सदानंद देशमुख यांच्या 'तहान, बारीभास' या कादंबऱ्यांतून आले आहे. संजय जोशी कॉर्पोरेट जगातातील संघर्ष, अनंत सामंत

'एम टी आय वा मारू' बोटिवरील सागुद्री खलास्यांचे साहसी व मुक्त स्वरूपाचे जीवन, अरविंद रे 'दसे वाया गेलो' विद्यापीठातील तरुणांचे विश्व, कुमार अमिल 'महास' दलित वर्गाचे होणारे शोषण, जी. के. ऐनापुरे 'रिवोट' महानगरातील निर्याती कामगारांचे सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक व्यवहार, रफिस सूरज 'हबब' ग्रामीण भागातील नवसाक्षर मुस्लीम समाजाची मानसिकता, राही अमिल कर्वा यांची - 'आदिमायेचे' उच्चशू वर्गाचे मुक्त व्यवहार, विश्राम गुरे 'माती हाट काम' सेक्स वर्करां शिष्यांचे विश्व, कैलाश दौंड, अशोक कोळी कापूस, केली पिकवणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या समस्या, प्रा. शंकर साठाराम यांची 'एस्ईईड सेझ' या कादंबरीत ग्रामसंस्कृतीत गळो बोट्याच्या निघालेला भांडवलदार, त्यांना साथ देणारी राजकारणी व भ्रष्ट अधिकारी, सामूहिक उत्तर देणारा गावगाडा, दारिद्री व अडाणी भूमिमुत्रांची केली जाणारी गळबेपी, चतुर्तेदार व मजूर कामगार यांच्यापुढे उभा राहणारा जीवनमरणाचा प्रश्न आणि पुरुषांचे 'सेझ' म्हणजे ग्रामजीवन गिळंकृत करणारा महासाक्षर असून 'सुरकार' हे खलपात्र आहे. विवत प्रश्नबरेची अत्यंत सयमने आणि कलात्मकता जपत लिहिली गेलेली ही कादंबरी आहे. यासारख्या कादंबऱ्यांमधून वेगवेगळ्या पातळींमधून जागतिकीकरणाच्या काळातील वास्तववादी चित्रण दिसून येते.

जागतिकीकरणामुळे मराठी साहित्यावर परिणाम झाला आहे किंवा नाही ? या संदर्भात समीक्षकांनी असमाधान व्यक्त केले आहे. अविनाश सांगे यांनी '१९८० नंतरची मराठी कादंबरी' (खेळ, दिवाळी अंक, २००७) या लेखात जागतिकीकरणाचा मानवी जीवनवर संस्कृतीवर होत असलेला परिणाम समजून घेऊन सुलनशील लेखनात त्याचे रूपान्तर करणारा कादंबरीकार दिसत नाही असे म्हटलेले आहे. हरिश्चंद्र भोसत यांनीही गेल्या पंधरा-वीस वर्षांतील मराठी कादंबरीचे स्वरूप (युगांतर, दिवाळी अंक, २००८) या लेखात भोवतालच्या योगदान परिसिथितीतील मराठी कादंबरी कशी सामोरी जाते आहे, या प्रश्नाचा वेध घेतला आहे. त्यांच्या मते जागतिकीकरणामुळे आपल्या संस्कृतीवर झालेले आक्रमण या दृष्टीने पाहिले दृष्टिकोन असावा लगतो याचीही जाणीव नाही. सांगे आणि भोसत यांचे असमाधान योग्यच आहे. तथापि वेधे विजय तेंडुलकर (कादंबरी २), श्याम मनोहर (कळ), रंगनाथ पाठारे (नामुळीचे स्थात), दिनानाथ मनोहर (मन्वंतर), मकरंद साठे (अच्युत आठवले आणि आठवण, अभिस्तरण यम), राजन गवस (तणकट, कळप, ब-बळीचा), सदानंद देशमुख (तहान, बारीभास), कृष्णात खोत (गावठाण, रौदाळा, झड-झिबड, धूळमाती) इत्यादी कादंबरीकार आर्थिक बदलाच्या पाश्चात्तीवर खेड्यातील जगण्यातील स्थित्यंतरे कृषिसंस्कृतीची पडझड, रूढी-परंपरेमुळे होणारे शोषण, मूल्यांच्या न्हास सखोल आणि गभीर अन्वयार्थ मांडू पाहणारे दिसतात.

डॉ. भालचंद्र नेमाडे म्हणतात त्याप्रमाणे गेल्या दोन-तीन दशकांतल्या सामाजिक स्थिरचंदांमुळे झपाट्याने कोळमडू लग्नालेखी समग्र जीवनव्यवस्था सगळ्या समाजाच्या अंतःस्तरावरच्या सगळ्या जाणिवानिशी कवत घेणारी वृहद कादंबरी निर्माण होणे ही कलाची गरज आहे. त्यासाठी सभकलीन राहून डोळसपणे केलेल्या सामाजिक व राजकीय निरीक्षणांवरच समाजशास्त्र, इतिहास, मानववंशशास्त्र, अर्थशास्त्र, विज्ञान व तंत्रज्ञान इत्यादी पुरक विद्याशाखांचा चिकित्सक अभ्यासही आवश्यक आहे. यापुनच भविष्यात जागतिकीकरणाच्या समग्र परिणामांचा वेध घेणारा पृथ्वीला महत्त्वाचा कादंबरीकार मराठीला मिळू शकतो असे म्हणता येईल.

जागतिकीकरणचा मराठी कादंबरी प्रातिनिधिक स्वरूपात धावता आढावा प्रस्तुत शोधनिबंधात घेतला आहे. ग्रामीण मागातील दुःख आणि दरिद्र्य यांनी पिचलेल्या तळगाळातल्या माणसांचे कणहणे कादंबरीत रूकू येऊ लागलेले दिसते. सहकार क्षेत्रातील उच्चपदस्थ, शासकीय यंत्रणा व अधिकारी, राजकीय नेते यांचा बावर थाडलेला दिसतो. गावाबाहेरच्या भटक्या जमाती आणि ग्रामीण जीवनाची सूत्रे हाती बाळगणारे सत्ताधारी अशा दोन्ही टोकाकडे यांत्रिकीकरणामुळे कादंबरीचे लक्ष वेधलेले दिसून येते. दुष्कळ, शेतकऱ्यांची आंदोलने, राजकारणाचे बदलते रंग, निचलणुकांच्या चिंत्तरकथा, नवजाणूत समाजाची शिक्षणाची ओढ, नवीशिक्षितांची ओढाताण, बेकारी, सहकारक्षेत्रातील भ्रष्टाचार, माणूस आणि मर्ता यांची ओढ जाणवू लागू सामूहिक नोणवेळा स्पर्श करणे, ग्रामजीवनातील निसर्गाचे स्थान, परिसर प्राधान्य, नवश्रीमंतांकडून होणारे भूमिहीन मजुरांचे शोषण, फास्टफूडच्या वाढत्या गर्दित वाग, पिडझाचा विकास आणि भारतीचा विनाश, बदललेले ग्रामीण जीवन, अर्थव्यवहारातील महत्त्वाचे घटक असलेल्या कार्पोरेट कंपनी, त्यांच्यातील आपापसातील जीवघेण्या स्पर्धा, अनैतिक व्यवहार, आजच्या गुंतणुतीच्या काळात जगणाऱ्या माणसाच्या दुभंगलेपणाचे आकलन, प्रसारमाध्यमे अशा कितीतरी गोष्टींमुळे जागतिकीकरणाच्या (ग्लोबलच्या) नावाने सामान्य माणूस नागवला जात आहे. अरिष्टशरत भांडवलशाहीच्या हितसंबंधाने जगाच्या अर्थव्यवस्थेची पुनर्रचना करण्याची प्रक्रिया चालू झाली आहे असे दिसून येते.

○○○

संदर्भ

१. कौतापद्धि नागनाथ : साहित्याचा अन्यार्थ, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, प्र. आ. १९९६.
२. डॉक्यू रवींद्र : मराठी कादंबरी : समाजशास्त्रीय स्पर्धा, दिवीपराब प्रकाशन, पुणे, प्र. आ. २००७.

१८२ □ मराठी कादंबरी : परंपरा आणि चिकित्सा

३. डॉक्यू रवींद्र : मराठी ग्रामीण कादंबरी, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, प्र. आ. १९९३.
४. कौतापद्धि नागनाथ (संपा.) : साहित्य आणि समाज (गी. मा. पवार गौरवबंध), प्रतिमा प्रकाशन, पुणे, प्र. आ. २००७.
५. बालिकर प्रवीण : १९८० नंतरची मराठी कादंबरी, समाज प्रवेशक पत्रिका, ऑक्टोबर-डिसेंबर, २०१३.
६. नेमाडे भालचंद्र : साहित्य संस्कृती आणि जागतिकीकरण, जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य ग्रंथातील लेख.
७. डहाके वसंत आचार्य : जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा व साहित्य, जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य ग्रंथातील लेख.
८. नलो चंद्रकुमार, ग्रामीण वाङ्मयाचा इतिहास, अजब पब्लिशिंग, कोल्हापूर, प्र. आ. २००९.
९. खोले विलास (संपा.) : गेल्या अर्धशतकातील मराठी कादंबरी, लोकवाङ्मयग्रह, मुंबई, प्र. आ. २००२.
१०. नाथ राजन : तणकट, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद, द्वितीयावृत्ती, २००२.
११. नाथ राजन : व-बर्लाचा, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, प्र. आ. २०१२.
१२. मारे नंदकुमार : समाजशास्त्राविज्ञान आणि मराठी कादंबरी, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे.
१३. नेमाडे भालचंद्र : साहित्याची भाषा, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.
१४. नेमाडे भालचंद्र : टीकास्वयंवर, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद.

2018-19

TMP-Book

35

शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूरच्या
नवीन अभ्यासक्रम (सी.बी.सी.एस. पॅटर्न)
बी. ए. भाग-१ : सेमिस्टर-१

राज्यशास्त्र परिचय

पेपर-१

डॉ. दादासाहेब शिरगावे

डॉ. शहाजी वारके
नामदेव गवळी

डॉ. वसंत शिंदे

डॉ. तुकाराम पाटील ✓

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Principal,
Sadashivrao Mandlik Mahavidyalaya,
Murgud Tal Kagal, Dist, Kolhapur

Dr. T.M. Patil.

राज्यशास्त्र परिचय

ISBN 978-93-88194-99-0

प्रथम आवृत्ती : ऑगस्ट २०१८

© प्रा. डॉ. दादासाहेब शिरगावे, डॉ. वारके, डॉ. शिंदे, डॉ. गवळी, डॉ. पाटील

प्रकाशक

मुद्रक

निराली प्रकाशन

स्टार कॉपिअर्स प्रा. लि.

अभ्युदय प्रगती, १३१२, शिवाजीनगर,

कुमठेकर रोड, सदाशिव पेठ

जे. एम. रोड, पुणे - ४११ ००५

पुणे - ४११ ०३०

] (०२०) २५५ १२३३६/३७/३९

] (०२०) ४४७९२०१

E-mail : niralipune@pragationline.com

बुक स्टॉल

मुंबई : प्रगती बुक कॉर्पोरेशन

जेन भुवन, इंदिरा निवास, १११-अ, भवानो शंकर मार्ग, दादर, मुंबई - ४०००२८.

] २४२२ ३५२६ / ६६६२ ५२५४ E-mail: pbc Mumbai@pragationline.com

पुणे : प्रगती बुक सेंटर

© १५७, बुधवार पेठ, पुणे - २.] (०२०) २४४५ ८८८७ / ६६०२ २७०७.

© ६७६/ब, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिरासमोर, पुणे - २.

] (०२०) ६६०१ ७७८४. E-mail: pbcpune@pragationline.com

© २८/अ, बुधवार पेठ, अंबर चॅम्बर्स, अप्पा वळवंत चौक, पुणे - २.

] (०२०) ६६२८१६६९.

© १५२, बुधवार पेठ, पुणे-२.] (०२०) २४४५ २२५४/६६०४ २४६३.

प्रमुख वितरक केंद्रे

निराली प्रकाशन :

पुणे :

* ११९, बुधवार पेठ, जोगेश्वरी मंदिर मार्ग, पुणे - ४११ ००२.

] (०२०) २४४५ २०४४, ६६०२ २७०८. Email : niralipune@pragationline.com

* सर्वे नं. २८/२५ घायरी-कात्रज रोड, पारी कंपनीजवळ, पुणे - ४११ ०४१.

] (०२०) २४६९ ०२०४ Email : niralidhayani@pragationline.com

मुंबई : ३८५, एस.व्ही.पी. मार्ग, रसधारा को. ऑप. हाउसिंग सोसायटी लि., गिरगाव,

मुंबई - ४०० ००४.] (०२२) २३८५ ६३३९/२३८६ ९९७६

फॅक्स : (०२२) २३८६ ९९७६. Email : niralimumbai@pragationline.com

द्वितीय वितरक

निराली प्रकाशन : जळगाव :] (०२५७) २२२ ०३९५

कोल्हापूर : मोबाईल नं. : ९८५००४६१५५ / ९७६७७ १७१९३

नागपूर : प्रतिभा बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स :] (०७१२) २५४७ १२९

www.pragationline.com

Fax : (020) 24451538

niralipune.pragationline.com

To Order E-mail : bookorder@pragationline.com

शिवाजी वि
अभ्यास प्राध्यापक
देताना आम्हाला

शिवाजी वि
सुधारित अभ्यास
पुस्तकात राज्य
राजकीय सिद्धान्त
उपविभागांची स
स्वातंत्र्य, समता
दिला आहे.

विद्यार्थी-ब
राज्यशास्त्रीय सं
च मूळ इंग्रजी श
सदर पुस्तक
या सर्व ग्रंथकर्त

तसेच आम
प्रभारी प्राचार्य
डॉ. एस. व्ही. श
सदाशिवराव मं
आभारी आहोत

याचबरोबर
प्रमुख, शिवाजी
शिवाजी विद्याप
प्राध्यापकांचे मं

ज्यांच्या
ग्रंथपाल सी.
सदाशिवराव मं
आभार !

शिवाजी विद्यापीठाच्या जून २०१८ पासून बदललेल्या
नवीन अभ्यासक्रमानुसार लिहिलेले एकमेव उत्कृष्ट क्रमिक पुस्तक

राज्यशास्त्र परिचय

पेपर क्र. १

बी. ए. (भाग - १) (सेमिस्टर - १)

■ लेखक ■

प्रा. डॉ. दादासाहेब शिरगावे

एम. ए. (मानसशास्त्र, राज्यशास्त्र, समाजशास्त्र);
एम. एड., पीएच. डी.

विवृत प्रपाठक व विभाग प्रमुख,
कर्मवीर हिरे महाविद्यालय, श्री मौनी विद्यापीठ, नागोटी.

प्रा. डॉ. शहाजी वारके

एम. ए., एम. फील., पीएच. डी.
कर्मवीर हिरे महाविद्यालय,
श्री मौनी विद्यापीठ, नागोटी.

प्रा. डॉ. वसंत शिंदे

एम. ए., एम. एड., पीएच. डी.
आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज,
नागठाणे, सातारा.

प्रा. डॉ. नामदेव गवळी

एम. ए., एम. फील., पीएच. डी.
म्हैसाळ महाविद्यालय,
म्हैसाळ.

प्रा. डॉ. तुकाराम पाटील

एम. ए., एम. फील., पीएच. डी.
सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय,
मुरगड.

किंमत : ₹ ५५.००

 NIRALI
PRAKASHAN
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

N4633

SYLLABUS

Shriwaji University, Kolhapur

B. A. : Part - I (Semester - I ; Paper - I)

INTRODUCTION TO POLITICAL SCIENCE

(Revised Syllabus to be implemented from June 2018 onwards)

Paper - I

Topic - I : Introduction to Political Science

- (a) Meaning, Definition, Nature and Scope
- (b) Difference between Political Science and Politics
- (c) Importance of Political Science

Topic - II : Introduction to Sub-disciplines of Political Science

- (a) Political Theory : Meaning, Nature and Scope
- (b) Political Process : Meaning, Nature and Scope
- (c) Public Administration : Meaning, Nature and Scope
- (d) International Politics : Meaning, Nature and Scope

Topic - III : State and Democracy

- (a) State : Meaning, Definition, Organs of State
- (b) Democracy : Meaning, Types (Direct and Indirect or Representative Democracy), Features of Democracy
- (c) Democracy : Importance and Challenges before Democracy

Topic - IV : Key Concepts of Political Science

- (a) Rights : Meaning and Types
- (b) Liberty : Meaning and Types
- (c) Equality : Meaning and Types
- (d) Justice : Meaning and Types

■ ■ ■